

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«Харківський політехнічний інститут»**

ВОЛОДИМИР СКЛЯР

**УКРАЇНСЬКЕ ПРИКОРДОННЯ:
ЕТНОМОВНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО
ПЕРЕПИСУ 2001 РОКУ**

Монографія

Затверджено
вченою радою
університету,
протокол № 3
від 26.03.2015 р.

Харків 2017

УДК 39(477)(045)
ББК 63.5(4 УКР)я1
С 43

Рецензенти:

В. К. Борисенко, доктор історичних наук, професор

В. П. Капелюшний, доктор історичних наук, професор

Г. А. Скрипник, доктор історичних наук, професор, академік НАН України

Друкується за рішенням Вченої ради Національного технічного
університету «ХПІ» (протокол № 3 від 26.03.2015 р.)

Скляр Володимир

С 43 Українське прикордоння: етномовна структура населення за матеріалами Всеукраїнського перепису 2001 року /В. Скляр. – Х. : Видавець ФОП Панов А. М., 2017. – 416 с. – Укр. мов.

ISBN 978-617-7474-70-7

На основі аналізу статистичних матеріалів Всеукраїнського перепису 2001 року розкрито етнічний склад та мовну структуру населення прикордоння України. Визначено особливості територіального та поселенського розміщення українців і представників етнічних меншин у прикордонних областях, містах обласного підпорядкування та районах. Книга розрахована на науковців, викладачів та всіх тих, хто цікавиться вивченням етномовних процесів в Україні.

УДК 39(477)(045)
ББК 63.5(4 УКР)я1

ISBN 978-617-7474-70-7

© В. Скляр, 2017 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ	12
2 ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ	78
3 ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ	106
4 ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСТЬ	119
5 ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ	139
6 ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ	150
7 ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ	173
8 ВОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ	188
9 РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ.....	204
10 ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ	218
11 КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ	231
12 ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ	244
13 СУМСЬКА ОБЛАСТЬ	261
14 ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ	278
15 ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ	299
16 ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ.....	329
17 АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ	352
ВИСНОВКИ.....	368
ДОДАТКИ (ТАБЛИЦІ)	380
1 Чисельність усього населення, українців, україномовного населення, етнічних меншин, росіян, російськомовного населення, україномовних українців, російськомовних українців, російськомовних росіян, україно- мовних росіян, етнічних меншин, окрім росіян у прикордонних областях, містах обласного підпорядкування та районах України (осіб).....	380
2 Частка українців, україномовного населення, етнічних меншин, росіян, російськомовного населення, етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення, україномовних та російськомовних серед українців, російськомовних та україномовних серед росіян, етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення, росіян та етнічних меншин, окрім росіян серед етнічних меншин у прикордонних областях, містах обласного підпорядкування та районах України (у %)	389
3 Територіальне розміщення усього населення, українців, україномовного	

	населення, росіян, російськомовного населення, україномовних українців, російськомовних українців, російськомовних росіян, україномовних росіян, етнічних меншин, окрім росіян у прикордонних областях, містах обласного підпорядкування та районах (у %)	393
4	Чисельність етнічних меншин в Україні, прикордонних областях, містах обласного підпорядкування та районах (осіб).....	394
5	Частка етнічних меншин серед усього населення України, прикордонних областей, міст обласного підпорядкування та районів (у %).....	396
6	Розподіл за рідною мовою етнічних меншин в Україні та у прикордонних областях (у %).....	397
7	Територіальне розміщення етнічних меншин у прикордонних областях (у %).....	398
8	Територіальне розміщення в Україні всього населення, українців, етнічних меншин, росіян, етнічних меншин, окрім росіян, україномовного населення, російськомовного населення (у %)	398
9	Етнічні меншини, крім росіян в обласних центрах прикордоння: чисельність, частка серед усього населення, меншини з власними національними мовами, україномовні, російськомовні	399
10	Структура україномовного населення: загальна чисельність, україномовні українці, україномовні росіяни, україномовні етнічні меншини, крім росіян	399
11	Структура російськомовного населення: загальна чисельність, російськомовні росіяни, російськомовні українці, російськомовні етнічні меншини, крім росіян	401
12	Частка прикордонного населення областей серед прикордонного населення України: все населення, українці, україномовне населення, росіяни, російськомовне населення, україномовні українці, російськомовні українці, російськомовні росіяни, україномовні росіяни, етнічні меншини, крім росіян	403
13	Рівень урбанізації: усього населення, українців, україномовного населення, етнічних меншин, росіян, російськомовного населення, етнічних меншин, окрім росіян, україномовних українців, російськомовних українців, російськомовних росіян, україномовних росіян.....	403
14	Рівень частки сільського населення: усього населення, українців, україномовного населення, етнічних меншин, росіян, російськомовного населення, етнічних меншин, окрім росіян, україномовних українців, російськомовних українців, російськомовних росіян, україномовних росіян.....	404

ВСТУП

Дослідження етномовних процесів в Україні у цілому та в її прикордонні має важливе наукове значення. Аналіз статистичних матеріалів дає чіткі відповіді щодо встановлення особливостей територіального розміщення, етнічного складу та мовної структури населення, яке зосереджене безпосередньо в прикордонні. Особливо нагальним це дослідження стає в умовах, коли етномовна проблематика використовується як привід до втручання у внутрішні справи України з боку керівництва Російської Федерації, намагання окупувати українську територію під гаслом «захисту росіян та російськомовного населення». Концепція «Русского мира», взята на озброєння керівництвом Російської Федерації, є за своєю сутністю ідеологічним обґрунтуванням реваншистської політики відновлення Російської імперії, де немає місця незалежній Україні. Анексія Криму та збройна підтримка сепаратистів на Донбасі є прямим порушенням територіальної цілісності України і нехтуванням міжнародними зобов'язаннями Російської Федерації, зокрема Будапештського меморандуму 1994 року та українсько-російського Договору 1997 року. За цими угодами РФ визнавала непорушність українського державного кордону.

Реваншистська політика А. Гітлера також була спрямована на «захист» німців і німецькомовного населення в Австрії, Чехословаччині, Литві, Польщі, Бельгії та Франції і мала на меті створення «тисячолітнього рейху». Результати цього «захисту» відомі – розв'язання Другої світової війни, десятки мільйонів загиблих і скалічених, зруйновані міста і села майже у всіх країнах Європи і, врешті-решт, крах нацистської Німеччини.

В етномовній структурі населення сучасної України зберігаються інерційні впливи етномовних процесів доби бездержавності. Визначальною ознакою змін етномовної структури населення за радянських часів стала ці-

леспрямована заміна українців та україномовного населення в Україні на росіян та російськомовне населення. Ці зміни відбувалися шляхом масового заселення України росіянами та виселення українців за її межі, а також штучної за своєю сутністю мовної та етнічної асиміляції (зросійщення) українців на рідній землі, особливо в урбаністичному середовищі східних та південних областей. До того ж, протягом ХХ ст. українці зазнали значних демографічних втрат, насамперед постраждало українське селянство внаслідок розкуркулення та трьох голодоморів, найтрагічнішим із них став Голодомор 1932–1933 рр. – геноцид українського народу. Величезні втрати принесли на українську землю Перша та Друга світові війни, а також політичні репресії радянських часів.

За часів здобуття Україною незалежності відбулися зміни в етнічному складі та мовній структурі її населення. Етнічний склад населення України знайшов відображення у науковому доробку етнологів, етнодемографів, етногеографів та етнополітологів: В.К. Борисенко, М.С. Дністрянського, В.Б. Євтуха, В.Т. Зінича, В.П. Капелюшного, В.О. Котигоренка, В.С. Крисаченка, І.Ф. Кураса, Р.М. Лозинського, В.І. Наулка, Ю.А. Огульчанського, О.О. Рафальського, В.О. Романцова, Т.М. Рудницької, Г.А. Скрипник, П.М. Чернеги¹. Особливості сучасного мовного середовища українців стали тематикою мовознавчих праць Л.Т. Масенко, Я.К. Радевича-Винницького, О.Б. Ткаченка². Дослідженню історії встановлення сучасних державних кордонів України та їхній відповідності українським етнічним межах присвячений наукові студії І.І. Винниченка, В. Боєчка, О. Ганжі, В. Захарчука, Ф.Д. Заставного, В.П. Капелюшного, С.М. Чорного³. Значний внесок у вивчення цих процесів належить В.І. Сергійчуку, який вперше оприлюднив значний масив архівних документів⁴.

Незважаючи на досить значний доробок українських науковців, етнічний склад населення, а особливо його мовна структура, із важливої наукової проблеми постійно перетворюється на засіб політичної боротьби. Особливої популярності ці проблеми набувають в умовах виборчих компаній і використовуються як передвиборчі технології. Радянська міфологема про зростання «багатонаціональності» (поліетнічності) населення України була доповнена останнім часом міфом «про 130 етносів». На жаль, міфологізація етнічних процесів набуває розповсюдження не лише в публіцистиці, але й в науковій літературі. Оприлюднення лише числа (130 етносів), як аргументу

в підтвердження «поліетнічності» населення України, без урахування чисельності кожного з них, а також терміну перебування та особливостей територіального розміщення є фактично спробою збереження стереотипів радянської пропаганди і немає нічого спільного з реальними етнічними процесами, зокрема із етномовною структурою населення прикордоння.

Однак, у сучасній українській науковій літературі фактично відсутні спеціальні дослідження етнічних процесів за часів незалежності України за окремими областями. Поза увагою дослідників залишаються проблеми дослідження етномовної структури населення українського прикордоння у цілому, за винятком монографії М.С. Дністрянського, де однією із проблем стало дослідження етнічного складу населення прикордоння України ⁵.

Для проведення досліджень етномовних процесів у прикордонні України найважливіше значення мають матеріали Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Це останній на сьогодні перепис населення в Україні. Проведення Другого Всеукраїнського перепису населення, запланованого ще на 2011 рік постійно переноситься. До речі, і Перший Всеукраїнський перепис, який мав проходити ще в січні 1999 року, також було перенесено майже на три роки і проведено лише у грудні 2001 року. Опрацювання статистичних матеріалів Всеукраїнського перепису населення 2001 року не лише в межах кожної області, але й в межах кожного району та міста обласного підпорядкування, сприяє залученню до наукового обігу нових статистичних даних, дозволяє визначити територіальні особливості етномовної структури населення прикордоння. На основі опрацювання матеріалів перепису населення 2001 року підготовлено 14 таблиць ⁶.

Аналіз статистичних матеріалів проводився у просторовому вимірі всієї України, включаючи окремо міське та сільське населення, кожної із 15-ти прикордонних областей та АР Крим, а також безпосередньо населення 90 прикордонних районів та 31-го міста обласного підпорядкування. До переліку прикордонних районів віднесено ті райони, які безпосередньо межують з іншими країнами. До числа міст прикордоння належать ті міста, які розташовані безпосередньо біля кордону, а також ті, що розміщені в оточенні прилеглих прикордонних районів.

Проведено аналіз чисельності всього населення, його етнічної та мовної структури у цілому в Україні, за всіма прикордонними областями, районами та містами обласного підпорядкування. Визначено чисельність, тери-

торіальне розміщення та мовне середовище українців та етнічних меншин, зокрема рівень збереження ними власних мов та ступінь мовної асиміляції. Зокрема, тих етнічних меншин, представники яких мешкали у прикордонні: росіян, білорусів, кримських татар, молдованів, болгарів, угорців, румунів, поляків, греків, циганів, гагаузів та словаків.

Розкрито також особливості територіального розміщення в українському прикордонні україномовного та російськомовного населення. Вперше з'ясовано як етнічну структуру україномовного, так і російськомовного населення. Визначено також рівень урбанізації та рівень частки сільського населення серед загальної чисельності населення прикордоння України та кожної із прикордонних областей. Встановлено відмінності у рівні урбанізації населення за етнічними та мовними ознаками. Такий аналіз надав можливість більш повно й об'єктивно встановити особливості територіального розміщення, етнічного складу та мовної структури як усього населення українського прикордоння у цілому, так і всіх прикордонних областей, міст обласного підпорядкування та районів.

Отже, метою дослідження є встановлення визначальних ознак етномовної структури населення прикордоння України, на основі аналізу статистичних матеріалів Всеукраїнського перепису 2001 року. Результати дослідження мають зацікавити науковців, викладачів, громадських діячів. Інформація щодо етномовних процесів в українському прикордонні можливо стане в нагоді і для представників органів державної влади та місцевого самоврядування, насамперед у здійсненні етномовної політики.

RESUME

The research of ethno languages processes in Ukraine on the whole and in its border line has an important scientific value. The analysis of statistical materials gives clear answers in determine of features of the territorial placing, ethnic composition and linguistic structure of population which is concentrated directly in a border line. This research becomes especially urgent in the conditions when ethno language problem is used as a subject for interference into internal business of Ukraine from the side of Russian Federation government; attempts to occupy Ukrainian territory under the slogan of «defense of Russians and Russian-language population». Conception of «Russian peace», taken on arming by Russian Federation government is in the essence the ideological reasoning for revanchist policy of restoration of Russian empire, where is no place for Independent Ukraine. Annexation of Crimea and armed support of separatists in Donbas is direct breach of territorial integrity of Ukraine and ignoring the international obligations by Russian Federation in particular the Budapest memorandum of 1994 and Ukrainian-Russian Agreement of 1997. After these agreements RF accepted the inviolability of the Ukrainian state boundary.

The revanchist policy of A. Hitler was also directed on «defense» of Germans and German speaking population in Austria, Czechoslovakia, Lithuania, Poland, Belgium and France, and meaning the creation of «millennial Reich». The results of this «defense» are known is a decision on Second World War, tens of millions perished and maimed, destroyed cities and villages almost in all countries of Europe and, eventually, crash of Nazi Germany.

In the ethnolanguage structure of the modern Ukraine population the lag effects of ethnolanguage processes of time without statehood are kept. In soviet time the determining sign of ethnolanguage structure of population changes was purposeful replacement of Ukrainians and Ukrainian-language population in Ukraine on Russians and Russian-language population. These changes took place

by the mass settling of Ukrainian lands by Russians and deportation of Ukrainians from its limits and also artificial linguistic and ethnic assimilation (russified-ing) of Ukrainians on the native land, especially in the urbanistic environment of east and south areas. Besides, during XX century the Ukrainians suffered considerable demographic losses, as a result of dispossession of the kulaks and three Holodomor the Ukrainian peasantry suffered most of all, the most tragic was Famine of 1932–1933 – genocide of the Ukrainian people. Bereavement brought on Ukrainian lands First and Second World Wars, and also political repressions of soviet times.

In the modern Ukrainian scientific literature the special researches of ethnic processes in the separate areas in the days of independence of Ukraine actually are absent. The ethnolanguage structure of Ukrainian population in the border line is not enough studied. For carrying out of analysis of ethnolanguage processes in the border line of Ukraine the materials of the All Ukrainian population census of 2001 have a major value. It is the last for today population census in Ukraine. Processing of statistical materials of population census not only within the limits of every area but also within the limits of every district and city of regional submission, contribute to bringing new statistical information into the scientific turn, allows to define the territorial features of ethnolanguage structure of border line population. On the basis of processing of statistical materials of the All Ukrainian population census of 2001 14 tables were composed.

The analysis of statistical materials was carried out in the spacelike dimension of all Ukraine, including an urban and rural population, each of 15 boundary areas and AR Crimea, and also population of 90 boundary districts and 31 cities of regional submission. To the list of boundary districts the districts which directly border upon other countries are taken. To the number of cities of border line rate as cities which are located directly near a border belong and also which are placed in surroundings of adjoining boundary districts.

The analysis of quantity of all population, its ethnic and linguistic structure on the whole in Ukraine, in all boundary areas, districts and cities of regional submission is carried on. The quantity, spatial location and verbal environment of Ukrainians and ethnic minorities, level of maintenance by them own language and degree of linguistic assimilation are determined. In particular, those ethnic minorities the representatives of which lived in a border line: Russians, Byelorussians, Crimean Tatars, Moldovans, Bulgarians, Hungarians, Romanians, Poles,

Greeks, Gipsies, Gagauzs and Slovaks.

The features of the spatial location of Ukrainian-speaking and Russian-speaking population in the border line of Ukraine are uncovered too. It is for the first time found out the ethnic structure of Ukrainian-speaking and Russian-speaking population. The level of urbanization and level of rural population part among the total population of border line of Ukraine and each of boundary areas is determined too. The differences in the level of urbanizations of population by ethnic and linguistic signs are established. Such analysis gave possibility to determine the features of the spatial location, ethnic composition and linguistic structure of all population of Ukrainian border line on the whole and all boundary areas, cities of regional submission and districts more fully and objectively.

Consequently, the research purpose is establishment of determining signs of ethnolanguage structure of population of border line of Ukraine, on the basis of analysis of statistical materials of 2001 AllUkrainian population census. Research results must be interest to scientists, teachers and public figures. The information about ethnolanguage processes in border line of Ukraine possibly will be useful for representatives of public and local self-government authorities, above all things in realization of ethnolanguage policy.

1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ

Унікальність становища України полягає у тому, що 15 із 24-х областей, а також АР Крим, є прикордонними. Лише дев'ять областей не межують з іншими країнами. Етнічна та мовна структура населення прикордоння дещо відрізняється від етномовного складу населення України у цілому. Ці відмінності викликані насамперед історичними умовами формування державного кордону України. За слушною думкою етногеографа М.С. Дністрянського «кордони, успадковані Україною від УРСР, переважно нав'язані в односторонньому порядку впродовж того періоду, коли український народ не виступав повноправним суб'єктом міжнародно-правових відносин, не мав змоги реалізувати право самовизначення на своїй етнічній території»⁷.

Загальна протяжність державного кордону України становить 6 992,982 км. Україна межує із сьома країнами: Румунією, Молдовою, Угорщиною, Словаччиною, Польщею, Білоруссю та Російською Федерацією. На кордон суходолом припадає 5 637,982 км. Довжина морської ділянки кордону складає 1 355 км (Чорним морем – 1 056,5 км, Азовським морем – 249,5 км, Керченською протокою – 49 км)⁸.

Протяжність державного кордону України з Румунією на суходолі становить 613,8 км, у тому числі річкова ділянка – 292,2 км. Кордон проходить руслами Дунаю, Пруту та Тиси. З Україною межують п'ять румунських повітів: Тульча, Ботошань, Сучава, Марамуреш та Сату-Маре. Кордон з Республікою Молдовою має протяжність 1 222 км, у тому числі з Придністров'ям (самопроголошеною «Придністровською Молдовською республікою») – 452 км. Річкова ділянка кордону (Дністер) – 267 км. Відстань державного кордону України з Угорською Республікою становить 136,7 км, у тому числі річковою ділянкою (Тиса) – 85 км. З Україною межує область (медьє) Саболч-Сатмар-Берег Угорщини. Найкоротша ділянка державного кордону припадає на Словацьку республіку – лише 97,8 км. З Україною межують Кошицький та Пряшівський краї Словаччини. Протяжність кордону з Республікою Польщею становить 542,3 км, у тому числі річкова ділянка (Західний Буг) – 187,3 км. З Україною межують два польські воєводства: Підкарпатське та Люблінське. Відстань державного кордону України з Республікою Білорусь складає 975,2 км, зокрема річкова ділянка (Дніпро) – 325,9 км. З Україною межують дві білоруські області: Брестська (Берестей-

ська) та Гомельська. Найдовша лінія державного кордону України припадає на Російську Федерацію – 2 295 км, у тому числі на суходолі: 1 974 км та морська ділянка: 321 км (Азовське море, Керченська протока). Прикордонними є Брянська, Курська, Білгородська, Воронізька, Ростовська області та Краснодарський край Російської Федерації⁹.

Хоча Україна і успадкувала в 1991 році кордони УРСР, історія формування її державних меж має свої часові особливості. До того ж, територія сучасної Української держави не охоплює всі українські етнічні землі, значна частина яких залишилася в складі сусідніх країн.

Адміністративні межі України (УСРР) із Білоруссю (БСРР) та Росією (РРФСР) було визначено радянським режимом у середині 20-х рр. ХХ ст. за рахунок відокремлення значного масиву українських етнічних земель (Стародубщина, Північна Слобожанщина, Західна Донщина та Кубань), де за переписом 1926 року українці складали абсолютну більшість серед загальної чисельності населення. Приєднання до УРСР у роки Другої світової війни західноукраїнських земель, які входили до цього до складу Польщі, Румунії та Чехословаччини, стало лише частковою «компенсацією» за вилучення значно більших за площею східноукраїнських етнічних теренів.

До того ж, радянський режим піклувався не про відновлення історичної справедливості у визначенні західного кордону України в її етнічних межах, а про розширення території СРСР, для керівництва якого «українське питання» було лише приводом до територіальної експансії. Варто погодитися зі слушним висновком українського етнодемографа Т. Олесіюка, зробленим ним зразу ж після закінчення Другої світової війни: «При всіх рівночасних кроєннях і обкромлюваннях території України, совітська влада в жодному разі не керувалася якими будь якими мотивами доцільного етнографічного розмежування, а виключно мотивами своєї політичної користі»¹⁰.

Своєрідною «компенсацією» для Польщі за вилучення західноукраїнських земель («східних кресів») стало приєднання 1945 року Сілезії, Померанії та південної частини Східної Прусії. До того ж, участь Польщі у розподілі німецьких територій умотивовувало приєднання північної частини Східної Прусії безпосередньо до складу Російської Федерації, де утворено Калінінградську область. Жодних «історичних прав» на ці землі Росія ніколи не мала. Тому, західні та південно-західні кордони сучасної України сформовано в результаті угоди СРСР і нацистської Німеччини в 1939 році

(Пакт Молотова-Рібентропа) та закріплені домовленостями керівництва СРСР з Англією та США на Ялтинській та Потсдамській конференціях. На основі цих домовленостей і укладено двосторонні угоди СРСР з Польщею, Румунією, Угорщиною та Чехословаччиною, де в повоєнні часи встановлено прорадянські режими.

Кордон із Румунією. Сучасний кордон України з Румунією сформувався у часи Другої світової війни. Зокрема, в межах Івано-Франківської (Станіславської) області у вересні 1939 року, після того, як до складу СРСР за пактом Молотова-Рібентропа включено Галичину. Цей відтинок польсько-румунського кордону перетворився на кордон СРСР із Румунією. За цією ж угодою, але вже улітку 1940 року до складу СРСР ввійшли Буковина та Бессарабія, і встановлено кордон в межах Чернівецької та Ізмаїльської областей. Територія останньої була приєднана до Одеської області 1954 року. У межах Закарпатської області кордон з Румунією визначено 1944 року після включення до складу СРСР Закарпаття зі складу Чехословаччини. Після 1991 року окремі політичні сили в Румунії здійснювали неодноразові спроби висунення до України територіальних претензій. Нарешті 2009 року врегульовано лінію українсько-румунського кордону на континентальному шельфі Чорного моря в районі острова Зміїний, що стало предметом розгляду міжнародних інституцій.

Румуни розселені в прикордонні Чернівецької області. А українці, як автохтонне населення, мешкають у Румунії: у Південній Буковині (повіт Сучава), Східному Закарпатті (повіти Сату-Маре та Марамуреш) та в дельті Дунаю (повіт Тульча). Тобто, у складі Румунії залишаються колишні українські етнічні землі: Південна Буковина, Східне Закарпаття та Подунав'є. При цьому, румуни в Україні мають всі умови для збереження власної ідентичності, на відміну від українців у Румунії, які за часів комуністичного режиму, зазнавали штучної, насильницької мовної та етнічної асиміляції.

Кордон із Молдовою. Сучасні межі державного кордону України з Молдовою встановлено в серпні 1940 року, у результаті розподілу Східної Європи між нацистською Німеччиною та СРСР. Ще 1924 року у складі УСРР за рішенням ЦК ВКП(б) утворено Молдавську автономну радянську соціалістичну республіку (МАРСР). Це був політичний проект, створений керівництвом СРСР, як привід територіальних претензій на Бессарабію.

У межах цієї автономії відносно більшість серед загальної чисельнос-

ті населення складали тоді не молдовани, а українці. Тому, 1940 року, після утворення МРСР шляхом об'єднання Бессарабії з МАРСР, зі складу останньої вилучено п'ять із 11-ти районів (Кодимський, Котовський, Ананіївський, Красноокнянський та Балтський)¹¹. До речі, у складі УРСР залишилося невеличке українське містечко Балта, яке тривалий час було «столицею» МАРСР. Зі складу Бессарабії до УРСР приєднано Ізмаїльський та Акерманський повіти, в межах яких утворено Ізмаїльську область. 1954 року ця область ліквідована, а її райони включено до складу Одещини. Хотинський повіт ввійшов до складу створеної 1940 року Чернівецької області. Фактично за рішенням керівництва СРСР тоді відбувся «обмін» територіями між МРСР та УРСР. Нині молдавани мешкають у прикордонні Одеської та Чернівецької областей. Однак, і на Лівобережжі Дністра (у Придністров'ї) та на півночі Молдови розселені українці, насамперед у селах. Молдавани в Україні мають всі умови для збереження власної етнічної ідентичності.

Кордон з Угорщиною. Кордон Угорщини з Чехословаччиною, який був встановлений Тріаносівським мирним договором 1920 року, з 1944 року перетворився на кордон УРСР з Угорщиною. Угорці розселені у трьох південно-західних районах Закарпаття, де мають сприятливі умови для збереження власної етнічної ідентичності.

Кордон зі Словаччиною. Кордон установлено в результаті угоди між урядами СРСР та Чехословаччиною 1945 року. Хоча ще 1944 року тодішній керівник УРСР М. Хрущов пропонував Й. Сталіну створити Закарпатську область зі включенням до її складу Пряшівщини та Мараморощини, загальною площею 22,1 тис. кв. км¹² (територія сучасної Закарпатської області майже вдвічі менша – 12,8 тис. кв. км). Нині у прикордонних районах Закарпаття словаків розселено досить мало. Навпаки, у Пряшівщині (Західне Закарпаття) територіальне представництво українців залишалося значно більшим, насамперед у сільській місцевості.

Кордон із Польщею. Сучасний державний кордон України з Польщею фактично сформувався у 1939 році. За радянсько-нацистською угодою від 28 вересня 1939 року «Про дружбу та кордон» після розгрому Польщі визначено кордон між нацистською Німеччиною та сталінським СРСР. Після розгрому Німеччини і відновлення Польщі (ПНР) західний кордон СРСР був дещо скорегований на користь Польщі за рахунок вилучення Перемишля з околицею. Однак, остаточно лінію кордону з Польщею закріплено 1951

році в результаті «обміну» незначними територіями між УРСР та ПНР. Зокрема, 48 тисяч гектарів (три сілради) Дрогобицької області у верхів'ї Сяну відійшли до Польщі. Таку ж за площею територію передано із Люблінського воєводства до складу Львівської області¹³. Нині це північно-західна частина Сокальського району Львівщини. При цьому, із теренів, які відійшли до Польщі виселено все українське населення на терени УРСР, а з території, яка відійшла до України виселено все польське населення переселено до ПНР.

Варто звернути увагу і на той факт, що кордон 1939 року проходив Сяном, а після закінчення Другої світової війни його було відсунуто на схід. Сян, як і Дін символізують етнічні межі України, що знайшло відображення в українському національному гімні на слова Павла Чубинського. Можливо, щоб не створювати прецеденту стосовно повернення східної межі (Дін), сталінський режим пішов на поступки Польщі, відступивши від Сяну.

Чисельність польської етнічної меншини у прикордонних районах Львівської та Волинської областей є досить незначною, внаслідок проведення так званого «обміну населенням». У 1944–1955 рр. за домовленістю між урядами СРСР та Польщі проведено переселення на територію останньої 810,4 тис. поляків, а також осіб, що мали польське громадянство, насамперед євреїв¹⁴. Переселення продовжувалося також і в другій половині 50-х рр. XX ст. Зокрема, лише за 1956–1957 рр. до Польщі виїхало 44 823 особи з Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської та Тернопільської областей¹⁵. Результатом цих переселень стало те, що нині на теренах Галичини та Західної Волині територіальне представництво поляків залишається досить незначним.

Значну частину українців із українських етнічних земель, які опинилися у складі Польщі (Холмщина, Надсяння, Лемківщина та Підляшшя) переселено до України. Зараз це Підкарпатське, Люблінське та Підляське воєводства. Ті ж українці, які залишилися на цих теренах, внаслідок операції «Вісла», були депортовані у західні та північні воєводства ПНР та розселені дисперсно, щоб прискорити їхню мовну та етнічну асиміляцію. Результатом цих заходів радянського та польського керівництва з масового «обміну» населенням стало те, що радянсько-польський державний кордон перетворився фактично на нову західну межу українських етнічних земель. Хоча ще 1944 року, тодішній керівник УРСР М. Хрущов, опираючись на підтримку

місцевих українців, пропонував керівництву СРСР приєднати ці західні українські землі до України, утворивши окрему Холмську область, з включенням до її складу Холмщини та Підляшшя, а також розширити Дрогобицьку область за рахунок Лемківщини та Надсяння¹⁶. Однак, ці проекти так і не були здійснені. Тому, в результаті узгодженої політики керівництва СРСР та ПНР, Україна втратила свої крайні західні етнічні землі: Лемківщину, Надсяння, Холмщину та Підляшшя.

Кордон із Білоруссю. Кордон з Білоруссю у Житомирській, Київській та Чернігівській областях фактично проходив на межі українських та білоруських етнічних земель і був визначений ще 1924 року. У Рівненській та Волинській областях кордон, що встановлено 1939 року, проходить значно південніше українських етнічних меж. Берестейщина (більша частина нинішньої Брестської області) так і залишилася у складі Білорусі. Тому, нині чисельність білорусів в українському прикордонні є досить незначною. Абсолютна більшість білорусів в Україні розселені не безпосередньо у прикордонні, а містах південних та східних областей і є мігрантами радянської доби. Натомість, в Берестейщині розселені українці, як автохтонне населення, насамперед у сільській місцевості.

Кордон із Російською Федерацією. Лінія кордону України з Російською Федерацією визначено радянським керівництвом не на основі етнічного складу населення, а межами губерній ще 1919 року. У 1924 році в результаті «урегулювання кордонів між УСРР та РФСРР» до складу України включено лише частину Путивльського повіту та три волості Курської, Воронізької та Брянської губерній із населенням 278 тис. осіб. Натомість, до складу РФСРР передано Таганрозьку та Шахтинську округи із населенням 478 тис. осіб, попри на те, що більшість серед усього населення тоді становили українці¹⁷.

Усі подальші спроби керівництва УСРР (1927–1928 рр.) відновити кордон за етнічними межами, опираючись на результати перепису населення 1926 року, не були підтримані Москвою. А коли під час зустрічі з українськими письменниками в лютому 1929 року Й. Сталіна запитали «Чому до України не приєднують декілька повітів Курської та Воронізької губерній?», той відповів: «Для нас кордони в межах СРСР не мають значення»¹⁸. Тому в прилеглих до України районах Російської Федерації так і залишилася значна частина українських етнічних земель, де в 20-х рр. XX ст. компак-

тно були розселені більше трьох млн. українців (Стародубщина, Північна Слобожанщина, Західна Донщина та Кубань). Загальна площа українських етнічних земель, що залишилися тоді за межами УРСР у складі Російської Федерації перевищувала 150 тис. кв. км.

У результаті прискореної мовної та етнічної асиміляції (зросійщення), яка розпочалася після прийняття 15 грудня 1932 року спеціальної директиви ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР про припинення українізації, на початку ХХІ століття на цих землях українці перетворилися на малочисельну етнічну меншину. Зокрема, цією директивою за підписом Й. Сталіна та В. Молотова прийнято рішення «негайно призупинити українізацію в районах, перевести всі українізовані газети та видавництва на російську мову, і до осені 1933 року підготувати перехід шкіл і викладання на російську мову»¹⁹. І зовсім не випадково припинення українізації збіглося у часі з так званою «реформою» української мови 1933 року, спрямованої на зближення її з російською мовою та голодомором 1932–1933 рр.

Відірвані від України кордонами, не маючи української освіти і навіть доступу до української книги, українці за досить короткий термін на східних українських етнічних землях асимілювалися, перетворюючись на росіян. До того ж, у 60-х–80-х рр. ХХ ст. процеси мовного та етнічного зросійщення охопили українців і на території УРСР, насамперед у великих містах, де все шкільництво та вища школа перейшли на російську мову викладання.

Лише в 1954 році відбулася зміна кордонів між РРСФР та УРСР, у результаті приєднання до складу останньої Кримської області. На жаль, після здобуття Україною незалежності 1991 року, її державні кордони з Російською Федерацією залишаються не врегульованими, не завершена делімітація кордону на ділянці Азовського моря та Керченської протоки. До сих пір не проведена демаркація кордону на суходолі. До того ж, 2014 року Україна зазнала агресії з боку Російської Федерації. Всупереч двосторонніх та міжнародних угод (Будапештський меморандум) порушено територіальну цілісність України, незаконно анексовано Крим, фактично окуповано частину Донецької та Луганської областей.

Переважає більшість росіян розселені не безпосередньо в прикордонних районах України з Російською Федерацією, а, насамперед, у великих містах південних та східних областей. Абсолютну більшість серед них складають мігранти радянських часів та їхні нащадки у першому поколінні.

Росіяни в сучасній Україні мають всі умови для збереження власної етнічної ідентичності, на відміну від українців у Російській Федерації, які таких можливостей не мають.

До того ж, в Україні зберігаються інерційні впливи етнічних процесів радянської доби, особливо у мовному середовищі великих міст південно-східних областей. За визначенням американського дослідника Р. Скемергона домінантне становище в суспільстві може займати як більшість, так і меншість. В умовах бездержавності домінантною може бути «група меншості», більшість займає підпорядковане становище, тобто є «масовим етносом»²⁰. Домінантна меншість – чисельно менший, але політично домінантний етнос. В умовах бездержавності домінантна меншість виконує функції етнічної більшості, перетворюючи останню на підпорядковану більшість (масовий етнос). Домінантна меншість зосереджується переважно у великих містах, адміністративних, промислових та науково-освітніх центрах, має непропорційно велике представництво на верхніх щаблях суспільної піраміди, порівняно зі своєю загальною чисельністю. Домінантна меншість має нижчу демографічну, але вищу комунікативну потужність, ніж підпорядкована більшість.

Масовий етнос (підпорядкована більшість) – чисельно найбільший, але політично підпорядкований етнос, в умовах відсутності власної державності. За своїм статусом масовий етнос фактично не відрізняється від етнічних меншин, і тому зазнає мовної та етнічної асиміляції з боку домінантної меншості. Масовий етнос менше представлений, порівняно зі своєю загальною чисельністю, на верхніх щаблях суспільної піраміди. Підпорядкована більшість має нижчий рівень зосередження у великих містах, адміністративних, промислових та науково-освітніх центрах, порівняно з домінантною меншістю. Для масового етносу характерна більша демографічна потужність, однак менша комунікативна, порівняно з домінантною меншістю.

Становище росіян як домінантної меншості в Україні в добу бездержавності сприяло широкому розгортанню процесів мовної та етнічної асиміляції українців на власних етнічних землях. На відміну від країн Балтії, де зміни етнічного складу та мовної структури населення стали результатом масового заселення цих країн росіянами та зросійщеними за мовою представниками інших етносів, в Україні за радянських часів ефективним засобом стало поєднання масових міграцій з асиміляційними процесами в сере-

довищі українців, що найбільш активно відбувалося у великих містах східних та південних областей.

Лише упродовж 1959–1989 рр., за підрахунками українського демографа О. У. Хомри, за рахунок міграцій та асиміляції, чисельність росіян в Україні навпаки збільшилася на 2 230,3 тис. осіб, а чисельність українців зменшилася на 1 297,8 тис. осіб²¹. Тобто, вплив асиміляційних та міграційних процесів на зміни чисельності українців та росіян істотно відрізнявся. Зміни етномовної структури населення України в добу бездержавності означали не що інше, як заміну українців та україномовного населення на росіян та російськомовне населення.

Російськомовний характер урбаністичного середовища в Україні, що утворився ще за часів Російської імперії, не міг змінитися за короткий час доби «українізації» 20-х рр. ХХ ст. Урбанізація радянських часів сприяла збереженню домінування в містах російської мови, незважаючи на те, що серед міського населення за чисельністю українці переважали росіян. Таке становище зберігалось якраз завдяки тому, що українці залишалися в становищі «масового етносу», а росіяни зберігали статус домінантної меншості. Масова урбанізація (гіперурбанізація) в Україні, яка розгорнулася наприкінці 50-х рр. ХХ ст., супроводжувалася цілеспрямованим витісненням української мови не лише з вищої школи, а навіть із шкільництва. Домінування російськомовного середовища стало беззаперечним у містах, насамперед великих та середніх, при цьому не лише на сході та півдні України, але з 70-х рр. ХХ ст. і в центральних областях. На початку 80-х рр. ХХ ст. воно охопило навіть й найбільші міста західних областей.

На відміну від інших країн Східної Європи, де вирішальна стадія урбанізації проходила в умовах існування власних національних держав, в Україні вона відбулася в радянські часи, в умовах тотального домінування російськомовного середовища. Масове переселення до міст селян, які займали нижчі щаблі суспільної піраміди, не могло привести до заміни російськомовного урбаністичного середовища на україномовне, незважаючи на чисельну перевагу українців.

Навпаки, низький соціальний статус української мови в урбаністичному середовищі сприяв прискоренню процесів мовної, а потім і етнічної асиміляції українців. «Глибинна деформованість ситуації, яка не могла позначитися на психічному складі українців, полягала в тому, що змушувала

переходити на іншу мову спілкування не приїжджих росіян (це було б цілком природно на території України), а потребувала пристосованої до ново-прибульців зміни мовної поведінки для місцевих мешканців»²². За радянських часів створено неприродну ситуацію, за якої російська мова штучно нав'язувалася, як ключова ознака «передового» міста, а українській мові відводилася роль визначальної риси «відсталого» села.

Отже, до здобуття Україною незалежності українці залишалися «масовим етносом» чи «підпорядкованою більшістю», а росіяни мали статус домінантної меншості. Безпосереднім наслідком такого становища стало те, що росіяни в Україні за радянських часів фактично не зазнавали мовної асиміляції, навіть в умовах дисперсного розселення. Навпаки, українці асимілювалися за мовою, хоча й складали абсолютну більшість серед загальної чисельності населення всіх, без винятку, 24-х областей України, крім Криму. У мовному середовищі інших етносів переважали процеси зросійщення, а не українізації. Це також є ще одним переконливим свідченням домінантного становища не української, а якраз російської мови.

Мовна асиміляція – складова етнічної асиміляції, у результаті якої відбувається процес витіснення та заміни власної національної мови чужою домінантною. Існують дві форми мовної асиміляції: *природна* та *штучна (насильницька)*. Природна мовна асиміляція – асиміляція дисперсно розселених представників окремих етнічних меншин у мовному середовищі домінантної етнічної більшості. Штучна (насильницька) мовна асиміляція – асиміляція представників підпорядкованої більшості та окремих етнічних меншин у мовному середовищі домінантної меншості. Домінантна більшість, як і домінантна меншість, фактично не зазнають мовної асиміляції, навіть в умовах дисперсного розселення.

Розпад СРСР та здобуття Україною незалежності 1991 року сприймався в українському суспільстві по-різному. З одного боку, для українців та представників окремих етнічних меншин, які пов'язували своє майбутнє з Україною, ці зміни оцінювалися, як відновлення історичної справедливості. Для значної частини росіян, а також зросійщених за свідомістю українців та представників інших етносів, які не ідентифікували себе з Україною, ці зміни не були такими однозначними. Після розпаду СРСР у нових державах (колишні радянські республіки) росіяни зіткнулися з раніше невідомою для них проблемою – необхідністю адаптації до чужого мовно-культурного

простору. За радянських часів, за оцінкою російських етносоціологів Ю.В. Арутюняна та Л.М. Дробижевої, «росіяни, де б вони не жили, більше відчували, що вони живуть «в своєму Союзі», а не республіці». Тому і «адаптація більшості росіян до інших етнічних середовищ національних республік була досить «неглибокою» і тому нестійкою»²³.

Отже, на формування сучасного етномовного складу українського прикордоння впливали декілька чинників, пов'язаних з інерційними наслідками міграційних та етнічних (асиміляційними) процесами доби бездержавності України. Вирішальну роль у розгортанні міграційних процесів відігравав статус державного кордону СРСР за часів УРСР. Так, кордон із Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Польщею був дійсно державним кордоном, а кордон із Російською Федерацією, Білоруссю та Молдовою залишався лише адміністративною межею союзних республік у складі СРСР. Тому, за часів існування СРСР на зміни етнічного складу населення України, насамперед урбаністичного середовища, істотно впливали міграції з території сусідніх республік, насамперед із Російської Федерації. Міграцій у прикордоння західних областей із суміжних країн, після «обміну населенням» у повоєнні роки, фактично не було. За радянських часів значний вплив на збільшення чисельності росіян мали процеси етнічної асиміляції (зросійщення), особливо у містах. Навпаки, асиміляційні процеси впливали на зменшення не лише чисельності дисперсно розселених етнічних меншин, окрім росіян, але й українців, попри те, що вони складали більшість серед усього населення.

До того ж, державний кордон сучасної України не збігається з межами української етнічної території, яка була на початку ХХ ст., де тоді українці домінували за чисельністю. Майже третина площі тодішніх українських етнічних земель залишилася за межами сучасного державного кордону України. Це фактично втрачені українські етнічні землі. Залишилися у Румунії – Подунав'я, Південна Буковина та Східне Закарпаття, у Молдові – Придністров'я, у Словаччині – Західне Закарпаття (Пряшівщина), у Польщі – Лемківщина, Надсяння, Холмщина та Підляшшя, у Білорусі – Берестейщина. Найбільше за площею українських етнічних земель опинилися у складі Російській Федерації – Північна Сіверщина (Стародубщина), Північна Слобожанщина, Західна Донщина та Кубань. Україна не претендує на повернення своїх колишніх етнічних земель, але й відкидає будь-які претен-

зії з боку сусідніх держав на свою територію. Особливо актуальною залишається проблема збереження територіальної цілісності України у сучасних умовах. 2014 року Україна зазнала агресії з боку Російської Федерації, що призвело до окупації нею Криму та частини Донбасу.

За часом перебування на території України етнічні меншинні групи також істотно різняться. В. С. Крисаченко запропонував розподілити етнічні меншини України на дві частини: історичні та новітні. Критерієм такого поділу був визначений термін їхнього перебування на теренах України – не менше 200–250 років. За його визначенням: «протягом 8–10 поколінь, життя яких протікає на одній і тій же географічній території, формуються деякі спільні для всієї етнічної групи адаптивні (генетичні), діяльнісні (спосіб господарювання), культурні та ментальні ознаки»²⁴.

Враховуючи термін перебування на території України, беззаперечно, до традиційних (історичних) меншин належать: молдовани, румуни, болгар, угорці, поляки, євреї, греки, цигани та гагаузи. Росіяни та білоруси за формальними ознаками належать до традиційних етнічних меншин. Проте, абсолютну більшість серед обох меншин складають мігранти другої половини ХХ ст. та їхні нащадки у першому поколінні. Тому, як росіяни, так і білоруси є фактично новітніми меншинами. За переписом населення 2001 року лише 59,55% росіян та 25,77% білорусів народилися в Україні²⁵. Переважно із мігрантів радянської доби складаються ще чотири етноси – азербайджанці, вірмени, грузини та татари.

Інтенсивне збільшення чисельності росіян в Україні, особливо з другої половини ХХ ст., зумовлено їхньою масовою міграцією до великих міст, насамперед до обласних центрів та міст обласного підпорядкування східних та південних областей. Найбільш активно заселявся росіянами Крим, насамперед його приморські міста. У результаті здійснення за радянських часів політики штучного «обміну населенням», коли спостерігалася масова міграція українців за межі України, насамперед у північні та східні регіони Російської Федерації, натомість на територію України масово переселялися росіяни. Тобто, за радянських часів етнічний склад населення України змінювався на користь російської етнічної меншини, а не українців.

Зростання числа росіян спричинено також розгортанням штучних за своєю сутністю процесів етнічної асиміляції, коли зайшла меншість асимілює корінну більшість. Особливо активно процеси мовної та етнічної аси-

міляції українців відбувалися за радянських часів в урбаністичному середовищі південних та східних областей. У цих містах спостерігалася також і етнічна асиміляція (зросійщення) окремих представників етнічних меншин, окрім росіян. Більш повно розкрито сутність та результати етномовних процесів радянської доби, спрямованих на зросійщення України у попередніх монографіях автора²⁶.

З точки зору адаптації до українського суспільства, у досить неоднозначному становищі опинилися представники етнічних груп, депортованих із України за часів сталінського тоталітаризму, насамперед це стосується кримських татар (1944 р.) та німців (1941 р.). Майже 50 років вони перебували не за своєю волею за межами України. Тому переселення дійсно стало поверненням на історичну Батьківщину лише для старшого покоління, дитинство чи молодість, пов'язані з Україною. Середнє та молодше покоління кримських татар та німців фактично належать до новітніх меншин.

На етнічну, а особливо на мовну структуру населення прикордоння впливав також і тип розселення представників етнічних меншин (компактний чи дисперсний). Компактний тип розселення – зосередження у межах окремих адміністративно-територіальних утворень чи поселень, де окремий етнос переважає за чисельністю представників інших етносів. Для цього типу розселення притаманні переважно ендегамні (моноетнічні) шлюби. Компактний тип розселення забезпечує найбільш сприятливі умови для самовідтворення етносу в його власному етнічному середовищі, природно гальмує процеси мовної та етнічної асиміляції.

Дисперсний тип розселення – розселення поодиноких осіб, родин та груп представників окремих етносів у чужому етнічному середовищі. Цей тип розселення характеризується переважанням екзогамних (міжетнічних) шлюбів над ендегамними (моноетнічними), за винятком груп зі сегрегаційним типом поведінки (самоізоляцією). Дисперсний тип розселення меншин обмежує можливості самовідтворення у власному етнічному середовищі та об'єктивно прискорює процеси мовної та етнічної асиміляції.

Сім етнічних меншин походять із країн, які безпосередньо межують з Україною: росіяни, білоруси, молдовани, угорці, румуни, поляки та словаки. До того ж, чотири з них мали ще в ХХ ст. статус домінантної меншості: угорці – на Закарпатті, румуни – на Буковині та в Буджаку, поляки – в Галичині та на Волині, росіяни – на всій території України до 1991 р.

Інерційний вплив домінантного становища, насамперед росіян, безпосередньо відбивається на мовному середовищі як українців, так і представників інших етносів. Внаслідок впливу історичних чинників етнічний склад та мовна структура населення прикордонних районів та міст на північному сході та сході України істотно відрізняється від західних та південно-західних. Відрізнявся не лише рівень частки українців та окремих етнічних меншин серед усього населення, але й їхнє мовне середовище.

Із Румунією межують чотири області України: Одеська, Чернівецька, Івано-Франківська та Закарпатська; із Молдовою та Придністров'ям – три: Одеська, Вінницька та Чернівецька; з Угорщиною та Словаччиною – лише одна Закарпатська; із Польщею – три: Закарпатська, Львівська та Волинська; із Білоруссю – п'ять: Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська та Чернігівська; із Російською Федерацією – п'ять: Чернігівська, Сумська, Харківська, Луганська та Донецька, а також АР Крим через Керченську протоку. АР Крим та дев'ять областей: Вінницька, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Житомирська, Київська, Сумська, Харківська, Донецька та Луганська мають кордон із однією із сусідніх держав, чотири області: Одеська, Чернівецька, Волинська та Чернігівська межують із двома країнами. Лише Закарпаття межує із чотирма державами: Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Польщею.

Із загальної кількості 175-ти міст обласного підпорядкування в Україні 31-е, тобто кожне шосте розташоване у прикордонні, у числі тому і сім обласних центрів. Зокрема, державний кордон фактично проходить за околицею Ужгорода, відстань за прямою від кордону до Одеси складає 35 км, Чернівців – 25 км, Чернігова – 42 км, Сум – 26 км, Харкова – 22 км, Луганська – 13 км. Окрім того, досить близько від кордону (дещо більше 50 км) розташовано також ще два обласні центри: Львів та Донецьк. Та й столиця України, Київ не так далеко до кордону із Білоруссю – на відстані прямою менше 100 км. Із усіх обласних центрів найближче до кордону розташований Ужгород. Фактично за його околицею проходить державний кордон зі Словаччиною. Варто звернути увагу і на те, що столиця Словаччини – Братислава також розташована поблизу кордону з Австрією.

Нинішнє розташування обласних центрів прикордонних областей України поблизу державного кордону, насамперед українсько-російського, спричинене втратою значної частини українських етнічних земель. Ще в

першій половині XX століття етнічні межі проходили значно далі від нинішнього державного кордону України, насамперед на півночі та сході. Зокрема, це стосується Чернігова, Сум, Харкова та Луганська.

Із 490 районів України 90 – прикордонні, тобто майже кожен п'ятий район. У цілому прикордоння України складається із 121-ї адміністративно-територіальної одиниці (31-е місто обласного підпорядкування та 90 районів). Безпосередньо у прикордонні України розташовано 100 міст, із них 31-е місто обласного підпорядкування, у тому числі сім обласних центрів, та 69 міст районного підпорядкування, а також 209 селищ міського типу, 5 042 села та 277 селищ, разом 5 628 населених пунктів²⁷.

Розглянемо адміністративно-територіальний устрій прикордоння кожної області окремо. Так, в Одеській області із семи міст обласного підпорядкування та 26-ти районів, п'ять міст (Одеса, Ізмаїл, Білгород-Дністровський, Теплодар, Котовськ) та 14 районів – прикордонні; Вінницькій: одне із шести міст (Могилів-Подільський) та три із 27-ми районів; Чернівецькій: обидва міста обласного підпорядкування (Чернівці та Новодністровськ) і більшість районів (вісім із 11-ти); Івано-Франківській: із 14-ти районів – один (Верховинський); Закарпатській: чотири із п'яти міст (Ужгород, Берегове, Чоп та Хуст) і вісім із 14-ти районів; Львівській: одне із дев'яти міст (Червоноград) та шість із 20-ти районів; Волинській: два із чотирьох міст (Володимир-Волинський і Нововолинськ) та шість із 16-ти районів; Рівненській: три із 16-ти районів; Житомирській: три із 23-х районів; Київській: одне із десяти міст (Славутич) та один із 25-ти районів (Поліський), а також Чорнобильська зона; Чернігівській: одне із трьох міст (Чернігів) та сім із 22-х районів; Сумській: два із шести міст (Суми та Глухів) і вісім із 18-ти районів; Харківській: два із семи міст (Харків та Люботин) і шість із 27-ми районів; Луганській: шість із 14-ти міст (Луганськ, Красnodон, Свердловськ, Ровеньки, Антрацит та Красний Луч) і десять із 18-ти районів; Донецькій: три із 28-ми міст (Шахтарськ, Торез та Сніжне) та п'ять із 18-ти районів; АР Крим: одне із 11-ти міст (Керч) та один із 14-ти районів. Тобто, у складі лише чотирьох із 15-ти областей (Одеської, Чернівецької, Закарпатської та Луганської) більшість районів – прикордонні.

У прикордонні із Румунією розташовано 14 районів чотирьох областей України, із Молдовою та Придністровською Молдавською республікою – 18 районів трьох областей, з Угорщиною – три райони однієї області, зі

Словаччиною – також три райони однієї області, з Польщею – 11 районів трьох областей, із Білоруссю – 13 районів п'яти областей, із Російською Федерацією найбільше – 35 районів п'яти областей та АР Крим. У тому числі сім районів п'яти областей України межують не з однією, а двома сусідніми країнами: Ренійський Одеської (з Румунією та Молдовою), Новоселицький Чернівецької (з Молдовою та Румунією), Виноградівський (з Румунією та Угорщиною), Ужгородський (з Угорщиною та Словаччиною), Великоберезнянський (зі Словаччиною та Польщею) Закарпатської, Шацький Волинської (з Польщею та Білоруссю), Городнянський Чернігівської (з Білоруссю та Російською Федерацією).

Загальна чисельність населення. Переважна більшість областей України є прикордонними, тому і демографічний потенціал цих територій є доволі значним. Сукупна чисельність населення 15-ти прикордонних областей та АР Крим складала 30 662 901 особу, що становило 63,56% загального чисельності населення України (48 240 902 особи) ²⁸. Тобто, формально абсолютна більшість українського загалу є мешканцями прикордонних областей. Частка населення прикордонних територій серед міського населення була нижчою, ніж серед сільського, відповідно, 61,49% (19 855 965 осіб із 32 290 729 осіб) та 67,75% (10 806 836 осіб із 15 950 173 осіб). Тобто, рівень урбанізації населення прикордонних областей був дещо нижчим, ніж в Україні у цілому, відповідно, 64,76% та 66,94% ²⁹.

З одного боку, серед усього населення шести із 15-ти, переважно західних областей, домінує за чисельністю не міське, а сільське населення: Чернівецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, а також Вінницька. Тому і частка сільських мешканців серед населення прикордоння залишається вищою, ніж серед усього населення України, відповідно, 35,24% та 33,06% ³⁰. З іншого боку, прикордонне становище займають найбільш індустріально розвинуті та урбанізовані східні області України: Донецька, Луганська та Харківська. Отже, існують відмінності у територіальному розміщенні міського та сільського населення прикордоння.

Досить значна чисельність населення, розміщеного безпосередньо в прикордонних районах та містах обласного підпорядкування, враховуючи те, що два із п'яти міст-мільйонників України (Харків та Одеса) розташовані поблизу кордону. Сукупна чисельність населення 31-го міста обласного підпорядкування та 90 районів становила 10 051 029 осіб, що складало

20,84% загальної чисельності населення України (48 240 902 особи). Тобто, кожен п'ятий мешканець України проживав безпосередньо у прикордонні. Доволі значною була також і частка населення прикордонних районів та міст серед загальної чисельності населення 15-ти областей та АР Крим – 32,78% (10 051 029 осіб із 30 662 901 особи)³¹. Отже, кожен третій мешканець цих областей та автономії проживав безпосередньо у прикордонні.

Кожна із областей, що межують з іншими країнами, мала власні демографічні особливості. Рівень зосередження населення залежить не лише від довжини державного кордону в межах кожної області, а насамперед від розташування у прикордонні міст обласного підпорядкування, у першу чергу обласних центрів. Природні умови також впливають на густоту та чисельність населення. У прикордонній зоні, яка розташована у Карпатах та Поліссі, густота населення є значно нижчою, ніж у лісостеповій та степовій зонах. Навпаки, особливо високою вона є у прикордонних промислових містах та районах Донецької, Луганської та Харківської областей.

За ступенем зосередження населення у прикордонних районах усі ці області поділяються на три групи. До *першої групи* належать сім областей, де у прикордонні розташовані обласні центри. У п'яти із них абсолютна більшість населення зосереджена безпосередньо у прикордонні. Зокрема, в Одеській – 79,38% (1 949 325 осіб із 2 455 666 осіб), Чернівецькій – 78,07% (717 485 осіб із 919 028 осіб), Закарпатській – 67,69% (849 266 осіб із 1 252 614 осіб), Харківській – 65,65% (1 901 014 осіб із 2 895 813 осіб) та Луганській – 52,90% (1 343 726 осіб із 2 540 191 особи). Ще в двох областях близько половини населення за рахунок обласних центрів розселено на прикордонних теренах: у Сумській – 48,61% (630 299 осіб із 1 296 763 особи) та Чернігівській – 45,13% (557 889 осіб із 1 236 065 осіб)³².

Друга група складається із семи областей, де частка населення прикордоння становить від 8% до 30%: Вінницька – 8,25% (145 515 осіб із 1 763 944 осіб), Житомирська – 9,09% (126 299 осіб із 1 389 393 осіб), Донецька – 9,56% (461 203 осіб із 4 825 563 осіб), АР Крим – 11,25% (227 794 осіб із 2 024 056 осіб), Рівненська – 11,93% (139 708 осіб із 1 171 445 осіб), Львівська – 24,07% (627 260 осіб із 2 605 956 осіб) та Волинська – 29,52% (312 046 осіб із 1 057 214 осіб)³³.

До *третьої групи* входять дві області, де частка населення, яке мешкає у прикордонні, доволі незначна: в Івано-Франківській – 2,14% (30 079

осіб із 1 406 129 осіб) та Київській – 1,76% (32 121 особи із 1 821 061 особи)³⁴. Низький рівень концентрації населення у прикордонних районах цих двох областей зумовлений не лише незначною протяжністю лінії державного кордону, але й природними та техногенними чинниками. Верховинський район Івано-Франківщини є гірським, а північ Київщини належить до болотистого Полісся. До того ж, Поліський район та Чорнобильська зона втратили значну частину населення, внаслідок його евакуації після аварії на ЧАЕС 1986 року. Місто обласного підпорядкування Прип'ять та Чорнобильський район Київської області були ліквідовані, а їхня територія включена до зони відчуження. Для працівників Чорнобильської АЕС збудовано нове місто Славутич.

Українці. Аналіз статистичних матеріалів перепису населення 2001 року свідчить про існування відмінностей в етнічному складі населення прикордонних міст і районів, порівняно з етнічним складом населення прикордонних областей та України в цілому. Так, серед усього населення 90-та прикордонних районів та 31-го міста обласного підпорядкування рівень частки українців досягав 68,98% (6 940 373 особи із 10 051 029 осіб). Серед усього населення 15-ти прикордонних областей та АР Крим цей рівень був помітно вищим – 74,72% (22 910 787 осіб із 30 30 662 901 особи). Ще вищим залишався рівень частки українців серед усього населення України – 77,82% (37 541 643 особи із 48 240 902 особи)³⁵.

Більші розбіжності спостерігалися в етнічному складі населення за поселенською мережею. Так, серед сільського населення прикордонних областей рівень частки українців був значно вищим, ніж серед міського населення прикордоння, відповідно, 84,54% (9 136 321 особа із 10 806 836 осіб) та 69,37% (13 774 466 осіб із 19 855 965 осіб). Такі ж відмінності були між сільським та міським населенням, відповідно, 87,04% (13 883 466 осіб із 15 950 173 осіб) та 73,27% (23 658 227 осіб із 32 290 729 осіб)³⁶.

Отже, сільське населення, у тому числі і прикордонних областей, характеризувалося більшою етнічною однорідністю, порівняно з міським. Проте, як серед усього населення прикордоння, так і серед сільського та міського населення України, українці складали абсолютну більшість.

Істотні відмінності в етнічному складі населення зберігалися між окремими прикордонними областями. Як не здається парадоксальним на перший погляд, серед загальної чисельності населення десяти із 15-ти при-

кордонних областей рівень частки українців залишався навіть вищим, ніж у цілому в Україні (77,82%): в Івано-Франківській – 97,52% (1 371 242 особи із 1 406 129 осіб), Волинській – 96,95% (1 024 955 осіб із 1 057 214 осіб), Рівненській – 95,90% (1 123 401 особа із 1 171 445 осіб), Вінницькій – 94,91% (1 674 135 осіб із 1 763 944 осіб), Львівській – 94,82% (2 471 033 особи із 2 605 956 осіб), Чернігівській – 93,47% (1 155 354 осіб із 1 236 065 осіб), Київській – 92,52% (1 684 803 особи із 1 821 061 особи), Житомирській – 90,32% (1 254 855 осіб із 1 389 393 осіб), Сумській – 88,84% (1 152 034 особи із 1 296 763 осіб), Закарпатській – 80,51% (1 010 127 осіб із 1 254 614 осіб) ³⁷.

Серед усього населення інших п'яти областей рівень частки українців залишався нижчим, ніж у цілому в Україні. Так, у Чернівецькій – 74,98% (689 056 осіб із 919 028 осіб), Харківській – 70,75% (2 048 699 осіб із 2 895 813 осіб), Одеській – 62,81% (1 542 341 особа із 2 455 666 осіб), Луганській – 57,97% (1 472 376 осіб із 2 540 191 особи) та Донецькій – 56,87% (2 744 149 осіб із 4 825 563 осіб). І лише в АР Крим опинилися в меншості серед усього населення – 24,32% (492 227 осіб із 2 024 056 осіб) ³⁸.

Значні відмінності у рівні частки українців серед міського населення спостерігалися за окремими прикордонними областями. Зокрема, серед міського населення 11-ти із 15-ти областей частка українців залишалася вищою, ніж у цілому серед загальної чисельності міського населення України (73,27%): у Волинській – 94,76% (499 139 осіб із 526 711 осіб), Івано-Франківській – 94,68% (554 946 осіб із 586 126 осіб), Рівненській – 93,69% (509 728 осіб із 544 074 осіб), Львівській – 91,95% (1 410 494 осіб із 1 533 976 осіб), Вінницькій – 91,27% (738 453 особи із 809 078 осіб), Чернігівській – 90,46% (648 179 осіб із 716 536 осіб), Київській – 89,59% (933 110 осіб із 1 041 556 осіб), Сумській – 87,41% (732 449 осіб із 837 920 осіб), Житомирській – 86,81% (670 751 особа із 772 679 осіб), Чернівецькій – 80,48% (296 368 осіб із 368 263 осіб) та Закарпатській – 77,47% (356 711 осіб із 460 429 осіб) ³⁹.

Лише серед міського населення чотирьох прикордонних областей та в АР Крим рівень частки українців виявився нижчим, ніж серед загальної чисельності міського населення України. Зокрема, в Харківській – 67,80% (1 536 698 осіб із 2 266 401 особи), Одеській – 62,32% (1 000 104 особи із 1 604 669 осіб), Луганській – 55,56% (1 213 048 осіб із 2 183 454 осіб) та

Донецькій – 55,04% (2 391 461 особа із 4 345 373 осіб). Лише в етнічному складі міського населення АР Крим українці залишалися в меншості – 22,47% (282 827 осіб із 1 258 720 осіб) ⁴⁰.

Відрізнявся також за окремими прикордонними областями і рівень частки українців серед сільського населення. Так, у сільській місцевості дев'яти із 15-ти областей прикордоння частка українців була вищою, ніж у цілому серед загальної чисельності сільського населення України (87,04%): в Івано-Франківській – 99,55% (816 296 осіб із 820 003 осіб), Волинській – 99,12% (525 816 осіб із 530 503 осіб), Львівській – 98,93% (1 060 539 осіб із 1 071 980 осіб), Вінницькій – 97,99% (935 982 особи із 954 866 осіб), Рівненській – 97,82% (613 673 особи із 627 371 особи), Чернігівській – 97,62% (507 175 осіб із 519 529 осіб), Київській – 96,43% (751 693 осіб із 779 505 осіб), Житомирській – 94,73% (584 104 особи із 616 614 осіб) та Сумській – 91,44% (419 585 осіб із 458 843 осіб) ⁴¹.

В інших шести областях прикордоння (переважно східних), а також в АР Крим рівень частки українців серед сільського населення залишався нижчим, ніж серед загальної чисельності сільського населення України. Так, цей рівень складав за областями: у Закарпатській – 82,27% (653 416 осіб із 794 185 осіб), Харківській – 81,35% (512 001 особа із 629 412 осіб), Донецькій – 73,45% (352 688 осіб із 480 190 осіб), Луганській – 72,70% (259 328 осіб із 356 737 осіб), Чернівецькій – 71,30% (392 688 осіб із 550 765 осіб) та Одеській – 63,72% (542 237 осіб із 850 997 осіб). І лише серед сільського населення АР Крим українці залишалися в меншості – 27,36% (209 400 осіб із 765 336 осіб) ⁴².

Отже, серед загальної чисельності населення прикордоння, а також у всіх 15-ти прикордонних областях та у цілому в Україні, українці становили абсолютну більшість, і лише в Криму залишалися в меншості. До того ж, рівень частки українців серед міського населення був дещо нижчим, ніж серед сільського населення. Характерною ознакою населення переважної більшості прикордонних областей України є його етнічна однорідність – абсолютне домінування за чисельністю українців та незначне територіальне представництво етнічних меншин.

Україномовні українці. Серед українців, які мешкали безпосередньо у прикордонні України (31-е місто та 90 районів), абсолютну більшість становили україномовні – 77,16% (5 354 918 осіб із 6 940 373 осіб). Серед укра-

їнців – мешканців 15-ти прикордонних областей та АР Крим рівень частки україномовних залишався дещо вищим, ніж серед українців безпосередньо у прикордонні, і складав 83,10% (19 037 890 осіб із 22 910 787 осіб). Серед загальної чисельності українців в Україні рівень частки україномовних був ще вищим – 85,16% (31 970 728 осіб із 37 541 693 осіб) ⁴³.

Спостерігалися також і відмінності у рівні частки україномовних серед українців між окремими прикордонними областями. Серед українців 11-ти із 15-ти областей прикордоння рівень цієї частки українців був вищим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні (85,16%): в Івано-Франківській – 99,83% (1 368 880 осіб із 1 371 242 особи), Волинській – 99,69% (1 021 821 особа із 1 024 955 осіб), Рівненській – 99,59% (1 118 784 особи із 1 123 401 особи), Львівській – 99,55% (2 459 927 осіб із 2 471 033 осіб), Закарпатській – 99,19% (1 001 977 осіб із 1 010 127 осіб), Вінницькій – 98,82% (1 654 446 осіб із 1 674 135 осіб), Чернівецькій – 98,48% (678 593 особи із 689 056 осіб), Київській – 98,44% (1 658 490 осіб із 1 684 803 осіб), Житомирській – 97,80% (1 227 268 осіб із 1 254 855 осіб), Чернігівській – 94,35% (1 090 092 осіб із 1 155 354 осіб) та Сумській – 92,36% (1 064 075 осіб із 1 152 034 особи) ⁴⁴.

В інших чотирьох прикордонних областях рівень частки україномовних серед українців, переважно за рахунок міських мешканців, залишався нижчим, ніж серед українців у цілому в Україні. Зокрема, у Харківській – 74,13% (1 518 980 осіб із 2 048 699 осіб), Одеській – 71,56% (1 103 662 особи із 1 542 341 особи), Луганській – 50,44% (742 607 осіб із 1 472 376 осіб). І лише серед українців у Донецькій області та в АР Крим україномовні опинилися в меншості, відповідно, 41,17% (1 129 650 осіб із 2 744 149 осіб) та 24,32% (198 855 осіб із 492 227 осіб) ⁴⁵.

Отже, в переважній більшості прикордонних областей України серед українців процеси мовної асиміляції не набули значного розповсюдження, тому абсолютну більшість становили україномовні. Лише серед українців у чотирьох областях, а особливо в АР Крим рівень частки україномовних залишався помітно нижчим.

Істотні відмінності спостерігалися також і в рівні частки україномовних серед українців за поселенською мережею. Зокрема, серед сільських українців усіх 15-ти прикордонних областей та АР Крим рівень частки україномовних був вищим, ніж серед міських українців прикордоння, від-

повідно, 96,68% (8 833 369 осіб із 9 136 321 особи) та 74,08% (10 203 731 особа із 13 774 466 осіб). Такі ж відмінності зберігалися і в цілому між сільськими та міськими українцями України, відповідно, 97,26% (13 503 135 осіб із 13 883 466 осіб) та 78,06% (18 467 593 осіб із 23 658 227 осіб)⁴⁶.

Відрізнявся також і рівень частки україномовних серед українців, які мешкали в урбаністичному середовищі за окремими прикордонними областями. Проте, серед міських українців 11-ти із 15-ти областей прикордоння цей рівень виявився вищим, ніж серед загальної чисельності міських українців в Україні (78,06%): в Івано-Франківській – 99,60% (552 741 особа із 554 946 осіб), Волинській – 99,42% (496 253 особи із 499 139 осіб), Львівській – 99,23% (1 399 661 особа із 1 410 494 осіб), Рівненській – 99,19% (505 582 особи із 509 728 осіб), Закарпатській – 98,20% (350 321 особа із 356 711 осіб), Вінницькій – 97,51% (720 047 осіб із 738 453 осіб), Київській – 97,48% (909 621 особа із 933 110 осіб), Чернівецькій – 96,86% (287 052 осіб із 296 368 осіб), Житомирській – 96,12% (644 695 осіб із 670 751 особи), Чернігівській – 91,72% (594 511 осіб із 648 179 осіб) та Сумській – 90,21% (660 717 осіб із 732 449 осіб)⁴⁷.

Ще в двох областях прикордоння серед українців міст переважали україномовні: в Одеській – 74,08% (412 559 осіб із 1 000 104 осіб) та Харківській – 66,75% (1 025 779 осіб із 1 536 698 осіб), але рівень цієї частки був нижчим, ніж серед загальної чисельності міських українців в Україні. І лише в Донбасі та АР Крим серед міських українців україномовні складали меншість. Зокрема, цей рівень становив у Луганській та Донецькій областях, відповідно, 42,89% (520 236 осіб із 1 213 048 осіб) та 35,66% (852 794 особи із 2 391 461 особи), в АР Крим – 34,62% (97 904 особи із 282 827 осіб)⁴⁸.

Отже, варто підкреслити, що в переважній більшості прикордонних областей України рівень частки україномовних серед міських українців перевищував 90% і лише серед українців – мешканців міст у двох областях Донбасу та в Криму україномовні опинилися в меншості, у результаті розгортання процесів мовної асиміляції (зросійщення).

Зберігалися також і відмінності у рівні частки україномовних серед сільських українців за окремими прикордонними областями, однак значно менші, ніж серед міських українців. Зокрема, у десяти із 15-ти областей прикордоння цей рівень був вищим, ніж серед загальної чисельності сільських українців в Україні (97,26%): в Івано-Франківській – 99,98% (816 139

осіб із 816 296 осіб), Львівській – 99,97% (1 060 266 осіб із 1 060 539 осіб), Волинській – 99,95% (525 568 осіб із 525 816 осіб), Рівненській – 99,92% (613 202 особи із 613 673 особи), Вінницькій – 99,86% (934 399 осіб із 935 573 осіб), Житомирській – 99,74% (582 573 особи із 584 104 осіб), Закарпатській – 99,73% (651 656 осіб із 653 416 осіб), Чернівецькій – 99,71% (391 541 особа із 392 688 осіб), Київській – 99,62% (748 869 осіб із 751 693 осіб) та Чернігівській – 97,71% (495 581 особа із 507 175 осіб)⁴⁹.

Доволі значним цей рівень залишався також і у трьох областях прикордоння: Харківській – 96,29% (492 984 осіб із 512 001 особи), Сумській – 96,13% (403 358 осіб із 419 585 осіб) та Одеській – 95,50% (517 845 осіб із 542 237 осіб). Серед сільських українців – мешканців Донбасу рівень частки україномовних був дещо нижчим і складав, відповідно, в Луганській області – 85,75% (222 371 особа із 259 328 осіб) та Донецькій – 78,50% (276 856 осіб із 352 688 осіб). І лише в АР Крим серед сільських українців україномовні складали меншість – 48,21% (100 951 особа із 209 400 осіб)⁵⁰. Тобто, україномовне середовище українців зберігалося у сільській місцевості усіх прикордонних областей. Лише в Криму, і частково у Донбасі, спостерігалося порушення стабільності мовного середовища сільських українців.

Отже, як серед українців, які мешкали безпосередньо у прикордонні, так і в цілому України, україномовні складали абсолютну більшість, проте вищий рівень частки україномовних спостерігався серед сільських українців, порівняно із міськими.

Російськомовні українці. Рівень частки російськомовних серед українців, які мешкали безпосередньо у прикордонні (31-е місто та 90 районів) був доволі значним (переважно за рахунок українців Одеського, Харківського, Луганського та Донецького прикордоння) і становив 22,72% (1 576 770 осіб із 6 940 373 осіб). Серед українців усіх прикордонних областей та автономії цей рівень залишався дещо нижчим, як і серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 16,84% (3 857 547 осіб із 22 910 787 осіб) та 14,77% (5 544 729 осіб із 37 541 693 осіб)⁵¹.

Відрізнявся також і рівень частки російськомовних серед українців між окремими прикордонними областями. Серед українців 11-ти із 15-ти областей прикордоння рівень частки зросійщених за мовою залишався досить незначним, до того ж істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні (16,84%). Досить незначною була також і чисельність

російськомовних українців в абсолютних показниках. Так, рівень частки російськомовних серед українців складав: в Івано-Франківщині – 0,17% (2 301 особа із 1 371 242 особи), Волині – 0,30% (3 100 осіб із 1 024 955 осіб), Рівненщині – 0,41% (4 574 особи із 1 123 401 особи), Львівщині – 0,43% (10 596 осіб із 2 471 033 осіб), Закарпатті – 0,52% (5 297 осіб із 1 010 127 осіб), Вінниччині – 1,18% (19 688 осіб із 1 674 135 осіб), Чернівецьчині – 1,35% (9 281 особа із 689 056 осіб), Київщині – 1,54% (26 001 особа із 1 684 803 осіб), Житомирщині – 2,18% (27 300 осіб із 1 254 855 осіб), Чернігівщині – 5,62% (64 982 особи із 1 155 354 осіб) та Сумщині – 7,56% (87 105 осіб із 1 152 034 особи)⁵².

В інших чотирьох областях, як і в АР Крим, серед українців рівень частки російськомовних залишався істотно вищим, переважно за рахунок міських українців, у мовному середовищі яких розгорнулися асиміляційні процеси. Тому і чисельність російськомовних українців була досить значною в абсолютних показниках, як і рівень частки серед українців. Зокрема, у Харківській – 25,82% (528 914 осіб із 2 048 699 осіб), Одеській – 28,26% (435 839 осіб із 1 542 341 особи) та Луганській – 49,40% (727 403 особи із 1 472 376 осіб). Проте, лише серед українців у Донецькій області та в АР Крим російськомовні складали абсолютну більшість, відповідно, 58,75% (1 612 243 особи із 2 744 149 осіб) та 59,51% (292 923 осіб із 492 227 осіб)⁵³.

Зберігалися відмінності в рівні частки російськомовних серед українців за поселенською мережею. Вищим залишався рівень зросійщення українців як у містах прикордоння, так і в урбаністичному середовищі України у цілому, відповідно, 25,84% (3 857 547 осіб із 13 774 466 осіб) та 21,85% (5 169 229 осіб із 23 658 227 осіб). Істотно нижчим цей рівень був серед українців, які мешкали у сільській місцевості прикордонних областей та серед усіх сільських українців України, відповідно, 3,26% (298 076 осіб із 9 136 321 особи) та 2,70% (375 500 осіб із 13 883 466 осіб)⁵⁴.

Значно відрізнявся рівень частки російськомовних серед міських українців за окремими прикордонними областями. Проте, лише в урбаністичному середовищі чотирьох із 15-ти областей прикордоння, а також в АР Крим цей рівень був вищим, ніж серед загальної чисельності міських українців в Україні (21,85%): Харківській – 33,18% (509 922 особи із 1 536 698 осіб), Одеській – 41,25% (412 559 осіб із 1 000 104 осіб), Луганській – 56,92% (690 465 осіб із 1 213 048 осіб) та Донецькій – 64,25% (1 536 614

осіб із 2 391 461 особи), а також і АР Крим – 65,28% (184 629 осіб із 282 827 осіб) ⁵⁵. Тобто, попри досить високий рівень мовної асиміляції українців у містах Харківщини та Одещини, лише в урбаністичному середовищі українців Донбасу та Криму російськомовні становили більшість.

Навпаки, в урбаністичному середовищі інших 11-ти із 15-ти прикордонних областей серед українців асиміляційні процеси не набули значного поширення, особливо у західних областях. Так, рівень частки російськомовних серед українців, які мешкали в містах був досить незначним і складав за областями: в Івано-Франківській – лише 0,39% (2 162 особи із 554 946 осіб), Волинській – 0,57% (2 866 осіб із 499 139 осіб), Львівській – 0,73% (10 368 осіб із 1 410 494 осіб), Рівненській – 0,81% (4 118 осіб із 509 728 осіб), Закарпатській – 1,38% (4 905 осіб із 356 711 осіб), Вінницькій – 2,49% (18 405 осіб із 738 453 осіб), Київській – 2,50% (23 289 осіб із 933 110 осіб), Чернівецькій – 3,03% (8 974 особи із 296 368 осіб), Житомирській – 3,85% (25 834 особи із 670 751 особи), Чернігівській – 8,24% (53 401 особа із 648 179 осіб) та Сумській – 9,69% (70 960 осіб із 732 449 осіб) ⁵⁶. Тобто, у переважній більшості прикордонних областей України, насамперед у західних та північних, рівень частки російськомовних серед міських українців залишався досить незначним.

Менші відмінності спостерігалися у рівні частки російськомовних серед сільських українців за окремими прикордонними областями. Зокрема, серед українців, які мешкали у п'яти із 15-ти областях та в АР Крим, рівень частки російськомовних був вищим, ніж серед загальної чисельності сільських українців в Україні (2,70%): у Донецькій – 21,44% (75 629 осіб із 352 688 осіб), Луганській – 14,24% (36 938 осіб із 259 328 осіб), Одеській – 4,29% (23 280 осіб із 542 237 осіб), Харківській – 3,71% (18 992 особи із 512 001 особи) та Сумській – 3,85% (16 145 осіб із 419 585 осіб). І лише в АР Крим переважну більшість серед сільських українців становили російськомовні – 51,72% (108 294 особи із 209 400 осіб) ⁵⁷.

В інших 11-ти прикордонних областях, особливо в західних, цей рівень залишався мізерним, і навіть нижчим, ніж загальної чисельності сільських українців в Україні. Зокрема, цей рівень становив за областями: в Івано-Франківській – лише 0,02% (139 осіб із 816 296 осіб), Львівській – 0,02% (228 осіб із 1 060 539 осіб), Волинській – 0,04% (232 особи із 525 816 осіб), Закарпатській – 0,06% (392 осіб із 653 416 осіб), Рівненській – 0,07% (456

осіб із 613 673 особи), Чернівецькій – 0,14% (307 осіб із 392 688 осіб), Вінницькій – 0,14% (1 383 особи із 935 573 осіб), Житомирській – 0,25% (1 466 особи із 584 104 осіб), Київській – 0,36% (2 712 осіб із 751 693 осіб) та Чернігівській – 2,28% (11 581 особа із 507 175 осіб)⁵⁸. Тобто, у переважній більшості прикордонних областей України рівень мовної асиміляції (зросійщення) сільських українців залишався мінімальним.

Отже, асиміляційні процеси у мовному середовищі українців у переважній більшості областей українського прикордоння не були поширеними, російськомовні складали меншість. Лише серед українців у чотирьох областях та в АР Крим, насамперед за рахунок урбаністичного середовища, рівень частки російськомовних був істотно більшим. Вищий рівень мовної асиміляції українців спостерігався в урбаністичному середовищі, як безпосередній наслідок інерційних впливів етномовних процесів радянської доби. У сільській місцевості у мовному середовищі українців асиміляційні процеси не набули значного поширення.

Етнічні меншини. Серед загальної чисельності населення 90-та прикордонних районів та 31-го міста обласного підпорядкування рівень частки етнічних меншин становив 31,02% (3 110 656 осіб із 10 051 029 осіб). Серед усього населення разом узятих 15-ти прикордонних областей та АР Крим цей рівень був дещо нижчим – 25,28% (7 752 114 осіб із 30 662 901 особи). Лише в АР Крим етнічні меншини, насамперед за рахунок росіян, домінували за чисельністю серед усього населення. У всіх інших областях етнічні меншини істотно поступалися за чисельністю українцям. Ще нижчим залишався рівень їхньої частки серед загальної чисельності населення України – 22,18% (10 699 209 осіб із 48 240 902 особи)⁵⁹.

Сукупна чисельність та частка етнічних меншин серед усього населення переважної більшості прикордонних областей України (у десяти із 15-ти) залишалися досить незначними, значно меншими, ніж у цілому серед загальної чисельності населення України (22,18%). Так, рівень частки етнічних меншин серед усього населення складав: в Івано-Франківській – 2,48% (34 887 осіб із 1 406 129 осіб), Волинській – 3,05% (32 259 осіб із 1 057 214 осіб), Рівненській – 4,10% (48 044 особи із 1 171 445 осіб), Вінницькій – 5,09% (89 809 осіб із 1 763 944 осіб), Львівській – 5,18% (134 923 особи із 2 605 956 осіб), Чернігівській – 6,53% (80 711 осіб із 1 236 065 осіб), Житомирській – 9,68% (134 538 осіб із 1 389 393 осіб), Київській – 7,48%

(136 258 осіб із 1 821 061 особи), Сумській – 11,16% (144 729 осіб із 1 296 763 осіб) та Закарпатській – 19,49% (244 487 осіб із 1 254 614 осіб)⁶⁰.

Серед усього населення інших шести прикордонних областей рівень частки етнічних меншин залишався вищим, ніж у цілому в Україні. Зокрема, у Чернівецькій – 25,02% (229 972 особи із 919 028 осіб), Харківській – 29,25% (847 114 осіб із 2 895 813 осіб), Одеській – 37,19% (913 325 осіб із 2 455 666 осіб), Луганській – 42,03% (1 067 815 осіб із 2 540 191 особи) та Донецькій – 43,13% (2 081 414 осіб із 4 825 563 осіб). І лише в АР Крим етнічні меншини переважали за чисельністю українців і складали більшість серед усього населення – 75,68% (1 531 829 осіб із 2 024 056 осіб)⁶¹.

Значні відмінності у рівні частки етнічних меншин спостерігалися між міським та сільським населенням. Так, серед сільського населення прикордонних областей України рівень цієї частки залишався значно нижчим, ніж серед міського населення прикордоння, відповідно, 15,46% (1 670 515 осіб із 10 806 836 осіб) та 30,63% (6 081 499 осіб із 19 855 965 осіб). Такі ж відмінності у рівні частки етнічних меншин зберігалися між сільським та міським населенням України, відповідно, 12,96% (2 066 707 осіб із 15 950 173 осіб) та 26,73% (8 632 502 особи із 32 290 729 осіб)⁶².

Відрізнявся також і рівень частки етнічних меншин серед міського населення окремих прикордонних областей. Проте, лише в урбаністичному середовищі чотирьох із 15-ти областей, а також в АР Крим, цей рівень був вищим, ніж серед загальної чисельності міського населення України (26,73%): в Харківській – 32,20% (729 703 особи із 2 266 401 особи), Одеській – 37,68% (604 565 осіб із 1 604 669 осіб), Луганській – 44,44% (970 406 осіб із 2 183 454 осіб) та Донецькій – 55,04% (1 953 912 осіб із 3 549 373 осіб). Однак, лише в урбаністичному середовищі АР Крим етнічні меншини домінували за чисельністю – 77,53% (975 893 особи із 1 258 720 осіб)⁶³.

Серед міського населення інших 11-ти областях прикордоння, особливо у західних, рівень частки етнічних меншин залишався істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності міського населення України. Так, цей рівень складав за областями: у Волинській – 5,24% (27 572 особи із 526 711 осіб), Івано-Франківській – 5,32% (31 180 осіб із 586 126 осіб), Рівненській – 6,31% (34 346 осіб із 544 074 осіб), Львівській – 8,05% (123 482 осіб із 1 533 976 осіб), Вінницькій – 8,73% (70 825 осіб із 809 078 осіб), Чернігівській – 9,54% (68 357 осіб із 716 536 осіб), Київській – 10,41% (108 446 осіб із

1 041 556 осіб), Сумській – 12,59% (105 471 особа із 837 920 осіб), Житомирській – 13,19% (101 928 осіб із 772 679 осіб), Чернівецькій – 19,56% (71 895 осіб із 368 263 осіб) та Закарпатській – 22,53% (103 718 осіб із 460 429 осіб)⁶⁴. Тобто, у переважній більшості західних та північних областей прикордоння рівень частки етнічних меншин серед усього населення в урбаністичному середовищі залишався досить незначним.

Зберігалися також і відмінності у рівні частки етнічних меншин серед сільського населення за окремими прикордонними областями. Однак, лише серед населення, яке мешкали в сільській місцевості семи із 15-ти прикордонних областей, а також в АР Крим, цей рівень залишався вищим, ніж серед загальної чисельності сільського населення України (6,88%): у Сумській – 8,56% (39 258 осіб із 458 843 осіб), Закарпатській – 17,73% (140 769 осіб із 794 185 осіб), Харківській – 18,65% (117 411 особа із 629 412 осіб), Донецькій – 26,55% (127 502 особи із 480 190 осіб), Луганській – 27,30% (97 409 осіб із 356 737 осіб), Чернівецькій – 28,70% (158 077 осіб із 550 765 осіб) та Одеській – 36,28% (542 237 осіб із 850 997 осіб). І лише серед сільського населення АР Крим етнічні меншини домінували за чисельністю – 72,64% (555 936 осіб із 765 336 осіб)⁶⁵.

В інших восьми прикордонних областях рівень частки етнічних меншин серед сільського населення залишався істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності сільського населення в Україні. Так, цей рівень становив за областями: в Івано-Франківській – лише 0,45% (3 707 осіб із 820 003 осіб), Волинській – 0,88% (4 687 осіб із 530 503 осіб), Львівській – 1,07% (11 441 особа із 1 071 980 осіб), Вінницькій – 2,01% (19 184 особи із 954 866 осіб), Рівненській – 2,18% (13 698 осіб із 627 371 особи), Чернігівській – 2,38% (12 354 особа із 519 529 осіб), Київській – 3,57% (27 812 осіб із 779 505 осіб), та Житомирській – 5,27% (32 510 осіб із 616 614 осіб)⁶⁶. Тобто, у більшості областей прикордоння серед сільського населення етнічні меншини мали досить незначне територіальне представництво.

Отже, серед загальної чисельності населення прикордоння, а також серед усього населення всіх, без винятку, 15-ти прикордонних областей та у цілому в Україні етнічні становили меншість, і лише в Криму вони становили більшість. Відмінності у рівні частки етнічних меншин серед усього населення зберігалися за поселенською мережею. Переважна більшість представників етнічних меншин розселені в містах, а не в сільській місцевості,

тому і їхня частка серед міського населення залишалася вищою, ніж серед сільського. Однак, як серед сільського, так і серед міського населення України, у тому числі і безпосередньо у прикордонні, етнічні меншини опинилися в меншості.

Росіяни. Найбільшою за чисельністю серед етнічних меншин України, зокрема і в її прикордонні, залишалися росіяни. Серед усього населення безпосередньо у прикордонні (90 районів та 31-е місто обласного підпорядкування) рівень частки росіян складав 21,56% (2 166 725 осіб із 10 051 029 осіб). Серед загальної чисельності населення 15-ти прикордонних областей та АР Крим цей рівень був нижчим – 19,37% (5 938 388 осіб із 30 662 901 особи). У всіх інших прикордонних областях вони поступалися за чисельністю українцям. Ще меншим виявився рівень частки росіян серед усього населення України – 17,28% (8 334 141 особа із 48 240 902 особи) ⁶⁷.

Чисельність та частка росіян серед усього населення переважної більшості прикордонних областей України (11-ти із 15-ти) залишалися досить незначними, навіть меншими, ніж у цілому серед усього населення України (17,28%). Зокрема, в Івано-Франківській – 1,77% (24 925 осіб із 1 406 129 осіб), Волинській – 2,38% (25 132 особи із 1 057 214 осіб), Закарпатській – 2,47% (30 993 особи із 1 254 614 осіб), Рівненській – 2,57% (30 129 осіб із 1 171 445 осіб), Вінницькій – 3,83% (67 501 особа із 1 763 944 осіб), Львівській – 3,55% (92 565 осіб із 2 605 956 осіб), Чернівецькій – 4,12% (37 881 особа із 919 028 осіб), Чернігівській – 5,03% (62 207 осіб із 1 236 065 осіб), Житомирській – 4,96% (68 851 особа із 1 389 393 осіб), Київській – 6,00% (109 322 особи із 1 821 061 особи) та Сумській – 9,38% (121 655 осіб із 1 296 763 осіб) ⁶⁸.

Серед усього населення інших чотирьох прикордонних областей рівень частки росіян залишався вищим, ніж у цілому в Україні. Зокрема, в Одеській – 20,71% (508 537 осіб із 2 455 666 осіб), Харківській – 25,62% (742 025 осіб із 2 895 813 осіб), Донецькій – 38,22% (1 844 399 осіб із 4 825 563 осіб) та Луганській – 39,04% (991 825 осіб із 2 540 191 особи). І лише в АР Крим росіяни домінували за чисельністю і складали більшість серед усього населення – 58,32% (1 180 441 особа із 2 024 056 осіб). Варто зазначити, що росіяни становили абсолютну більшість лише серед міського населення автономії, а серед сільського населення – відносну більшість. За чисельністю росіян в Україні АР Крим посідала друге місце після Донець-

кої області ⁶⁹.

Отже, серед загальної чисельності населення прикордоння, а також серед усього населення всіх, без винятку, 15-ти прикордонних областей у цілому в Україні росіяни становили меншість, і лише в Криму вони домінували за чисельністю. Переважна більшість росіян в прикордонні України розселені дисперсно. Проте, у Луганському, Донецькому, Сумському, Харківському та Одеському прикордонні спостерігався малокомпактний тип розселення представників цієї етнічної меншини.

Більш істотні відмінності у рівні частки росіян зберігалися між міським та сільським населенням прикордоння України. Так, серед міського населення прикордонних областей рівень частки цієї етнічної меншини залишався значно вищим, ніж серед сільського населення прикордоння, відповідно, 25,84% (5 112 818 осіб із 19 855 965 осіб) та 3,26% (825 570 осіб із 10 806 836 осіб). Такі ж відмінності у рівні частки росіян зберігалися між сільським та міським населенням України в цілому, відповідно, 21,85% (7 236 704 особи із 32 290 729 осіб) та 2,70% (1 097 437 осіб із 15 950 173 осіб) ⁷⁰. Тобто, росіяни переважно зосереджувалися у містах, тому і рівень їхньої частки серед міського населення залишався істотно вищим, ніж серед сільського населення України.

Отже, серед загальної чисельності населення прикордоння, а також у всіх 15-ти прикордонних областях та у цілому в Україні, росіяни залишалися в меншості, і лише в Криму складали більшість. При цьому, рівень частки росіян серед міського населення був істотно вищим, ніж серед сільського.

Значно відрізнявся також і рівень частки росіян серед міського населення окремих прикордонних областей. Однак, лише в урбаністичному середовищі чотирьох із 15-ти областей прикордоння, а також в АР Крим, цей рівень був вищим, ніж серед загальної чисельності міського населення України (22,41%): в Одеській – 26,81% (430 184 особи із 1 604 669 осіб), Харківській – 28,14% (637 659 осіб із 2 266 401 особи), Донецькій – 40,39% (1 753 241 особа із 4 345 373 осіб) та Луганській – 41,23% (900 199 осіб із 2 183 454 осіб). Однак, лише в урбаністичному середовищі АР Крим росіяни складали абсолютну більшість – 63,93% (829 839 особи із 1 258 720 осіб) ⁷¹.

В інших 11-ти прикордонних областях, особливо у західних, рівень частки росіян серед міського населення залишався нижчим, ніж серед загальної чисельності міського населення України. Так, цей рівень складав за

областями: в Івано-Франківській – 3,86% (22 605 осіб із 586 126 осіб), Волинській – 4,21% (22 161 особа із 526 711 осіб), Рівненській – 4,86% (26 465 осіб із 544 074 осіб), Закарпатській – 5,62% (25 866 осіб із 460 429 осіб), Львівській – 5,80% (89 017 осіб із 1 533 976 осіб), Вінницькій – 6,77% (54 776 осіб із 809 078 осіб), Чернігівській – 7,41% (53 104 осіб із 716 536 осіб), Житомирській – 7,56% (58 448 осіб із 772 679 осіб), Київській – 8,54% (88 986 осіб із 1 041 556 осіб), Чернівецькій – 8,65% (31 845 осіб із 368 263 осіб) та Сумській – 10,31% (86 423 особи із 837 920 осіб) ⁷².

Рівень частки росіян серед сільського населення також мав відмінності за окремими прикордонними областями. Зокрема, серед сільського населення шести із 15-ти областей прикордоння, а також в АР Крим, цей рівень залишався вищим, ніж серед усього сільського населення в Україні (6,88%): у Сумській – 7,68% (35 232 особи із 458 843 осіб), Одеській – 9,21% (78 353 особи із 850 997 осіб), Харківській – 16,58% (104 366 осіб із 629 412 осіб), Донецькій – 18,57% (89 158 осіб із 480 190 осіб) та Луганській – 25,68% (91 626 осіб із 356 737 осіб). І лише серед сільського населення АР Крим росіяни складали відносно більшість – 45,81% (305 602 особи із 765 336 осіб) ⁷³.

В інших десяти прикордонних областях, рівень частки росіян залишався істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності сільського населення України. Зокрема, в Івано-Франківській – лише 0,28% (2 320 осіб із 820 003 осіб), Львівській – 0,33% (3 548 осіб із 1 071 980 осіб), Волинській – 0,56% (2 971 особа із 530 503 осіб), Рівненській – 0,58% (3 664 особи із 627 371 особи), Вінницькій – 1,33% (12 725 особи із 954 866 осіб), Житомирській – 1,69% (10 403 осіб із 616 614 осіб), Чернігівській – 1,75% (9 103 особи із 519 529 осіб) та Київській – 2,61% (20 336 осіб із 779 505 осіб) ⁷⁴. Варто підкреслити також, що у переважній більшості областей прикордоння, особливо у західних, серед сільського населення росіяни мали досить незначне територіальне представництво і розселені дисперсно.

Серед загальної чисельності етнічних меншин, які мешкали безпосередньо у прикордонні (90 районів та 31-е місто обласного підпорядкування), абсолютну більшість складали росіяни – 69,65% (2 166 725 осіб із 3 110 656 осіб). Ще вищим був рівень їхньої частки серед етнічних меншин 15-ти прикордонних областей та АР Крим – 76,60% (5 938 388 осіб із 7 752 114 осіб) та серед загальної чисельності етнічних меншин в Україні – 77,89% (8 334 141 особа із 10 699 209 осіб) ⁷⁵. Варто звернути увагу і на те,

що рівень частки росіян серед сукупної чисельності етнічних меншин в Україні фактично був таким же, як і рівень частки українців серед усього населення України, відповідно, 77,89% та 77,82%. Тобто, співвідношення між чисельністю українців та загальною чисельністю етнічних меншин в Україні не відрізнявся від співвідношення між чисельністю росіян та сукупною чисельністю етнічних меншин, окрім росіян.

Значні відмінності у рівні частки росіян серед етнічних меншин спостерігалися між мешканцями міст та сіл. Так, серед етнічних меншин, які мешкали в містах всіх 15-ти областей та АР Крим рівень частки росіян досягав 84,07% (5 112 818 осіб із 6 081 499 осіб). Серед етнічних меншин, які мешкали у сільській місцевості росіяни прикордонних областей росіяни опинилися в меншості і складала 49,42% (825 570 осіб із 1 670 515 осіб). Істотно вищим виявився також і рівень частки росіян серед етнічних меншин у цілому в урбаністичному середовищі України на тлі значно нижчого рівня їхньої частки серед етнічних меншин, які мешкали у сільській місцевості, відповідно, 83,83% (7 236 704 особи із 8 632 502 осіб) та 53,10% (1 097 437 осіб із 2 066 707 осіб) ⁷⁶.

Відрізнявся також і рівень частки росіян серед загальної чисельності етнічних меншин за окремими прикордонними областями. Зокрема, виявилось, що лише в шести із 15-ти областей прикордоння рівень цієї частки був вищим, ніж серед загальної чисельності етнічних меншин в Україні (77,89%): у Луганській – найвищий показник серед усіх областей, 92,88% (991 825 осіб із 1 067 815 осіб), Донецькій – 88,61% (1 844 399 осіб із 2 081 414 осіб), Харківській – 87,59% (742 025 осіб із 847 114 осіб), Сумській – 84,06% (121 655 осіб із 144 729 осіб), Київській – 80,23% (109 322 осіб із 136 258 осіб) та Волинській – 77,91% (25 132 осіб із 32 259 осіб) ⁷⁷.

В інших дев'яти прикордонних областях та в АР Крим рівень частки росіян серед етнічних меншин залишався нижчим, ніж серед загальної чисельності етнічних меншин в Україні. Зокрема, в Чернігівській – 77,07% (62 207 осіб із 80 711 осіб), АР Крим – 77,06% (1 180 441 особа із 1 531 829 осіб), Вінницькій – 75,16% (67 501 особа із 89 809 осіб), Івано-Франківській – 71,44% (24 925 осіб із 34 887 осіб), Львівській – 68,61% (92 565 осіб із 134 923 осіб), Рівненській – 62,71% (30 129 осіб із 48 044 осіб), Одеській – 55,68% (508 537 осіб із 913 325 осіб) та Житомирській – 51,18% (68 851 особа із 134 538 осіб). До того ж, серед етнічних меншин у двох західних

областях росіяни складали меншість: у Чернівецькій – 16,47% (37 881 особа із 229 972 осіб) та Закарпатській – 12,68% (30 993 особи із 244 487 осіб)⁷⁸. Тобто, абсолютну більшість серед етнічних меншин у 13-ти із 15-ти прикордонних областей, а також в АР Крим росіяни становили більшість.

Серед етнічних меншин, які мешкали у містах, рівень частки росіян залишався істотно вищим, ніж серед сільських етнічних меншин. До того ж, цей рівень мав досить істотні відмінності за окремими областями прикордоння. Зокрема, рівень частки росіян серед міських етнічних меншин лише в трьох східних прикордонних областях та в АР Крим був вищим, ніж серед загальної чисельності міських етнічних меншин України (83,83%): у Луганській – 92,77% (900 199 осіб із 970 406 осіб), Донецькій – 89,83% (1 755 241 особа із 1 953 912 осіб), Харківській – 87,39% (637 659 осіб із 729 703 осіб) та в АР Крим – 85,03% (829 839 осіб із 975 893 осіб)⁷⁹.

В інших 12-ти областях прикордоння серед міських етнічних меншин рівень частки росіян залишався нижчим, ніж серед загальної чисельності етнічних меншин в Україні. Зокрема, цей рівень становив за областями: у Київській – 82,06% (88 986 осіб із 108 446 осіб), Сумській – 81,94% (86 423 особи із 105 471 особи), Волинській – 80,38% (22 161 особа із 27 572 осіб), Чернігівській – 77,69% (53 104 особи із 68 357 осіб), Вінницькій – 77,56% (54 776 осіб із 70 825 осіб), Рівненській – 77,05% (26 465 осіб із 34 346 осіб), Івано-Франківській – 72,50% (22 605 осіб із 31 180 осіб), Львівській – 72,09% (89 017 осіб із 123 482 осіб), Одеській – 71,16% (430 184 особи із 604 565 осіб) та Житомирській – 57,34% (58 448 осіб із 101 928 осіб). Серед міських етнічних меншин двох західних областей (Чернівецької та Закарпатської) росіяни опинилися в меншості, відповідно, 44,29% (31 845 осіб із 71 895 осіб) та 24,94% (25 866 осіб із 103 718 осіб)⁸⁰. Тобто, абсолютну більшість в структурі етнічних меншин, які мешкали у містах 13-ти із 15-ти прикордонних областей, а також в АР Крим, складали представники лише однієї меншини – росіяни.

Істотно відрізнявся також і рівень частки росіян серед сільських етнічних меншин за окремими прикордонними областями. Зокрема, рівень цієї частки був вищим у дев'яти із 15-ти прикордонних областей, а також в АР Крим, ніж серед загальної чисельності сільських етнічних меншин в Україні (53,10%). Найвищий рівень спостерігався у Луганській – 94,06% (91 626 осіб із 97 409 осіб), Сумській – 89,74% (35 232 особи із 39 258 осіб), Харків-

ській – 88,89% (104 366 осіб із 117 411 осіб), Чернігівській – 73,68% (9 103 особи із 12 354 осіб), Київській – 73,12% (20 336 осіб із 27 812 осіб), Донецькій – 69,93% (89 158 осіб із 127 502 осіб), Вінницькій – 66,33% (12 725 осіб із 19 184 осіб), Волинській – 63,39% (2 971 особа із 4 687 осіб), АР Крим – 63,07% (350 602 особи із 555 936 осіб) та Івано-Франківській – 62,58% (2 320 осіб із 3 707 осіб)⁸¹.

В інших шести прикордонних областях (переважно західних) серед сільських етнічних меншин росіяни склали меншість. Так, цей рівень становив за областями: у Житомирській – 32,00% (10 403 особи із 32 510 осіб), Львівській – 31,01% (3 548 осіб із 11 441 особи), Рівненській – 26,75% (3 664 особи із 13 698 осіб), Одеській – 25,38% (78 353 особи із 308 760 осіб), Чернівецькій – 3,82% (6 036 осіб із 158 077 осіб) та Закарпатській – 3,64% (5 127 осіб із 140 769 осіб)⁸². Тобто, серед сільських етнічних меншин рівень частки росіян залишався нижчим, ніж серед міських, особливо незначним цей рівень залишався у Чернівецькій та Закарпатській.

Отже, абсолютну більшість серед загальної чисельності етнічних меншин не лише безпосередньо у прикордонні, але й у цілому в Україні, складали представники лише однієї з них – росіяни. Проте, рівень частки росіян серед міських етнічних меншин залишався істотно вищим, порівняно з їхньою часткою серед етнічних меншин, які мешкали в сільській місцевості.

Російськомовні росіяни. Серед росіян, які мешкали безпосередньо у прикордонні України (31-е місто та 90 районів), попри переважно дисперсний тип розселення, абсолютну більшість складали російськомовні – 97,10% (2 103 861 особи із 2 166 725 осіб). Серед загальної чисельності росіян 15-ти прикордонних областей та АР Крим рівень частки російськомовних був дещо нижчим, ніж серед росіян безпосередньо у прикордонні, і складав 96,97% (5 758 428 осіб із 5 938 388 осіб). Серед росіян у цілому в Україні рівень частки російськомовних залишався ще нижчим – 95,92% (7 993 832 осіб із 8 334 141 особи)⁸³.

Спостерігалися також й істотні відмінності у рівні частки російськомовних серед росіян за окремими прикордонними областями. Проте, лише серед росіян чотирьох (переважно східних) із 15-ти областей прикордоння, а також в АР Крим, рівень частки російськомовних залишався вищим, ніж серед загальної чисельності росіян у цілому в Україні (95,92%). Так, цей рівень становив: в АР Крим – 99,72% (1 177 132 особи із 1 180 441 особи),

Донецькій – 98,58% (1 818 201 особа із 1 844 399 осіб), Луганській – 98,16% (973 590 осіб із 991 825 осіб), Одеській – 97,77% (493 413 осіб із 508 537 осіб) та Харківській – 95,64% (613 845 осіб із 742 025 осіб)⁸⁴.

В інших 11-ти областях прикордоння рівень частки російськомовних серед росіян, як і їхня чисельність, залишалися значно нижчими. Зокрема, цей рівень складав за областями: у Закарпатській – 91,75% (21 436 осіб із 30 993 осіб), Чернівецькій – 91,45% (34 653 особи із 37 881 особи), Сумській – 89,51% (108 896 осіб із 121 655 осіб), Чернігівській – 88,83% (55 258 осіб із 62 207 осіб), Львівській – 87,79% (81 260 осіб із 92 565 осіб), Київській – 87,57% (95 731 особа із 109 322 осіб), Вінницькій – 86,21% (58 194 особи із 67 501 особи), Івано-Франківській – 86,00% (21 436 осіб із 24 925 осіб), Волинській – 85,56% (21 502 особи із 25 132 осіб), Рівненській – 83,19% (25 065 осіб із 30 129 осіб), і найменше у Житомирській – 81,30% (55 976 осіб із 68 851 особи)⁸⁵. Тобто, спостерігалася тенденція: чим більшою була чисельність росіян, тим вищим залишався серед них рівень частки російськомовних. Тому, в АР Крим, східних областях та в Одещині цей рівень залишався вищим, ніж у всіх інших прикордонних областях України.

Рівень частки російськомовних серед росіян істотно різнився за поселенською мережею. Вищим цей рівень залишався серед росіян як у містах прикордонних областей, так і в урбаністичному середовищі України у цілому, відповідно, 97,28% (4 973 788 осіб із 5 112 818 осіб) та 96,36% (6 973 564 осіб із 7 236 704 осіб). Значно нижчим був рівень російськомовних серед росіян, які мешкали у сільській місцевості прикордонних областей, переважно дисперсно, а особливо серед загальної чисельності сільських росіян України, відповідно, 95,04% (784 640 осіб із 825 570 осіб) та 92,97% (1 020 268 осіб із 1 097 437 осіб)⁸⁶.

Незначні територіальні відмінності у рівні частки російськомовних серед росіян, які мешкали у містах спостерігалися за окремими прикордонними областями. Проте, цей рівень лише у трьох областях прикордоння та в АР Крим був вищим, ніж серед загальної чисельності міських росіян в Україні (96,36%). Зокрема, в АР Крим – 99,73% (827 630 осіб із 829 839 осіб), Донецькій – 98,82% (1 734 445 осіб із 1 753 241 особи), Луганській – 98,45% (886 229 осіб із 900 199 осіб) та Одеській – 97,58% (419 753 особи із 430 184 осіб)⁸⁷.

В усіх інших 12-ти областях прикордоння рівень частки російськомо-

вних серед росіян, які мешкали у містах, залишався дещо нижчим, ніж серед загальної чисельності міських росіян в Україні. Так, цей рівень становив за областями: у Харківській – 96,27% (623 845 осіб із 637 659 осіб), Закарпатській – 92,24% (23 860 осіб із 25 866 осіб), Чернівецькій – 91,56% (29 157 осіб із 31 845 осіб), Чернігівській – 89,73% (47 552 особи із 53 104 осіб), Сумській – 89,35% (77 221 особа із 86 423 осіб), Київській – 88,63% (78 865 осіб із 88 986 осіб), Львівській – 88,12% (78 444 особи із 89 017 осіб), Вінницькій – 86,82% (47 558 осіб із 54 776 осіб), Івано-Франківській – 86,45% (19 541 особа із 22 605 осіб), Волинській – 86,08% (19 077 осіб із 22 161 особи), Рівненській – 83,90% (22 203 особи із 26 465 осіб), і найменше в Житомирській – 82,65% (48 308 осіб із 58 448 осіб)⁸⁸. Тобто, в усіх, без винятку, прикордонних областях серед міських росіян абсолютну більшість складали російськомовні. Проте, в урбаністичному середовищі серед росіян у західних та північних областях рівень частки російськомовних був нижчим, ніж у східних областях, Криму та Одещині.

Більш істотні відмінності спостерігалися у рівні частки російськомовних серед сільських росіян за окремими прикордонними областями. Однак, лише в трьох із 15-ти областей прикордоння, а також в АР Крим, цей рівень був вищим, ніж серед загальної чисельності сільських росіян в Україні (92,97%): в АР Крим – 99,69% (349 502 особи із 350 602 осіб), Луганській – 95,35% (87 361 особа із 91 626 осіб), Одеській – 95,04% (73 660 осіб із 78 353 осіб), Донецькій – 93,94% (83 756 осіб із 89 158 осіб)⁸⁹.

Серед росіян, які мешкали у сільській місцевості в інших 12-ти областях прикордоння, насамперед західних та північних, рівень частки російськомовних залишався нижчим, ніж серед загальної чисельності сільських росіян в Україні. Зокрема, цей рівень становив за областями: у Харківській – 91,83% (95 841 особа із 104 366 осіб), Чернівецькій – 91,05% (5 496 осіб із 6 036 осіб), Сумській – 89,90% (31 675 осіб із 35 232 осіб), Закарпатській – 89,23% (4 575 осіб із 5 127 осіб), Вінницькій – 83,58% (10 636 осіб із 12 725 осіб), Чернігівській – 83,55% (7 606 осіб із 9 103 осіб), Київській – 82,94% (16 866 осіб із 20 336 осіб), Івано-Франківській – 81,68% (1 895 осіб із 2 320 осіб), Волинській – 81,62% (2 425 осіб із 2 971 особи), Львівській – 79,37% (2 816 осіб із 3 548 осіб), Рівненській – 78,11% (2 862 особи із 3 664 осіб) та Житомирській – найменше, 73,71% (7 668 осіб із 10 403 осіб)⁹⁰. Тобто, серед росіян, які мешкали у сільській місцевості в усіх прикордонних облас-

тях рівень частки російськомовних залишався нижчим, ніж серед росіян – мешканців міст.

Отже, серед росіян як безпосередньо у прикордонні, так і в цілому України, російськомовні складали абсолютну більшість, проте вищий рівень частки російськомовних спостерігався серед росіян урбаністичного середовища, порівняно із тими, які мешкали у сільській місцевості.

Україномовні росіяни. Рівень мовної асиміляції (українізації) росіян, які безпосередньо мешкали у прикордонні України (31 місто та 90 районів), незважаючи на переважно дисперсний тип розселення, залишався не досить значним – лише 2,73% (59 233 особи із 2 166 725 осіб). Однак, серед сукупної чисельності росіян усіх прикордонних областей та АР Крим рівень цієї частки виявився дещо вищим, як і загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 2,91% (172 844 особи із 5 938 388 осіб) та 3,94% (328 152 осіб із 8 334 141 особи)⁹¹.

Залишалися також й істотні відмінності у рівні частки україномовних серед росіян за окремими областями прикордоння. Варто підкреслити, що серед росіян 11-ти із 15-ти прикордонних областей цей рівень виявився вищим, ніж у цілому серед загальної чисельності росіян в Україні (13,94%): у Житомирській – 18,64% (12 833 особи із 30 129 осіб), Рівненській – 16,76% (5 049 осіб із 26 465 осіб), Волинській – 14,42% (3 625 осіб із 22 161 особи), Івано-Франківській – 13,93% (3 473 особи із 22 605 осіб), Вінницькій – 13,59% (9 174 особи із 54 776 осіб), Київській – 12,33% (13 480 осіб із 88 986 осіб), Львівській – 12,11% (11 208 осіб із 89 017 осіб), Чернігівській – 11,08% (6 894 особи із 53 104 осіб), Сумській – 10,36% (12 603 особи із 86 423 осіб), Чернівецькій – 8,11% (3 071 особа із 31 845 осіб) та Закарпатській – 7,91% (2 451 особа із 25 866 осіб)⁹².

Лише серед росіян у чотирьох прикордонних областях та в АР Крим, де чисельність росіян була найбільшою, рівень частки україномовних був нижчим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні. Зокрема, найнижчим рівень мовної асиміляції (українізації) росіян спостерігався в АР Крим, як і чисельність в абсолютних показниках – лише 0,18% (1 781 особа особи із 350 602 осіб). Досить незначним залишався також і рівень частки україномовних серед росіян, які мешкали в східних областях: Донецькій – 1,34% (24 785 осіб із 89 158 осіб), Луганській – 1,67% (16 531 особа із 91 626 осіб) та Харківській – 4,28% (31 724 особи із 742 025 осіб), а також

у південно-західній Одеській – 2,71% (13 818 осіб із 78 353 осіб)⁹³.

Тобто, рівень україномовних серед росіян мав значні територіальні відмінності у прикордонні Україні. У Криму, Донбасі, Харківщині та Одещині росіяни фактично не зазнавали мовної асиміляції. Натомість, у всіх інших прикордонних областях, де чисельність росіян залишалася істотно нижчою, рівень частки україномовних серед них був значно вищим.

Ще більш істотні відмінності у рівні частки україномовних серед росіян спостерігалися за поселенською мережею. На відміну від українців, асиміляційні процеси у мовному середовищі росіян набули більшого поширення не в урбаністичному середовищі, а в сільській місцевості. Так, рівень частки україномовних серед росіян, які мешкали у містах прикордонних областей, становив 2,60% (133 175 осіб із 5 112 818 осіб), а серед росіян, які мешкали в селах цих областей – 4,81% (39 669 осіб із 825 570 осіб). Подібні ж відмінності зберігалися також у мовному середовищі росіян за поселенською мережею і в цілому в Україні, хоча рівень мовної українізації росіян залишався дещо вищим, ніж у прикордонні, відповідно, 3,49% (252 539 осіб із 7 236 704 осіб) 6,89% (75 613 осіб із 1 097 437 осіб)⁹⁴.

Існували відмінності у рівні частки україномовних серед міських росіян за окремими прикордонними областями. Виявилося, що в урбаністичному середовищі росіян у переважній більшості областей прикордоння (12-ти із 15-ти), рівень частки українізованих за мовою був вищим, ніж серед загальної чисельності міських росіян в Україні (3,49%). Зокрема, цей рівень становив за областями: у Житомирській – 17,29% (10 103 особи із 58 448 осіб), Рівненській – 16,06% (4 249 осіб із 26 465 осіб), Волинській – 13,89% (3 079 осіб із 22 161 особи), Івано-Франківській – 13,49% (3 050 осіб із 22 605 осіб), Вінницькій – 12,97% (7 102 осіб із 54 776 осіб), Львівській – 11,77% (10 479 осіб із 89 017 осіб), Київській – 11,23% (10 045 осіб із 88 986 осіб), Сумській – 10,48% (9 061 особа із 86 423 осіб), Чернігівській – 10,16% (5 398 осіб із 53 104 осіб), Чернівецькій – 8,27% (7 102 особи із 31 845 осіб) та Закарпатській – 7,48% (1 935 осіб із 25 866 осіб). Серед міських росіян Харківщини рівень частки україномовних залишався майже таким же – 3,64% (23 207 осіб із 637 659 осіб), як і серед загальної чисельності росіян в Україні (3,49%)⁹⁵.

І лише в містах трьох прикордонних областей та в АР Крим рівень частки україномовних серед росіян був нижчим, ніж серед загальної чисель-

ності міських росіян в Україні. Так, в АР Крим – 0,17% (1 418 осіб із 829 839 осіб), Донецькій – 1,11% (19 483 особи із 1 753 241 особи), Луганській – 1,36% (12 276 осіб із 900 199 осіб) та Одеській – 2,24% (419 753 особи із 430 184 осіб) ⁹⁶.

Тобто, спостерігалася така тенденція: вищий рівень мовної асиміляції (українізації) росіян був в урбаністичному середовищі тих прикордонних областей, де чисельність росіян була меншою. І, навпаки, нижчий рівень частки україномовних серед міських росіян зберігався на сході та півдні України, де їхня чисельність була значно більшою. До того ж, рівень українізації росіян у міському середовищі 11-ти із 15-ти прикордонних областей виявився навіть вищим, ніж рівень мовного зросійщення українців. Лише в урбаністичному середовищі Одещини, Харківщини, Луганщини та Донеччини, а також у Криму, співвідношення у рівні мовної асиміляції росіян та українців було протилежним, внаслідок інерційного впливу етномовних процесів радянської доби, коли росіяни посідали становище домінантної меншості, а українці залишалися підпорядкованою більшістю.

Порівняно із мовним середовищем міських росіян, рівень частки україномовних серед росіян, які мешкали в сільській місцевості залишався вищим, попри незначну чисельність в абсолютних показниках, хоча й різнився за окремими прикордонними областями. Цей рівень серед сільських росіян у 12-ти із 15-ти областей прикордоння виявився більшим, ніж серед загальної чисельності сільських росіян в Україні (6,89%): у Чернівецькій – 7,24% (437 осіб із 6 036 осіб), Харківській – 8,16% (8 517 осіб із 104 366 осіб), Закарпатській – 10,06% (516 осіб із 5 127 осіб), Сумській – 10,05% (3 542 особи із 35 232 осіб), Вінницькій – 16,28% (2 072 особи із 12 725 осіб), Чернігівській – 16,43% (1 496 осіб із 9 103 осіб), Київській – 16,89% (3 435 осіб із 20 336 осіб), Івано-Франківській – 18,23% (423 особи із 2 320 осіб), Волинській – 18,41% (546 осіб із 2 971 особи), Львівській – 20,55% (729 осіб із 3 548 осіб), Рівненській – 21,83% (800 осіб із 3 664 осіб), і найбільше у Житомирській – 26,24% (2 730 осіб із 10 403 осіб) ⁹⁷.

Варто зазначити також, що в Чернівецькій та Сумській областях, на відміну від інших областей прикордоння, рівень мовної асиміляції росіян у сільській місцевості виявився дещо нижчим, ніж у містах. І лише серед сільських росіян в інших трьох прикордонних областях та в АР Крим рівень частки україномовних залишався істотно нижчим, ніж у цілому в Україні, і

складав: у Донецькій – 5,95% (5 302 особи із 89 158 осіб), Одеській – 5,31% (4 162 особи із 78 353 осіб), Луганській – 4,64% (4 255 осіб із 91 626 осіб), і найменше в АР Крим – лише 0,20% (970 осіб із 350 602 осіб) ⁹⁸.

Тобто, в умовах дисперсного розселення росіян у сільській місцевості у переважній більшості областей прикордоння та їхньої малочисельності, вони зазнавали природної мовної асиміляції. До того ж, рівень мовної українізації сільських росіян виявився вищим у 13-ти із 15-ти прикордонних областей, ніж рівень мовного зросійщення серед сільських українців. Лише у сільській місцевості в Донеччини та Луганщини, а також в АР Крим, співвідношення у рівні мовної асиміляції росіян та українців було протилежним.

Отже, у мовному середовищі росіян як у прикордонні, так і в цілому в Україні, асиміляційні процеси не набули значного розповсюдження. Однак, рівень мовної асиміляції (українізації) росіян виявився вищим у сільській місцевості, ніж у містах. До того ж, рівень мовної українізації росіян залишався у містах був істотно нижчим, ніж рівень мовного зросійщення українців. У сільській місцевості частка асимільованих за мовою серед росіян була навіть вищою за частку асимільованих за мовою українців.

Етнічні меншини, крім росіян. Серед загальної чисельності населення 90-та прикордонних районів та 31-го міста обласного підпорядкування рівень частки етнічних меншин, окрім росіян становив 9,46% (943 931 особа із 10 051 029 осіб). Серед усього населення разом узятих 15-ти прикордонних областей та АР Крим цей рівень був меншим – 5,91% (1 813 726 осіб із 30 662 901 особи). Ще нижчим залишався рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності населення України – 4,90% (2 365 068 осіб із 48 240 902 особи) ⁹⁹.

Чисельність та частка етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення переважної більшості прикордонних областей України (11-ти із 15-ти) залишалися досить незначними, істотно меншими, ніж у цілому серед усього населення України (4,90%). Зокрема, в Івано-Франківській – лише 0,17% (9 962 особи із 1 406 129 осіб), Волинській – 0,67% (7 127 осіб із 1 057 214 осіб), Вінницькій – 1,26% (22 308 осіб із 1 763 944 осіб), Київській – 1,48% (26 936 осіб із 1 821 061 особи), Чернігівській – 1,50% (18 504 особи із 1 236 065 осіб), Рівненській – 1,53% (17 915 осіб із 1 171 445 осіб), Львівській – 1,63% (42 358 осіб із 2 605 956 осіб), Сумській – 1,78% (23 074 особи із 1 296 763 осіб), Луганській – 2,99% (75 990 осіб із 2 540 191 особи),

Харківській – 3,63% (105 089 осіб із 2 895 813 осіб) та Житомирській – 4,72% (65 687 осіб із 1 389 393 осіб)¹⁰⁰.

Серед усього населення Донецької області рівень частки етнічних меншин, окрім росіян становив 4,91% (237 015 осіб із 4 825 563 осіб) і фактично був таким же, як і серед загальної чисельності населення України. І лише серед усього населення трьох областей та АР Крим рівень частки етнічних меншин, окрім росіян залишався вищим, ніж у цілому в Україні. Так, цей рівень складав: в Одеській – 16,48% (404 788 осіб із 2 455 666 осіб) (болгари, молдовани та гагаузи), Закарпатській – 17,02% (213 494 особи із 1 254 614 осіб) (угорці, румуни, цигани та словаки), Чернівецькій – 20,90% (227 192 особи із 919 028 осіб) (румун та молдовани), АР Крим – 17,36% (351 388 осіб із 2 024 056 осіб) (кримські татари)¹⁰¹.

Отже, серед загальної чисельності населення прикордоння, а також серед усього населення всіх, без винятку, 15-ти прикордонних областей та у цілому в Україні етнічні меншини, крім росіян складали меншість. Переважна більшість представників цих меншин дисперсно розселені в прикордонні України. Малокомпактний тип їхнього розселення зберігався в АР Крим, а також в Одеській, Закарпатській та Чернівецькій областях.

Спостерігалися також і відмінності у рівні частки етнічних меншин, окрім росіян між міським та сільським населенням. Зокрема, рівень цієї частки, на відміну від росіян, залишався вищим серед сільського населення всіх прикордонних областей, ніж серед міського населення прикордоння, відповідно, 7,82% (844 945 осіб із 10 806 836 осіб) та 4,88% (968 681 особа із 19 855 965 осіб). Відрізнявся також і рівень частки етнічних меншин, окрім росіян між сільським та міським населенням України, відповідно, 6,08% (969 270 осіб із 15 950 173 осіб) та 4,32% (1 395 798 осіб із 32 290 729 осіб)¹⁰².

Серед загальної чисельності етнічних меншин, які мешкали безпосередньо у прикордонні (90 районів та 31-го міста обласного підпорядкування), рівень частки етнічних меншин, окрім росіян становив 30,35% (943 931 особа із 3 110 656 осіб). Ще меншим був рівень їхньої частки серед етнічних меншин 15-ти прикордонних областей та АР Крим – 23,40% (1 813 726 осіб із 7 752 114 осіб) та серед загальної чисельності етнічних меншин в Україні – 22,11% (2 365 068 осіб із 10 699 209 осіб)¹⁰³.

Рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед етнічних меншин

істотно відрізнявся між мешканцями міст та сіл. Так, серед етнічних меншин, які мешкали в сільській місцевості всіх 15-ти областей та АР Крим, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян досягав 50,58% (844 945 осіб із 1 670 515 осіб). Серед етнічних меншин, які мешкали у сільській місцевості, рівень цієї частки залишався істотно нижчим – 15,93% (968 681 особа із 6 081 499 осіб). Істотно нижчим виявився також і рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед етнічних меншин в урбаністичному середовищі України на тлі значно вищого рівня їхньої частки серед етнічних меншин, які мешкали у сільській місцевості, відповідно, 16,17% (1 395 798 осіб із 8 632 502 осіб) та 46,90% (969 270 осіб із 2 066 707 осіб) ¹⁰⁴.

Територіальні відмінності мав також і рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед міського населення окремих прикордонних областей. Однак, лише в урбаністичному середовищі п'яти із 15-ти областей прикордоння, а також в АР Крим, цей рівень був вищим, ніж серед загальної чисельності міського населення України (4,32%): у Закарпатській – 16,91% (77 852 особи із 460 429 осіб), Одеській – 10,87% (174 381 особа із 1 604 669 осіб), Чернівецькій – 10,87% (40 050 осіб із 368 263 осіб), Житомирській – 5,63% (43 480 осіб із 772 679 осіб), Донецькій – 4,57% (198 671 особа із 4 345 373 осіб) та в АР Крим – 13,60% (146 054 особи із 1 258 720 осіб) ¹⁰⁵.

В інших десяти прикордонних областях серед міського населення рівень частки етнічних меншин, окрім росіян залишався істотно нижчим, ніж в урбаністичному середовищі України у цілому. Так, цей рівень становив: у Волинській – 1,03% (5 411 осіб із 526 711 осіб), Луганській – 1,36% (70 207 осіб із 2 183 454 осіб), Рівненській – 1,45% (7 881 особа із 544 074 осіб), Івано-Франківській – 1,46% (8 575 осіб із 586 126 осіб), Київській – 1,87% (19 460 осіб із 1 041 556 осіб), Вінницькій – 1,96% (15 849 осіб із 809 078 осіб), Чернігівській – 2,13% (15 253 особи із 716 536 осіб), Львівській – 2,25% (34 465 осіб із 1 533 976 осіб), Сумській – 2,28% (19 048 осіб із 837 920 осіб) та Харківській – 4,06% (92 044 особи із 2 266 401 особи) ¹⁰⁶.

Зберігалися також і значні відмінності в рівні частки етнічних меншин, окрім росіян серед сільського населення окремих прикордонних областей України. Проте, лише в чотирьох із 15-ти областей прикордоння та в АР Крим цей рівень залишався вищим, ніж серед усього сільського населення України (6,08%): у Чернівецькій – 27,60% (152 041 особа із 550 765 осіб), Одеській – 27,07% (230 407 осіб із 850 997 осіб), Закарпатській – 17,08%

(135 642 осіб із 794 185 осіб) та Донецькій – 7,98% (38 344 особи із 480 190 осіб), а також в АР Крим – 26,83% (205 334 особи із 765 336 осіб)¹⁰⁷.

В інших 11-ти областях прикордоння рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед сільського населення, як і їхня чисельність, залишалися істотно нижчими, ніж серед загальної чисельності сільського населення України. Зокрема, в Івано-Франківській – лише 0,17% (1 387 осіб із 820 003 осіб), Волинській – 0,32% (1 716 осіб із 530 503 осіб), Чернігівській – 0,63% (3 251 особа із 519 529 осіб), Вінницькій – 0,68% (6 459 осіб із 954 866 осіб), Сумській – 0,88% (4 026 осіб із 458 813 осіб), Київській – 0,96% (7 476 осіб із 779 505 осіб), Львівській – 1,04% (7 893 особи із 1 071 980 осіб), Рівненській – 1,60% (10 034 особи із 627 371 особи), Луганській – 1,62% (5 783 особи із 356 737 осіб), Харківській – 2,07% (13 045 осіб із 629 412 осіб) та Житомирській – 3,58% (22 177 осіб із 616 614 осіб)¹⁰⁸. Тобто, в переважній більшості областей прикордоння України у сільській місцевості зберігалось незначне територіальне представництво етнічних меншин, окрім росіян.

Залишалися також і значні відмінності в рівні частки етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних меншин за окремими прикордонними областями. Зокрема, у дев'яти із 15-ти областей та в АР Крим прикордоння цей рівень виявився вищим, ніж серед загальної чисельності етнічних меншин в Україні (22,11%): у Чернігівській – 22,93% (18 504 особи із 80 711 осіб), АР Крим – 22,94% (351 388 осіб із 1 531 829 осіб), Вінницькій – 24,84% (22 308 осіб із 89 809 осіб), Івано-Франківській – 28,56% (9 962 осіб із 34 887 осіб), Львівській – 31,39% (42 358 осіб із 134 923 осіб), Рівненській – 37,29% (17 915 осіб із 48 044 осіб), Одеській – 44,22% (404 788 осіб із 913 325 осіб) та Житомирській – 48,82% (18 504 особи із 134 538 осіб). При цьому, серед етнічних меншин у двох західних областях етнічних меншин, окрім росіян домінували за чисельністю: у Чернівецькій – 85,53% (192 091 особа із 229 972 осіб) – за рахунок молдованів та румунів та Закарпатській – 87,32% (213 494 особи із 244 487 осіб) – за рахунок угорців, румунів та циганів¹⁰⁹.

В інших шести прикордонних областях, насамперед східних, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних меншин залишався істотно нижчим: у Луганській – найменше, 7,12% (75 990 осіб із 1 067 815 осіб), Донецькій – 11,39% (237 015 осіб із 2 081 414 осіб), Харківській – 12,41% (105 089 осіб із 847 114 осіб), Сумській –

15,94% (23 074 особи із 144 729 осіб), Київській – 19,77% (26 936 осіб із 136 258 осіб) та Волинській – 22,09% (7 127 осіб із 32 259 осіб)¹¹⁰. Тобто, лише у двох із 15-ти областей прикордоння етнічні меншини, крім росіян складали більшість серед загальної чисельності етнічних меншин, а в інших 13-ти областях та в АР Крим – меншість.

Серед міських етнічних меншин рівень частки етнічних меншин, окрім росіян залишався істотно нижчим, ніж серед сільських етнічних меншин, до того ж, відрізнявся за окремими прикордонними областями. Так, цей рівень в 11-ти із 15-ти областей прикордоння був вищим, ніж серед загальної чисельності міських етнічних меншин в Україні (16,17%): у Київській – 17,94% (19 460 осіб із 108 446 осіб), Волинській – 19,62% (5 411 особа із 27 572 осіб), Чернігівській – 22,31% (15 353 особи із 68 357 осіб), Вінницькій – 22,44% (15 849 осіб із 70 825 осіб), Рівненській – 22,95% (7 881 особа із 34 346 осіб), Івано-Франківській – 27,50% (8 575 осіб із 31 180 осіб), Львівській – 27,91% (34 465 осіб із 123 482 осіб), Одеській – 28,84% (174 381 особа із 604 565 осіб) та Житомирській – 42,66% (43 480 осіб із 101 928 осіб). При цьому, у двох західних областях етнічні меншини, крім росіян серед загальної чисельності міських етнічних меншин складали більшість: у Закарпатській – 75,06% (77 852 особи із 103 718 осіб) та Чернівецькій – 55,71% (40 050 осіб із 71 895 осіб)¹¹¹.

В інших чотирьох областях прикордоння, насамперед у східних, а також в АР Крим серед міських етнічних меншин рівень частки етнічних меншин, окрім росіян залишався нижчим, ніж цей рівень серед загальної чисельності міських етнічних меншин в Україні (16,17%). Зокрема, у Луганській – 7,23% (70 207 осіб із 970 406 осіб), Сумській – 8,06% (19 048 осіб із 105 471 особи), Донецькій – 10,17% (198 671 особа із 1 953 912 осіб), Харківській – 12,61% (92 044 особи із 729 703 осіб) та в АР Крим – 14,97% (146 054 особи із 975 893 осіб)¹¹². Тобто, у переважній більшості областей прикордоння, а також в АР Крим серед міських етнічних меншин, етнічні меншини, крім росіян залишалися у меншості.

Значно відрізнявся також і рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед сільських етнічних меншин за окремими прикордонними областями. Зокрема, рівень цієї частки виявився вищим у шести із 15-ти областей прикордоння, ніж серед загальної чисельності сільських етнічних меншин в Україні (46,90%). Так, найвищий рівень спостерігався у двох західних обла-

стях: у Закарпатській – 96,36% (135 642 особи із 140 769 осіб) та Чернівецькій – 96,18% (152 041 особа із 158 077 осіб). Доволі високим був цей рівень і в інших чотирьох областях: в Одеській – 74,62% (230 407 осіб із 308 760 осіб), Рівненській – 73,25% (10 034 особи із 13 698 осіб), Львівській – 68,99% (7 893 осіб із 11 441 особи) та Житомирській – 68,00% (22 177 осіб із 32 510 осіб)¹¹³. До того ж, у цих шести прикордонних областях серед етнічних меншин, які мешкали у сільській місцевості, етнічні меншини, крім росіян становили абсолютну більшість.

Серед сільських етнічних меншин в інших дев'яти областях, а також в АР Крим, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян залишався істотно нижчим. Зокрема, цей рівень становив за областями: в Івано-Франківській – 37,42% (1 387 осіб із 3 707 осіб), АР Крим – 36,93% (205 334 осіб із 555 936 осіб), Волинській – 36,61% (1 716 осіб із 4 687 осіб), Вінницькій – 33,67% (6 459 осіб із 19 184 осіб), Донецькій – 30,07% (38 344 особи із 127 502 осіб), Київській – 26,88% (7 476 осіб із 27 812 осіб), Чернігівській – 23,32% (3 251 особа із 12 354 осіб), Харківській – 11,11% (13 045 осіб із 117 411 осіб), Сумській – 10,25% (4 026 осіб із 39 258 осіб), і найменше в Луганській – 5,94% (5 783 особи із 97 409 осіб)¹¹⁴. Тобто, у переважній більшості прикордонних областей, а також в АР Крим, серед етнічних меншин, які мешкали у сільській місцевості, етнічні меншини, крім росіян залишалися в меншості. І лише в шести областях, переважно західних, етнічні меншини, крім росіян складали абсолютну більшість серед етнічних меншин.

Отже, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення відрізнявся за поселенською мережею. Серед сільського та міського населення України, у тому числі і безпосередньо у прикордонні, етнічні меншини, окрім росіян залишалися в меншості. Рівень їхньої частки серед міського населення виявився дещо нижчим, ніж серед сільського. Серед етнічних меншин не лише безпосередньо у прикордонні, а також в урбаністичному середовищі та у цілому в Україні, сукупна чисельність етнічних меншин, окрім росіян виявилася нижчою, ніж чисельність росіян. Проте, якщо серед міських етнічних меншин етнічні меншини, крім росіян опинилися в меншості, то серед сільських етнічних меншин – більшість.

Україномовне населення. Спостерігалися істотні відмінності у мовному складі населення безпосередньо прикордонних міст і районів, порівняно з мовною структурою населення прикордонних областей та України в ціло-

му. Серед загальної чисельності населення 90-та прикордонних районів та 31-го міста обласного підпорядкування україномовне населення складало абсолютну більшість, а рівень їхньої частки досягав 54,45% (5 473 228 осіб із 10 051 029 осіб). Серед усього населення 15-ти прикордонних областей та АР Крим цей рівень був дещо більшим – 63,21% (19 383 364 особи із 30 662 901 особи). Однак, ще вищим залишався рівень частки україномовного населення серед загальної чисельності населення України – 67,53% (32 577 468 осіб із 48 240 902 особи) ¹¹⁵.

Відрізнявся також і рівень частки україномовного населення серед усього населення за поселенською мережею. Так, серед сільського населення прикордонних областей України рівень цієї частки був значно вищим, ніж серед міського населення прикордоння, відповідно, 82,74% (8 941 124 особи із 10 806 836 осіб) та 52,59% (10 442 240 осіб із 19 855 965 осіб). Подібні відмінності у мовній структурі спостерігалися між сільським та міським населенням України, відповідно, 85,79% (13 682 932 особи із 15 950 173 осіб) та 58,51% (18 894 536 осіб із 32 290 729 осіб) ¹¹⁶.

Отже, сільське населення України, у тому числі і прикордонних областей, характеризувалося більшою мовною однорідністю. У цілому як серед сільського, так і міського населення та всього населення України, україномовне населення домінували за чисельністю.

Значні відмінності у мовній структурі населення зберігалися між окремими прикордонними областями. Так, серед усього населення 11-ти із 15-ти областей рівень частки україномовного населення залишався вищим, ніж у цілому в Україні (67,53%): в Івано-Франківській – 97,80% (1 375 275 особи із 1 406 129 осіб), Волинській – 97,26% (1 028 271 особа із 1 057 214 осіб), Рівненській – 97,00% (1 136 355 особа із 1 171 445 осіб), Львівській – 95,32% (2 484 094 особи із 2 605 956 осіб), Вінницькій – 94,81% (1 672 324 особи із 1 763 944 осіб), Житомирській – 93,02% (1 292 386 осіб із 1 389 393 осіб), Київській – 92,27% (1 680 322 особи із 1 821 061 особи), Чернігівській – 89,05% (1 100 674 особи із 1 236 065 осіб), Сумській – 83,30% (1 080 128 осіб із 1 296 763 осіб), Закарпатській – 81,00% (1 016 268 осіб із 1 254 614 осіб) та Чернівецькій – 75,57% (694 056 осіб із 919 028 осіб) ¹¹⁷.

Серед усього населення інших чотирьох прикордонних областей рівень частки україномовного населення залишався нижчим, ніж у цілому в Україні. Зокрема, у Харківській області україномовне населення складало

абсолютну більшість серед усього населення – 53,80% (1 557 980 осіб із 2 895 813 осіб), а в Одеській – відносну більшість, 46,28% (1 136 571 особа із 2 455 666 осіб). Україномовне населення опинилися у меншості у двох областях: Луганській – 30,01% (762 402 особи із 2 540 191 особи) та Донецькій – 24,10% (1 163 085 осіб із 4 825 563 осіб), а також в АР Крим – 10,02% (202 761 особа із 2 024 056 осіб)¹¹⁸. Тобто, серед загальної чисельності населення України, серед усього населення переважної більшості прикордонних областей абсолютну більшість складало україномовне населення.

Відрізнявся також і рівень частки україномовного населення серед міського населення за окремими прикордонними областями. Однак, серед міського населення 11-ти із 15-ти областей прикордоння рівень частки україномовного населення був вищим, ніж серед загальної чисельності міського населення України (58,51%): в Івано-Франківській – 95,21% (558 078 осіб із 586 126 осіб), Волинській – 95,20% (501 444 особи із 526 711 осіб), Рівненській – 94,40% (513 607 осіб із 544 074 осіб), Львівській – 92,59% (1 420 295 осіб із 1 533 976 осіб), Вінницькій – 90,60% (733 055 осіб із 809 078 осіб), Житомирській – 88,98% (687 544 особи із 772 679 осіб), Київській – 88,83% (925 180 осіб із 1 041 556 осіб), Чернігівській – 84,09% (602 569 осіб із 716 536 осіб), Чернівецькій – 80,50% (296 443 особи із 368 263 осіб), Сумській – 80,21% (672 116 осіб із 837 920 осіб) та Закарпатській – 78,47% (361 318 осіб із 460 429 осіб)¹¹⁹.

Лише в чотирьох прикордонних областях та в АР Крим серед міського населення рівень частки україномовного населення залишався нижчим, ніж серед загальної чисельності міського населення України. До того ж, в урбаністичному середовищі цих областей україномовне населення було в меншості: Харківській – 46,49% (1 053 717 осіб із 2 266 401 особи), Одеській – 37,61% (603 552 особи із 1 604 669 осіб), Луганській – 24,50% (534 907 осіб із 2 183 454 осіб), Донецькій – 20,21% (878 282 особи із 4 345 373 осіб), найменше в АР Крим – 7,96% (100 133 осіб із 1 258 720 осіб)¹²⁰.

Зберігалися також і значні відмінності в рівні частки україномовного населення серед сільського населення в областях прикордоння. Так, у дев'яти із 15-ти прикордонних областей серед сільського населення рівень частки україномовного населення залишався вищим, ніж у цілому серед сільського населення в Україні (85,79%): в Івано-Франківській – 99,66% (817 197 осіб із 820 003 осіб), Волинській – 99,31% (526 827 осіб із 530 503

осіб), Рівненській – 99,26% (622 748 осіб із 627 731 особи), Львівській – 99,24% (1 063 799 осіб із 1 071 980 осіб), Вінницькій – 98,37% (939 269 осіб із 954 866 осіб), Житомирській – 98,09% (604 842 осіб із 616 614 осіб), Київській – 96,87% (755 142 особи із 779 505 осіб), Чернігівській – 95,88% (498 105 осіб із 519 529 осіб) та Сумській – 88,92% (408 012 осіб із 458 843 осіб)¹²¹.

Лише у шести прикордонних областях, а також в АР Крим, серед сільського населення рівень частки україномовного населення був нижчим, ніж серед загальної чисельності сільського населення України. Зокрема, цей рівень становив: у Закарпатській – 82,47% (654 950 осіб із 794 185 осіб), Харківській – 80,12% (504 263 особи із 629 412 осіб), Чернівецькій – 72,27% (398 025 осіб із 550 765 осіб), Луганській – 63,77% (227 495 осіб із 356 737 осіб), Одеській – 62,63% (533 019 осіб із 850 997 осіб) та Донецькій – 59,31% (284 803 осіб із 480 190 осіб). Проте, лише серед сільського населення в АР Крим україномовне населення залишалося в меншості – лише 13,41% (102 628 осіб із 765 336 осіб)¹²².

Отже, серед загальної чисельності населення прикордоння, а також у переважній більшості прикордонних областях та у цілому в Україні, україномовне населення домінувало за чисельністю, і лише в Криму та Донбасі воно опинилося в меншості, хоча серед усього населення Донецької та Луганської областей українці складали абсолютну більшість.

Варто звернути увагу і на те, що чисельність україномовного населення, як і його частка серед усього населення прикордоння (90 районів та 31-е місто), виявилися меншими за чисельність та частку українців, відповідно, 54,45% (5 473 228 осіб із 10 051 029 осіб) та 68,98% (6 940 373 осіб). Такі ж відмінності між етнічним складом та мовною структурою зберігалися серед усього населення прикордонних областей та серед усього населення України. Так, рівень частки україномовного населення серед загальної чисельності населення областей прикордоння поступався рівню частки українців, відповідно, 63,21% (19 383 364 особи із 30 662 901 особи) та 74,72% (22 910 787 осіб), а серед загальної чисельності населення України, відповідно, 67,53% (32 577 468 осіб із 48 240 902 осіб) та 77,82% (37 541 693 осіб). Однак, серед усього населення семи із 15-ти прикордонних областей рівень частки україномовного населення, як і його чисельність, залишалися вищими, ніж рівень частки та чисельність українців, зокрема, у Чернівець-

кій, Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській, Волинській, Рівненській та Житомирській¹²³.

Відмінності між етнічним складом та мовною структурою населення у сільській місцевості прикордонних областей виявилися помітно меншими, ніж в урбаністичному середовищі. Так, частка україномовного населення серед сільського населення усіх областей прикордоння та АР Крим складала 82,74% (8 941 124 особи із 10 806 836 осіб), а частка українців – 84,54% (9 136 321 особа). Серед міського населення прикордоння, переважно за рахунок Донбасу, Харківщини, Одещини та Криму, рівень частки україномовного населення значно поступався рівню частки українців, відповідно, 52,59% (10 442 240 осіб із 19 855 965 осіб) та 69,37% (13 774 466 осіб). Досить незначні відмінності спостерігалися в етномовній структурі і в цілому сільського населення України: частка україномовного населення складала 85,79% (13 682 932 особи із 15 950 173 осіб), а частка українців – 87,04% (13 883 466 осіб). Навпаки, більш істотні відмінності зберігалися в етномовній структурі міського населення України, відповідно, 58,51% (18 894 536 осіб із 32 290 729 осіб) та 73,27% (23 658 227 осіб)¹²⁴.

Така значна різниця між чисельністю україномовного населення та українців серед міського населення була спричинена інерційним впливом етномовних процесів радянської доби, коли в урбаністичному середовищі України, особливо у східних та південних областях спостерігалось їхнє масове мовне зросійщення. Натомість, природні процеси мовної асиміляції (українізації) переважно дисперсно розселених у містах представників етнічних меншин, насамперед росіян гальмувалися.

Важливе значення має аналіз структури україномовного населення. Абсолютну більшість серед україномовного населення прикордоння України (90 районів та 31-е місто) складали україномовні українці – 97,84% (5 354 918 осіб із 5 473 228 осіб). Частка україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян в структурі україномовного населення залишалася досить незначною і фактично однаковою, відповідно, 1,08% (59 233 особи) та 1,08% (59 077 осіб)¹²⁵.

Подібною була також і структура усього україномовного населення 15-ти прикордонних областей та АР Крим, а також їхнього міського та сільського україномовного населення. Рівень частки україномовних українців досягав, відповідно, 98,22% (19 037 890 осіб із 19 383 364 особи), 97,71%

(10 203 731 особа із 10 442 240 осіб) та 98,80% (8 833 369 осіб із 8 941 124 осіб). Доволі незначним залишався рівень частки україномовних росіян серед загальної чисельності україномовного населення прикордонних областей та їхнього міського україномовного населення, відповідно, 0,89% (172 844 особи), 0,97% (133 175 осіб), і найменше серед україномовного сільського населення – лише 0,44% (39 669 осіб). Фактично на такому ж рівні була і частка україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,89% (172 630 осіб), 1,01% (105 334 особи) та 0,76% (68 086 осіб) ¹²⁶.

Отже, чисельність та частка україномовного населення серед усього населення як безпосередньо у прикордонні, так і в переважній більшості прикордонних областей та в цілому в Україні, залишалася нижчою, ніж чисельність та частка українців, переважно за рахунок міського населення східних та південних областей. Україномовне населення прикордоння складалося майже винятково з україномовних українців, а рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався досить незначним.

Російськомовне населення. Серед загальної чисельності населення 90-а прикордонних районів та 31-го міста обласного підпорядкування російськомовне населення залишалося у меншості, а рівень їхньої частки складав 38,74% (3 893 622 особи із 10 051 029 осіб). Серед усього населення 15-ти прикордонних областей та АР Крим цей рівень був дещо меншим – 33,02% (10 126 055 осіб із 30 662 901 особи). Ще нижчим залишався рівень частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення України – 29,59% (14 273 670 осіб із 48 240 902 особи) ¹²⁷. Тобто, спостерігалася тенденція збереження вищого рівня частки російськомовного населення серед усього населення безпосередньо у прикордонні, у значній мірі за рахунок міського населення прикордоння Луганщини, Харківщини, Одещини та Донеччини.

Мав відмінності також і рівень частки російськомовного населення серед усього населення за поселенською мережею. Так, серед сільського населення прикордонних областей України рівень цієї частки був понад учетверо нижчим, ніж серед міського населення прикордоння, відповідно, 10,87% (1 175 126 осіб із 10 806 836 осіб) та 45,08% (8 950 929 осіб із 19 855 965 осіб). Істотні відмінності у мовній структурі спостерігалися також між сільським та міським населенням України, відповідно, 9,51% (1 517 486 осіб із 15 950 173 осіб) та 39,51% (12 756 184 особи із 32 290 729 осіб) ¹²⁸.

Отже, міське населення України, у тому числі і прикордоння, характеризувалося більшим рівнем територіального представництва російськомовного населення. Проте, як серед міського, так і серед сільського населення та всього населення України, російськомовне населення залишалося в меншості.

Помітні відмінності у рівні частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення зберігалися між окремими прикордонними областями. Серед усього населення переважної більшості прикордонних областей (11-ти із 15-ти) рівень цієї частки залишався нижчим, ніж у цілому серед загальної чисельності населення України (29,59%): в Івано-Франківській – 1,78% (24 984 особи із 1 406 129 осіб), Волинській – 2,51% (26 499 осіб із 1 057 214 осіб), Закарпатській – 2,90% (36 412 осіб із 1 254 614 осіб), Рівненській – 2,73% (31 965 осіб із 1 171 445 осіб), Львівській – 3,77% (98 286 осіб із 2 605 956 осіб), Вінницькій – 4,73% (83 531 особа із 1 763 944 осіб), Чернівецькій – 5,27% (48 434 особи із 919 028 осіб), Житомирській – 6,57% (91 317 осіб із 1 389 393 осіб), Київській – 7,17% (130 526 осіб із 1 821 061 особи), Чернігівській – 10,26% (126 830 осіб із 1 236 065 осіб) та Сумській – 15,50% (201 050 осіб із 1 296 763 осіб),¹²⁹. Тобто, визначальною ознакою населення переважної більшості прикордонних областей України є досить незначне територіальне представництво російськомовного населення.

Серед усього населення інших чотирьох областей прикордоння рівень частки російськомовного населення був вищим, ніж у цілому серед загальної чисельності населення України (29,59%). Зокрема, у Харківській та Одеській областях російськомовне населення залишалося серед усього населення у меншості, хоча його рівень був досить значним, відповідно, 44,29% (1 282 659 осіб із 2 895 813 осіб) та 41,96% (1 030 090 осіб із 2 455 666 осіб). Однак, російськомовне населення домінувало за чисельністю і складало більшість серед усього населення Донецької та Луганської областей, відповідно, 74,92% (3 615 461 особа із 4 825 563 осіб) та 68,84% (1 748 589 осіб із 2 540 191 особи). І це при тому, що в обох областях Донбасу, на відміну від російськомовного населення, росіяни серед усього населення залишалися в меншості. Російськомовне населення складало більшість також і серед усього населення АР Крим – 76,55% (1 549 422 особи із 2 024 056 осіб). Проте, варто зазначити, що за чисельністю російськомовно-

го населення АР Крим поступалася Донецькій та Луганській областям ¹³⁰.

Досить значні відмінності залишалися у рівні частки російськомовного населення серед міського населення за окремими прикордонними областями. Однак, лише серед міського населення чотирьох із 15-ти прикордонних областей, а також в АР Крим, цей рівень був вищим, ніж серед загальної чисельності міського населення України (39,51%): в АР Крим – 84,25% (1 060 453 осіб із 1 258 720 осіб), Донецькій – 78,85% (3 426 250 осіб із 4 345 373 осіб), Луганській – 74,26% (1 621 343 особи із 2 183 454 осіб), Одеській – 57,01% (914 805 осіб із 1 604 669 осіб) та Харківській – 51,36% (1 164 010 осіб із 2 266 401 особи) ¹³¹. Тобто, в урбаністичному середовищі АР Крим та чотирьох прикордонних областей російськомовне населення домінувало за чисельністю, хоча росіяни складали більшість серед усього населення лише в Криму.

В інших 11-ти областях прикордоння рівень частки російськомовного населення залишався істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності міського населення України. Зокрема, рівень цієї частки становив: в Івано-Франківській – 3,90% (22 845 осіб із 586 126 осіб), Волинській – 4,49% (23 626 осіб із 526 711 осіб), Рівненській – 5,22% (28 376 осіб із 544 074 осіб), Львівській – 6,20% (95 056 осіб із 1 533 976 осіб), Закарпатській – 6,76% (31 142 особи із 460 429 осіб), Вінницькій – 8,75% (70 815 осіб із 809 078 осіб), Київській – 10,51% (109 417 осіб із 1 041 556 осіб), Житомирській – 10,53% (81 399 осіб із 772 679 осіб), Чернівецькій – 11,46% (42 221 особа із 398 263 осіб), Чернігівській – 14,92% (106 926 осіб із 716 536 осіб) та Сумській – 18,17% (152 245 осіб із 837 920 осіб) ¹³².

Менш значні відмінності спостерігалися у рівні частки російськомовного населення серед сільського населення за окремими прикордонними областями. Однак, лише серед сільського населення чотирьох із 15-ти областей прикордоння, а також в АР Крим цей рівень залишався вищим, ніж серед загальної чисельності сільського населення України (9,51%): у Донецькій – 39,40% (189 211 осіб із 480 190 осіб), Луганській – 35,67% (127 246 осіб із 356 737 осіб), Харківській – 18,85% (118 649 осіб із 629 412 осіб) та Одеській – 13,55% (115 285 осіб із 850 997 осіб). Лише в АР Крим серед сільського населення російськомовне населення домінувало за чисельністю – 63,89% (488 969 осіб із 765 336 осіб) ¹³³.

Значно нижчим був рівень частки російськомовного населення серед

сільського населення в інших 11-ти прикордонних областях, особливо у західних, ніж серед загальної чисельності сільського населення України. Так, рівень цієї частки становив: в Івано-Франківській – 0,26% (2 139 осіб із 820 003 осіб), Львівській – 0,30% (3 230 осіб із 1 074 980 осіб), Волинській – 0,54% (2 873 особи із 530 503 осіб), Рівненській – 0,57% (3 589 осіб із 627 371 особи), Закарпатській – 0,66% (5 270 осіб із 794 185 осіб), Чернівецькій – 1,13% (6 213 осіб із 550 765 осіб), Вінницькій – 1,33% (12 716 осіб із 954 866 осіб), Житомирській – 1,61% (9 918 осіб із 616 614 осіб), Київській – 2,71% (21 109 осіб із 779 505 осіб), Чернігівській – 3,83% (19 904 особи із 519 529 осіб) та Сумській – 10,64% (48 805 осіб із 458 843 осіб)¹³⁴.

Отже, серед загальної чисельності населення прикордоння, а також у переважній більшості прикордонних областях та у цілому в Україні, російськомовне населення залишалося в меншості, однак воно домінувало за чисельністю лише в Криму, Донецькій та Луганській областях.

Чисельність російськомовного населення, як і його частка серед усього населення прикордоння (90 районів та 31-е місто), виявилися більшими за чисельність та частку росіян, відповідно, 38,74% (3 893 622 особи із 10 051 029 осіб) та 21,56% (2 166 725 осіб). Такі ж відмінності у рівні частки російськомовного населення та росіян спостерігалися серед усього населення прикордонних областей та серед усього населення України. Так, рівень частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення областей прикордоння перевищував рівень частки росіян, відповідно, 33,02% (10 126 055 осіб із 30 662 901 особи) та 19,37% (5 938 388 осіб), а серед загальної чисельності населення України, відповідно, 29,59% (14 273 670 осіб із 48 240 902 осіб) та 17,28% (8 334 141 особа). Таке ж співвідношення у чисельності російськомовного населення та росіян спостерігалось у всіх, без винятку, 15-ти прикордонних областях та в АР Крим¹³⁵.

Відмінності між мовною структурою та етнічним складом населення (російськомовним населенням та росіянами) у сільській місцевості прикордонних областей виявилися помітно меншими, ніж в урбаністичному середовищі. Зокрема, частка російськомовного населення серед сільського населення усіх областей прикордоння складала 10,87% (825 570 осіб із 10 806 836 осіб), а частка росіян – 7,64% (1 175 126 осіб). Серед міського населення прикордонних областей, переважно за рахунок Донбасу, Харківщини, Одещини та Криму, рівень частки російськомовного населення знач-

но переважав рівень частки росіян, відповідно, 45,08% (12 756 184 особи із 19 855 965 осіб) та 25,75% (7 236 704 особи) ¹³⁶.

Досить незначні відмінності спостерігалися в етномовній структурі і в цілому серед сільського населення України: частка російськомовного населення складала 9,51% (1 517 486 осіб із 15 950 173 осіб), а частка росіян – 6,88% (1 097 437 осіб). Навпаки, більш значні відмінності у рівні частки російськомовного населення та росіян зберігалися серед міського населення України, відповідно, 39,51% (12 756 184 особи із 32 290 729 осіб) та 22,41% (7 236 704 особи) ¹³⁷.

Істотна різниця між чисельністю російськомовного населення та росіян серед міського населення була зумовлена інерційним впливом етномовних процесів радянської доби, коли в урбаністичному середовищі України, особливо у східних та південних областях спостерігалось масове мовне зросійщення українців та представників етнічних меншин, окрім росіян. При цьому, природні процеси асиміляції (українізації) у мовному середовищі росіян не набули значного розвитку, навіть в умовах дисперсного розселення.

Асиміляційні процеси у мовному середовищі українців та етнічних меншин, окрім росіян безпосередньо впливали на структуру російськомовного населення. Тому серед загальної чисельності російськомовного населення прикордоння України (90 районів та 31-е місто) частка російськомовних росіян ледве перевищувала половину – 54,03% (2 103 861 особа із 3 893 622 осіб). Непропорційно великим виявився рівень частки російськомовних українців – 40,50% (1 576 770 осіб). Частка російськомовних етнічних меншин, окрім росіян серед російськомовного населення залишалася істотно нижчою і складала 5,47% (212 991 особа) ¹³⁸.

Варто звернути увагу і на той факт, що частка російськомовних українців серед російськомовного населення прикордоння України як у відносних, так і в абсолютних показниках виявилася значно більшою, ніж частка україномовних росіян серед україномовного населення, відповідно, 40,50% (1 576 770 осіб) та 1,08% (59 233 особи). Помітно вищим виявився також і рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян серед російськомовного населення прикордоння України, порівняно з часткою україномовних етнічних меншин, окрім росіян серед україномовного населення, відповідно, 5,47% (212 991 особа) та 1,08% (59 077 осіб) ¹³⁹.

Подібною залишалася також і структура усього російськомовного на-

селення 15-ти прикордонних областей та АР Крим, а також їхнього міського та сільського російськомовного населення. Так, частка російськомовних росіян становила, відповідно, 56,87% (5 758 428 осіб із 10 126 055 осіб), 55,57% (4 973 788 осіб із 8 950 929 осіб) та 66,77% (784 640 осіб із 1 175 126 осіб). Досить значним був також і рівень частки російськомовних українців серед загальної чисельності російськомовного населення прикордонних областей та їхнього міського російськомовного населення, відповідно, 38,09% (3 857 547 осіб) та 39,76% (3 559 471 особа). Однак, серед сільського російськомовного населення цей рівень був помітно меншим – 25,37% (298 076 осіб). Частка російськомовних етнічних меншин, окрім росіян залишалася значно нижчою і складала, відповідно, 5,04% (510 080 осіб), 4,67% (417 670 осіб) та 7,86% (92 410 осіб) ¹⁴⁰.

Отже, чисельність та частка російськомовного населення серед усього населення як безпосередньо у прикордонні, так і в переважній більшості прикордонних областей та в цілому в Україні, були істотно вищими, ніж чисельність та частка росіян, переважно за рахунок урбаністичного середовища східних та південних областей. Проте, російськомовне населення залишалося в меншості серед загальної чисельності населення прикордоння України. Російськомовне населення прикордоння складалося не лише із російськомовних росіян, але й в значній мірі із російськомовних українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед усього населення прикордонних областей. Рівень зосередження населення безпосередньо у прикордонні 15-ти областей та АР Крим мав відмінності за етнічними та мовними ознаками. Зокрема, частка всього населення, яке мешкало у 90 районах та 31-му місті обласного підпорядкування серед загальної чисельності населення областей прикордоння досягала 32,78% (10 051 029 осіб із 30 662 901 особи). За рівнем зосередження безпосередньо у прикордонні українці істотно поступалися етнічним меншинам, відповідно, 30,29% (6 940 373 особи із 22 910 787 осіб) та 40,13% (3 110 656 осіб із 7 752 114 осіб). Досить значний рівень зосередження безпосередньо у прикордонні зберігався також і серед росіян – 36,49% (2 166 725 осіб із 5 938 388 осіб). Найвищий ступінь зосередження у прикордонні мали етнічні меншини, крім росіян – 52,05% (943 931 особа із 1 813 726 осіб). Тобто, серед загальної чисельності етнічних меншин, окрім росіян, які мешкали у

прикордонні України, переважна більшість зосереджувалася безпосередньо у прикордонних районах та містах обласного підпорядкування¹⁴¹.

Залишалися відмінності і в рівні зосередження у прикордонні між україномовним та російськомовним населенням. Зокрема, за цим рівнем україномовне населення поступалося російськомовному, відповідно, 28,24% (5 473 228 осіб із 19 383 364 особи) та 38,45% (3 893 622 особи із 10 126 055 осіб). Відрізнявся також і рівень зосередження у прикордонні україномовних та російськомовних українців, відповідно, 28,13% (5 354 918 осіб із 19 037 890 осіб) та 40,87% (1 576 770 осіб із 3 857 547 осіб). Рівнем зосередження у прикордонні україномовних росіян також виявився дещо нижчим, ніж російськомовних росіян, відповідно, 34,27% (59 233 особи із 172 844 осіб) та 36,54% (2 103 861 особа із 5 758 428 осіб)¹⁴².

Отже, безпосередньо у прикордонні зосереджувалася майже третина загальної чисельності населення прикордонних областей України. За рівнем зосередження безпосередньо у прикордонні українці, україномовні українці, україномовні росіяни та україномовне населення поступалися росіянам, етнічним меншинам, окрім росіян, російськомовним українцям, російськомовним росіянам та російськомовному населенню. Найнижчим рівень зосередження безпосередньо у прикордонні мали україномовні українці, а найвищий (абсолютна більшість) – етнічні меншини, крім росіян.

Частка населення прикордоння серед усього населення України. Істотно відрізнявся також і рівень зосередження населення за етнічними та мовними ознаками безпосередньо в українському прикордонні серед усього населення України. Так, у прикордонних 90 районах та 31-му місті обласного підпорядкування чисельність населення становила 10 051 029 осіб із 48 240 902 осіб (20,84% загальної чисельності населення України). Рівень зосередження українців безпосередньо у прикордонні виявився дещо нижчим – 18,49% (6 940 373 особи із 37 541 693 осіб). Навпаки, рівень зосередження етнічних меншин у прикордонні залишався істотно вищим – 29,07% (3 110 656 осіб із 10 699 209 осіб). Із загальної чисельності росіян в Україні – 8 334 141 особи безпосередньо у прикордонні розселено 2 166 725 осіб (26,00%). Тобто, кожен четвертий росіянин в Україні є мешканцем прикордоння. Найвищим ступенем зосередження у прикордонні характеризувалися етнічні меншини, крім росіян – 39,91% (943 931 особа із 2 365 068 осіб), насамперед за рахунок болгарів, молдованів, угорців, румунів та гагаузів.

Тобто, чотири із десяти представників етнічних меншин, окрім росіян мешкали в Україні безпосередньо у її прикордонні¹⁴³.

Значні відмінності за рівнем зосередження безпосередньо у прикордонні України спостерігалися між україномовним та російськомовним населенням, відповідно, 16,80% (5 473 228 осіб із 32 577 468 осіб) та 27,28% (3 893 622 особи із 14 273 670 осіб). Ця перевага забезпечена у значній мірі за рахунок обласних центрів Харкова, Одеси, Луганська, Сум, Чернігова та міст обласного підпорядкування Донецької та Луганської областей, де зосереджувалася значна частина російськомовного населення України. Ці ж чинники вплинули на істотні відмінності у рівні зосередження у прикордонні україномовних та російськомовних українців, відповідно, 16,75% (5 354 918 осіб із 31 970 728 осіб) та 28,43% (1 576 770 осіб із 5 544 729 осіб). За рівнем зосередження у прикордонні України україномовні росіяни також поступалися російськомовним росіянам, відповідно, 18,05% (59 233 особи із 328 162 осіб) та 26,32% (2 103 861 особа із 7 993 832 осіб)¹⁴⁴.

Отже, безпосередньо у прикордонні мешкав кожен п'ятий представник усього населення України. Рівень зосередження у прикордонні українців, україномовних українців, україномовних росіян та україномовного населення був нижчим, порівняно із росіянами, етнічними меншинами, крім росіян, російськомовним українцям, російськомовним росіянам та російськомовному населенню. Найвищий рівень зосередження у прикордонні належав етнічним меншинам, окрім росіян, а найнижчий – україномовним українцям.

Частка населення прикордонних областей серед усього населення України. Аналіз статистичних даних свідчить про істотні відмінності в територіальному розміщенні населення за етнічними та мовними ознаками в цілому в прикордонних областях та АР Крим серед усього населення України. Так, разом у 15-ти областях прикордоння та в автономії чисельність усього населення складала 30 662 901 особа із 48 240 902 осіб (63,56% загальної чисельності населення України). Тобто, майже дві третини всього населення України розселені в областях прикордоння. Рівень зосередження українців у всіх прикордонних областях виявився нижчим за рівень зосередження етнічних меншин, відповідно, 61,03% (22 910 787 осіб із 37 541 693 осіб) та 72,46% (7 752 114 осіб із 10 699 209 осіб). Із загальної чисельності росіян в Україні – 8 334 141 особи в областях прикордоння зосереджено

5 938 388 осіб (71,25%). Найвищим рівень зосередження у прикордонних областях мали етнічні меншини, крім росіян – 76,68% (1 813 726 осіб із 2 365 068 осіб)¹⁴⁵.

Істотно відрізнявся також і рівень зосередження у прикордонних областях україномовного та російськомовного населення. Зокрема, україномовне населення за цим рівнем значно поступалося російськомовному, відповідно, 59,50% (19 383 364 особи із 32 577 468 осіб) та 70,94% (10 126 055 осіб із 14 273 670 осіб). Ця перевага забезпечена у значній мірі за рахунок урбаністичного середовища східних областей: Донецької, Харківської, Луганської, а також південної Одеської та АР Крим. Якраз у цих чотирьох областях та в автономії зосереджувалася абсолютна більшість російськомовного населення України. Відмінності у рівні зосередження у прикордонних областях спостерігалися між україномовними та російськомовними українцями, відповідно, 59,55% (19 037 890 осіб із 31 970 728 осіб) та 69,57% (3 857 547 осіб із 5 544 729 осіб). За рівнем зосередження у прикордонних областях україномовні росіяни також поступалися російськомовним росіянам, відповідно, 52,67% (172 844 особи із 328 162 осіб) та 72,04% (5 758 428 осіб із 7 993 832 осіб)¹⁴⁶.

Різниця також і рівень зосередження у прикордонних областях міського та сільського населення. Зокрема, виявилось, що за цим рівнем міське населення помітно поступалося сільському населенню, відповідно, 61,49% (19 855 965 осіб із 32 290 729 осіб) та 67,75% (10 806 836 осіб із 15 950 173 осіб). Ще більш значні відмінності спостерігалися у рівні зосередження міських та сільських українців, відповідно, 58,22% (13 774 466 осіб із 23 658 227 осіб) та 65,81% (9 136 321 особи із 13 883 466 осіб), а також міських та сільських етнічних меншин, відповідно, 70,45% (6 081 499 осіб із 8 632 502 осіб) та 80,83% (1 670 515 осіб із 2 066 707 осіб). Відрізнявся також і рівень зосередження у прикордонних областях міських та сільських росіян, відповідно, 70,65% (5 112 818 осіб із 7 236 704 осіб) та 75,23% (825 570 осіб із 1 097 437 осіб). Особливо значні відмінності залишалися за цим рівнем між представниками міських та сільських етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 64,40% (968 681 особа із 1 395 798 осіб) та 88,05% (844 945 осіб із 969 270 осіб)¹⁴⁷. Тобто, дев'ять із десяти представників сільських етнічних меншин, окрім росіян України мешкали у сільській місцевості прикордонних областей та АР Крим.

Мав відмінності також і рівень зосередження у містах та в сільській місцевості прикордонних областей україномовного та російськомовного населення. Зокрема, міське україномовне населення поступалося за цим рівнем сільському україномовному населенню, відповідно, 55,27% (10 442 240 осіб із 18 894 536 осіб) та 65,35% (8 941 124 особи із 13 682 932 осіб). Такі ж відмінності зберігалися між російськомовним міським та сільським населенням, відповідно, 70,17% (8 950 929 осіб із 12 756 184 осіб) та 77,44% (1 175 126 осіб із 1 517 486 осіб). Відрізнявся також і рівень зосередження за поселенською мережею україномовних українців та російськомовних українців. Так, серед міських україномовних українців та сільських україномовних українців частка тих, які мешкали у прикордонних областях складала, відповідно, 55,25% (10 203 731 особа із 18 467 593 осіб) та 65,42% (8 833 369 осіб із 13 503 135 осіб), а серед російськомовних українців, відповідно, 68,86% (3 857 547 осіб із 5 169 229 осіб) та 79,38% (298 076 осіб із 375 500 осіб). Подібні тенденції у територіальному розміщенні характерні були також і для російськомовних росіян. Зокрема, серед міських російськомовних росіян та сільських російськомовних росіян рівень частки розселених у прикордонних областях становив, відповідно, 71,32% (4 973 788 осіб із 6 973 564 особи) та 76,91% (784 640 осіб із 1 020 268 осіб). Проте, рівень зосередження у прикордонних областях був майже однаковим як серед міських, так і сільських україномовних росіян, відповідно, 52,73% (133 175 осіб із 252 539 осіб) та 52,46% (39 669 осіб із 75 613 осіб)¹⁴⁸.

Отже, серед загальної чисельності населення України майже дві третини мешкали в 15-ти прикордонних областях та АР Крим. За рівнем зосередження у прикордонні українці, україномовні українці, україномовні росіяни та україномовне населення поступалися росіянам, етнічним меншинам, окрім росіян, російськомовним українцям, російськомовним росіянам та російськомовному населенню. Найнижчий рівень зосередженні у прикордонні України мали україномовні росіяни, а найвищий – етнічні меншини, крім росіян.

Рівень урбанізації. Важливе значення в дослідженні етномовних процесів в українському прикордонні є аналіз рівня урбанізації населення, встановлення відмінностей у цьому рівні серед населення за етнічними та мовними ознаками. Зокрема, рівень урбанізації всього населення 15-ти прикордонних областей та АР Крим виявився дещо нижчим, ніж у цілому насе-

лення України, відповідно, 64,76% (19 855 965 осіб із 30 662 901 особи) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб)¹⁴⁹. Тобто, переважна більшість населення прикордоння, як і всього населення України мешкали у містах.

Варто зазначити також, що серед усього населення із 15-ти прикордонних областей та АР Крим, у шести областях міське населення становило меншість (Вінницькій, Чернівецькій, Івано-Франківській, Закарпатській, Волинській та Рівненській). Найвищий рівень урбанізації населення залишався у Донецькій області (90,05%), а найнижчий – у Закарпатській (36,70%)¹⁵⁰.

Спостерігалися істотні відмінності у рівні урбанізації населення прикордоння за етнічними ознаками. Так, рівень урбанізації українців у прикордонні значно поступався рівню урбанізації етнічних меншин, відповідно, 60,12% (13 774 466 осіб із 22 910 787 осіб) та 78,45% (6 081 499 осіб із 7 752 114 осіб). Таке ж співвідношення у рівні урбанізації було і серед українців та етнічних меншин, на користь останніх, і в цілому в Україні, відповідно, 63,02% (23 658 227 осіб із 37 541 693 осіб) та 80,68% (8 632 502 особи із 10 699 209 осіб)¹⁵¹.

Ще більше відрізнявся рівень урбанізації у прикордонні між росіянами та етнічними меншинами, крім росіян, відповідно, 86,10% (5 112 818 осіб із 5 938 388 осіб) та 53,41% (968 681 особа із 1 813 726 осіб). Тобто, за рівнем урбанізації росіяни у прикордонні значно перевищували не лише етнічні меншини, крім росіян, але й українців. Таке ж співвідношення у рівні урбанізації росіян та етнічних меншин, окрім росіян зберігалось і в цілому в Україні, відповідно, 86,83% (7 236 704 особи із 8 334 141 особи). Варто зазначити також, що рівень урбанізації росіян у прикордонні та в цілому в Україні фактично не відрізнявся. Однак, рівень урбанізації етнічних меншин, окрім росіян у прикордонні залишався нижчим, ніж у цілому в Україні¹⁵².

Досить істотні відмінності були також і в рівні урбанізації населення прикордоння за мовними ознаками. Так, рівень урбанізації україномовного населення значно поступався рівню урбанізації російськомовного населення, відповідно, 53,87% (10 442 240 осіб із 19 383 364 осіб) та 88,40% (8 950 929 осіб із 10 126 055 осіб)¹⁵³. Тобто, безпосередньо у прикордонні лише дещо більше половини україномовного населення були міськими мешканцями, натомість, дев'ять із десяти представників російськомовного населення України зосереджувалися у містах.

Виявилося також, що рівень урбанізації україномовного населення у прикордонні був помітно нижчим, ніж у цілому в Україні, відповідно, 53,87% (10 442 240 осіб із 19 383 364 осіб) та 58,00% (18 894 536 осіб із 32 577 468 осіб). При цьому, істотних відмінностей у рівні урбанізації російськомовного населення у прикордонні та в цілому в Україні не існувало, відповідно, 88,40% (8 950 929 осіб із 10 126 055 осіб) та 89,37% (12 756 184 особи із 14 273 670 осіб)¹⁵⁴.

Спостерігався також значно нижчий рівень урбанізації україномовного населення, порівняно з українцями у прикордонні України. Натомість, рівень урбанізації російськомовного населення залишався дещо вищим, ніж росіян. Такі ж тенденції у співвідношенні рівнів урбанізації як україномовного населення та українців, так і російськомовного населення та росіян були і в цілому в Україні¹⁵⁵.

Найбільш істотні відмінності у рівні частки міського населення спостерігалися між україномовними та російськомовними українцями у прикордонні України, відповідно, 53,61% (10 203 731 особа із 19 037 547 осіб) та 92,27% (3 559 471 особа із 3 857 547 осіб)¹⁵⁶. Тобто, визначальною ознакою рівня урбанізації українців стали відмінності за мовою. Лише дещо більше половини україномовних українців мешкали у містах, і, навпаки, абсолютна більшість російськомовних українців зосереджувалися в містах.

Зберігалися також і відмінності в рівні урбанізації україномовних українців у прикордонні, порівняно з рівнем їхньої урбанізації у цілому в Україні, відповідно, 53,61% (10 203 731 особа із 19 037 547 осіб) та 57,76% (18 467 593 осіб із 31 970 728 осіб). Навпаки, рівень урбанізації російськомовних українців як у прикордонні, так і в цілому в Україні, фактично не відрізнявся, відповідно, 92,27% (3 559 471 особа із 3 857 547 осіб) та 93,23% (5 169 229 осіб із 5 544 729 осіб)¹⁵⁷.

Виявилося також, що і рівень урбанізації україномовних росіян поступався рівню урбанізації російськомовних росіян у прикордонні, відповідно, 77,04% (133 175 осіб із 172 844 осіб) та 86,37% (4 973 788 осіб із 5 758 428 осіб). Таке ж співвідношення у рівні частки міського населення серед україномовних та російськомовних росіян спостерігався і в цілому в Україні, відповідно, 76,96% (252 539 осіб із 328 152 осіб) та 87,24% (6 973 564 особи із 7 993 832 осіб)¹⁵⁸.

Таким чином, аналіз статистичних матеріалів свідчить про існування

істотних відмінностей у рівні урбанізації населення прикордоння за етнічними та мовними ознаками. Як у прикордонні, так і в цілому в Україні, рівень частки міського населення серед українців, етнічних меншин, окрім росіян, україномовних українців, україномовних росіян та україномовного населення залишався нижчим, ніж серед росіян, російськомовних українців, російськомовних росіян та російськомовного населення. Найвищий рівень урбанізації у прикордонні України спостерігався серед російськомовних українців, а найнижчий – серед україномовних українців та етнічних меншин, окрім росіян.

Частка сільського населення серед усього населення прикордоння України. Серед усього населення 15-ти прикордонних областей та АР Крим рівень частки сільського населення виявився навіть дещо більшим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 особи) та 33,06% (15 950 173 осіб із 48 240 902 осіб). Зберігалися помітні відмінності у рівні частки сільського населення серед населення прикордоння України за етнічними ознаками. Зокрема, виявилось, що рівень цієї частки серед українців прикордоння залишався майже вдвічі вищим, ніж серед етнічних меншин, відповідно, 39,88% (9 136 321 особа із 22 910 787 осіб) та 21,55% (1 670 515 осіб із 7 752 114 осіб). Подібне співвідношення було і в рівні частки сільського населення серед українців та етнічних меншин і в цілому в Україні, відповідно, 36,98% (13 8883 466 осіб із 37 541 693 осіб) та 19,32% (2 066 707 осіб із 10 699 209 осіб)¹⁵⁹.

Особливо значні відмінності у рівні частки сільського населення у прикордонні України залишалися між росіянами та етнічними меншинами, крім росіян, відповідно, 13,90% (825 570 осіб із 5 938 388 осіб) та 46,59% (844 945 осіб із 1 813 726 осіб). Такі ж відмінності були в рівні частки сільського населення серед росіян та етнічних меншин, окрім росіян і в цілому в Україні, відповідно, 13,17% (1 097 437 осіб із 8 334 141 особи) та 40,98% (969 270 осіб із 2 365 068 осіб)¹⁶⁰.

Зберігалися також і відмінності у рівні частки сільського населення прикордоння України за мовними ознаками. Зокрема, рівень цієї частки серед україномовного населення виявився вчетверо вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 46,13% (8 941 124 особи із 19 383 364 осіб) та 11,60% (1 175 126 осіб із 10 126 055 осіб). Таке ж співвідношення у рівні частки сільського населення серед україномовного та російськомовно-

го населення було і в цілому в Україні, відповідно, 42,00% (13 682 932 особи із 32 577 468 осіб) та 10,63% (1 517 486 осіб із 14 273 670 осіб). Варто зазначити також, що рівень частки сільського населення серед україномовного населення був вищим, ніж серед українців як у прикордонні, так і в цілому в Україні. І, навпаки, рівень частки сільського населення серед російськомовного населення залишався нижчим, ніж серед росіян ¹⁶¹.

Ще більш істотні відмінності в рівні частки сільського населення залишалися між україномовними та російськомовними українцями у прикордонних областях, відповідно, 46,39% (8 833 369 осіб із 19 037 890 осіб) та 7,73% (298 076 осіб із 3 857 547 осіб). Таке ж співвідношення у рівні частки сільського населення було між україномовними та російськомовними українцями і у цілому в Україні, відповідно, 42,24% (13 503 135 осіб із 31 970 728 осіб) та 6,77% (375 500 осіб із 5 544 729 осіб) ¹⁶².

Рівень частки сільського населення серед україномовних росіян у прикордонні України виявився також вищим, ніж серед російськомовних росіян, відповідно, 22,96% (38 669 осіб із 172 844 осіб) та 13,63% (784 640 осіб із 5 758 428 осіб). Подібне співвідношення у рівні частки сільського населення було також і серед україномовних та російськомовних росіян і в цілому в Україні, відповідно, 23,04% (75 613 осіб із 328 152 осіб) та 12,76% (1 020 268 осіб із 7 993 832 осіб) ¹⁶³.

Отже, рівень частки сільського населення серед усього населення прикордонних областей виявився дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення України. У прикордонні за рівнем частки сільського населення українці, україномовні українці, україномовні росіяни, україномовне населення та етнічні меншини, крім росіян переважали росіян, російськомовних українців, російськомовних росіян та російськомовне населення. Найвищий рівень частки сільського населення спостерігався серед україномовних українців, а найнижчий – серед російськомовних українців.

Висновки. Таким чином, етнічний склад населення областей українського прикордоння має істотні територіальні відмінності, спричинені історичними чинниками формування державного кордону. Різниця також і етнічний склад та мовна структура населення прикордонних районів та міст обласного підпорядкування не лише між окремими областями, але й у межах кожної із них. Серед усього населення прикордоння України абсолютну більшість складали українці. Українці домінували за чисельністю в усіх при-

кордонних областях, за винятком в АР Крим, де вони за чисельністю поступалися росіянам.

Абсолютну більшість серед українців становили україномовні як у цілому в прикордонні України, так і в 14-ти із 15-ти прикордонних областей. Лише серед українців Донеччини та АР Крим україномовні складали меншість. Спостерігалися також і помітні відмінності у рівні частки україномовних серед українців за поселенською мережею. Серед українців у сільській місцевості прикордонних областей цей рівень залишався значно вищим, ніж серед українців в урбаністичному середовищі. Однак, у всіх прикордонних областях серед українців – мешканців сіл переважали україномовні. Україномовні становили більшість також і серед українців – мешканців міст у 14-ти із 15-ти областей. Проте, серед українців, які мешкали у містах Донеччини, україномовні опинилися у меншості, як і серед міських та сільських українців АР Крим.

За радянських часів українці перебували в становищі підпорядкованої більшості, а росіяни мали статус домінантної меншості. Внаслідок цього, розгорнулися асиміляційні процеси у мовному середовищі українців. Інерційні впливи етномовних процесів радянської доби зберігаються у мовному середовищі українців, однак мають значні територіальні та поселенські відмінності. Рівень частки російськомовних серед сільських українців був значно нижчим, ніж серед міських українців. Особливо значні відмінності у рівні цієї частки за поселенською мережею залишалися в Одещині, Харківщині, Луганщині та Донеччині. Однак, російськомовні серед міських українців складали більшість лише в Донецькій області, а також безпосередньо у прикордонні Луганської області за рахунок міст обласного підпорядкування, включно з обласним центром. В АР Крим як серед міських, так і сільських українців домінували російськомовні.

Серед загальної чисельності населення українського прикордоння, як і в усіх прикордонних областях, етнічні меншини залишалися у меншості. Лише в АР Крим етнічні меншини, насамперед за рахунок росіян, переважали за чисельністю українців. Абсолютну більшість серед загальної чисельності етнічних меншин як у прикордонні, так і у цілому в Україні, складали представники лише однієї з них – росіяни. Проте, рівень частки росіян серед міських етнічних меншин залишався істотно вищим, ніж серед етнічних меншин, які мешкали в селах. Із усіх прикордонних областей лише се-

ред етнічних меншин Закарпаття та Чернівецьчини, а також серед сільських етнічних меншин Одещини росіяни залишалися в меншості.

Представники окремих етнічних меншин досить нерівномірно розселені у прикордонні України. У переважній більшості прикордонних областей їхня сукупна чисельність залишалася досить незначною. Із 15-ти областей лише в шести рівень частки етнічних меншин серед усього населення залишався дещо вищим: у Донецьчині – росіяни та греки, Луганщині – росіяни, Одещині – росіяни, болгари, молдовани та гагаузи, Харківщині – росіяни, Чернівецьчині – румуни та молдовани, Закарпатті – угорці, румуни та цигани, а також в АР Крим – росіяни та кримські татари.

Серед усього населення прикордоння України україномовне населення домінувало за чисельністю. Ця перевага спостерігалася в 13-ти із 15-ти прикордонних областей, у тому числі в Одещині становило відносну більшість. Виняток складали лише Донецьчина та Луганщини, а також АР Крим, де україномовне населення становило меншість серед загальної чисельності населення. До того ж, цей рівень мав значні відмінності за поселенською мережею. Рівень частки україномовного населення серед сільського населення, ніж серед міського населення. У сільській місцевості всіх областей прикордоння україномовне населення становило абсолютну більшість серед усього населення, і лише в АР Крим – меншість. Україномовне населення домінувало за чисельністю також і серед міського населення десяти прикордонних областей. Лише серед міського населення Одеської, Харківської, Луганської та Донецької областей, а також в АР Крим україномовне залишалося в меншості. Якраз за рахунок міського населення україномовне населення складало меншість безпосередньо серед усього населення у прикордонні цих чотирьох областей та у Криму.

Чисельність та частка україномовного населення серед усього населення прикордоння України, були нижчими, ніж чисельність та частка українців, за рахунок мовної асиміляції частини з них в урбаністичному середовищі, особливо в Донбасі, Харківщині, Одещині та в Криму. Україномовне населення прикордоння складалося майже винятково із україномовних українців. При цьому, рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався досить низьким, унаслідок незначного розвитку процесів українізації їхнього мовного середовища, навіть у умовах дисперсного розселення.

Серед усього населення прикордоння України російськомовне населення складало меншість, проте переважало за чисельністю лише в Донецьчині, Луганщині та АР Крим. До того ж, рівень частки російськомовного населення серед міського населення залишався істотно вищим, ніж серед сільського населення. Проте, в жодній прикордонній області російськомовне населення не становило більшості серед сільського населення. Серед міського населення чотирьох областей: Одеської, Харківської, Луганської та Донецької, а також в АР Крим російськомовне населення переважало за чисельністю. У цих же чотирьох областях та в Криму, якраз за рахунок міського населення, російськомовне населення становило більшість серед усього населення, розселеного безпосередньо у прикордонні, у тому числі в Одеському прикордонні – відносно більшість.

Безпосередньо у прикордонні та у цілому в Україні чисельність та частка російськомовного населення серед усього населення залишалися значно вищими, ніж чисельність та частка росіян, переважно за рахунок населення урбаністичного середовища східних та південних областей. Внаслідок збереження асиміляційних процесів (зросійщення) у мовному середовищі українців та етнічних меншин, окрім росіян, насамперед у містах. російськомовне населення прикордоння складалося не лише із російськомовних росіян, але й у значній мірі із зросійщених за мовою українців та етнічних меншин, окрім росіян.

Рівень урбанізації населення відрізнявся за окремими областями прикордоння. Найбільш урбанізованим серед усіх областей України було населення Донецьчини, а найменш урбанізованим – населення Закарпаття. До того ж, у шести із 15-ти прикордонних областей: Вінницькій, Чернівецькій, Івано-Франківській, Закарпатській, Волинській та Рівненській переважна більшість населення зосереджувалася не у містах, а в сільській місцевості.

Істотні відмінності мав також і рівень урбанізації населення за етнічними та мовними ознаками. Рівень частки міського населення серед українців, етнічних меншин, окрім росіян, україномовних українців, україномовних росіян та україномовного населення залишався нижчим, ніж серед росіян, російськомовних українців, російськомовних росіян та російськомовного населення. Найвищий рівень урбанізації у прикордонні спостерігався серед російськомовних українців, а найнижчий – серед україномовних українців та етнічних меншин, окрім росіян.

2 ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ

У прикордонні Одещини розташовано 14 із 26-ти районів. Зокрема, Кілійський, Ізмаїльський та Ренійський райони межують Дунаєм із Румунією (повіт Тульча). Усі інші 11 районів: Болградський, Тарутинський, Саратський, Білгород-Дністровський, Біляївський, Роздільнянський, Великомихайлівський, Фрунзівський, Красноокнянський, Котовський, Кодимський, а також Ренійський – з республікою Молдовою (райони: Кагул, Тараклія, Бессарабська, Чімішлія, Каушень, Штефан-Вода та автономним територіальним утворенням Гагаузія) та з Придніпровською Молдавською республікою, яка не має міжнародного визнання (з усіма її районами: Слободзейським, Григоріопольським, Дубосарським, Рибницьким та Кам'янським).

Із семи міст обласного підпорядкування, п'ять міст, включно з обласним центром, розташовано у прикордонні: Одеса, Ізмаїл, Білгород-Дністровський, Теплодар та Котовськ. До складу Кілійського району входять два міста, 16 сіл та два селища, Ізмаїльського – одне селище міського типу та 22 села, Ренійського – одне місто та сім сіл, Болградського – одне місто та 21-е село, Тарутинського – чотири селища міського типу та 47 сіл, Саратського – одне селище міського типу та 37 сіл, Білгород-Дністровського – два селища міського типу та 55 сіл, Біляївського – одне місто, одне селище міського типу, 42 села та шість селищ, Роздільнянського – одне місто, одне селище міського типу, 82 села та шість селищ, Великомихайлівського – одне місто, два селища міського типу, 79 сіл та одне селище, Фрунзівського – два селища міського типу та 51-е село, Красноокнянського – одне селище міського типу, 52 села та два селища, Котовського – 59 сіл та два селища, Кодимського – одне місто, одне селище міського типу та 24 села, до складу Білгород-Дністровської міськради належить не лише місто Білгород-Дністровський, але й два селища міського типу¹⁶⁴.

В Одеському прикордонні розташовано п'ять міст обласного підпорядкування, у тому числі й обласний центр, вісім міст районного підпорядкування, 18 селищ міського типу, 594 села та 17 селищ, разом 642 населених пункти. Одеське прикордоння складається із 19-ти адміністративно-територіальних утворень: п'яти міст обласного підпорядкування та 14-ти районів. За кількістю адміністративно-територіальних утворень, розташованих безпосередньо у прикордонні, Одещина посідала перше місце серед усіх прикордонних областей України.

Українці. Етнічний склад населення окремих районів та міст області мав істотні відмінності, особливо у межиріччі Дністра та Дунаю (Буджак). Серед усього населення із 14-ти прикордонних районів Одещини українці складали абсолютну більшість у восьми: у Кодимському – 94,76% (32 965 осіб із 34 788 осіб), Фрунзівському – 89,79% (18 881 особа із 21 029 осіб), Біляївському – 82,33% (86 219 осіб із 104 723 осіб), Білгород-Дністровському – 81,87% (51 028 осіб із 62 326 осіб), Красноокнянському – 81,70% (18 692 особи із 22 879 осіб), Великомихайлівському – 79,36% (25 941 особа із 32 687 осіб), Роздільнянському – 77,59% (44 145 осіб із 56 897 осіб) та Котовському – 67,82% (21 011 осіб із 30 981 особи) ¹⁶⁵.

Ще в трьох районах прикордоння Одещини українці становили відносно більшість серед усього населення: у Кілійському – 44,55% (26 659 осіб із 59 837 осіб), Саратському – 43,92% (21 918 осіб із 49 907 осіб) та Ізмайльському – 28,89% (15 798 осіб із 54 692 осіб) ¹⁶⁶. І лише у двох районах: Тарутинському та Болградському українці поступалися за чисельністю болгар, (відповідно, 11 055 українців та 16 958 болгар, 5 667 українців та 45 576 болгар), а в Ренійському – молдованам (7 196 українців та 19 938 молдован) ¹⁶⁷. Тому, рівень частки українців серед усього населення Тарутинського району складав 24,47% (11 055 осіб із 45 169 осіб), Ренійського – 17,69% (7 196 осіб із 40 480 осіб) та Болградського – 7,56% (5 667 осіб із 74 951 особи) ¹⁶⁸.

Із п'яти міст обласного підпорядкування, які розташовані в Одеському прикордонні, українці становили абсолютну більшість серед загальної чисельності населення у чотирьох: у Котовську – 82,25% (33 445 осіб із 40 664 осіб), Теплодарі – 68,49% (6 189 осіб із 9 036 осіб), Білгороді-Дністровському – 62,88% (32 151 особа із 51 330 осіб) та Одесі – 61,66% (622 935 осіб із 1 010 298 осіб). І лише серед усього населення міста Ізмаїла українці дещо поступалися за чисельністю росіянам і їхня частка становила 38,19% (32 500 осіб із 85 098 осіб) ¹⁶⁹.

Незважаючи на істотні відмінності у рівні частки українців серед населення окремих районів та міст Одещини, у цілому в прикордонні області українці становили абсолютну більшість – 59,02% (1 150 469 осіб із 1 949 325 осіб). До того ж, серед усього населення у прикордонні області рівень частки українців виявився дещо нижчим, ніж серед загальної чисельності населення Одещини – 62,81% (1 542 341 особа із 2 455 666 осіб), її мі-

ського та сільського населення, відповідно, 62,32% (1 000 104 особи із 1 604 669 осіб) та 63,72% (542 237 осіб із 850 997 осіб). При цьому, рівень частки українців серед усього населення області залишався помітно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 62,81% та 77,82%¹⁷⁰.

Отже, серед усього населення Одеського прикордоння українці склали абсолютну більшість. До того ж, серед усього населення 14-ти прикордонних районів українці домінували за чисельністю в 11-ти, а також у чотирьох із п'яти міст обласного підпорядкування.

Україномовні українці. Мовне середовище українців у прикордонних містах та районах Одеської області мало значні територіальні відмінності. Рівень частки україномовних серед українців залишався вищим у сільських північно-західних та західних районах Одещини, порівняно з південно-західними районами (Буджаком). Так, у Фрунзівському районі частка україномовних серед українців становила 99,54% (18 794 осіб із 18 881 особи), Кодимському 99,36% (32 754 особи із 34 788 осіб), Красноокнянському – 99,18% (18 538 осіб із 18 692 особи), Великомихайлівському – 98,98% (25 676 осіб із 25 941 особи), Котовському – 97,67% (20 522 особи із 21 011 осіб) та Біляївському – 94,75% (81 691 особа із 86 219 осіб). Лише у Роздільнянському районі рівень частки україномовних серед українців був дещо меншим – 84,59% (37 342 особи із 44 145 осіб)¹⁷¹.

Істотні розбіжності у мовному середовищі українців спостерігалися у семи південно-західних районах (Буджаку). У Білгород-Дністровському районі, де українці становили абсолютну більшість серед усього населення частка україномовних серед них становила 95,83% (48 901 особа із 51 028 осіб). Доволі значним залишався цей рівень і в тих районах, де українці складали лише відносну більшість серед усього населення: у Саратському – 91,32% (20 015 осіб із 21 918 осіб), Ізмаїльському – 89,35% (14 116 осіб із 15 798 осіб) та Кілійському – 79,10% (21 086 осіб із 26 659 осіб)¹⁷².

Дещо нижчим був рівень частки україномовних серед українців у Тарутинському та Болградському районах, де вони поступалися за чисельністю болгарам, відповідно, 73,77% (8 155 осіб із 11 055 осіб) та 62,04% (3 516 осіб із 5 667 осіб). І лише у Ренійському районі, де за чисельністю переважали молдовани (відносна більшість), а українці становили лише 7,26% загальної чисельності населення, частка україномовних серед українців скла-

дала 38,77% (2 790 осіб із 7 196 осіб)¹⁷³. При цьому, в цих трьох районах мовна асиміляція українців відбувалася не у формі болгарізації чи молдовізації, а у формі зросійщення.

Більш істотні відмінності у рівні збереження українцями рідної мови спостерігалися не між окремими прикордонними районами, а між міським і сільським населенням Одещини. Зокрема, серед українців міста Ізмаїла українську мову визнали рідною лише 45,10% (14 656 осіб із 32 500 осіб), але серед українців Ізмаїльського району – вдвічі більше (89,35%). Тобто, мовне середовище українців у місті Ізмаїлі зазнало істотного впливу асиміляційних процесів (зросійщення), а в сільському Ізмаїльському районі українське мовне середовище виявилось більш стабільним. Серед українців Одеси україномовними були лише 47,77% (297 561 особа із 622 935 осіб). У мовному середовищі українців у трьох інших містах обласного підпорядкування, найменших за загальною чисельністю населення, україномовні становили абсолютну більшість: у Білгороді-Дністровському – 64,93% (20 876 осіб із 32 151 особи), Теплодарі – 79,56% (4 924 осіб із 6 189 осіб) та Котовську – 83,52% (27 933 особи із 33 445 осіб)¹⁷⁴.

У цілому, серед загальної чисельності українців прикордонних 14-ти районів та п'яти міст обласного підпорядкування Одещини україномовні становили абсолютну більшість – 64,60% (743 195 осіб із 1 150 469 осіб). Цей показник був помітно меншим, ніж частка україномовних серед українців всієї області – 71,56% (1 103 662 особи із 1 542 341 особи). Особливо, істотно відрізнявся рівень цієї частки серед міських та сільських українців Одещини, відповідно, 95,50% (585 817 осіб із 1 000 014 осіб) та 58,58% (517 845 осіб із 877 237 осіб). Рівень частки україномовних серед українців в Одеській області залишався значно нижчим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 71,56% та 85,16%¹⁷⁵.

Отже, серед українців Одеського прикордоння переважали україномовні. Серед українців, які мешкали у сільській місцевості, рівень частки україномовних залишався істотно вищим, ніж в урбаністичному середовищі. Із восьми прикордонних районів області лише в одному Ренійському україномовні серед українців складали меншість. Із п'яти міст обласного підпорядкування у трьох містах україномовні становили більшість серед українців, а у двох містах (Одесі та Ізмаїлі) – меншість.

Російськомовні українці. Рівень мовної асиміляції (зросійщення) укра-

їнців також істотно відрізнявся за окремими прикордонними районами Одеської області. Найнижчим (менше 1%) він був у чотирьох північно-західних районах: у Фрунзівському – 0,42% (лише 80 осіб із 18 881 особи), Кодимському – 0,60% (199 осіб із 32 965 осіб), Красноокнянському – 0,77% (144 особи із 18 692 особи) та Великомихайлівському – 0,97% (251 особа із 25 941 особи). Дещо вищим цей рівень залишався в інших шести районах прикордоння: у Котовському – 2,10% (441 особа із 21 011 осіб), Біляївському – 2,73% (4 503 особи із 86 219 осіб), Білгород-Дністровському – 4,04% (2 059 осіб із 51 028 осіб), Саратському – 8,29% (1 817 осіб із 21 918 осіб), Ізмаїльському – 9,63% (1 522 особи із 15 798 осіб) та Роздільнянському – 15,37% (6 783 особи із 44 145 осіб)¹⁷⁶.

Найбільш істотного впливу асиміляційних процесів мовне середовище українців зазнало у чотирьох південно-західних районах Одещини (Буджаку). Так, частка російськомовних серед українців становила у Кілійському районі 20,51% (5 469 осіб із 26 659 осіб), Тарутинському – 24,94% (2 757 осіб із 11 055 осіб) та Болградському – 34,73% (1 968 осіб із 5 667 осіб). Однак, лише у Ренійському районі російськомовних серед українців виявилось більше (59,80%), ніж україномовних (38,77%), відповідно, 4 303 особи та 2 790 осіб із 7 196 осіб¹⁷⁷.

Серед українців двох із п'яти міст обласного підпорядкування переважали зросійщені за мовою: в Одесі – 52,03% (324 097 осіб із 622 935 осіб) та Ізмаїлі – 54,65% (17 761 особа із 32 500 осіб). Доволі значною була також їхня частка серед українців і в інших трьох містах: у Білгороді-Дністровському – 34,88% (11 215 осіб із 32 151 особи), Теплодарі – 20,41% (1 263 особи із 6 189 осіб), Котовську – 16,42% (5 490 осіб із 33 445 осіб)¹⁷⁸.

У цілому, серед українців розселених у прикордонних районах і містах Одеської області частка російськомовних складала 35,18% (404 783 осіб із 1 150 469 осіб), за рахунок обласного центру, її рівень був вищим, ніж серед загальної чисельності українців Одещини – 28,26% (435 839 осіб із 1 542 341 особи). Ступінь мовної асиміляції українців істотно (на порядок) відрізнявся між мешканцями міст та сіл області, відповідно, 41,25% (412 559 осіб із 1 000 104 осіб) та 4,29% (23 280 осіб із 542 237 осіб). Варто підкреслити, що рівень частки російськомовних серед українців в Одеській області залишався майже вдвічі вищим, порівняно із рівнем частки зросійщених за мовою серед загальної чисельності українців в Україні, відповід-

но, 28,26% та 14,77% ¹⁷⁹.

Тобто, стабільне україномовне середовище українців зберігалось лише в сільських районах прикордоння Одещини, окрім Ренійського, а в містах воно зазнало істотного порушення, особливо в Одесі та Ізмаїлі, де серед українців переважали не україномовні, а російськомовні.

Отже, серед загальної чисельності населення Одеського прикордоння абсолютну більшість складають українці. Однак, українці опинилися в меншості серед усього населення міста Ізмаїла, а також у трьох прикордонних районах. Ще в трьох районах вони складали відносну більшість. У інших восьми районах та трьох містах прикордоння вони становили абсолютну більшість серед усього населення. Україномовні українці домінували за чисельністю серед українців прикордоння Одещини. Проте, у двох із п'яти міст обласного підпорядкування та одному із 14-ти районів серед українців переважали російськомовні.

Етнічні меншини. Росіяни. Незважаючи на те, що Одеська область не межує з Російською Федерацією, найбільшою за чисельністю етнічною меншиною на її території є росіяни, але не за рахунок сільських районів. Головним осередком їхнього територіального розміщення в області залишаються міста. Найвищим був рівень частки росіян в Ізмаїлі, де вони становили відносну більшість серед усього населення – 43,67% (37 166 осіб із 85 098 осіб). Доволі значним був також і рівень частки росіян серед усього населення Одеси – 28,89% (291 908 осіб із 1 010 298 осіб). В обласному центрі зосереджувалося 57,40% загальної чисельності росіян в Одеській області, тобто їхня абсолютна більшість. Серед усього населення міст Білгород-Дністровського та Теплодара частка росіян становила, відповідно, 28,25% (14 447 осіб із 51 133 осіб) та 25,70% (2 322 особи із 9 036 осіб). І лише у Котовську її рівень залишався помітно нижчим – 10,34% (4 206 осіб із 40 664 осіб) ¹⁸⁰. При цьому, рівень частки росіян серед усього населення міст обласного підпорядкування залишався істотно вищим, ніж серед усього населення прикордонних районів.

Росіяни розселені досить нерівномірно у прикордонних районах Одещини, але в жодному із них вони не складали більшості серед загальної чисельності населення. Найвищою їхня частка спостерігалася серед усього населення Кілійського району – 30,04% (17 977 осіб із 59 837 осіб). Гирло Дунаю ще з XVIII ст. стало осередком територіального розміщення російських

старовірів. Рівень частки росіян перевищував 10% серед загальної чисельності населення семи південно-західних та західних районів області: Ізмаїльського – 16,22% (8 870 осіб із 54 692 осіб), Саратського – 15,86% (7 915 осіб із 49 907 осіб), Ренійського – 15,08% (6 136 осіб із 40 680 осіб), Великомихайлівського – 14,48% (4 733 особи із 32 687 осіб), Тарутинського – 13,94% (6 295 осіб із 45 169 осіб), Роздільнянського – 13,73% (7 811 осіб із 56 897 осіб) та Біляївського – 11,73% (12 282 особи із 104 723 особи). Дещо нижчим був цей рівень у Білгород-Дністровському та Болградському районах, відповідно, 8,80% (5 485 осіб із 62 326 осіб) та 8,03% (6 020 осіб із 74 651 особи). Чисельність росіян та їхня частка серед усього населення чотирьох північно-західних районів залишалися істотно меншими: Кодимського – 2,91% (1 013 осіб із 34 788 осіб), Фрунзівського – 3,03% (638 осіб із 21 029 осіб), Котовського – 5,19% (1 608 осіб із 30 981 особа) та Красноокнянського – 6,19% (1 417 осіб із 22 879 осіб) ¹⁸¹.

У всіх прикордонних районах Одещини росіяни за чисельністю поступалися українцям, за винятком Болградського, де перевага за чисельністю була за болгарами, а частка українців, як і росіян, була майже однаковою – близько 8%. Загальна чисельність росіян, які мешкали у п'яти містах обласного підпорядкування та 14-ти прикордонних районах Одещини становила 454 187 осіб, що становило 23,30% усього населення прикордоння (1 949 325 осіб). До того ж, рівень частки росіян серед усього населення Одеського прикордоння виявився навіть вищим, ніж серед загальної чисельності населення області – 20,71% (508 537 осіб із 2 455 666 осіб) та її сільського населення – 9,21% (78 353 особи із 850 997 осіб). Однак, серед міського населення Одещини рівень частки росіян залишався значно вищим – 26,81% (430 184 особи із 1 604 669 осіб). Варто зазначити також, що рівень частки росіян серед усього населення Одеської області був вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 20,71% та 17,28% ¹⁸².

За ступенем зосередження у прикордонні області, за рахунок обласного центру, росіяни переважали українців, відповідно, 89,31% та 74,59% ¹⁸³. Попри те, що Одещина не межує з Російською Федерацією, частка області, насамперед за рахунок Одеси, серед загальної чисельності росіян в Україні залишалася доволі значною – 6,10% (454 187 осіб із 8 334 141 особа) ¹⁸⁴.

Отже, серед усього населення прикордоння Одещини росіяни складалі меншість. Проте, рівень частки росіян серед міського населення залиша-

вся вищим, ніж серед сільського населення. І лише серед загальної чисельності населення міста Ізмаїла вони становили відносну більшість.

Російськомовні росіяни. Абсолютна більшість серед росіян у всіх, без винятку районів та міст обласного підпорядкування прикордоння Одещини, визнавали рідною власну національну мову. Так, серед росіян – мешканців міст частка російськомовних становила: у Ізмаїлі – 98,85% (36 737 осіб із 37 166 осіб), Одесі – 97,77% (285 386 осіб із 291 908 осіб), Білгород-Дністровському – 97,67% (14 111 осіб із 14 447 осіб), Теплодарі – 96,77% (2 247 осіб із 2 322 осіб) та Котовську – 94,77% (3 986 осіб із 4 206 осіб)¹⁸⁵.

Істотні розбіжності у мовному середовищі росіян спостерігалися в окремих прикордонних районах Одеської області. У десяти із них рівень частки російськомовних серед росіян перевищував 90%: у Кілійському – 98,70% (17 743 особи із 17 977 осіб), Ренійському – 97,91% (6 008 осіб із 6 136 осіб), Ізмаїльському – 97,61% (8 658 осіб із 8 870 осіб), Саратському – 97,49% (7 716 осіб із 7 915 осіб), Тарутинському – 96,92% (6 101 особа із 6 295 осіб), Болградському – 96,06% (5 783 особи із 6 020 осіб), Великомихайлівському – 95,63% (4 526 осіб із 4 733 осіб), Роздільнянському – 94,23% (7 360 осіб із 7 811 осіб), Біляївському – 91,72% (11 265 осіб із 12 282 осіб), Білгород-Дністровському – 91,21% (5 003 особи із 5 485 осіб). Дещо меншим цей рівень був у чотирьох північно-західних районах Одещини, де загальна чисельність росіян залишалася досить незначною: Фрунзівському – 77,90% (497 осіб із 638 осіб), Кодимському – 83,02% (841 особа із 1 013 осіб), Красноокнянському – 86,38% (1 224 особи із 1 417 осіб) та Котовському – 89,43% (1 438 осіб із 1 608 осіб)¹⁸⁶.

У цілому, серед росіян Одеського прикордоння частка російськомовних становила 97,36% (442 184 особи із 454 187 особи). При цьому, рівень частки російськомовних серед росіян – мешканців прикордоння виявився навіть вищим, ніж серед загальної чисельності росіян Одещини та сільських росіян області, відповідно, 97,03% (493 413 осіб із 508 537 осіб) та 94,01% (73 660 осіб із 78 353 осіб). Однак, серед міських росіян Одеської області рівень частки російськомовних був дещо вищим, ніж серед росіян, які мешкали безпосередньо у прикордонні – 97,58% (419 753 особи із 430 184 осіб). Тобто, серед росіян Одеського прикордоння більшість складали російськомовні. Однак, цей рівень залишався помітно вищим серед росіян, які мешкали у містах, порівняно із росіянами, які мешкали в селах. До того ж, рі-

вень частки російськомовних серед росіян в області залишався дещо вищим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 97,03% та 95,92%¹⁸⁷.

Україномовні росіяни. На відміну від українців, серед росіян процеси мовної асиміляції більшого розповсюдження набули якраз не в урбаністичному середовищі, а в сільській місцевості. Найвищим рівень мовної українізації росіян спостерігався в північно-західних районах Одеської області, де їхня чисельність була досить незначною і вони розселені дисперсно: у Фрунзівському – 22,10% (141 особа із 638 осіб), Кодимському – 16,78% (170 осіб із 1 013 осіб), Красноокнянському – 13,55% (192 особи із 1 417 осіб) та Котовському – 10,20% (164 особи із 1 608 осіб). Доволі значним цей рівень був також і серед росіян у Білгород-Дністровському та Біляївському районах, відповідно, 8,55% (469 осіб із 5 485 осіб) та 8,23% (1 011 осіб із 12 282 осіб). Варто зазначити також, що у цих шести районах рівень мовної асиміляції (українізації) росіян був навіть вищим, ніж рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців¹⁸⁸.

В інших восьми районах співвідношення у рівнях мовної асиміляції росіян та українців було протилежним. Частка україномовних серед росіян залишалася досить незначною, особливо у Буджаку, і становила: у Болградському районі лише 0,73% (44 особи із 6 020 осіб), Ренійському – 1,03% (63 особи із 6 136 осіб), Кілійському – 1,14% (205 осіб із 17 977 осіб), Ізмаїльському – 1,23 % (109 осіб із 8 870 осіб), Саратському – 1,95% (154 особи із 7 915 осіб), Тарутинському – 1,99% (125 осіб із 6 295 осіб), Великомихайлівському – 4,12% (195 осіб із 4 733 особи) та Роздільнянському – 5,72% (447 осіб із 7 811 осіб)¹⁸⁹.

Досить незначною за рівнем була і частка україномовних серед росіян – мешканців міст обласного підпорядкування: Ізмаїла – 1,05% (лише 390 осіб із 37 166 осіб), Одеси – 2,06% (6 021 особа із 291 908 осіб), Білгорода-Дністровського – 2,13% (308 особи із 14 447 осіб), Теплодара – 3,14% (73 особи із 2 322 осіб) та Котовська – 5,11% (215 осіб із 4 206 осіб)¹⁹⁰.

Серед росіян, розселених у прикордонних районах та містах області, україномовними були лише 2,38% (10 831 особа із 454 187 осіб). Серед загальної чисельності росіян Одеської області рівень частки україномовних становив 2,71% (13 818 осіб із 508 537 осіб), у тому числі серед росіян, які мешкали у містах – 2,24% (9 656 осіб із 430 184 особи), а серед сільських

росіян – 5,31% (4 162 особи із 78 353 особи). У всіх містах Одеського прикордоння рівень частки україномовних серед росіян залишався значно нижчим, ніж рівень частки російськомовних серед українців ¹⁹¹.

У цілому, в Одеському прикордонні частка україномовних серед росіян становила лише 2,38%, а частка російськомовних серед українців досягла 35,18%. І за чисельністю також україномовні росіяни значно поступалися російськомовним українцям, відповідно, 10 831 особа та 404 783 особи. Це свідчить про збереження інерційного впливу етнічних процесів радянської доби в Одеській області, коли статус домінантної меншості посідали росіяни, а українці опинилися у становищі підпорядкованої більшості. При цьому, рівень частки україномовних серед росіян в області був нижчим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 2,71% та 3,94% ¹⁹².

Отже, у прикордонні Одещини найбільшою за чисельністю етнічною меншиною залишалися росіяни. Проте, вони опинилися в меншості серед усього населення прикордоння області. Із п'яти міст обласного підпорядкування та 14-ти районів прикордоння росіяни складали відносну більшість лише серед усього населення міста Ізмаїлу. Серед росіян абсолютну більшість становили російськомовні. Процес мовної асиміляції (українізації) не набув значного поширення серед росіян, за винятком чотирьох північно-західних районів, де вони були розселені дисперсно, переважно у сільській місцевості.

Етнічні меншини, крім росіян. Окрім росіян, у прикордонні Одеської області розселені представники інших етнічних меншин, хоча й досить нерівномірно за окремими районами. Серед 14-ти прикордонних районів області у чотирьох південно-західних сукупна чисельність етнічних меншин, окрім росіян становила абсолютну більшість серед усього населення. Зокрема, у Болградському – 84,41% (63 264 особи із 74 951 особи), Ренійському – 67,23% (27 348 осіб із 40 680 осіб), Тарутинському – 61,59% (27 819 осіб із 45 169 осіб) та Ізмаїльському – 54,89% (30 024 особи із 54 692 осіб). Ще в трьох районах (двох південно-західних та одному північно-західному) рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності населення залишався досить значним: у Саратському – 40,22% (20 074 особи із 49 907 осіб), Котовському – 25,99% (8 362 особи із 30 981 особи) та Кілійському – 25,41% (15 201 особа із 59 837 осіб) ¹⁹³.

Серед усього населення інших семи прикордонних районів Одещини

рівень частки етнічних меншин, окрім росіян був істотно нижчим: у Красноокнянському – 12,11% (2 770 осіб із 22 879 осіб), Білгород-Дністровському – 9,33% (5 843 особи із 62 326 осіб), Роздільнянському – 8,68% (4 941 особа із 56 897 осіб), Фрунзівському – 7,18% (1 510 осіб із 21 029 осіб), Великомихайлівському – 6,16% (2 013 осіб із 32 687 осіб), Біляївському – 5,94% (6 222 особи із 104 723 осіб), і найменше у північно-західному Кодимському – лише 2,33% (810 осіб із 34 788 осіб) ¹⁹⁴.

Серед усього населення міст обласного підпорядкування прикордоння Одещини найвищою частка етнічних меншин, окрім росіян була в Ізмаїлі – 18,14% (15 432 особи із 85 098 осіб). В інших чотирьох містах рівень цієї частки залишався помітно нижчим: в Одесі – 9,45% (95 455 осіб із 1 010 298 осіб), Білгород-Дністровській міськраді – 9,63% (5 538 осіб із 57 550 осіб), у тому числі безпосередньо у місті Білгороді-Дністровському – 8,87% (4 535 осіб із 51 133 осіб), Котовську – 7,41% (3 013 осіб із 40 664 осіб), і найменше в Теплодарі – 5,81% (525 осіб із 9 036 осіб) ¹⁹⁵.

У цілому, серед загальної чисельності населення Одеського прикордоння (п'ять міст обласного підпорядкування та 14 районів) частка етнічних меншин, окрім росіян досягала 17,68% (344 669 осіб із 1 949 325 осіб). Варто звернути увагу і на те, що рівень цієї частки серед усього населення прикордоння виявився навіть дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення Одещини – 16,48% (404 788 осіб із 2 455 381 особи) та її міського населення – 10,87% (174 381 особа із 1 604 669 осіб), але істотно нижчим, ніж серед сільського населення – 27,07% (230 407 осіб із 850 997 осіб). Така ситуація в сільській місцевості була спричинена тим, що переважна більшість болгарів, молдованів та гагаузів мешкали в сільській місцевості, а не в містах. До того ж, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення області залишався втричі вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 16,48% та 4,90% ¹⁹⁶.

Отже, Одеське прикордоння, особливо її південно-західні райони залишалися одним із головних осередків територіального розміщення етнічних меншин, окрім росіян у прикордонні України. У чотирьох із 14-ти районів Одеського прикордоння серед усього населення етнічні меншини, крім росіян складали абсолютну більшість. Варто підкреслити, що сукупна чисельність етнічних меншин, окрім росіян в Одещині залишалася найбільшою, порівняно з усіма іншими прикордонними областями України.

Болгари. Найбільшою за чисельністю після росіян меншиною у прикордонні Одеської області є болгари, незважаючи на те, що Україна не має суходільного кордону з Болгарією. Вони розселені досить нерівномірно у південно-західних районах області і є нащадками переселенців із Болгарії, які мігрували на землі Буджаку наприкінці XVIII та в XIX ст. Однак, лише у Болградському районі болгари становлять більшість серед усього населення – 60,81% (45 576 осіб із 74 951 особи), а в Тарутинському – відносно більшість, 37,54% (16 958 осіб із 45 169 осіб). Доволі значною була також їхня частка серед усього населення ще двох районів: Ізмаїльського – 25,73% (14 072 особи із 54 692 осіб) та Саратського – 20,01% (9 988 осіб із 49 907 осіб), а також міста Ізмаїла – 10,21% (8 609 осіб із 85 098 осіб). У цих чотирьох районах та місті Ізмаїлі зосереджувалося більше 63% загальної чисельності болгарів Одещини. Крім того, болгари розселені також у Ренійському та Кілійському районах, відповідно, 8,45% (3 439 осіб із 40 680 осіб) та 4,28% (2 559 осіб із 59 837 осіб), а також дисперсно в Одесі – 1,32% (13 331 особа із 1 010 298 осіб)¹⁹⁷.

Абсолютна більшість болгарів у Одеській області визнавали рідною болгарську мову – 77,78% (117 208 осіб із 150 683 осіб). Асиміляційні процеси в їхньому мовному середовищі переважно набули форми зросійщення, а не українізації, відповідно, 19,56% (29 476 осіб) та 2,15% (3 238 осіб). Це переконливо свідчить про інерційний вплив етнічних процесів радянської доби – домінантного статусу росіян та російської мови. У Болградському районі, де болгари складали абсолютну більшість серед усього населення, болгарська мова була рідною для 92,85% (42 316 осіб із 45 576 осіб), російська – для 6,63% (3 022 особи), а українська – лише для 0,11% (48 осіб). Однак в Одесі більшість болгарів виявилися зросійщеними за мовою – 67,57% (9 008 осіб із 13 331 особи), болгарську мову рідною визнавали 26,31% (3 507 осіб), українську – лише 5,81% (775 осіб)¹⁹⁸.

Частка болгарів серед загальної чисельності населення Одеської області складала 6,14% (150 683 особи із 2 455 666 осіб), а серед усього населення України – лише 0,42% (204 574 особи із 48 240 902 осіб). При цьому, Одещина залишалася основним осередком територіального розміщення болгарів в Україні. Частка області серед загальної чисельності болгарів в Україні становила 73,66% (150 683 особи із 204 574 осіб)¹⁹⁹.

Отже, серед загальної чисельності населення Одеського прикордоння

болгари складали меншість. Лише серед усього населення одного із 14-ти прикордонних районів болгари становили абсолютну більшість, ще в трьох районах області вони зберігали значне територіальне представництво. Переважна більшість болгарів прикордоння визнавали рідною болгарську мову. Однак, серед них, особливо в урбаністичному середовищі, розгорнулися асиміляційні процеси, переважно у формі зросійщення. Рівень частки україномовних серед них був досить незначним. Переважна більшість болгар мешкали не в містах, а в сільській місцевості. Прикордоння Одещини є головним ареалом територіального розміщення болгарів в Україні.

Гагаузи. Поряд із болгарами у південно-західних районах Одеської області (Буджаку) розселені гагаузи. Найбільше представників цієї етнічної меншини зосереджувалося в Болградському районі – 14 008 осіб, що становило 18,69% загальної чисельності населення (74 951 особа). Гагаузи дисперсно розселені також ще в трьох прикордонних районах: у Ренійському – 7,91% (3 216 осіб із 40 680 осіб), Тарутинському – 6,03% (2 722 особи із 45 169 осіб) та Кілійському – 3,78% (2 263 особи із 59 837 осіб)²⁰⁰.

Разом у цих чотирьох районах зосереджувалося 80% загального числа гагаузів Одеської області. Ще 1 399 гагаузів мешкали в Одесі (0,14% загальної чисельності населення міста). Серед усього населення Одещини частка гагаузів залишалася досить незначною – 1,12% (27 617 осіб із 2 455 666 осіб). Частка Одеської області серед загальної чисельності гагаузів в Україні становила 86,51% (27 617 осіб із 31 923 осіб). Тобто, Одещина слугувала головним осередком територіального розміщення гагаузів в Україні. Проте, рівень частки гагаузів серед усього населення України був досить незначним – лише 0,07% (31 923 особи із 48 240 902 особи)²⁰¹.

Абсолютна більшість гагаузів в Одеській області визнавали рідною гагаузьку мову – 77,79% (21 484 особи із 27 617 осіб). Як і серед болгарів, у мовному середовищі гагаузів більшого розповсюдження набули процеси зросійщення, а не українізації, відповідно, 18,38% (5 075 осіб) та 1,70% (470 осіб). У Болградському районі, який залишається для них основним ареалом територіального розміщення, гагаузька мова була рідною для 93,60% (13 111 осіб із 14 008 осіб), російська – для 4,08% (571 особи), а українська – лише для 0,05% (7 осіб). Проте, в Одесі серед гагаузів частки тих, хто визнавав рідною гагаузьку мову складала лише 36,24% (507 осіб із 1 399 осіб). Переважна більшість гагаузів, які мешкали в обласному центрі, виявилися

зросійщеними за мовою – 57,83% (809 осіб), а рівень частки україномовних серед них був незначним – лише 3,86% (54 особи) ²⁰².

Отже, серед усього населення прикордоння Одещини гагаузи опинилися в меншості. Вони не домінували за чисельністю в жодному районі області. Переважна більшість гагаузів зберегли гагаузьку мову. Серед асимільованих за мовою переважали російськомовні, а не україномовні. Як і болгари, гагаузи розселені переважно у сільській місцевості. Прикордоння Одещини, а точніше один із її районів – Болградський є основним осередком територіального розміщення гагаузів в Україні.

Молдовани. На відміну від болгарів та гагаузів, які розселені переважно у Буджаку, молдовани представлені на теренах майже всіх прикордонних районів Одеської області. Однак, лише в одному Ренійському районі вони становили відносну більшість серед загальної чисельності населення – 49,01% (19 938 осіб із 40 680 осіб). Значним залишався рівень частки молдованів серед усього населення інших п'яти районів Одеського прикордоння: в Ізмаїльському – 27,58% (15 083 особи із 54 692 осіб), Котовському – 25,89% (8 020 осіб із 30 981 особи), Саратському – 18,91% (9 435 осіб із 49 907 осіб), Тарутинському – 16,51% (7 456 осіб із 45 169 осіб) та Кілійському – 15,78% (9 442 особи із 59 837 осіб) ²⁰³.

Чисельність молдованів, як і їхня частка серед усього населення інших чотирьох прикордонних районів, були істотно меншими: у Красноокнянському – 11,02% (2 521 особа із 22 879 осіб), Білгород-Дністровському – 6,26% (3 901 особа із 62 326 осіб), Фрунзівському – 5,73% (1 205 осіб із 21 029 осіб) та Роздільнянському – 5,17% (2 944 особи із 56 897 осіб). У містах обласного підпорядкування молдаване розселені дисперсно, тому і їхня частка серед усього населення була ще меншою: у Котовську – 5,12% (2 082 особи із 40 664 осіб), Ізмаїлі – 4,31% (3 670 осіб із 85 098 осіб) та Одесі – 0,75% (7 606 осіб із 1 010 298 осіб) ²⁰⁴.

Одеська область, поряд з Чернівецькою, залишалася головним осередком територіального розміщення молдованів в Україні. Зокрема, частка Одещини серед загальної чисельності молдованів в Україні становила 47,85% (123 751 особа із 258 619 осіб). Серед усього населення Одеської області частка молдованів складала 5,04% (123 751 особа із 2 455 666 осіб). Їхня частка серед усього населення України залишалася доволі незначною – лише 0,54% (258 619 осіб із 48 240 902 осіб) ²⁰⁵.

Рідною мовою для більшості молдованів в Одеській області є молдовська – 73,28% (90 690 осіб із 123 751 особи). Доволі значною серед молдованів, як і серед болгарів та гагаузів, була частка російськомовних – 18,31% (22 664 особи), рівень частки україномовних залишався значно меншим – 7,65% (9 474 осіб). У Ренійському районі, де молдовани складали відносну більшість серед усього населення, рівень збереження ними рідної мови був ще вищим – 81,83% (16 316 осіб із 19 938 осіб). Частка російськомовних серед молдованів Ренійського району становила 17,21% (3 431 особа), і зовсім незначною залишалася серед них частка україномовних – лише 0,29% (57 осіб). В Одесі серед молдованів частка тих, хто визнавав рідною молдовську мову була значно нижчою – 30,63% (2 330 осіб із 7 606 осіб). Більшість молдованів в обласному центрі виявилися російськомовними – 59,61% (4 534 особи). Рівень частки україномовних серед молдован в обласному центрі складав 9,03% (687 осіб)²⁰⁶.

Отже, серед загальної чисельності населення Одеського прикордоння молдовани становили меншість. Лише в одному із 14-ти прикордонних районів вони складали відносну більшість серед усього населення, ще в семи районах вони зберігали значне територіальне представництво. Переважна більшість серед молдованів визнавали рідною молдовську мову. Не оминули їх і процеси мовної асиміляції переважно у формі зросійщення, а не українізації. Більшість молдованів прикордоння мешкали у сільській місцевості. Прикордоння Одещини залишалося головним осередком територіального розміщення молдованів в Україні.

Одеська область є основним ареалом територіального розселення в Україні для трьох етнічних меншин: болгарів – 73,66% (150 683 особи із 204 574 особи), гагаузів – 86,51% (27 617 осіб із 31 923 осіб) та молдованів – 47,85% (123 751 особа із 258 619 осіб). Серед загальної чисельності населення України рівень частки кожної із цих трьох меншин залишалася незначною: молдованів – 0,54% (258 619 осіб), болгарів – 0,42% (204 574 особи) та гагаузів – лише 0,07% (31 923 особи) із 48 240 902 осіб²⁰⁷.

Визначальною ознакою етнічного складу населення Болградського району Одеської області є те, що цей район залишається основним ареалом розселення для трьох етнічних меншин: болгарів – 45 576 осіб, що становило 22,28% їхньої загальної чисельності в Україні, гагаузів – 14 072 особи (44,08%), а також албанців – 1 593 особи (48,16%)²⁰⁸.

Інші етнічні меншини. Незважаючи на те, що Одещина межує із Румунією, за переписом населення 2001 року в області нараховувалося *румунів* лише 724 осіб, зокрема, в Одесі – 152 особи. Окрім цього, в Одеському прикордонні дисперсно розселені представники інших етнічних меншин, насамперед в обласному центрі. Так, в Одесі мешкали *євреї* – 12 368 осіб (1,22% загальної чисельності населення міста), *білоруси* – 6 401 особа (0,63%), *вірмени* – 4 374 особи (0,43%), *поляки* – 2 058 осіб (0,20%), *грузини* – 1 948 осіб (0,19%), *азербайджанці* – 1 865 осіб (0,18%), *татари* – 1 450 осіб (0,14%) та *араби* – 1 066 осіб (0,11%) ²⁰⁹.

Абсолютна більшість серед етнічних меншин, які мешкали в Одесі, крім євреїв, були мігрантами радянської доби та часів незалежності України, насамперед, вихідці з Кавказу та араби. Переважна більшість представників цих етнічних груп в Одесі, крім азербайджанців та арабів виявилися зросійщеними за мовою: євреї – 92,75% (11 471 особа), білоруси – 81,80% (5 236 осіб), татари – 76,25% (1 106 осіб), поляки – 75,41% (1 552 особи), грузини – 59,45% (1 158 осіб) та вірмени – 57,73% (2 525 осіб). Серед азербайджанців частка російськомовних складала 41,77% (779 осіб), а серед арабів – найменше, 18,11% (193 особи) ²¹⁰.

Частка україномовних серед етнічних меншин Одеси, як і їхня чисельність були досить незначними, за винятком поляків – 18,27% (376 осіб). Так, частка україномовних серед білорусів складала 4,55% (291 особа), татар – 4,28% (62 особи), євреїв – 3,62% (448 осіб), арабів – 3,47% (37 осіб), грузинів – 2,98% (58 осіб), азербайджанців – 2,68% (50 осіб), і найменше серед вірменів – 1,97%. Варто звернути увагу на те, що рівень мовної українізації дисперсно розселених в Одесі представників етнічних меншин, окрім вірменів, виявився навіть вищим, порівняно з росіянами – 2,06% ²¹¹.

В умовах дисперсного розселення лише серед арабів та азербайджанців більшість зуміли зберегти власні національні мови, відповідно, 71,95% (767 осіб) та 54,42% (1 015 осіб). Серед шести інших меншин не асимільовані за мовою опинилися в меншості: серед вірменів – 39,71% (1 737 осіб), грузинів – 37,21% (725 осіб), татар – 18,48% (268 осіб), білорусів – 13,21% (846 осіб), поляків – 6,03% (124 особи), і найменше серед євреїв – 3,23% (400 осіб) ²¹².

Отже, мовне середовище етнічних меншин, окрім росіян в Одесі знало істотного впливу асиміляційних процесів, однак не з боку українсь-

кої, а з боку російської мови. І це попри те, що більшість серед усього населення обласного центру складають не росіяни, а українці. В Одесі, як і в переважній більшості великих міст південних та східних областей України, найбільше зберігалися інерційні впливи етномовних процесів радянської доби.

Україномовне населення та російськомовне населення. Абсолютну більшість серед загальної чисельності населення восьми із 14-ти прикордонних районів Одещини становило україномовне населення: у Кодимському – 95,48% (33 217 осіб із 34 788 осіб), Фрунзівському – 92,09% (19 366 осіб із 21 029 осіб), Красноокнянському – 86,14% (19 709 осіб із 22 879 осіб), Білгород-Дністровському – 80,77% (50 339 осіб із 62 326 осіб), Великомихайлівському – 80,36% (26 266 осіб із 32 687 осіб), Біляївському – 80,26% (84 048 осіб із 104 723 осіб), Котовському – 68,96% (21 363 особи із 30 981 особи) та Роздільнянському – 68,06% (38 723 особи із 56 897 осіб). Ще в одному районі (Саратському) україномовні становили відносну більшість серед усього населення – 41,29% (20 606 осіб із 49 907 осіб). До того ж, у п'яти районах: у Кодимському, Котовському, Красноокнянському, Фрунзівському та Великомихайлівському рівень частки україномовного населення залишався дещо вищим, ніж українців, за рахунок природної мовної асиміляції дисперсно розселених представників етнічних меншин²¹³.

Серед загальної чисельності населення п'яти південно-західних районів Одеського прикордоння (у Буджаку) україномовне населення становило меншість: у Кілійському – 36,09% (21 598 осіб із 59 837 осіб), Ізмаїльському – 26,34% (14 404 осіб із 54 692 особи), Тарутинському – 18,79% (8 489 осіб із 45 169 осіб), Ренійському – 7,26% (2 955 осіб із 40 680 осіб), і найменше у Болградському – лише 4,87% (3 650 осіб із 74 951 особи)²¹⁴.

Рівень частки російськомовного населення був вищим, ніж рівень частки росіян у всіх, без винятку, прикордонних районах Одещини. Ці відмінності зберігалися за рахунок інерційного впливу етномовних процесів радянської доби. Частка російськомовного населення доволі високою була у десяти, переважно південно-західних районах області, насамперед у Кілійському – 44,23% (26 465 осіб із 59 837 осіб), (відносна більшість серед усього населення району), Ренійському – 37,88% (15 411 осіб із 40 680 осіб), Тарутинському – 32,93% (14 874 особи із 45 169 осіб), Роздільнянському – 28,42% (16 172 особи із 56 897 осіб), Ізмаїльському – 21,56% (11 790 осіб із 54 692 осіб), Са-

ратському – 21,42% (10 690 осіб із 49 907 осіб), Біляївському – 16,87% (17 663 особи із 104 723 осіб), Болградському – 16,32% (12 233 особи із 74 951 особи), Великомихайлівському – 15,36% (5 020 осіб із 32 687 осіб) та Білгород-Дністровському – 12,96% (8 080 осіб із 62 326 осіб)²¹⁵.

Серед усього населення у чотирьох північно-західних районах рівень частки російськомовного населення залишався досить незначним: у Котовському – 7,70% (2 385 осіб із 30 981 особи), Красноокнянському – 6,61% (1 512 осіб із 22 879 осіб), Кодимському – 3,42% (1 189 осіб із 34 788 осіб), і найменше у Фрунзівському – 3,22% (678 осіб із 21 029 осіб). Проте, у жодному із прикордонних районів області російськомовні не становили абсолютну більшість серед загальної чисельності населення²¹⁶.

Мовне середовище населення міст Одещини значно відрізнялося від сільських районів. У всіх містах обласного підпорядкування рівень частки україномовного населення залишався істотно нижчим, ніж рівень частки українців. Із п'яти міст, лише в двох і то, найменших за загальною чисельністю населення, переважали україномовні: у Котовську – 70,32% (28 593 особи із 40 664 осіб) та Теплодарі – 55,80% (5 042 особи із 9 036 осіб). Однак, у містах Білгороді-Дністровському, Одесі та Ізмаїлі вони опинилися в меншості, відповідно, 42,08% (21 516 осіб із 51 133 осіб), 28,89% (307 196 осіб із 1 010 298 осіб) та 18,04% (15 353 особи із 85 098 осіб), хоча українці переважали за чисельністю росіян у всіх містах, окрім Ізмаїлу, де поступалися їм лише на 5 тис. осіб²¹⁷.

Російськомовне населення складало абсолютну більшість серед загальної чисельності населення трьох міст обласного підпорядкування: в Ізмаїлі – 74,24% (63 180 осіб із 85 098 осіб), Одесі – 64,75% (654 128 осіб із 1 010 298 осіб) та Білгороді-Дністровському – 54,52% (27 880 осіб із 51 133 осіб). Доволі значною була також і їхня частка серед усього населення міст Теплодара та Котовська, відповідно, 42,43% (3 834 особи із 9 036 осіб) та 26,54% (10 791 особа із 40 664 осіб). У всіх містах прикордоння Одещини рівень частки російськомовного населення залишався істотно вищим, ніж рівень частки росіян²¹⁸.

За рахунок міст, насамперед обласного центру, серед усього населення Одеського прикордоння частка російськомовного населення становила 48,53% (946 029 осіб із 1 949 325 осіб), що було більше, ніж серед загальної чисельності населення Одеської області – 41,95% (1 030 090 осіб із

2 455 666 осіб). При цьому, якщо серед міського населення Одещини російськомовні складали більшість – 57,01% (914 805 особи із 1 604 669 осіб), то серед сільського – меншість, 13,55% (115 285 осіб із 850 997 осіб). Варто підкреслити, що рівень частки російськомовного населення серед усього населення Одеської області залишався значно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 41,95% та 29,59%²¹⁹.

Навпаки, рівень частки україномовного населення серед загальної чисельності населення прикордонних міст та районів залишався меншим, ніж серед загальної чисельності населення Одеської області, відповідно, 39,32% (766 514 осіб із 1 949 325 осіб) та 46,28% (1 136 571 особа із 2 455 666 осіб – відносна більшість). Україномовні становили абсолютну більшість лише серед сільського населення області 62,63% (533 019 осіб із 850 997 осіб), а серед міського – меншість, 37,61% (603 552 особи із 1 604 669 осіб). До того ж, рівень частки україномовного населення серед усього населення Одеської області був істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 46,28% та 67,53%²²⁰.

Відрізнялася також і структура україномовного та російськомовного населення Одеського прикордоння. Зокрема, серед україномовного населення прикордоння області частка україномовних українців досягала 96,96% (743 195 осіб із 766 514 осіб). Проте, доволі незначним залишався рівень частки україномовних росіян – 1,41% (10 831 особа) та україномовних етнічних меншин, окрім росіян – 1,63% (12 488 осіб)²²¹.

Внаслідок широкого розповсюдження процесів мовного зросійщення в урбаністичному середовищі, насамперед в Одесі, не лише етнічних меншин, окрім росіян, але й українців, російськомовні росіяни складали менше половини загальної чисельності російськомовного населення Одеського прикордоння – 46,74% (442 184 особи із 946 029 осіб), доволі значною була частка російськомовних українців – 42,79% (404 783 особи). Рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян також був доволі значним і складав 10,47% (99 062 особи)²²².

Отже, в Одеському прикордонні україномовне населення складалося переважно лише із україномовних українців, бо серед етнічних меншин процеси мовної асиміляції (українізації) не набули значного поширення. Навпаки, російськомовне населення прикордоння складалося не лише із російськомовних росіян, але й в значній мірі із зросійщених за мовою україн-

ців та представників етнічних меншин, окрім росіян, внаслідок розгортання процесів мовної асиміляції (зросійщення), насамперед у містах.

Подібною із прикордонням виявилася також і структура україномовного населення у цілому в Одеській області. Так, серед україномовного населення Одещини частка україномовних українців складала 97,10% (1 103 662 особи із 1 136 571 особи), україномовних росіян – 1,22% (13 818 осіб), україномовних етнічних меншин, окрім росіян – 1,68% (19 091 особа). Серед україномовного міського та сільського населення області рівень частки україномовних українців фактично не відрізнявся і досягав, відповідно, 97,06% (585 817 осіб із 603 552 осіб) та 97,15% (517 845 осіб із 533 019 осіб). Рівень частки україномовних росіян залишався досить незначним, хоча серед міського україномовного населення він виявився дещо вищим, ніж серед сільського населення області, відповідно, 1,60% (9 656 осіб) та 0,78% (4 162 особи). І, навпаки, рівень частки україномовних етнічних меншин, окрім росіян серед міського україномовного населення Одещини залишався дещо нижчим, ніж серед сільського україномовного населення, відповідно, 1,34% (8 079 осіб) та 2,07% (11 012 осіб)²²³.

Структура україномовного населення Одеси фактично не відрізнялася від структури україномовного населення Одеської області. Так, частка україномовних українців серед україномовного населення обласного центру складала 96,86% (297 561 особа із 307 196 осіб). Рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався досить незначним, відповідно, 1,96% (6 021 особа) та 1,18% (3 614 осіб)²²⁴.

Таким чином, серед загальної чисельності населення Одеського прикордоння україномовне населення опинилося в меншості, насамперед за рахунок міського населення. Проте, у двох із п'яти міст обласного підпорядкування прикордоння Одещини та у восьми із 14-ти прикордонних районів області україномовне населення домінувало за чисельністю. В Одеському прикордонні чисельність україномовного населення була навіть нижчою за чисельність українців, які складали більшість серед усього населення. Таке становище стало результатом масової мовної асиміляції (зросійщення) українців, насамперед в урбаністичному середовищі, та досить незначний розвиток процесів мовної асиміляції (українізації) етнічних меншин, зокрема і росіян. Тому, україномовне населення Одеського прикордоння складалося фактично лише із україномовних українців, а рівень частки україномовних росіян та

україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався доволі незначним.

Серед російськомовного населення Одеської області російськомовні росіяни становили лише відносну більшість – 47,90% (493 413 осіб із 1 030 090 осіб). Унаслідок мовної асиміляції доволі значною була частка російськомовних українців – 42,31% (435 839 осіб) та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – 9,79% (100 838 осіб). Істотні відмінності були й у структурі міського та сільського російськомовного населення Одещини. Так, серед міського російськомовного населення російськомовні росіяни складали лише відносну більшість – 45,88% (419 753 особи із 914 805 осіб). Рівень частки російськомовних українців фактично не поступався російськомовним росіянам – 45,10% (412 559 осіб). Частка російськомовних етнічних меншин, окрім росіян становила 9,02% (82 493 особи)²²⁵.

Серед сільського російськомовного населення Одещини, на відміну від міського, російськомовні росіяни складали абсолютну більшість – 63,73% (73 660 осіб із 115 585 осіб). При цьому, рівень частки російськомовних українців серед сільського російськомовного населення області виявився вдвічі нижчим, ніж серед міського, і складав 20,14% (23 280 осіб). Ці відмінності були зумовлені тим, що процеси мовної асиміляції (зросійщення) українців у сільській місцевості не набули такого поширення, як у містах прикордоння Одещини. Навпаки, рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян серед сільського російськомовного населення був вищим, ніж серед міського – 16,13% (18 645 осіб)²²⁶.

Виявилося також, що серед російськомовного населення Одеси російськомовні росіяни опинилися в меншості, їхня частка складала лише 43,63% (285 386 осіб із 654 128 осіб). Натомість, відносну більшість серед російськомовного населення обласного центру становили російськомовні українці – 49,55% (324 097 осіб). Рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян досягав 6,82% (44 645 осіб)²²⁷. Тобто, в Одесі зросійщені за мовою українці навіть переважали за чисельністю російськомовних росіян.

Отже, серед загальної чисельності населення прикордоння Одеської області російськомовне населення становило відносну більшість за рахунок міського населення, насамперед населення обласного центру. Такий результат мало розгортання процесів мовної асиміляції (зросійщення) українців та етнічних меншин, окрім росіян. Серед усього населення трьох із п'яти міст обласного підпорядкування прикордоння Одещини російськомовне насе-

лення складало абсолютну більшість, а також відносну більшість серед усього населення одного із 14-ти прикордонних районів. Серед загальної чисельності двох міст та 13-ти районів прикордоння області російськомовне населення опинилося в меншості. Найменшим цей рівень залишався у чотирьох північно-західних районах.

За чисельністю російськомовне населення значно переважало росіян, внаслідок незначного розвитку процесів їхньої мовної асиміляції (українізації), насамперед у містах, а також завдяки мовній асиміляції значної частини українців та представників етнічних меншин, окрім росіян. Внаслідок масової мовної асиміляції (зросійщення) українців та етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності російськомовного населення Одеського прикордоння російськомовні росіяни складали лише відносну більшість, а серед усього російськомовного населення обласного центру вони опинилися в меншості. Частка російськомовних українців серед російськомовного населення прикордоння лише дещо поступалася за рівнем частці російськомовних росіян, а в Одесі навіть перевищувала її. Доволі значною залишалася також і частка російськомовних етнічних меншин, які зазнавали масової мовної асиміляції, насамперед в урбаністичному середовищі Одеського прикордоння.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Одеської області. У прикордонні Одещини зосереджувалося 79,38% загальної чисельності населення області (1 919 325 осіб із 2 455 666 осіб), у значній мірі за рахунок обласного центру (1 010 298 осіб). При цьому виявилось, що за ступенем зосередження у прикордонні українці поступалися росіянам, відповідно, 74,59% (1 150 469 осіб із 1 542 341 особи) та 89,31% (454 187 осіб із 508 537 осіб). Доволі високий рівень зосередження у прикордонні був притаманним і для інших етнічних меншин, окрім росіян – 85,34%. До того ж, рівень частки україномовних українців та україномовних росіян також був істотно меншим, відповідно, 67,44% (743 195 осіб із 1 103 662 осіб) та 78,38% (10 831 особа із 13 818 осіб), порівняно із російськомовними українцями та російськомовними росіянами, відповідно, 92,87% (404 783 осіб із 435 839 осіб) та 89,62% (442 184 особи із 493 413 осіб). За ступенем зосередження в Одеському прикордонні, завдяки, насамперед обласному центру, російськомовне населення істотно переважало україномовне населення, відповідно, 91,84% (946 029 осіб із 1 030 090 осіб) та 67,44% (766 514 осіб із 1 136 571 особа)²²⁸.

Отже, Одеська область посідала перше місце серед усіх прикордонних областей України, де рівень зосередження всього населення безпосередньо у прикордонні був максимальним, насамперед за рахунок розташування у прикордонні обласного центру. За рівнем зосередження безпосередньо у прикордонні Одещини українці та україномовне населення поступалися росіянам, етнічним меншинам, окрім росіян та російськомовному населенню.

Частка населення прикордоння Одеської області серед усього населення прикордоння України. Важливе значення у дослідженні етномовної структури населення прикордоння України має аналіз його територіального розміщення за окремими областями. Визначальною особливістю територіального розміщення населення українського прикордоння є найвищий рівень його зосередження в прикордонні Одеської області. Це було пов'язано з тим, що із 90 прикордонних районів та 31-го міста обласного підпорядкування, 14 районів та п'ять міст, включно з обласним центром, входили до складу Одещини. Тобто, кожен шостий прикордонний район України та кожне шосте прикордонне місто обласного підпорядкування входили до складу Одеської області. Тому, серед загальної чисельності населення прикордоння України серед усіх областей залишався найвищим рівень частки населення Одеського прикордоння – 19,39% (1 949 325 осіб із 10 051 029 осіб)²²⁹. Фактично кожен п'ятий мешканець прикордоння України проживав в Одеській області.

Рівень зосередження населення в Одеському прикордонні відрізнявся за етнічними ознаками. Так, частка українців, які мешкали у прикордонні Одещини становила 16,58% (1 150 469 осіб) із загальної чисельності українців прикордоння України – 6 940 373 особи. Виявилось також, що рівень частки росіян, які мешкали у прикордонні Одещини, був навіть вищим – 20,96% (454 187 осіб із 2 166 725 осіб), ніж українців. Проте, найвищим ступінь зосередження у прикордонні області був притаманним етнічним меншинам, крім росіян – 36,51% (344 669 осіб із 943 931 особи), за рахунок, насамперед, болгарів, молдованів та гагаузів²³⁰. Тобто, кожен третій представник етнічних меншин, окрім росіян – мешканець прикордоння України проживав у прикордонні Одещини. Одеське прикордоння посідало серед прикордоння всіх інших областей України перше місце за рівнем частки етнічних меншин, окрім росіян, друге місце за рівнем частки українців (після Харківської) та третє місце за рівнем частки росіян (після Харківської та Луганської).

Ступінь зосередження населення в Одеському прикордонні відрізнявся

за мовою, насамперед між україномовними та російськомовними. Так, частка україномовних українців становила 13,88% (743 195 осіб із 5 354 918 осіб), а частка російськомовних українців залишалася істотно вищою – 25,67% (404 783 особи із 1 576 770 осіб). Тобто, кожен четвертий російськомовний українець – мешканець прикордоння України проживав в Одеському прикордонні і лише кожен сьомий україномовний українець. Подібне співвідношення склалося також і між україномовними та російськомовними росіянами. Так, частка україномовних росіян становила 18,29% (10 831 особа із 59 233 осіб), а російськомовних росіян – 21,02% (442 184 особи із 2 103 861 особа) ²³¹. Прикордоння Одещини серед усіх прикордонних областей посідало друге місце після Харківщини за рівнем зосередження як україномовних, так і російськомовних українців, а також україномовних росіян і третє місце після Харківщини та Луганщини за рівнем зосередження російськомовних росіян.

Істотно відрізнявся також і рівень частки україномовного та російськомовного населення Одеського прикордоння серед загальної чисельності україномовного та російськомовного населення прикордоння України. Так, частка україномовного населення становила 14,00% (766 514 осіб із 5 473 228 осіб), а частка російськомовного населення виявилася істотно вищою – 24,30% (946 029 осіб із 3 893 622 особи) ²³². Тобто, в Одеському прикордонні мешкав кожен сьомий представник україномовного та кожен четвертий представник російськомовного населення прикордоння України. Серед усіх прикордонних областей України прикордоння Одещини за рівнем зосередження україномовного населення посідало друге місце після Харківщини, а за рівнем зосередження російськомовного населення третє місце після Харківщини та Луганщини.

Отже, Одеське прикордоння відзначалося найвищим рівнем зосередження всього населення та етнічних меншин, у прикордонні України. Рівень зосередження у прикордонні області росіян, російськомовних українців та російськомовного населення перевищував рівень зосередження українців, україномовних українців та україномовного населення.

Частка населення Одеської області серед усього населення України. Відрізнявся також рівень частки Одеської області серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. Так, частка області серед усього населення України складала 5,09% (2 455 666 осіб із 48 240 902 осіб), серед українців – 4,11% (1 542 341 особа із 37 541 693

осіб), серед сукупного числа етнічних меншин – 8,54% (913 325 осіб із 10 699 209 осіб), у тому числі: серед росіян – 6,10% (508 537 осіб із 8 334 141 особи), але найбільше серед етнічних меншин, окрім росіян – 17,12% (404 788 осіб із 2 365 068 осіб)²³³. Тобто, прикордонна Одещина залишається одним із найбільших осередків територіального розміщення етнічних меншин, окрім росіян в Україні.

До цього варто додати, що частка Одеської області серед загальної чисельності україномовного населення України виявилася вдвічі меншою, ніж серед загальної чисельності російськомовного населення, відповідно, 3,49% (1 136 571 особа із 32 577 468 осіб) та 7,22% (1 030 090 осіб із 14 273 670 осіб)²³⁴. Отже, Одещина, насамперед завдяки обласному центру, слугувала одним з найбільших осередків територіального розміщення російськомовного населення в Україні, хоча безпосередньо Одеська область не межує з Російською Федерацією.

Рівень урбанізації населення Одеської області. Рівень урбанізації прикордонної Одеської області не досить відрізнявся від рівня урбанізації всього населення України, відповідно, 65,35% (1 604 669 осіб із 2 455 666 осіб) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 особи). Однак, виявилось, що рівень урбанізації населення Одещини істотно мав істотні відмінності за етнічними ознаками. Так, рівень урбанізації українців був дещо нижчим, ніж рівень урбанізації етнічних меншин, відповідно, 64,84% (1 000 104 особи із 1 542 341 особи) та 66,21% (604 565 осіб із 913 325 осіб). При цьому, виявилось, що рівень частки міського населення серед росіян був майже вдвічі вищим, ніж серед етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 84,59% (430 184 особи із 508 537 осіб) та 43,08% (174 381 особа із 404 788 осіб). Тобто, абсолютна більшість росіян Одещини були мешканцями міст, а більшість етнічних меншин, окрім росіян зосереджувалися в селах²³⁵.

Істотно відрізнявся також і рівень урбанізації Одеської області за мовними ознаками. Зокрема, рівень урбанізації україномовного населення значно поступався рівню урбанізації російськомовного населення, відповідно, 53,10% (603 552 особи із 1 136 571 особи) та 88,81% (914 805 осіб із 1 030 090 осіб)²³⁶. Тобто, якщо лише дещо більше половини загальної чисельності україномовного населення області мешкали в містах, то дев'ять із десяти представників російськомовного населення зосереджувалися в урбаністичному середовищі Одещини. Виявилось також, що рівень урбанізації

україномовного населення області залишався значно нижчим, ніж українців. І, навпаки, російськомовне населення мало вищий рівень урбанізації, порівняно з рівнем урбанізації росіян.

Ще більші відмінності у рівні урбанізації спостерігалися між україномовними та російськомовними українцями Одещини. Так, рівень урбанізації україномовних українців досить істотно поступався рівню урбанізації російськомовних українців, відповідно, 53,08% (585 817 осіб із 1 103 662 осіб) та 94,66% (412 559 осіб із 435 839 осіб). Тобто, лише дещо більше половини україномовних українців мешкали у містах області, то в урбаністичному середовищі зосереджувалися майже всі російськомовні українці Одещини. Рівень урбанізації україномовних росіян також виявився істотно нижчим, ніж рівень урбанізації російськомовних росіян, відповідно, 69,88% (9 656 осіб із 13 818 осіб) та 85,07% (419 753 особи із 493 413 осіб) ²³⁷.

Отже, рівень урбанізації населення Одеської області істотно відрізнявся за етнічними та мовними ознаками. Рівень частки міського населення серед українців, етнічних меншин, окрім росіян, україномовних українців, україномовних росіян та україномовного населення залишався нижчим, порівняно з росіянами, російськомовними росіянами, російськомовними українцями та російськомовним населенням. Найвищий рівень урбанізації населення Одещини належав російськомовним українцям, а найнижчий – етнічним меншинам, крім росіян.

Частка сільського населення серед усього населення Одеської області. Серед загальної чисельності населення Одещини рівень частки сільського населення залишався дещо нижчим, ніж серед усього населення областей прикордоння України, відповідно, 34,65% (850 997 осіб із 2 455 666 осіб) та 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 особи). Однак, рівень частки сільського населення в області відрізнявся за етнічними ознаками. Так, серед українців рівень частки сільського населення був дещо вищим, ніж серед сукупної чисельності етнічних меншин, відповідно, 35,12% (542 237 осіб із 1 542 341 особи) та 33,79% (308 760 осіб із 913 325 осіб). Особливо значні відмінності спостерігалися в рівні частки сільського населення між росіянами та етнічними меншинами, крім росіян, відповідно, 15,41% (78 353 особи із 508 537 осіб) та 56,92% (230 407 осіб із 404 788 осіб) ²³⁸. Тобто, якщо серед росіян переважало міське населення, то серед етнічних меншин, окрім росіян домінувало сільське населення.

Істотні відмінності в рівні частки сільського населення спостерігалися в Одеській області за мовними ознаками. Зокрема, рівень частки сільського населення серед україномовного населення виявився майже втричі вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 36,90% (533 019 осіб із 1 136 571 особи) та 11,19% (115 285 осіб із 1 030 090 осіб). До того ж, рівень частки сільського населення серед україномовного населення був вищим, ніж серед українців. І, навпаки, цей рівень серед російськомовного населення залишався дещо нижчим, ніж серед росіян²³⁹.

Ще більш значні відмінності залишалися у рівні частки сільського населення між україномовними та російськомовними українцями. Зокрема, рівень частки сільського населення серед україномовних українців залишався майже всемоє вищим, ніж серед російськомовних українців, відповідно, 36,92% (517 845 осіб із 1 103 662 осіб) та 5,34% (23 280 осіб із 435 839 осіб). За рівнем частки сільського населення україномовні росіяни вдвічі переважали російськомовних росіян, відповідно, 30,12% (4 162 особи із 13 818 осіб) та 14,93% (73 660 осіб із 493 413 осіб)²⁴⁰. До того ж, Одещина посідала перше місце серед усіх прикордонних областей за рівнем частки сільського населення серед україномовних росіян

Отже, населення Одещини за рівнем частки сільського населення, з одного боку дещо поступалося всьому населенню прикордонних областей, а з іншого боку перевищувало все населення України. В Одеській області рівень частки сільського населення залишався вищим серед українців, україномовних українців, україномовних росіян, україномовного населення та етнічних меншин, окрім росіян, порівняно з росіянами, російськомовними українцями, російськомовними росіянами та російськомовним населенням. Найвищий рівень частки сільського населення в Одеській області належав україномовним українцям, а найнижчий – російськомовним українцям.

Висновки. Таким чином, етнічний склад та мовна структура населення прикордонних районів та міст обласного підпорядкування Одеської області мали істотні відмінності. Серед усього населення більшості районів та міст за чисельністю переважали українці. Лише в одному із районів (Болградському) абсолютну більшість серед усього населення складали болгари. У Ренійському районі відносну більшість становили молдовани, а в Тарутинському – болгари. Одеська область, а точніше її південно-західні прикордонні райони залишалися головним осередком територіального розміщення бол-

гарів, гагаузів, молдованів, а також албанців в Україні.

Інерційний вплив етномовних процесів радянської доби найбільш повно відбився в Одеській області в урбаністичному середовищі, коли росіяни посідали становище домінантної меншості, і тому не зазнавали мовної асиміляції. І навпаки, процеси зросійщення набули розповсюдження не лише в мовному середовищі інших етнічних меншин (болгарів, гагаузів та молдованів), але й серед українців, які опинилися у становищі підпорядкованої більшості. Тому етнічна та мовна структура населення прикордонних районів, а особливо міст Одещини мала істотні відмінності.

Україномовне населення переважало серед населення більшості прикордонних районів, але у трьох із п'яти міст обласного підпорядкування, у тому числі і в обласному центрі, перевага за чисельністю була на боці російськомовних. Україномовне населення складалося в абсолютній більшості лише з україномовних українців, внаслідок незначного рівня мовної українізації етнічних меншин. Навпаки, серед російськомовного населення частка російськомовних росіян не досягала і половини його чисельності. Доволі значним залишався рівень частки російськомовних українців серед російськомовного населення, особливо у містах, як прояв інерційного впливу етномовних процесів радянської доби. Серед етнічних меншин, окрім росіян в області більшого розповсюдження набули процеси мовного зросійщення, а не українізації.

Серед усіх прикордонних областей України в Одещині спостерігався найвищий рівень зосередження населення безпосередньо в прикордонні, у значній мірі за рахунок обласного центру. Одеське прикордоння слугувало найбільшим осередком територіального розміщення в прикордонні України як усього населення, так і етнічних меншин, окрім росіян. Доволі значною була також і територіальна присутність у прикордонні області українців, україномовного населення, а ще більше росіян та російськомовного населення. Рівень урбанізації всього населення Одещини дещо поступався рівню урбанізації всього населення України. Хоча переважна більшість українців, україномовних українців, україномовного населення області мешкали у містах, однак за рівнем урбанізації вони поступалися росіянам, російськомовним українцям та російськомовному населенню. Абсолютна більшість представників етнічних меншин, окрім росіян розселені не в містах, а в сільській місцевості, насамперед болгари, молдовани та гагаузи.

3 ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ

У Вінницькій області лише три із 27-ми районів є прикордонними: Піщанський, Ямпільський та Могилів-Подільський. На території Піщанського району розташовано два селища міського типу, 19 сіл та вісім селищ, Ямпільського – одне місто та 38 сіл, Могилів-Подільського – одне селище міського типу, 50 сіл та три селища. Також із шести міст обласного підпорядкування Вінниччини одне (Могилів-Подільський) розташоване безпосередньо в прикордонні ²⁴¹. Тобто, Вінницьке прикордоння включає 123 населені пункти, із них одне місто обласного підпорядкування, одне місто районного підпорядкування, три селища міського типу, 107 сіл та 11 селищ. Вінницька область межує із Кам'янецьким районом невизнаної Придністровської Молдовської республіки та трьома районами республіки Молдова: Сорока, Дондушень та Окніца. Отже, Вінницьке прикордоння складається із чотирьох адміністративно-територіальних утворень: одного міста обласного підпорядкування та трьох районів.

Українці. На відміну від Одеського прикордоння, прикордонні райони Вінниччини відзначалися етномовною однорідністю населення. У трьох прикордонних районах області абсолютну більшість серед усього населення становили українці: у Могилів-Подільському – 97,85% (39 343 особи із 40 206 осіб), Піщанському – 97,13% (24 406 осіб із 25 127 осіб) та Ямпільському – 97,09% (46 282 особи із 47 669 осіб). Дещо меншим був рівень частки українців серед усього населення міста Могилів-Подільського – 92,27% (30 000 осіб із 32 513 осіб). У цілому, серед усього населення Вінницького прикордоння (одне місто обласного підпорядкування та три райони) цей рівень становив 96,23% (149 031 особа із 145 515 осіб), що було навіть вище, ніж серед усього населення області та її міського населення, відповідно, 94,91% (1 674 135 осіб із 1 763 944 осіб) та 91,27% (738 453 особи із 809 078 осіб), однак дещо нижче, ніж серед сільського – 97,99% (935 682 особи із 954 866 осіб). Рівень частки українців серед усього населення Вінницької області залишався значно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 94,91% та 77,82% ²⁴².

Характерною ознакою українців Вінницького прикордоння є збереження ними стабільності мовного середовища. Частка україномовних серед українців становила: у Могилів-Подільському районі – 99,87% (39 293 осо-

би із 39 343 осіб), Ямпільському – 99,85% (46 214 осіб із 46 282 осіб), Піщанському – 99,66% (24 322 осіб із 24 406 осіб), і лише у місті Могилеві-Подільському дещо менше – 98,50% (29 550 осіб із 30 000 осіб). У цілому, серед українців Вінницького прикордоння рівень частки україномовних становив 99,61% (139 479 осіб із 140 031 особи), що було навіть більше, ніж серед загальної чисельності українців у Вінницькій області та міських українців, відповідно, 98,82% (1 654 446 осіб із 1 674 135 осіб) та 97,51% (720 047 осіб із 738 453 осіб), однак дещо менше, ніж серед сільських українців – 99,86% (934 399 осіб із 935 682 осіб). Рівень частки україномовних серед українців в області був значно вищим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 98,82% та 85,16%²⁴³.

Тобто, для абсолютної більшості українців прикордоння Вінницької області рідною мовою є українська. Рівень мовного зросійщення українців залишався досить незначним у всіх трьох районах: у Могилів-Подільському – 0,13% (лише 50 осіб із 39 343 осіб), Ямпільському – 0,15% (68 осіб із 46 682 осіб), Піщанському – 0,34% (84 особи із 24 406 осіб), і дещо вищим у місті Могилеві-Подільському – 1,50% (450 осіб із 30 000 осіб). Серед українців Вінницького прикордоння частка російськомовних складала лише 0,47% (652 особи із 140 031 особи), що було навіть менше, ніж серед загальної чисельності українців області та міських українців, відповідно, 1,18% (19 688 осіб із 1 674 135 осіб) та 2,49% (18 405 осіб із 738 435 осіб), але більше, ніж серед сільських українців – 0,14% (1 283 особи із 935 682 осіб). Варто підкреслити, що рівень частки російськомовних серед українців у Вінницькій області залишався більше, ніж на порядок нижчим, порівняно із рівнем частки зросійщених за мовою серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 28,26% та 14,77%²⁴⁴.

Отже, серед загальної чисельності населення Вінницького прикордоння абсолютну більшість складали українці. Серед українців домінували україномовні. Процеси мовної асиміляції (зросійщення) не набули істотного поширення у середовищі українців прикордоння області, тому і частка російськомовних залишалася досить незначною.

Етнічні меншини. Росіяни. Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною у прикордонних районах Вінниччини є росіяни, розселені дисперсно, попри те, що область не межує з Російською Федерацією. Серед усього населення міста Могилева-Подільського частка росіян становила

5,32% (1 730 осіб із 32 513 осіб), у районах: Ямпільському – 1,61% (766 осіб із 47 669 осіб), Могилів-Подільському – 1,58% (636 осіб із 40 206 осіб) та Піщанському – 1,48% (373 особи із 25 127 осіб)²⁴⁵.

Чисельність росіян, як і їхня частка серед усього населення Вінницького прикордоння, залишалися доволі незначними – 2,41% (3 505 осіб із 145 515 осіб). У прикордонні рівень частки росіян виявилося значно меншим, ніж серед загальної чисельності населення області та міського населення, 3,83% (67 501 особа із 1 763 944 осіб) та 6,77% (54 776 осіб із 809 078 осіб), однак дещо більшим, ніж серед сільського – 1,33% (12 725 осіб із 954 866 осіб). До того ж, рівень частки росіян серед усього населення Вінницької області залишався значно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 3,83% та 17,28%²⁴⁶.

Абсолютну більшість серед росіян у прикордонні Вінниччини складала російськомовні. Зокрема, рівень цієї частки за районами складав: у Ямпільському – 86,42% (662 особи із 766 осіб), Могилів-Подільському – 83,49% (531 особа із 636 осіб) та Піщанському – 74,80% (279 осіб із 373 осіб), а також у місті Могилеві-Подільському – 86,30% (1 493 особи із 1 730 осіб). У цілому серед росіян прикордоння області рівень частки російськомовних становив 84,59% (2 965 осіб із 3 505 осіб), що було дещо менше, ніж серед загальної чисельності населення Вінниччини та її міського населення, відповідно, 86,21% (58 194 особи із 67 501 особи) та 86,82% (47 558 осіб із 54 776 осіб), але дещо більше, ніж серед сільського населення області – 83,58% (10 636 осіб із 12 725 осіб). Окрім цього, рівень частки російськомовних серед росіян в області залишався значно нижчим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 86,21% та 95,92%²⁴⁷.

Незначна чисельність та дисперсне розселення росіян призвело до того, що рівень мовної українізації серед них був досить високим у всіх трьох районах: у Піщанському – 24,93% (93 особи із 373 осіб), Могилів-Подільському – 16,35% (104 особи із 636 осіб) та Ямпільському – 13,45% (103 особи із 766 осіб), а також у місті Могилеві-Подільському – 13,58% (235 осіб із 1 730 осіб). У цілому, серед росіян дисперсно розселених у Вінницькому прикордонні частка україномовних складала 15,26% (535 осіб із 3 505 осіб), що було навіть більше, ніж серед загальної чисельності росіян у Вінницькій області та серед міських росіян, відповідно, 13,59% (9 174 особи із 67 501 особи) та 12,97% (7 102 особи із 54 776 осіб), але дещо менше, ніж

серед сільських росіян області – 16,28% (2 072 особи із 12 725 осіб). Варто підкреслити також, що рівень частки україномовних серед росіян у Вінницькій області був утричі вищим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 13,59% та 3,94% ²⁴⁸.

Отже, серед загальної чисельності населення прикордоння Вінниччини рівень частки росіян залишався досить незначним. Більшість серед росіян складали російськомовні, хоча в середовищі цієї етнічної меншини набули поширення процеси природної мовної асиміляції (українізації), особливо у сільській місцевості в умовах дисперсного типу розселення.

Етнічні меншини, крім росіян. У Вінницькому прикордонні загальна чисельність етнічних меншин, окрім росіян залишалася досить незначною – лише 1,36% (1 979 осіб із 145 515 осіб). Серед усього населення трьох прикордонних районів рівень цієї частки був таким: у Могилів-Подільському – 0,57 % (227 осіб із 40 206 осіб), Ямпільському – 1,30% (621 особа із 47 669 осіб) та Піщанському – 1,39% (348 осіб із 25 127 осіб). Не набагато вищим цей рівень був і серед усього населення міста Могилева-Подільського – 2,41% (783 особи із 32 513 осіб). Варто зазначити також, що частка етнічних меншин, окрім росіян була на досить низькому рівні як серед загальної чисельності населення Вінницької області, так і серед її міського, а особливо сільського населення, відповідно, 1,26% (22 308 осіб із 1 763 944 осіб), 1,96% (15 849 осіб із 809 078 осіб) та 0,68% (6 459 осіб із 954 866 осіб). Рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення Вінницької області залишався помітно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 1,26% та 4,90% ²⁴⁹.

Отже, сукупна чисельність етнічних меншин, окрім росіян, як і їхня частка серед усього населення не лише прикордоння, але й серед загальної чисельності населення Вінницької області, як і її міського та сільського населення, залишалася досить незначною. До того ж, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення Вінниччини був одним із найнижчих серед усіх прикордонних областей України, після Івано-Франківщини та Волині.

Молдовани. Попри те, що Вінниччина і межує з Молдовою, у прикордонні області молдовани розселені дисперсно і їхня чисельність була доволі незначною (менше 1% від загальної чисельності населення). Зокрема, у місті Могилів-Подільському – 184 особи (0,57%), у районах: Ямпільському –

348 осіб (0,73%), Піщанському – 190 осіб (0,75%) та Могилів-Подільському – 102 особи (0,25%). У цілому у Вінницькій області чисельність молдованів залишалася досить незначною – 2 944 особи. Їхня частка серед усього населення Вінниччини складала лише 0,17%. Серед молдованів області більшість визнавали рідною молдовську мову – 1 688 осіб (57,34%), україномовні – 852 особи (28,94%), російськомовні – 354 особи (12,02%). До того ж, за рівнем українізації молдовани Вінниччини істотно переважали росіян, відповідно, 28,94% та 13,59%. Досить незначною залишалася і частка області серед загальної чисельності молдованів в Україні – 1,14% (2 944 особи із 258 619 осіб)²⁵⁰.

Отже, незважаючи на те, що Вінницька область межує з Молдовою, серед загальної чисельності населення прикордоння чисельність, як і частка молдованів залишалися досить незначними. Молдовани розселені дисперсно, хоча більшість серед них визнавали рідною молдовську мову. Істотного розвитку серед молдованів набули процеси мовної асиміляції у формі українізації, а не зросійщення.

Україномовне населення. Внаслідок абсолютного переважання за чисельністю українців та дисперсного типу розселення представників етнічних меншин, частка україномовного населення виявилася навіть вищою за частку українців серед усього населення усіх трьох прикордонних районів Вінницької області. Україномовне населення домінувало за чисельністю серед усього населення Вінницького прикордоння – 96,57% (140 527 осіб із 145 515 осіб). Доволі високим зберігався також і рівень частки україномовного населення серед загальної чисельності населення усіх прикордонних районів області: у Могилів-Подільському – 98,19% (39 477 осіб із 40 206 осіб), Піщанському – 97,62% (24 529 осіб із 25 127 осіб) та Ямпільському – 97,56% (46 508 осіб із 47 669 осіб), і лише дещо менше – у місті Могилеві-Подільському – 92,31% (30 013 осіб із 32 513 осіб)²⁵¹.

Окрім цього, рівень частки україномовного населення серед усього населення Вінницького прикордоння виявився навіть дещо вищим, порівняно з рівнем цієї частки серед загальної чисельності населення Вінницької області та її міського населення, відповідно, 96,57% (140 527 осіб із 145 515 осіб) та 94,81% (1 672 324 особи із 1 763 944 осіб), 90,60% (733 055 осіб із 809 078 осіб). Серед сільського населення рівень частки україномовного населення був ще вищим – 98,37% (939 осіб із 954 966 осіб). До того ж, рівень

частки україномовного населення серед усього населення Вінницької області залишався істотно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 96,57% та 67,53% ²⁵².

Абсолютну більшість серед україномовного населення Вінницького прикордоння складали україномовні українці – 99,25% (139 479 осіб із 140 527 осіб). Частка україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян в структурі україномовного населення залишалася досить незначною, відповідно, 0,38% (535 осіб) та 0,37% (513 осіб). Подібною була також і структура україномовного населення Вінницької області, її україномовного міського та сільського населення, відповідно, 98,93% (1 654 446 осіб із 1 672 324 особи), 98,22% (720 047 осіб із 733 055 осіб) та 99,48% (934 399 осіб із 939 269 осіб). Доволі незначним був також і рівень частки україномовних росіян серед загальної чисельності україномовного населення Вінниччини та її міського україномовного населення, відповідно, 0,55% (9 174 особи), 0,97% (7 102 особи), і найменше серед україномовного сільського населення – лише 0,22% (2 072 особи). Ще нижчим був рівень частки україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,52% (8 704 особи), 0,81% (5 906 осіб) та 0,30% (2 798 осіб) ²⁵³.

Таким чином, серед загальної чисельності населення прикордоння Вінницької області домінувало україномовне населення. Його чисельність виявилася навіть дещо вищою за чисельність українців. Таке співвідношення стало результатом того, що рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців був нижчим, ніж рівень мовної асиміляції (українізації) представників дисперсно розселених етнічних меншин. Україномовне населення Вінницького прикордоння складалося переважно лише із україномовних українців, а частка україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишалася доволі незначною. Попри прикордонний статус, Вінниччина була одним із найбільших осередків територіального розміщення україномовного населення в Україні. За абсолютною чисельністю україномовного населення Вінниччина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей, поступаючись у цьому лише Львівщині та Київщині.

Російськомовне населення. Чисельність російськомовного населення у Вінницькому прикордонні залишалася незначною, тому і його частка серед усього населення буза досить низькою – 2,82% (4 106 осіб із 145 515 осіб). До того ж, у всіх трьох прикордонних районах області цей рівень був ще

меншим: у Могилів-Подільському – 1,55% (622 особи із 40 206 осіб), Піщанському – 1,60% (401 особа із 25 127 осіб) та Ямпільському – 1,69% (805 осіб із 47 669 осіб). Лише серед усього населення міста Могилева-Подільського її рівень був вищим – 7,01% (2 278 осіб із 32 513 осіб)²⁵⁴.

Однак, виявилось, що рівень частки російськомовного населення залишався дещо більшим, ніж рівень частки росіян як у цілому серед усього населення Вінницького прикордоння, так і серед усього населення міста Могилева-Подільського та у двох із трьох районів (Піщанського та Ямпільського). Варто зазначити також, що рівень частки російськомовного населення серед усього населення прикордоння був навіть нижчим, ніж серед загальної чисельності населення Вінницької області, відповідно, 2,82% (4 106 осіб із 145 515 осіб) та 4,73% (83 531 особа із 1 763 944 осіб). Ще більш істотні відмінності спостерігалися у рівні частки російськомовного населення серед міського та сільського населення області, відповідно, 8,75% (70 815 осіб із 809 078 осіб) та 1,33% (12 716 осіб із 954 866 осіб). Варто зазначити, що рівень частки російськомовного населення серед усього населення Вінницької області залишався на порядок нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 2,82% та 29,59%²⁵⁵.

Структура російськомовного населення Вінницького прикордоння відрізнялася від структури україномовного населення, яке складалося переважно лише із україномовних українців. Так, серед російськомовного населення частка російськомовних росіян досягала 72,21% (2 965 осіб із 4 106 осіб). Попри незначну чисельність в абсолютних показниках, частка російськомовних українців складала 15,88% (652 особи), а російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – 11,91% (489 осіб)²⁵⁶.

Серед загальної чисельності російськомовного населення Вінницької області та міського російськомовного населення рівень частки росіян виявився навіть дещо нижчим, ніж у прикордонні, відповідно, 69,67% (58 194 особи із 83 531 особи) та 67,16% (47 558 осіб із 70 815 осіб) на тлі вищого рівня цієї частки серед сільського російськомовного населення – 83,64% (10 636 осіб із 12 716 осіб). Навпаки, рівень частки російськомовних українців серед російськомовного населення прикордоння (15,88%) виявився нижчим, ніж серед загальної чисельності російськомовного населення області та міського російськомовного населення, але вищим, ніж серед сільського, відповідно, 23,57% (19 688 осіб), 25,99% (18 405 осіб) та 10,99% (1 283

особи). Проте, частка російськомовних етнічних меншин, окрім росіян серед російськомовного населення Вінницького прикордоння (11,91%) виявилася вищою, ніж серед усього, міського та сільського російськомовного населення області, відповідно, 6,76% (5 649 осіб), 6,85% (4 852 особи) та 6,27% (797 осіб) ²⁵⁷.

Таким чином, чисельність російськомовного населення, як і його частка серед усього населення Вінницького прикордоння, були досить незначними. Однак, за чисельністю російськомовне населення та його частка серед усього населення переважали росіян. Таке становище стало результатом того, що в абсолютних показниках чисельність українців та етнічних меншин, окрім росіян, зросійщених за мовою виявилася більшою за чисельність україномовних росіян. Серед російськомовного населення прикордоння Вінницькою областю переважали російськомовні росіяни. Попри незначну чисельність в абсолютних показниках, значну частку серед російськомовного населення прикордоння області складали російськомовні українці та російськомовні етнічні меншини, крім росіян.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Вінницької області. У прикордонні Вінниччини зосереджувалося лише 8,25% загальної чисельності населення області (145 515 осіб із 1 763 944 осіб). На відміну від Одеського прикордоння, рівень зосередження у прикордонні українців виявився навіть дещо вищим, ніж росіян, відповідно, 8,36% (140 031 особа із 1 674 135 осіб) та 5,19% (3 505 осіб із 67 501 особи). Також за цим рівнем україномовні українці, україномовні росіяни та україномовне населення, відповідно, 8,43% (139 479 осіб із 1 654 446 осіб), 5,83% (535 осіб із 9 174 осіб) та 8,40% (140 527 осіб із 1 672 324 осіб), перевищувало нечисленних російськомовних українців, російськомовних росіян та російськомовне населення, відповідно, 3,31% (652 особи із 19 688 осіб), 5,10% (2 965 осіб із 58 194 осіб) та 4,92% (4 106 осіб із 83 531 особи) ²⁵⁸. Тобто, Вінницька область належала до тих прикордонних областей України, де рівень зосередження населення безпосередньо у прикордонні не був досить великим.

Отже, серед усього населення прикордоння України рівень частки населення Вінницького прикордоння залишався досить незначним. Попри, незначну чисельність, за рівнем зосередження у прикордонні Вінниччини українці, україномовні українці та україномовне населення перевищували

росіян, етнічних меншин, окрім росіян, російськомовних українців та російськомовне населення.

Частка населення прикордоння Вінницької області серед усього населення прикордоння України. Ступінь зосередження всього населення у Вінницькому прикордонні залишався досить незначним серед загальної чисельності населення прикордоння України, внаслідок відсутності у прикордонні області великих за чисельністю населення міст. Тому, частка всього населення прикордоння області серед загальної населення прикордоння України становила лише 1,45% (145 515 осіб із 10 051 029 осіб). При цьому, виявилось, що рівень зосередження українців у прикордонні області був вищим, ніж росіян та етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 2,02% (140 031 особа із 6 940 373 осіб), 0,16% (3 505 осіб із 2 166 725 осіб) та (1 979 осіб із 943 931 особи) ²⁵⁹.

Варто звернути увагу і на те, що рівень зосередження україномовних у прикордонні Вінниччини залишався вищим, ніж російськомовних серед загальної чисельності україномовних та російськомовних мешканців прикордоння України. Так, рівень частки україномовних українців, україномовних росіян та україномовного населення становив, відповідно, 2,60% (139 479 осіб із 5 354 918 осіб), 0,90% (535 осіб із 59 233 осіб) та 2,57% (140 527 осіб із 5 473 228 осіб), а рівень частки російськомовних українців, російськомовних росіян та російськомовного населення, відповідно, 0,04% (652 особи із 1 576 770 осіб), 0,14% (2 965 осіб із 2 103 861 особи) та 0,11% (4 106 осіб із 3 893 622 осіб) ²⁶⁰.

Частка населення Вінницької області серед усього населення України. Значно відрізнявся рівень частки прикордонної Вінницької області серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. Так, частка області серед усього населення України становила 3,66% (1 763 944 особи із 48 240 902 осіб), серед українців – 4,46% (1 674 135 осіб із 37 541 693 осіб), серед сукупної чисельності етнічних меншин – лише 0,84% (89 809 осіб із 10 699 209 осіб), у тому числі: серед росіян – 0,81% (67 501 особи із 8 334 141 осіб), серед етнічних меншин, окрім росіян – 0,94% (22 308 осіб із 2 365 068 осіб). Тобто, частка Вінниччини серед українців залишалася істотно вищою, ніж серед етнічних меншин. Ще більш істотні відмінності спостерігалися у рівні частки області серед загальної чисельності україномовного та російськомовного населення України, відпові-

дно, 5,13% (1 672 324 осіб із 32 577 468 осіб) та 0,59% (83 531 особи із 14 273 670 осіб) ²⁶¹. Незважаючи на прикордонний статус, Вінниччина залишалася одним із найбільших осередків територіального розміщення українців та україномовного населення в Україні.

Отже, Вінницьке прикордоння характеризувалося досить незначним рівнем зосередження всього населення. При цьому, рівень зосередження українців та україномовного населення у прикордонні області переважав росіян, етнічні меншини, крім росіян та російськомовне населення.

Рівень урбанізації населення Вінницької області. Рівень урбанізації населення прикордонної Вінниччини залишався істотно нижчим, ніж рівень урбанізації всього населення України, відповідно, 45,87% (809 078 осіб із 1 763 944 особи) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб). Тобто, переважна більшість населення Вінниччини зосереджувалися не в містах, а в сільській місцевості. Рівень частки міського населення відрізнявся за етнічними ознаками. При цьому, виявилось, що рівень урбанізації українців залишався істотно нижчим, ніж рівень урбанізації етнічних меншин, відповідно, 44,11% (738 453 особи із 1 674 135 осіб) та 78,64% (70 625 осіб із 89 809 осіб). Тобто, переважна більшість українців області мешкали в селах, а абсолютна більшість етнічних меншин зосереджувалися в містах. Однак, рівень урбанізації росіян у Вінницькій області залишався вищим, порівняно з етнічними меншинами, крім росіян, відповідно, 81,15% (54 776 осіб із 67 501 особи) та 71,05% (15 849 осіб із 22 308 осіб) ²⁶².

Значно відрізнявся також і рівень урбанізації населення Вінницької області за мовними ознаками. Зокрема, цей рівень серед україномовного населення був майже вдвічі нижчим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 43,83% (733 055 осіб із 1 672 324 осіб) та 84,78% (70 815 осіб із 83 531 особи). Тобто, абсолютна більшість україномовного населення зосереджувалася у сільській місцевості, а переважна більшість представників російськомовного населення розселені в містах. Рівень урбанізації україномовного населення та українців у Вінницькій області залишався фактично однаковим. Однак, рівень урбанізації російськомовного населення був вищим, порівняно з росіянами ²⁶³.

Ще більш істотно відрізнявся рівень урбанізації україномовних та російськомовних українців. Так, виявилось, що переважна більшість україномовних українців мешкали в сільській місцевості, а рівень їхньої урбанізації

становив лише 43,52% (720 047 осіб із 1 654 446 осіб). Натомість, абсолютна більшість російськомовних українців зосереджувалися в містах і рівень їхньої урбанізації досягав 93,48% (18 405 осіб із 19 688 осіб). Менші відмінності у рівні частки міського населення спостерігався між україномовними та російськомовними росіянами. За цим рівнем україномовні росіяни поступалися російськомовним росіянам, відповідно, 77,41% (7 102 особи із 9 174 особи) та 81,72% (47 558 осіб із 58 194 осіб)²⁶⁴.

Отже, рівень урбанізації населення Вінницької області залишався істотно нижчим, ніж рівень урбанізації всього населення України. Абсолютна більшість усього населення області зосереджувалися в сільській місцевості. Переважна більшість українців, україномовних українців та україномовного населення мешкали в селах, а більшість росіян, етнічних меншин, окрім росіян, російськомовних українців та російськомовного населення зосереджувалися в містах. Найвищий рівень урбанізації населення Вінниччини спостерігався серед російськомовних українців, а найнижчий – серед україномовних українців.

Частка сільського населення серед усього населення Вінницької області. Серед загальної чисельності Вінниччини рівень частки сільського населення залишався значно вищим, ніж серед усього населення прикордонних областей України. Зокрема, серед усього населення області більшість складало сільське населення, а серед загальної чисельності населення прикордоння воно залишалося у меншості, відповідно, 54,13% (954 866 осіб із 1 763 944 осіб) та 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 особи). За рівнем частки сільського населення серед усього населення Вінниччина посідала четверте місце серед усіх прикордонних областей, після Закарпаття, Чернівецьчини та Івано-Франківщини²⁶⁵.

Відрізнявся також і рівень частки сільського населення серед населення області за етнічними ознаками. Так, якщо серед українців Вінниччини сільське населення становило більшість, то серед етнічних меншин – меншість, відповідно, 55,89% (935 682 особи із 1 674 135 осіб) та 21,36% (19 184 особи із 89 809 осіб). Доволі незначним залишався рівень частки сільського населення серед росіян – 18,85% (12 725 осіб із 67 501 особи), а серед етнічних меншин, окрім росіян цей рівень був дещо вищим – 28,95% (6 459 осіб із 22 308 осіб)²⁶⁶.

Значні відмінності у рівні частки сільського населення у Вінницькій

області зберігалися за мовними ознаками. Зокрема, рівень частки сільського населення серед україномовного населення був майже вчетверо вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 56,13% (939 269 осіб із 1 672 324 осіб) та 15,22% (12 716 осіб із 83 531 особи). Тобто, серед україномовного населення сільського населення становило абсолютну більшість, а серед російськомовного населення – меншість. До того ж, рівень сільського населення серед україномовного населення виявився дещо вищим, ніж серед українців. Навпаки, серед російськомовного населення рівень частки сільського населення залишався дещо нижчим, ніж серед росіян ²⁶⁷.

Найбільш істотні відмінності у рівні частки сільського населення Вінниччини залишалися між україномовними та російськомовними українцями. Так, серед україномовних українців області переважну більшість становило сільське населення, а серед російськомовних українців – меншість, відповідно, 56,48% (934 399 осіб із 1 654 446 осіб) та 6,52% (1 283 особи із 19 688 осіб). Хоча серед україномовних росіян сільське населення і складало меншість, однак цей рівень залишався дещо вищим, ніж серед російськомовних росіян, відповідно, 22,59% (2 072 особи із 9 174 осіб) та 18,28% (10 636 осіб із 58 194 осіб) ²⁶⁸.

Отже, сільське населення серед усього населення Вінницької області становило більшість, на відміну від загальної чисельності населення прикордонних областей України. У Вінниччині за рівнем частки сільського населення українці, україномовні українці та україномовне населення переважало росіян, етнічні меншини, крім росіян, російськомовних українців та російськомовне населення. Найвищий рівень сільського населення у Вінницькій області залишався серед україномовних українців, а найменший – серед російськомовних українців.

Висновки. Таким чином, характерною ознакою етнічного складу населення прикордоння Вінницької області є його етнічна однорідність – абсолютне домінування за чисельністю українців та досить незначне число представників етнічних меншин. Тому, рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців залишався мінімальним. Попри те, що область межує з Молдовою, чисельність молдованів у прикордонні залишалася досить незначною. У прикордонні Вінниччини відбувалися процеси природної мовної асиміляції українською більшістю представників дисперсно розселених етнічних меншин. За абсолютною чисельністю україномовного населення

серед усіх областей прикордоння Вінниччина поступалася лише Львівській та Київській областям.

Вінниччина характеризувалася незначним зосередженням всього населення безпосередньо у прикордонні, тому і частка області серед загальної чисельності населення прикордоння України була незначною. При цьому, рівень зосередження українців та україномовного населення у прикордонні області переважав росіян, етнічні меншини, крім росіян та російськомовне населення.

Рівень урбанізації населення Вінницької області залишався істотно нижчим, ніж серед усього населення України. До того ж, серед усього населення Вінниччини переважало не міське, а сільське населення. При цьому, якщо серед українців, україномовних українців та україномовного населення більшість складало сільське населення, то серед росіян, етнічних меншин, окрім росіян, російськомовних українців та російськомовного населення переважало міське населення.

4 ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСТЬ

Із 11-ти районів Чернівецької області вісім є прикордонними: Сокирянський та Кельменецький межують із Молдовою (райони: Брічень та Окніца); Герцаївський, Глибоцький, Сторожинецький, Вижницький та Путильський – із Румунією (повіти Сучава та Ботошань), а Новоселицький – як із Молдовою, так із Румунією. У Чернівецькій області є лише два міста обласного підпорядкування, включно з обласним центром. Обидва міста (Чернівці та Новодністровськ) розташовані у прикордонні. На території Сокирянського району розташовано одне місто та 28 сіл, Кельменецького – одне селище міського типу та 32 села, Новоселицького – одне місто та 42 села, Герцаївського – одне місто та 23 села, Глибоцького – одне селище міського типу та 37 сіл, Сторожинецького – одне місто, одне селище міського типу та 37 сіл, Вижницького – два міста, одне селище міського типу та 31 село, Путильського – одне селище міського типу та 50 сіл ²⁶⁹.

У цілому в Чернівецькому прикордонні розташовано два міста обласного підпорядкування, шість міст районного підпорядкування, п'ять селищ міського типу та 280 сіл, разом 293 населених пункти. Отже, прикордоння області складається із десяти адміністративно-територіальних утворень: двох міст обласного підпорядкування та восьми районів.

Українці. Етнічний склад населення окремих прикордонних районів Чернівецької області істотно відрізнявся. Так, серед усього населення західних гірських Вижницького та Путильського районів рівень частки українців становив, відповідно, 98,22% (58 924 особи із 59 993 осіб) та 99,17% (25 182 особи із 25 532 осіб). Доволі високим її рівень залишався також і у двох східних районах: Сокирянському – 89,85% (43 927 осіб із 48 889 осіб) та Кельменецькому – 89,85% (47 261 особа із 48 468 осіб). Українці склали абсолютну більшість серед усього населення також у Сторожинецькому районі – 59,60% (56 786 осіб із 95 295 осіб), а відносну більшість у Глибоцькому – 46,82% (34 025 осіб із 72 676 осіб) ²⁷⁰.

Лише у двох із восьми прикордонних районів Чернівецької області українці опинилися у меншості серед усього населення: у Новоселицькому – 33,96% (29 703 особи із 87 461 особи) та Герцаївському – лише 5,00% (1 616 осіб із 32 316 осіб). Серед усього населення Чернівців частка українців становила 79,86% (189 021 особа із 236 691 особи), а Новодністровська – 87,13% (9 013 осіб із 10 344 осіб) ²⁷¹.

Серед загальної чисельності населення прикордонних восьми районів та двох міст обласного підпорядкування українці домінували за чисельністю і їхня частка становила 69,05% (495 458 осіб із 717 485 осіб). При цьому, виявилося, що рівень частки українців в етнічному складі населення прикордоння залишався нижчим, ніж серед загальної чисельності населення Чернівецької області, її міського та сільського населення, відповідно, 74,98% (689 056 осіб із 919 028 осіб), 80,48% (296 368 осіб із 368 263 осіб) та 71,30% (392 688 осіб із 550 765 осіб). При цьому, рівень частки українців серед усього населення Чернівецької області залишався дещо меншим, ніж серед усього населення України, відповідно, 74,98% та 77,82% ²⁷².

Абсолютна більшість українців у прикордонних районах Чернівецької області визнавали рідною українську мову: у Путильському – 99,97% (25 175 осіб із 25 182 осіб), Вижницькому – 99,92% (58 877 осіб із 58 924 осіб), Кельменецькому – 99,89% (47 208 осіб із 47 261 особи), Сокирянському – 99,66% (43 779 осіб із 43 927 осіб), Глибоцькому – 99,35% (33 805 осіб із 34 025 осіб), Новоселицькому – 58,77% (29 338 осіб із 29 703 осіб) та Сторожинецькому – 98,74% (56 068 осіб із 56 786 осіб). Лише у Герцаївському районі, де українці складали меншість серед усього населення, рівень частки україномовних залишався нижчим – 92,08% (1 488 осіб із 1 616 осіб). У цьому районі 87 українців (5,38%) визнавали рідною румунську мову та 38 осіб (2,34%) – російську. Тобто, навіть у тих районах Чернівецької області, де українці не становили абсолютної більшості серед усього населення, вони фактично не зазнавали мовної асиміляції з боку молдованів та румунів. Серед українців, які мешкали в містах Новодністровську та Чернівцях рівень частки україномовних був дещо нижчим, ніж у районах, і становила, відповідно, 96,34% (180 742 особи із 189 021 особи) та 95,62% (8 683 особи із 9 013 осіб) ²⁷³.

У цілому, серед українців, які мешкали у Чернівецькому прикордонні, частка україномовних становила 97,92% (485 163 особи із 495 458 осіб), що виявилося дещо нижче, ніж рівень частки україномовних серед загальної чисельності українців та сільських українців, але дещо вище, ніж серед міських українців, відповідно, 98,48% (678 593 особи із 689 056 осіб), 99,71% (391 541 особа із 392 688 осіб) та 96,86% (287 052 особи із 296 368 осіб). Між тим, рівень частки україномовних серед українців у Чернівецькій області залишався значно вищим, ніж серед загальної чисельності українців в

Україні, відповідно, 98,48% та 85,16%²⁷⁴.

Частка російськомовних, як і їхня чисельність, серед українців у прикордонних районах були досить незначними: у Путильському – 0,02% (лише 6 осіб із 25 182 осіб), Вижницькому – 0,07% (41 особа із 58 924 осіб), Глибоцькому – 0,09% (31 особа із 34 025 осіб), Кельменецькому – 0,10% (46 осіб із 47 261 особи), Сокирянському – 0,31% (136 осіб із 43 927 осіб), Новоселицькому – 0,55% (163 особи із 29 703 осіб), Сторожинецькому – 0,69% (358 осіб із 56 786 осіб) та Герцаївському – 2,35% (38 осіб із 1 616 осіб). Лише у містах області рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців був дещо вищим: у Новодністровську – 3,63% (327 осіб із 9 013 осіб), Чернівцях – 4,23% (8 001 особа із 189 021 особи). При цьому, рівень мовної українізації росіян у прикордонних містах та районах Чернівецької області був вищим, ніж рівень мовного зросійщення українців. І лише у Герцаївському районі ці рівні були однаковими²⁷⁵.

Серед українців, які мешкали у прикордонні, частка російськомовних була досить незначною, однак дещо вищою, ніж серед загальної чисельності українців Чернівецької області та сільських українців, але нижчою, ніж серед міських українців області, відповідно, 1,85% (9 147 осіб із 495 458 осіб), 1,35% (9 281 особа із 689 056 осіб), 0,14% (307 осіб із 392 688 осіб) та 3,03% (8 974 особи із 296 368 осіб). Варто зазначити, що рівень частки російськомовних серед українців у Чернівецькій області був на порядок нижчим, порівняно із рівнем частки зросійщених за мовою серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 1,35% та 14,77%²⁷⁶.

Отже, серед загальної чисельності населення Чернівецького прикордоння перевага за чисельністю була на боці українців. Вони складали абсолютну більшість серед усього населення обох міст обласного підпорядкування та в п'яти із восьми районів прикордоння, ще в одному районі – відносну більшість. І лише в двох прикордонних районах українці за чисельністю поступалися етнічним меншинам (молдованам та румунам). Серед українців прикордоння Чернівецької області абсолютну більшість складали україномовні. Процеси мовної асиміляції (зросійщення) серед українців прикордоння не набули широкого розповсюдження, тому і рівень частки російськомовних серед них залишався досить незначним.

Етнічні меншини. Румуни. Представники етнічних меншин досить нерівномірно були розселені в прикордонних районах Чернівецької області.

Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною прикордоння області залишалися румуни. Вони компактно розселені у новоствореному Герцаївському районі і становили 91,45% (29 554 особи) загальної чисельності населення району (32 316 осіб). Доволі значною була також і їхня частка серед усього населення ще двох районів: у Глибоцькому – 45,30% (32 923 особи із 72 676 осіб) та Сторожинецькому – 36,83% (35 095 осіб із 95 295 осіб). Разом у цих трьох районах зосереджувалося 85% загального числа румунів області (97 572 особи із 114 555 осіб) та 65% загального числа румунів в Україні (97 572 особи із 150 989 осіб). Тобто, дві третини загальної чисельності румунів в Україні мешкали лише в трьох прикордонних районах Чернівецької області. Серед усього населення Чернівців частка румунів була незначною і становила 4,46% (10 553 особи із 236 691 особи), а серед усього населення Новоселицького району – 6,75% (5 904 особи із 87 461 особи) ²⁷⁷.

У всіх інших прикордонних районах Чернівецької області чисельність румунів залишалася досить незначною (лише по декілька десятків осіб). У цілому, в області нараховувалося 114 555 румунів, що становило 75,87% загальної їхньої чисельності в Україні. Тобто, Чернівецька область, а точніше три її прикордонні з Румунією райони, є основним ареалом територіального розміщення румунів в Україні. Серед усього населення Чернівецької області частка румунів становила 12,46% (114 555 осіб із 919 028 осіб). Серед загальної чисельності населення України частка румунів залишалася досить незначною – лише 0,31% (150 989 осіб із 48 240 902 осіб) ²⁷⁸.

Переважання компактного типу розселення у сільській місцевості забезпечувало румунам розповсюдження ендегамних шлюбів, і як наслідок цього – збереження власного мовного середовища. 91,92% (105 296 осіб із 114 555 осіб) загальної чисельності румунів у Чернівецькій області визнавали рідною румунську мову. Проте, рівень мовної українізації румунів залишався значно вищим – 6,80% (7 794 особи), ніж рівень їхнього мовного зрощення – 0,85% (977 осіб) ²⁷⁹.

Отже, серед загальної чисельності населення Чернівецького прикордоння румуни залишалися в меншості. Із восьми прикордонних районів серед лише в одному із них вони складали абсолютну більшість серед усього населення. Ще в двох районах спостерігалось значне територіальне представництво цієї етнічної меншини. В інших районах та містах прикордоння їхнє представництво залишалося досить незначним. Переважна більшість

румунів визнавали рідною румунську мову. Процеси мовної асиміляції не набули серед румунів досить значного поширення. Проте, рівень мовної українізації серед них залишався вищим, ніж мовного зросійщення. Прикордоння Чернівецької області, а точніше три її райони є головним осередком територіального розміщення румунів в Україні.

Молдовани. Другою за чисельністю етнічною меншиною після румунів у Чернівецькому прикордонні є молдовани, хоча вони були розселені у прикордонній області досить нерівномірно. Найбільше молдованів зосереджувалося у Новоселицькому районі (50 329 осіб) і складало 57,54% загальної чисельності населення (87 461 особа). Лише в цьому одному районі зосереджувалося 75% загального числа молдованів області. Серед усього населення Глибоцького району їхня частка становила 6,09% (4 425 осіб із 72 676 осіб). У всіх інших прикордонних районах області молдовани розселені переважно дисперсно, найбільше у Сокирянському районі – 3,43% (1 681 осіб із 48 889 осіб) та у Чернівцях – 1,62% (3 829 осіб із 236 691 особи). У цілому, в Чернівецькій області нараховувалося 67 225 молдован, що становило 25,99% їхньої загальної чисельності в Україні (258 619 осіб). Серед загальної чисельності населення Чернівецької області частка молдованів становила 7,31% (67 225 осіб із 919 028 осіб)²⁸⁰.

Територіальне зосередження молдованів у селах у прикордонні з Молдовою, насамперед у Новоселицькому районі та домінування ендемічних шлюбів сприяло їхньому відтворенню у власному етнічному середовищі. Тому абсолютна більшість молдованів Чернівецької області визнавали рідною молдовську мову – 91,63% (61 598 осіб із 67 225 осіб). Рівень мовної асиміляції молдованів, які мешкали переважно у сільській місцевості, залишався досить незначним. Частка україномовних серед них складала лише 3,23% (2 171 особа), а російськомовних ще менше – 1,18% (796 осіб)²⁸¹.

Отже, серед загальної чисельності населення Чернівецького прикордоння молдовани складали меншість. Лише в одному із восьми прикордонних районів області вони становили абсолютну більшість серед усього населення. Варто зазначити, що три із чотирьох молдованів Чернівецької області зосереджувалися лише в одному Новоселицькому районі. В інших прикордонних районах та містах області їхнє територіальне представництво залишалося досить незначним. Переважна більшість молдованів визнавали рідною молдовську мову. Асиміляційні процеси не набули значного поширен-

ня у їхньому мовному середовищі. Однак, рівень частки україномовних серед молдованів прикордоння Чернівецької області був вищим, ніж рівень частки російськомовних. Прикордоння Чернівецької області, а точніше один із її районів, слугував одним із головних осередків територіального розміщення молдованів в Україні. Однак, найбільшим ареалом розселення молдованів в Україні залишалося Одеське прикордоння.

Росіяни. За чисельністю серед етнічних меншин Чернівецького прикордоння росіяни посідали третє місце, після румунів та молдованів, хоча область безпосередньо і не межує з Російською Федерацією. На відміну від румунів та молдованів, росіяни в Чернівецькій області є мешканцями міст і мають дисперсний тип розселення, за винятком кількох сіл, заселених переважно нащадками російських старовірів. Абсолютна більшість росіян у Чернівецькій області, як і в інших західних областях, є мігрантами радянської доби у першому поколінні. Частка росіян серед усього населення прикордонних районів області була досить незначною: у Путильському – 0,38% (98 осіб із 25 352 осіб), Герцаївському – 0,93% (299 осіб із 32 316 осіб), Вижницькому – 1,05% (631 особа із 59 993 осіб), Глибоцькому – 1,21% (877 осіб із 72 676 осіб), Кельменецькому – 1,25% (607 осіб із 48 468 осіб), Новоселицькому – 1,41% (1 235 осіб із 87 461 особи) та Сторожинецькому – 1,43% (1 367 осіб із 95 295 осіб). І, лише серед усього населення Сокирянського району їхня частка дещо вища – 6,23% (3 044 особи із 48 889 осіб)²⁸².

Основним ареалом територіального розміщення росіян у Чернівецькій області залишаються не сільські райони, а, насамперед, обласний центр. У Чернівцях проживало 26 733 росіяни, що становило 11,29% загальної чисельності населення міста (236 691 особа). В обласному центрі зосереджувалося 70% (26 733 особи) загальної чисельності росіян області (37 881 особа). Серед усього населення Новодністровська також доволі значною залишалася частка росіян – 10,19% (1 054 особи із 10 344 осіб). За ступенем зосередження у прикордонні, за рахунок Чернівців, росіяни переважали українців, відповідно, 94,89% (35 945 осіб із 37 881 особи) та 71,90% (495 458 осіб із 689 056 осіб)²⁸³.

Серед усього населення Чернівецького прикордоння частка росіян становила 5,01% (35 945 осіб із 717 485 осіб). У цілому, серед загальної чисельності населення Чернівецької області частка росіян становила 4,12% (37 881 особа із 919 028 осіб), у тому числі серед міського – 8,65% (31 845

осіб із 368 263 осіб), а серед сільського – лише 1,10% (6 036 осіб із 550 765 осіб). Варто вказати також, що рівень частки росіян серед усього населення Чернівецької області залишався вчетверо нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 4,12% та 17,28%²⁸⁴.

Незважаючи на дисперсний тип розселення росіян у Чернівецькій області, абсолютна більшість серед них визнавали рідною українську мову: у Сокирянському – 95,01% (2 892 особи із 3 044 осіб), Новоселицькому – 92,63% (1 144 особи із 1 235 осіб), Герцаївському – 90,64% (271 особа із 299 осіб), Кельменецькому – 89,79% (545 осіб із 607 осіб), Вижницькому – 85,26% (538 осіб із 631 особи), Сторожинецькому – 84,13% (1 150 осіб із 1 367 осіб), Глибоцькому – 83,69% (734 особи із 877 осіб), і найменше у Путильському – 80,61% (79 осіб із 98 осіб). Доволі високою була і частка російськомовних серед росіян у Чернівцях та Новодністровську, відповідно, 92,38% (24 696 осіб із 26 733 осіб) та 89,66% (945 осіб із 1 054 осіб)²⁸⁵.

У цілому, серед росіян, які мешкали у прикордонні, рівень частки російськомовних складав 91,79% (32 994 особи із 35 945 осіб), що було дещо більше, ніж серед загального числа росіян в області, а також серед міських та сільських росіян, відповідно, 91,45% (34 653 особи із 37 881 особи), 91,56% (29 157 осіб із 31 845 осіб) та 91,05% (5 496 осіб із 6 036 осіб). При цьому, рівень частки російськомовних серед росіян у Чернівецькій області залишався дещо нижчим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 91,45% та 95,92%²⁸⁶.

Рівень мовної українізації росіян у Чернівецькому прикордонні значно відрізнявся за окремими районами. Найвищим цей рівень спостерігався серед росіян у Путильському районі – 19,39%, однак досить незначним в абсолютних показниках – лише 19 із 98 осіб. Доволі високою була також і частка україномовних серед росіян в інших чотирьох районах прикордоння: у Вижницькому – 14,58% (92 особи із 631 осіб), Глибоцькому – 14,37% (126 осіб із 877 осіб), Сторожинецькому – 13,17% (180 осіб із 1 367 осіб) та Кельменецькому – 10,05% (61 особа із 607 осіб). Дещо нижчою у трьох інших районах: у Новоселицькому – 5,10% (63 особи із 1 235 осіб), Сокирянському – 4,89% (149 осіб із 3 044 осіб), а найменше у Герцаївському – 2,34% (7 осіб із 299 осіб). Серед росіян, які мешкали у Чернівцях та Новодністровську рівень частки україномовних становив, відповідно, 7,44% (1 989 осіб із 26 733 осіб) та 10,34% (109 осіб із 1054 осіб)²⁸⁷.

У цілому, серед росіян, які мешкали у Чернівецькому прикордонні, рівень частки україномовних становив 7,78% (2 795 осіб із 35 945 осіб). При цьому, серед загальної чисельності росіян Чернівецької області та міських росіян цей рівень був дещо вищим, і, навпаки, серед сільських росіян – нижчим, відповідно, 8,11% (3 071 особа із 37 881 особи), 8,27% (2 634 особи із 31 845 осіб) та 7,24% (437 осіб із 6 036 осіб). До того ж, рівень частки україномовних серед росіян в області залишався вдвічі вищим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 8,11% та 3,94%²⁸⁸.

Отже, серед усього населення Чернівецького прикордоння чисельність та частка росіян залишалася незначною, особливо у сільських районах. Переважна більшість росіян мешкали в обласному центрі. Абсолютну більшість серед росіян складали російськомовні. Проте, в умовах дисперсного розселення росіян у прикордонних районах області їх не оминули процеси мовної асиміляції (українізації). Між тим, у Чернівеччині спостерігався найнижчий рівень частки росіян серед сукупної чисельності етнічних меншин серед усіх прикордонних областей, після Закарпаття.

Інші етнічні меншини. Окрім молдованів, румунів та росіян, у Чернівецькому прикордонні дисперсно розселені також і представники інших етнічних меншин, насамперед в обласному центрі. Так, у Чернівцях мешкало 1 408 *поляків*, що складало 0,59% загальної чисельності населення міста, 1 308 *євреїв* (0,55%) та 971 *білорус* (0,41%). Більшість серед цих трьох меншин складали асимільовані за мовою, при цьому серед поляків переважали україномовні – 63,49% (894 особи), а серед євреїв та білорусів – російськомовні, відповідно, 57,65% (754 особи) та 61,48% (597 осіб). Частка російськомовних серед поляків становила 16,83% (237 осіб), а частка україномовних серед євреїв та білорусів, відповідно, 22,40% (293 особи) та 16,37% (159 осіб). Власні національні мови визнавали рідними у Чернівцях лише 22,04% (214 осіб) білорусів, 19,60% (276 осіб) поляків та 19,42% (254 особи) євреїв²⁸⁹.

Етнічні меншини, крім росіян. Сукупна чисельність етнічних меншин, окрім росіян у Чернівецькому прикордонні залишалася доволі значною, проте його територіальне розміщення за окремими районами та містами було досить нерівномірним. Із восьми прикордонних районів серед усього населення представники етнічних меншин, окрім росіян становили абсолютну більшість у трьох: у Герцаївському – 94,07% (30 401 особа із 32 316 осіб) – переважно за рахунок румунів, Новоселицькому – 64,63% (56 523 особи із

87 461 особи) та Глибоцькому – 51,97% (37 774 особи із 72 676 осіб) – за рахунок румунів та молдованів. Значним був цей рівень серед усього населення Сторожинецького району – 38,97% (37 142 особи із 95 295 осіб) – за рахунок румунів²⁹⁰.

В інших чотирьох прикордонних районах Чернівецької області територіальне представництво етнічних меншин, окрім росіян залишалося досить незначним: у Сокирянському – 3,92% (1 918 осіб із 48 489 осіб), Кельменецькому – 1,24% (600 осіб із 48 468 осіб), Вижницькому – 0,73% (438 осіб із 59 993 осіб), і найменше у Путильському – лише 0,29% (72 особи із 25 352 осіб). Низьким залишався цей рівень і серед усього населення міста Новодністровська – 2,68% (277 осіб із 10 344 осіб), дещо вищим у Чернівцях – 8,85% (20 937 осіб із 236 691 особа)²⁹¹.

Серед усього населення Чернівецького прикордоння частка етнічних меншин, окрім росіян становила 25,94% (186 082 особа із 717 485 осіб). Виявилося також, що безпосередньо у прикордонні цей рівень був навіть вищим, ніж серед загальної чисельності населення Чернівецької області, а особливо серед її міського населення, відповідно, 20,90% (227 192 особи із 919 028 осіб) та 10,87% (40 050 осіб із 368 263 осіб). Однак, серед сільського населення області рівень частки етнічних меншин залишався ще вищим – 27,60% (152 041 особа із 550 765 осіб). Тобто, визначальною ознакою етнічного складу населення Чернівецької області стало те, що етнічні меншини, крім росіян, насамперед румуни та молдовани, на відміну від росіян, зосереджувалися не у містах, а переважно у сільській місцевості. Варто підкреслити, що рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення Чернівецької області залишався вчетверо вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 20,90% та 4,90%²⁹².

Отже, серед усього населення Чернівецького прикордоння зберігалася значне територіальне представництво етнічних меншин, окрім росіян. Проте, вони домінували за чисельністю лише в трьох районах, а в інших п'яти районах та обох містах обласного підпорядкування прикордоння їхня частка залишалася незначною. До того ж, рівень частки етнічних меншин серед усього населення Чернівецької області був найвищим, порівняно з усіма іншими прикордонними областями України. За рівнем частки етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних меншин Чернівецька область посідала друге місце серед усіх областей прикордоння, після Закарпаття.

Україномовне населення. Серед загальної чисельності населення в усіх прикордонних районах Чернівецької області, окрім Герцаївського, рівень частки україномовного населення був дещо вищим, ніж рівень частки українців. У Чернівцях, Новодністровську та Герцаївському районі, де ступінь мовної асиміляції українців залишався дещо вищим, ніж у всіх інших районах, рівень частки україномовного населення був меншим, ніж українців. При цьому, рівень частки україномовного населення істотно відрізнявся за окремими районами. Серед усього населення шести із восьми районів області україномовне населення становило абсолютну більшість: у Путильському – 99,47% (25 218 осіб із 25 352 осіб), Вижницькому – 98,52% (59 104 особи із 59 993 осіб), Кельменецькому – 97,75% (47 376 осіб із 48 468 осіб), Сокирянському – 90,42% (44 207 осіб із 48 889 осіб), Сторожинецькому – 61,42% (58 531 особа із 95 295 осіб) та Глибоцькому – 52,56% (38 158 осіб із 72 676 осіб). Варто підкреслити, що україномовне населення у Глибоцькому районі становило абсолютну більшість, попри те, що українці складали лише відносну більшість серед усього населення²⁹³.

Україномовне населення складало також і абсолютну більшість серед усього населення міст Новодністровська та Чернівців, відповідно, 85,67% (187 465 осіб із 236 691 особа) та 79,20% (8 862 осіб із 10 344 осіб). Лише серед загальної чисельності населення двох прикордонних районів області україномовні опинилися у меншості: у Новоселицькому – 34,08% (29 803 особи із 87 461 осіб) та Герцаївському – 4,83% (1 560 осіб із 32 316 осіб) – найнижчий рівень серед усіх прикордонних районів України²⁹⁴.

Серед усього населення Чернівецького прикордоння (вісім районів та два міста обласного підпорядкування) частка україномовного населення досягала 69,73% (500 324 особи із 717 485 осіб), що було навіть дещо більше, ніж рівень частки та чисельність українців – 69,05% (495 458 осіб). Однак, рівень частки україномовного населення у прикордонні залишався дещо нижчим, ніж серед усього населення Чернівецької області – 75,57% (694 468 осіб із 919 028 осіб). До того ж, рівень частки україномовного населення серед усього населення області був навіть дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 75,57% та 67,53%²⁹⁵.

До того ж, Чернівеччина виявилася єдиною областю в Україні, де рівень частки україномовного населення залишався вищим серед міського населення, порівняно із сільським, відповідно, 80,50% (296 443 особи із

368 263 особи) та 72,27% (398 025 осіб із 550 765 осіб). Таке становище було спричинено тим, що найбільші за чисельністю етнічні меншини області (молдовани та румуни) мешкали переважно не в містах, а в селах.

Серед загальної чисельності україномовного населення Чернівецького прикордоння рівень частки україномовних українців становив 96,97% (485 163 особи із 500 324 осіб), україномовних росіян – 0,56% (2 795 осіб), україномовних етнічних меншин, окрім росіян – 2,47% (12 366 осіб). Тобто, україномовне населення прикордоння області складалося переважно лише із україномовних українців. Серед усього україномовного населення Чернівецької області, як і серед сільського україномовного населення, рівень частки україномовних українців залишався дещо вищим, відповідно, 97,72% (678 593 особи із 694 468 осіб) та 98,37% (391 541 особа із 398 025 осіб), і, навпаки, серед міського україномовного населення дещо нижчим – 96,83% (287 052 особи із 296 443 осіб) ²⁹⁶.

Доволі незначною залишалася також і частка україномовних росіян серед загальної чисельності україномовного населення області, міського, а особливо сільського україномовного населення, відповідно, 0,44% (3 071 особа), 0,89% (2 634 особи) та 0,11% (437 осіб). Дещо вищим був рівень частки україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 1,84% (12 804 особи), 2,28% (6 757 осіб) та 1,52% (6 047 осіб). Структура україномовного населення міста Чернівців фактично не відрізнялася від структури міського україномовного населення області. Так, рівень частки україномовних українців становив 96,41% (180 742 особи із 187 465 осіб), україномовних росіян – 1,06% (1 989 осіб) та україномовних етнічних меншин, окрім росіян – 2,53% (4 734 осіб) ²⁹⁷.

Таким чином, серед загальної чисельності населення Чернівецького прикордоння абсолютну більшість складало україномовне населення. Однак, серед усього населення двох із восьми прикордонних районів області україномовне населення опинилося в меншості. Разом з тим, чисельність україномовного населення у прикордонні області навіть перевищувала чисельність українців. Таке становище стало результатом того, що рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців залишався нижчим, ніж рівень мовної асиміляції (українізації) етнічних меншин, у тому числі і росіян. Проте, україномовне населення Чернівецького прикордоння складалося переважно лише з україномовних українців, бо чисельність україномовних етнічних

меншин в абсолютних показниках залишалася доволі незначною. Проте, сукупна чисельність україномовних етнічних меншин, окрім росіян у прикордонній області виявилася навіть дещо вищою, ніж чисельність україномовних росіян.

Російськомовне населення. Рівень частки російськомовного населення залишався вищим, ніж рівень частки росіян у Чернівцях, Новодністровську та в п'яти районах: у Сокирянському, Кельменецькому, Новоселицькому, Сторожинецькому Герцаївському. У Глибоцькому, Вижницькому та Путильському районах співвідношення було протилежним, унаслідок вищого рівня українізації росіян, порівняно з рівнем зросійщення українців ²⁹⁸.

Найвищим був рівень частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення міст: у Чернівцях – 15,27% (36 550 осіб із 236 691 особи) та Новодністровську – 13,37% (1 383 осіб із 10 344 осіб), а також у Сокирянському районі – 6,40% (3 130 осіб із 48 889 осіб). В інших семи прикордонних районах області чисельність, як і частка російськомовних серед усього населення, залишалися досить незначними: у Путильському – 0,37% (94 особи із 25 352 осіб), Вижницькому – 1,03% (620 осіб із 59 993 осіб), Глибоцькому – 1,15% (834 особи із 72 676 осіб), Герцаївському – 1,21% (392 особи із 32 316 осіб), Кельменецькому – 1,32% (641 особа із 48 468 осіб), Новоселицькому – 1,78% (1 557 осіб із 87 461 особи) та Сторожинецькому – 1,81% (1 729 осіб із 95 295 осіб) ²⁹⁹.

Серед усього населення Чернівецького прикордоння (вісім районів та два міста обласного підпорядкування) чисельність та рівень частки російськомовного населення виявилися навіть дещо вищим, ніж росіян, відповідно, 6,49% (46 530 осіб із 717 485 осіб) та 5,01% (35 945 осіб). До того ж, рівень частки російськомовного населення серед усього населення прикордоння (6,49%) був навіть дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення Чернівецької області та її сільського населення, відповідно, 5,27% (48 434 особи із 919 028 осіб) та 1,13% (6 213 осіб із 550 765 осіб), але майже вдвічі меншим, ніж серед міського населення – 11,46% (42 221 особа із 368 263 осіб). При цьому, рівень частки російськомовного населення серед усього населення області був уп'ятеро меншим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 5,27% та 29,59% ³⁰⁰.

Серед російськомовного населення Чернівецького прикордоння рівень частки російськомовних росіян становив 70,91% (32 994 особи із

46 530 осіб). Доволі значним був також і рівень частки російськомовних українців у структурі російськомовного населення прикордоння – 19,66% (9 147 осіб) та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – 9,43% (4 389 осіб)³⁰¹. Тобто, російськомовне населення Чернівецького прикордоння складалося в значній мірі не лише із російськомовних росіян, але й із російськомовних українців. Зберігалися істотні відмінності в структурі російськомовного та україномовного населення прикордоння області, бо україномовне населення складалося фактично переважно лише з україномовних українців.

Подібна структура російськомовного населення спостерігалася і в цілому в Чернівецькій області та її урбаністичному середовищі. Так, частка російськомовних росіян серед російськомовного населення області складала 71,55% (34 653 особи із 48 434 осіб), а серед міського російськомовного населення – 69,06% (29 157 осіб із 42 221 особа). Рівень частки російськомовних українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян становив, відповідно, 19,16% (9 281 особа) та 9,29% (4 500 осіб), а серед міського російськомовного населення, відповідно, 21,25% (8 974 особи) та 9,69% (4 090 осіб)³⁰².

Структура сільського російськомовного населення Чернівецької області дещо відрізнялася. Частка російськомовних росіян була дещо вищою і становила 88,46% (5 496 осіб із 6 213 осіб), істотно нижчим залишався рівень частки українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 4,94% (307 осіб) та 6,60% (410 осіб). З іншого боку, найменшим рівень частки російськомовних росіян спостерігався серед російськомовного населення обласного центру (Чернівців) – 68,32% (24 696 осіб із 36 150 осіб). Навпаки, доволі значним був рівень частки російськомовних українців – 22,13% (8 001 особа), і найменшим рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – 9,55% (3 453 особи)³⁰³. Тобто, структура російськомовного населення мала відмінності між міським та сільським населенням області.

Отже, серед загальної чисельності населення Чернівецького прикордоння російськомовне населення опинилося в меншості. Однак, його чисельність залишалася навіть вищою, ніж чисельність росіян. Це сталося внаслідок того, що попри нижчий рівень мовної асиміляції українців, порівняно з росіянами у відносних показниках, чисельність російськомовних українців в абсолютних показниках була вищою за чисельність україномовних

росіян. Тому, хоча серед російськомовного населення прикордоння Чернівецької області абсолютну більшість складали російськомовні росіяни, доволі значним залишався рівень частки російськомовних українців, а найменшою була частка російськомовних етнічних меншин, окрім росіян. Переважну більшість серед росіян, що мешкали у Чернівецькому прикордонні, як і в усіх областях Західної України, складали мігранти у першому поколінні. У середовищі першого покоління мігрантів природні процеси мовної асиміляції не отримують такого інтенсивного розвитку, як серед їхніх нащадків. Дисперсний тип розселення та розповсюдження екзогамних шлюбів призводять до активізації асиміляційних процесів.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Чернівецької області. Переважна більшість усього населення Чернівецьчини, насамперед завдяки обласному центру, зосереджувалася в прикордонні – 78,07% (717 485 осіб із 919 028 осіб). При цьому, виявилось, що за рівнем зосередження безпосередньо у прикордонні області українці поступалися росіянам, відповідно, 71,90% (717 485 осіб із 919 028 осіб) та 94,89% (35 945 осіб із 37 881 особи). Однак, найвищий рівень зосередження мали етнічні меншини, крім росіян – 96,87% (186 082 особи із 192 091 особи). За цим рівнем україномовні українці значно поступалися російськомовним українцям, відповідно, 71,50% (485 163 осіб із 678 593 осіб) та 98,56% (9 147 осіб із 9 281 особи). Нижчим виявився також і рівень зосередження у прикордонні області україномовних росіян, порівняно із російськомовними росіянами, відповідно, 91,01% (2 795 осіб із 3 071 особи) та 95,21% (32 994 особи із 34 653 особи)³⁰⁴.

За рівнем зосередження у прикордонні, насамперед завдяки обласному центру, російськомовне населення істотно переважало україномовне, відповідно, 96,07% (46 530 осіб із 48 434 осіб) та 72,04% (500 324 особи із 694 468 осіб)³⁰⁵. Тобто, Чернівецька область посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України після Одеської, де рівень зосередження населення безпосередньо у прикордонні був максимальним, насамперед за рахунок розташування у прикордонні обласного центру. Однак, Чернівецька область посідала перше місце серед усіх прикордонних областей України за рівнем зосередження у прикордонні етнічних меншин, окрім росіян.

Частка населення прикордоння Чернівецької області серед усього населення прикордоння України. Серед загальної чисельності населення при-

кордоння України доволі значною була частка всього населення Чернівецького прикордоння – 7,14% (717 485 осіб із 10 051 029 осіб). Однак, рівень зосередження населення за етнічними ознаками в Чернівецькому прикордонні істотно різнився. Так, частка українців прикордоння області серед загальної чисельності українців прикордоння України складала 7,14% (495 458 осіб із 6 940 373 осіб). Істотно меншим був рівень частки росіян – лише 1,66% (35 945 осіб із 2 166 725 осіб). Досить високий ступінь зосередження у Чернівецькому прикордонні спостерігався серед етнічних меншин, окрім росіян, за рахунок, насамперед молдованів та румунів – 19,71% (186 082 особи із 943 931 особи)³⁰⁶. Тобто, у прикордонні Чернівецької області мешкав кожен п'ятий представник етнічних меншин, окрім росіян прикордоння України.

При цьому, виявилось, що рівень зосередження у Чернівецькому прикордонні україномовних залишався значно вищим, ніж російськомовних. Так, частка україномовних українців – мешканців прикордоння області серед загальної чисельності україномовних українців прикордоння України становила 9,06% (485 163 особи із 5 354 918 осіб), а частка російськомовних українців – лише 0,58% (9 147 осіб із 1 576 770 осіб), частка україномовних та російськомовних росіян, відповідно, 4,72% (2 795 осіб із 59 233 осіб) та 1,57% (32 994 особи із 2 103 861 особи), україномовного та російськомовного населення, відповідно, 9,14% (500 324 особи із 5 473 228 осіб) та 1,20% (46 530 осіб із 3 893 622 особи)³⁰⁷.

Отже, Чернівецьке прикордоння характеризувалося досить значним рівнем зосередження всього населення, а особливо високим рівнем концентрації етнічних меншин, окрім росіян, а також перевагою у рівні зосередження українців та україномовного населення над росіянами та російськомовним населенням.

Частка населення Чернівецької області серед усього населення України. Відрізнявся також і рівень частки прикордонної Чернівецьчини серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. Так, частка області серед усього населення України була найменшою серед усіх областей і становила 1,91% (919 028 осіб із 48 240 902 осіб), серед українців – 1,84% (689 056 осіб із 37 541 693 осіб), серед сукупної чисельності етнічних меншин – 2,15% (229 972 особи із 10 699 209 осіб), серед росіян – найменше, лише 0,46% (37 881 особа із 8 334 141 особи), серед етнічних мен-

шин, окрім росіян – найбільше, 8,12% (192 091 особа із 2 365 068 осіб)³⁰⁸.

Тобто, Чернівецька область, поряд з Одеською, залишалася одним із найбільших осередків територіального розміщення етнічних меншин, окрім росіян в Україні. До того ж, зберігалися також й істотні відмінності у рівні частки області серед загальної чисельності україномовного та російськомовного населення України, відповідно, 2,13% (694 468 осіб із 32 577 468 осіб) та 0,34% (48 434 особи із 14 273 670 осіб)³⁰⁹. Тому за рівнем зосередження у прикордонній Чернівецькій області україномовне населення значно переважало російськомовне.

Отже, чисельність всього населення Чернівецьчини залишалася найменшою серед усіх прикордонних областей України. Проте, рівень частки області серед загальної чисельності етнічних меншин, окрім росіян в Україні залишався доволі значним. До того ж, частка області серед українців, україномовних українців та україномовного населення був вищим, ніж серед росіян, російськомовних українців та російськомовного населення.

Рівень урбанізації населення Чернівецької області. Рівень урбанізації населення Чернівецьчини залишався значно нижчим, ніж рівень урбанізації всього населення України, відповідно, 40,07% (368 263 осіб із 919 028 осіб) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб). Тобто, абсолютна більшість населення області зосереджувалося не у містах, а в сільській місцевості. Рівень урбанізації населення відрізнявся за етнічними ознаками. Виявилося, що рівень урбанізації українців у Чернівецькій області, на відміну від усіх інших областей України, залишався вищим, ніж рівень урбанізації етнічних меншин, відповідно, 43,01% (296 368 осіб із 689 056 осіб) та 31,26% (71 895 осіб із 229 972 осіб). Проте, як переважна більшість українців, так і етнічних меншин області мешкали в селах. До того ж, рівень урбанізації росіян учетверо перевищував рівень урбанізації етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 84,07% (31 845 осіб із 37 681 особи) та 20,85% (40 050 осіб із 227 192 осіб)³¹⁰. Тобто, абсолютна більшість росіян у Чернівецькій області зосереджувалися у містах, а переважна більшість представників етнічних меншин, окрім росіян, насамперед за рахунок румунів та молдованів, мешкали у сільській місцевості.

Істотно відрізнявся також і рівень урбанізації населення Чернівецької області за мовними ознаками. Зокрема, рівень урбанізації україномовного населення залишався вдвічі нижчим, ніж рівень урбанізації російськомов-

ного населення, відповідно, 42,69% (296 443 особи із 694 468 осіб) та 87,17% (42 221 особа із 48 434 осіб)³¹¹. Тобто, україномовне населення зосереджувалося переважно у сільській місцевості, а російськомовне населення мешкало переважно у містах. За рівнем урбанізації україномовне населення фактично не відрізнялося від українців. Проте, рівень урбанізації російськомовного населення виявився дещо вищим, порівняно з росіянами.

Ще більш значні відмінності спостерігалися в рівні урбанізації україномовних та російськомовних українців, відповідно, 42,30% (287 052 особи із 678 593 осіб) та 96,69% (8 974 особи із 9 281 особи). Тобто, україномовні українці мешкали переважно у селах, а майже всі російськомовні українці зосереджувалися у містах. Проте, таких відмінностей у рівні урбанізації україномовних та російськомовних росіян не спостерігалось, відповідно, 85,77% (2 634 особи із 3 071 особи) та 84,14% (29 157 особи із 34 653 осіб)³¹². Абсолютна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян мешкали у містах.

Отже, рівень урбанізації всього населення Чернівецької області виявився істотно нижчим, ніж усього населення України. Переважна більшість населення області зосереджувалися в сільській місцевості, а більшість всього населення України мешкали у містах. При цьому, більшість українців, україномовних українців, україномовного населення та етнічних меншин, окрім росіян в області розселені в селах, а абсолютна більшість росіян, російськомовних українців та російськомовного населення зосереджувалися у містах. Максимальний рівень урбанізації населення у Чернівецькій області належав російськомовним українцям, а мінімальний – етнічним меншинам, окрім росіян. До того ж, серед усіх прикордонних областей України найнижчий рівень урбанізації етнічних меншин та етнічних меншин, окрім росіян спостерігався у Чернівецькій області. Окрім цього, Чернівецьчина виявилася єдиною серед усіх прикордонних областей, де рівень урбанізації українців залишався вищим, ніж рівень урбанізації меншин.

Частка сільського населення серед усього населення Чернівецької області. Серед загальної чисельності населення області рівень частки сільського населення залишався значно вищим, ніж серед усього населення прикордонних областей України. Так, серед усього населення Чернівецької області більшість становило сільське населення, на відміну від всього населення прикордоння України, де воно залишалося в меншості, відповідно,

59,93% (550 765 осіб із 919 028 осіб) та 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 осіб). За рівнем частки сільського населення серед усього населення Чернівецьчина посідала друге місце, після Закарпаття серед усіх прикордонних областей України³¹³.

Досить істотно відрізнявся рівень частки сільського населення серед населення Чернівецької області за етнічними ознаками. Чернівецьчина є єдиною областю в Україні, де рівень частки сільського населення серед українців виявився нижчим, ніж серед етнічних меншин, відповідно, 56,99% (392 688 осіб із 689 056 осіб) та 68,74% (71 895 осіб із 229 972 осіб). Найбільш істотно різнився рівень частки сільського населення між росіянами та етнічними меншинами, крім росіян, відповідно, 15,93% (6 036 осіб із 37 881 особи) та 79,15% (152 041 особа із 192 091 особи)³¹⁴. Тобто, абсолютна більшість росіян в Чернівецькій області зосереджувалися у містах, а переважна більшість етнічних меншин, окрім росіян, за рахунок молдованів та румунів, розселені переважно у сільській місцевості. Варто відзначити також, що Чернівецьчина посідала перше місце серед усіх областей України за рівнем частки сільського населення серед етнічних меншин, окрім росіян.

Істотні відмінності спостерігалися і в рівні частки сільського населення серед населення Чернівецької області за мовними ознаками. Так, рівень частки сільського населення серед україномовного населення був майже вчетверо вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 57,31% (398 025 осіб із 694 468 осіб) та 12,83% (6 213 осіб із 48 434 осіб)³¹⁵. Тобто, переважна більшість україномовного населення області зосереджувалися у селах, а російськомовного населення – у містах. Серед україномовного населення Чернівецьчина рівень частки сільського населення залишався дещо вищим, ніж серед українців. І, навпаки, серед російськомовного населення цей рівень був дещо нижчим, ніж серед росіян.

Ще більш значні відмінності у рівні частки сільського населення спостерігалися між україномовними та російськомовними українцями. Так, серед україномовних українців сільське населення складало абсолютну більшість, а серед російськомовних українців – досить незначну меншість, відповідно, 57,70% (391 541 особа із 678 593 осіб) та 3,31% (307 осіб із 9 281 особи). До того ж, рівень частки сільського населення серед російськомовних українців у Чернівецькій області залишався найменшим серед усіх прикордонних областей України, крім Львівської. Частка сільського населення

у Чернівецькій була досить незначною як серед україномовних, так і серед російськомовних росіян, відповідно, 14,23% (437 осіб із 3 071 особи) та 15,86% (5 496 осіб із 34 053 осіб)³¹⁶.

Отже, серед усього населення Чернівецької області більшість становило сільське населення, на відміну від загальної чисельності населення прикордонних областей України, де більшість складало міське населення. За рівнем частки сільського населення Чернівецьчина посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України, після Закарпаття. У цій області сільське населення переважало серед українців, україномовних українців, україномовного населення, а особливо серед етнічних меншин, окрім росіян. Сільське населення складало меншість серед росіян, російськомовних українців, україномовних та російськомовних росіян, а також російськомовного населення. Найвищий рівень сільського населення в області залишався серед етнічних меншин, окрім росіян, а найнижчий – серед російськомовних українців. До того ж, за максимальним рівнем сільського населення серед етнічних меншин, окрім росіян Чернівецьчина посідала перше місце серед усіх областей прикордоння і друге місце за мінімальним рівнем цієї частки серед російськомовних українців.

Висновки. Таким чином, українці та україномовне населення мали абсолютну перевагу за чисельністю серед усього населення у містах та у більшості прикордонних районах Чернівецької області. Абсолютну більшість серед українців складали україномовні. Етнічні меншини, насамперед, молдовани та румуни були розселені не у всіх прикордонних районах Чернівецької області, а зосереджувалися переважно у трьох південних районах, і фактично не зазнавали мовної асиміляції, зберігаючи власні національні мови. Абсолютна більшість румунів та молдованів мешкали у селах. Росіяни розселені у прикордонні дисперсно, і зосереджувалися, насамперед в обласному центрі. Переважна більшість серед росіян були російськомовними, однак в умовах дисперсного розселення, насамперед у сільській місцевості їх не оминули процеси мовної асиміляції (українізації). На відміну від румунів та молдованів, переважну більшість серед росіян складають мігранти, які опинилися на теренах області за радянських часів.

За рівнем частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення Чернівецьчина посідала перше місце серед усіх прикордонних областей України та друге місце, після Закарпаття, за рівнем частки етнічних

меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних меншин. І, навпаки, рівень частки росіян серед загального числа етнічних меншин у Чернівецькій області залишався найнижчим серед усіх областей прикордоння, за винятком Закарпаття. За загальною чисельністю населення Чернівецька область посідала останнє місце серед усіх прикордонних областей України, а за абсолютною чисельністю українців та україномовного населення – передостаннє, поступаючись у цьому АР Крим.

Серед усіх прикордонних областей України в Чернівецькій області спостерігався найвищий рівень зосередження населення безпосередньо в прикордонні після Одеської, в значній мірі за рахунок обласного центру. У цілому Чернівецька область посідала п'яте місце серед усіх прикордонних областей серед усього населення прикордоння України, за часткою етнічних меншин, окрім росіян – третє, після Одеської та Закарпатської. У прикордонні Чернівецької області рівень зосередження українців та україномовного населення істотно перевищував рівень зосередження росіян та російськомовного населення.

Рівень урбанізації всього населення Чернівецької області істотно поступався рівню урбанізації всього населення України. Серед усього населення Чернівецької області, як і в більшості західних областей, переважало не міське, а сільське населення. При цьому, серед українців, україномовних українців, україномовного населення та етнічних меншин, окрім росіян, зокрема молдованів та румунів домінувало сільське населення, а серед росіян, російськомовних українців та російськомовного населення переважали мешканці міст.

5 ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Найменшу відстань державного кордону має Івано-Франківська область. Із 14-ти районів області лише один гірський Верховинський межує із Румунією (повіт Марамуреш). На території району розташовано одне селище міського типу, 41-е село та одне селище, разом 43 населених пунктів³¹⁷. Тобто, Івано-Франківське прикордоння складається лише із одного адміністративно-територіального утворення – одного району.

Українці. Абсолютну більшість серед усього населення району складали українці – 99,58% (29 954 особи із 30 079 осіб). Серед українців Верховинського району україномовні складали – 99,64% (29 946 осіб), лише 6 осіб (0,02%) були російськомовними. Рівень частки українців серед усього населення прикордонного району виявився навіть дещо вищим (99,58%), ніж серед загальної чисельності населення Івано-Франківської області – 97,52% (1 371 242 особи із 1 496 129 осіб), її міського та сільського населення, відповідно, 94,68% (554 946 осіб із 586 126 осіб) та 99,55% (816 296 осіб із 820 003 особи). Варто підкреслити, що рівень частки українців серед усього населення Івано-Франківської області залишався істотно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 97,52% та 77,82%³¹⁸. При цьому, серед усіх прикордонних областей в Івано-Франківщині був найвищий рівень частки українців в етнічному складі населення.

Виявилося також, що рівень частки україномовних серед українців у прикордонному Верховинському районі залишався навіть дещо вищим, ніж серед українців Івано-Франківської області – 99,83% (1 368 880 осіб із 1 371 242 осіб) та міських українців області – 99,60% (552 741 особа із 554 946 осіб), і лише дещо нижчим, ніж серед сільських українців – 99,98% (816 139 осіб із 816 296 осіб). При цьому, рівень частки україномовних серед українців в Івано-Франківщині був істотно вищим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 99,83% та 85,16%³¹⁹.

Натомість, рівень частки російськомовних залишався досить незначним: серед загальної чисельності українців Івано-Франківщини – 0,17% (2 301 особа), міських українців – 0,39% (2 162 особи), і найменше серед сільських українців області – лише 0,02% (139 осіб). Варто зазначити, що рівень частки російськомовних серед українців в області залишався мінімаль-

ним і був майже на порядок нижчим, порівняно із рівнем частки зросійщених за мовою серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 0,17% та 14,77%³²⁰. До того ж, Івано-Франківщина посідала перше місце серед усіх прикордонних областей України за рівнем частки україномовних серед українців. І, навпаки, рівень частки російськомовних серед українців у цій області залишався найнижчим серед усіх областей прикордоння України.

Отже, серед усього населення прикордоння Івано-Франківської області спостерігалось абсолютне домінування за чисельністю українців. Рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців в області виявився мізерним і найнижчим серед усіх прикордонних областей України. Абсолютну більшість серед українців Верховинського району складали україномовні.

Етнічні меншини. Незважаючи на те, що Верховинський район межує із Румунією серед його населення був лише один *румун*. Представників дисперсно розселених етнічних меншин нараховувалося лише 115 осіб, у тому числі 96 *росіян* (0,32%). Серед росіян російськомовними були 86,46% (83 особи), а україномовними – 13,54% (13 осіб). Рівень мовної асиміляції (українізації) дисперсно розселених у Верховинському районі росіян був істотно вищим, ніж рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців³²¹.

Як і в переважній більшості західних областей, чисельність росіян та їхня частка серед усього населення Івано-Франківської області залишалася досить незначною – лише 1,77% (24 925 осіб із 1 406 129 осіб). Дещо вищим був рівень їхньої частки серед міського населення області – 3,86% (22 605 осіб із 586 126 осіб). І зовсім незначним залишався рівень частки росіян серед сільського населення – лише 0,28% (2 320 осіб із 820 003 осіб). Між тим, рівень частки росіян серед усього населення області залишався незначним, на порядок нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 1,77% та 17,28%³²². До того ж, в Івано-Франківщині спостерігався найнижчий серед усіх прикордонних областей України рівень частки росіян серед усього населення.

У прикордонному Верховинському районі рівень частки російськомовних серед росіян виявився навіть дещо вищим, ніж серед загальної чисельності росіян в Івано-Франківській області – 86,45% (21 436 осіб із 24 925 осіб), міських росіян – 86,45% (19 541 особа із 22 605 осіб), і найменше серед сільських росіян – 81,68% (1 895 осіб із 2 320 осіб). До того ж, рівень частки російськомовних серед росіян в області залишався нижчим, ніж се-

ред загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 86,45% та 95,92%. Попри дисперсний тип розселення, рівень частки україномовних серед росіян залишався доволі незначним: у цілому серед загальної чисельності росіян Івано-Франківщини – 13,93% (3 473 особи), серед міських росіян – 13,49% (3 050 осіб), і найбільше серед сільських росіян – 18,23% (423 осіб). При цьому, рівень частки україномовних серед росіян в області був втричі вищим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 13,93% та 3,94%³²³.

Отже, серед усього населення прикордоння Івано-Франківської області частка та чисельність росіян залишалися мінімальними. Однак, навіть в умовах дисперсного розселення переважна більшість серед них були російськомовними. Проте, і рівень їхньої мовної асиміляції (українізації) виявився значним. Абсолютна більшість росіян, що мешкали у прикордонні Івано-Франківщини, як і в усіх західних областях, опинилися на цих теренах внаслідок міграційних процесів радянської доби. Серед першого покоління мігрантів, навіть в умовах дисперсного типу розселення, природні процеси мовної асиміляції не набувають такого значного розвитку, як серед їхніх нащадків. Активно сприяють мовній асиміляції екзогамні шлюби.

Етнічні меншини, окрім росіян. Серед усього населення Верховинського району, попри його прикордонний статус, чисельність та частка етнічних меншин, окрім росіян виявилася мізерною – лише 0,10% (29 осіб із 30 079 осіб). Доволі незначним було і представництво дисперсно розселених етнічних меншин, окрім росіян і в цілому в Івано-Франківській області, серед її міського та сільського населення, відповідно, 0,71% (9 962 особи із 1 406 129 осіб), 1,46% (8 575 осіб із 586 126 осіб) та 0,17% (1 387 осіб із 820 003 осіб). До того ж, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення в області був істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 0,71% та 4,90%³²⁴.

Отже, чисельність етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності населення прикордоння області залишалася мінімальною. Незначним було і територіальне представництво етнічних меншин і в цілому в Івано-Франківщині. При цьому, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення області залишався найнижчим, порівняно з усіма іншими областями прикордоння України.

Україномовне населення. Серед усього населення прикордонного Вер-

ховинського району Івано-Франківської області україномовне населення становило 99,64% (29 971 особа). До того ж, рівень частки україномовного населення, як і його чисельність, були дещо вищими, ніж українців – 99,58% (29 954 осіб). Виявилося також, що рівень частки україномовного населення серед усього населення прикордонного Верховинського району був навіть більшим, ніж серед загальної чисельності населення Івано-Франківщини – 97,80% (1375 275 осіб із 1 406 129 осіб) та її міського населення – 95,21% (558 078 осіб із 586 126 осіб), і фактично таким же, як і серед сільського населення – 99,66% (817 197 осіб із 820 003 осіб). Між тим, рівень частки україномовного населення серед усього населення області був істотно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 97,80% та 67,53%³²⁵. До того ж, Івано-Франківщина посідала перше місце серед усіх областей прикордоння України за рівнем частки україномовного населення у мовній структурі населення.

Серед загальної чисельності україномовного населення Верховинського району рівень частки україномовних українців становив 99,92% (29 946 осіб із 29 971 особи). Досить незначним залишався рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,04% (13 осіб) та 0,04% (12 осіб). Україномовні українці складали також і абсолютну більшість у структурі україномовного населення Івано-Франківської області, а також її україномовного міського та сільського населення, відповідно, 99,54% (1 368 880 осіб із 1 375 275 осіб), 99,04% (552 741 особа із 558 078 осіб) та 99,87% (816 139 осіб із 817 117 осіб). Навпаки, рівень частки україномовних росіян залишався досить незначним, відповідно, 0,25% (3 473 особи), 0,55% (3 050 осіб) та 0,05% (423 особи), як і рівень частки україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,21% (2 922 особи), 0,41% (2 287 осіб) та 0,08% (635 осіб)³²⁶.

Таким чином, серед загальної чисельності населення Івано-Франківського прикордоння спостерігалось абсолютне домінування україномовного населення. До того ж, чисельність україномовного населення перевищувала чисельність українців. Таке становище виникло в результаті того, що частка та чисельність зросійщених за мовою українців були мізерними і виявилися нижчими, ніж частка та чисельність україномовних етнічних меншин, дисперсно розселених у прикордонні. Україномовне населення прикордоння Івано-Франківщини складалося майже винятково із україно-

мовних українців, а рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався мінімальним.

Російськомовне населення. Чисельність російськомовне населення, як і його частка серед загальної чисельності населення Верховинського району, залишалися мінімальними – лише 0,32% (95 осіб). Рівень частки російськомовного населення серед усього населення прикордонного району був навіть нижчим, порівняно із цією часткою серед загальної чисельності населення Івано-Франківської області – 1,78% (24 984 особи із 1 406 129 осіб), її міського населення – 3,90% (22 845 осіб із 586 126 осіб), але вищим, ніж серед сільського населення – 0,26% (2 139 осіб із 820 003 осіб). Варто підкреслити, що рівень частки російськомовного населення серед усього населення області залишався істотно меншим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 1,78% та 29,59%³²⁷. До того ж, рівень частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення Івано-Франківщини був найнижчим, порівняно з усіма іншими прикордонними областями України.

Серед російськомовного населення Верховинського району частка російськомовних росіян становила 87,36% (83 особи із 96 осіб), російськомовних українців – 6,32% (6 осіб), російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – також 6,32% (6 осіб). Подібною була і структура російськомовного населення Івано-Франківської області у цілому та її російськомовного міського та сільського населення. Так, частка російськомовних росіян складала, відповідно, 85,80% (21 436 осіб із 24 984 осіб), 85,54% (19 541 особа із 22 845 осіб) та 88,59% (1 895 осіб із 2 139 осіб). Частка російськомовних українців становила, відповідно, 9,21% (2 301 особа), 9,46% (2 162 особи) та 6,50% (2 139 осіб). Найменшим залишався рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 4,99% (1 247 осіб), 5,00% (1 142 особи) та 4,91% (105 осіб)³²⁸.

Отже, серед усього населення прикордоння Івано-Франківщини чисельність та частка російськомовного населення були найменшими, порівняно з усіма іншими прикордонними областями України. До того ж, чисельність російськомовного населення у прикордонні області виявилася навіть нижчою, ніж чисельність росіян. Такі відмінності виникли у результаті того, що рівень мовної асиміляції (українізації) росіян залишався вищим, ніж рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Івано-Франківської області. Ступінь зосередження населення в прикордонні Івано-Франківщини (у Верховинському районі) виявився досить незначним – лише 2,14% (30 079 осіб із 1 406 129 осіб). При цьому, рівень зосередження українців та україномовного населення був вищим, відповідно, 2,18% (29 954 особи із 1 371 242 осіб) та 2,18% (29 971 особа із 1 375 275 осіб), ніж росіян та російськомовного населення, відповідно, 0,39% (96 осіб із 24 925 осіб) та 0,38% (95 осіб із 24 984 осіб)³²⁹. Тобто, Івано-Франківська область належала до тих прикордонних областей України, де рівень зосередження населення у прикордонні був мінімальним. Проте, цей рівень серед українців та україномовного населення залишався вищим, ніж серед росіян, етнічних меншин, окрім росіян та російськомовного населення.

Частка населення прикордоння Івано-Франківської області серед усього населення прикордоння України. Визначальною ознакою Івано-Франківського прикордоння став досить незначний ступінь зосередження в ньому всього населення прикордоння України (лише один із 90 прикордонних районів) – 0,30% (30 079 осіб із 10 051 029 осіб). Однак, рівень зосередження населення у прикордонні Івано-Франківщини відрізнявся за етнічними та мовними ознаками. Так, частка українців, що мешкали у прикордонному Верховинському районі, становила серед загальної чисельності українців прикордоння України 0,43% (29 954 особи із 6 940 373 особи), україномовних українців – 0,56% (29 946 осіб із 5 354 918 осіб), україномовного населення – 0,55% (29 971 особа із 5 473 228 осіб). Значно меншою залишалася частка прикордоння області серед інших мешканців прикордоння України: росіян, етнічних меншин, окрім росіян та російськомовного населення – менше 0,01%³³⁰. Тобто, рівень частки прикордоння Івано-Франківської області серед усього населення прикордоння України залишався досить незначним, найменшим серед усіх прикордонних областей.

Частка населення Івано-Франківської області серед усього населення України. Рівень частки прикордонної Івано-Франківщини також мав значні відмінності серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. Так, частка області серед усього населення України складала 2,91% (1 406 129 осіб із 48 240 902 осіб), серед українців – 3,65% (1 371 242 особи із 37 541 693 осіб), серед сукупної чисельності етнічних

меншин – 0,33% (34 887 осіб із 10 699 209 осіб), серед росіян – 0,30% (24 925 осіб із 8 334 141 особа), серед етнічних меншин, окрім росіян – 0,42% (9 962 особи із 2 365 068 осіб)³³¹. Тобто, частка Івано-Франківщини, як і Вінниччини, серед українців залишалася істотно вищою, ніж серед меншин.

До того ж, частка області серед усього україномовного населення України була істотно вищою, порівняно із часткою серед російськомовного населення, відповідно, 4,22% (1 375 275 осіб із 32 577 468 осіб) та 0,17% (24 984 особи із 14 273 670 осіб)³³². Попри те, що Івано-Франківщина є прикордонною, вона була значно більшим ареалом територіального розміщення в Україні для українців та україномовного населення, порівняно із росіянами, етнічними меншинами, окрім росіян та російськомовним населенням.

Отже, Івано-Франківське прикордоння характеризувалося найнижчим серед усіх прикордонних областей України рівнем зосередження всього населення. Однак, за рівнем зосередження у прикордонні області українці та україномовне населення переважали росіян, етнічні меншини, крім росіян та російськомовне населення.

Рівень урбанізації населення Івано-Франківської області. Рівень урбанізації населення прикордонної Івано-Франківщини, як і переважної більшості західних областей, залишався істотно нижчим, ніж рівень урбанізації всього населення України, відповідно, 41,68% (586 126 осіб із 1 406 129 осіб) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб). Тобто, абсолютна більшість населення області, на відміну від усього населення України, зосереджувалося не у містах, а в селах. Рівень урбанізації населення області відрізнявся за етнічними ознаками. Так, рівень урбанізації українців був удвічі нижчим, ніж етнічних меншин, відповідно, 40,47% (554 946 осіб із 1 371 242 осіб) та 89,37% (31 180 осіб із 34 887 осіб). Тобто, більшість українців мешкали в сільській місцевості, а більшість представників етнічних меншин – у містах. Абсолютна більшість росіян та етнічних меншин, окрім росіян зосереджувалися в містах області (дев'ять із десяти), відповідно, 90,69% (22 605 осіб із 24 925 осіб) та 86,08% (8 575 осіб із 9 962 осіб)³³³.

Значно відрізнявся також і рівень урбанізації населення Івано-Франківської області за мовними ознаками. Зокрема, рівень урбанізації україномовного населення був більш, ніж удвічі нижчим, порівняно з російськомовним населенням, відповідно, 40,58% (558 078 осіб із 1 375 275 осіб)

та 91,44% (22 845 осіб із 24 984 осіб)³³⁴. Тобто, переважна більшість україномовного населення мешкали в сільській місцевості, а російськомовне населення зосереджувалося переважно у містах. Рівень урбанізації україномовного населення залишався таким же, як і українців. Не мав відмінностей і рівень урбанізації російськомовного населення та росіян.

Відрізнявся також і рівень урбанізації україномовних та російськомовних українців, відповідно, 40,38% (552 741 особа із 1 368 880 осіб) та 93,96% (2 162 особи із 2 301 особи). Тобто, якщо більшість україномовних українців зосереджувалися в селах, то майже всі російськомовні українці були мешканцями міст. Попри незначну чисельність, абсолютна більшість україномовних та російськомовних росіян мешкали у містах і рівень їхньої урбанізації залишався доволі значним, відповідно, 87,82% (3 050 осіб із 3 473 осіб) та 91,16% (19 541 особа із 21 436 осіб)³³⁵.

Отже, рівень урбанізації населення Івано-Франківської області залишався істотно нижчим, ніж рівень урбанізації всього населення України. Більшість всього населення області мешкали не в містах, а в селах. До того ж, переважна більшість українців, україномовних українців та україномовного населення розселені в сільській місцевості, навпаки, більшість росіян, етнічних меншин, окрім росіян, російськомовних українців та російськомовного населення зосереджувалися у містах. Найвищий рівень урбанізації в області мали російськомовні українці, а найнижчий – україномовні українці.

Частка сільського населення серед усього населення Івано-Франківської області. Серед загальної чисельності населення Івано-Франківщини рівень частки сільського населення був істотно вищим, ніж серед усього населення прикордонних областей України. Так, серед усього населення області абсолютну більшість становило сільське населення, на відміну від всього населення прикордоння України, відповідно, 58,32% (820 003 особи із 1 406 129 осіб) та 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 осіб). За рівнем частки сільського населення серед усього населення Івано-Франківщина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей України, після Закарпатської та Чернівецької. Значні відмінності у рівні частки сільського населення Івано-Франківської області спостерігалися за етнічними ознаками. Так, серед українців цей рівень виявився майже вшестеро вищим, порівняно з етнічними меншинами, відповідно, 59,53% (816 296 осіб із 1 371 242 осіб) та 10,63% (3 707 осіб із 34 887 осіб)³³⁶. Тобто, абсо-

лютна більшість українців Івано-Франківщини мешкали в сільській місцевості, а етнічні меншини зосереджувалися переважно у містах.

До того ж, рівень частки сільського населення серед росіян був нижчим, ніж серед етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 9,31% (2 320 осіб із 24 925 осіб) та 13,92% (1 387 осіб із 9 962 осіб)³³⁷. Тобто, в сільській місцевості Івано-Франківської області спостерігалось досить незначне територіальне представництво як росіян, так і етнічних меншин, окрім росіян, де вони розселені дисперсно. Варто зазначити також, що Івано-Франківщина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей України за найнижчим рівнем частки сільського населення серед етнічних меншин, окрім росіян, після Луганської та Харківської, а серед росіян – четверте, після Львівської, Донецької та Луганської. Отже, рівень частки сільського населення серед українців в Івано-Франківській області залишався одним із найвищих серед усіх прикордонних областей, і, навпаки, серед росіян та етнічних меншин, окрім росіян – одним із найнижчих.

Істотні відмінності залишалися також і в рівні частки сільського населення серед населення області за мовними ознаками. Зокрема, рівень частки сільського населення серед україномовного населення виявився майже всемо вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 59,42% (817 197 осіб із 1 375 275 осіб) та 8,56 % (2 139 осіб із 24 984 осіб)³³⁸. Тобто, абсолютна більшість україномовного населення області зосереджувалися у сільській місцевості, натомість, територіальне представництво російськомовного населення у селах залишалося досить незначним. До того ж, якщо рівень частки сільського населення серед україномовного населення та українців фактично не відрізнявся, то цей рівень серед російськомовного населення був дещо нижчим, ніж серед росіян. Окрім цього, рівень частки сільського населення серед україномовного населення в Івано-Франківщині був одним із найвищих серед усіх прикордонних областей України (друге місце, після Львівської), але серед російськомовного населення залишався одним із найнижчих в Україні.

Доволі значні відмінності у рівні частки сільського населення були між україномовними та російськомовними українцями в Івано-Франківщині, відповідно, 59,02% (816 139 осіб із 1 368 880 осіб) та 6,04% (139 осіб із 2 301 особи). Тобто, чисельність російськомовних українців, які мешкали в селах області, залишалася мізерною, а абсолютна більшість їх

зосереджувалися у містах, на відміну від україномовних українців, які мешкали переважно у сільській місцевості. Рівень частки сільського населення серед україномовних росіян, попри незначну чисельність в абсолютних показниках, був дещо вищим, порівняно із російськомовними росіянами, відповідно, 12,18% (423 особи із 3 473 осіб) та 8,84% (1 895 осіб із 21 436 осіб)³³⁹. Однак, переважна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян в Івано-Франківщині мешкали не в селах, а в містах.

Отже, визначальною ознакою населення Івано-Франківської області став досить значний рівень сільського населення, на відміну від усього населення прикордонних областей України, де більшість зосереджувалися в містах. Серед українців, україномовних українців та україномовного населення в області переважало сільське населення. Серед росіян, етнічних меншин, окрім росіян, російськомовних українців та російськомовного населення домінувало не сільське, а міське населення. Найвищий рівень сільського населення в Івано-Франківщині спостерігався серед україномовних українців, а найнижчий – серед російськомовних українців.

Висновки. Таким чином, визначальною ознакою прикордонного Верховинського району, як і усієї Івано-Франківської області, є етнічна та мовна однорідність населення. Абсолютну більшість серед усього населення становили українці та україномовне населення. Чисельність етнічних меншин залишалася досить незначною і вони мали дисперсний тип розселення. У прикордонні Івано-Франківської області, як і в інших західних областях України, відбувалися процеси природної мовної асиміляції українською більшістю представників дисперсно розселених етнічних меншин. Російська етнічна меншина складалася переважно із числа мігрантів у першому поколінні. Українці ж мовної асиміляції фактично не зазнавали.

Івано-Франківщина посідала перше місце серед усіх областей України за рівнем частки українців та україномовного населення, а також за рівнем частки україномовних серед українців. І, навпаки в етнічному складі населення області був найнижчий рівень частки росіян, етнічних меншин, окрім росіян та російськомовного населення серед усього населення, порівняно, із усіма іншими прикордонними областями, як і найнижчий рівень частки російськомовних серед українців. Чисельність росіян та російськомовного населення в абсолютних показниках в Івано-Франківщині залишалася найменшою серед усіх прикордонних областей України, а за найменшою чисе-

льністю етнічних меншин, окрім росіян ця область перевищувала лише Волинь. Безпосередньо у прикордонні Івано-Франківської області, за винятком Київщини, зосереджувалася найменша чисельність всього населення, порівняно з усіма іншими прикордонними областями України. Рівень урбанізації населення Івано-Франківщини, як і переважної більшості західних областей, залишався істотно нижчим, ніж усього населення прикордоння України. Серед усього населення області більшість складало не міське, а сільське населення.

6 ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ

Із 13-ти районів Закарпаття вісім є прикордонними: Рахівський, Тячівський, Хустський та Виноградівський межують із Румунією (повіти Сату-Маре та Марамуреш); Виноградівський, Берегівський та Ужгородський – з Угорщиною: область (медьє) Саболч-Сатмар-Берег; Ужгородський, Перечинський та Великоберезнянський – зі Словаччиною (край Кошицький: округи Требішов, Михайлівці, Собранце та край Пряшівський: округ Снина); Великоберезнянський – із Польщею (Бешадський повіт Підкарпатського воєводства). Із п'яти міст обласного підпорядкування – чотири міста, включно з обласним центром – Ужгородом, розташовані у прикордонні. Близько до кордону розташовані також міста Чоп, Берегове та Хуст.

На території Рахівського району розташовано одне місто, три селища міського типу та 28 сіл, Тячівського – одне місто, п'ять селищ міського типу та 56 сіл, Хустського – одне селище міського типу та 56 сіл, Виноградівського – одне місто, два селища міського типу та 47 сіл, Берегівського – одне селище міського типу та 42 села, Ужгородського – одне селище міського типу та 64 села, Перечинського – одне місто та 24 села, Великоберезнянського – одне селище міського типу та 31-е село. Окрім того, до складу Хустської міськради входять три села, а до складу Берегівської міськради – одне село³⁴⁰. У Закарпатському прикордонні розташовано чотири міста обласного та чотири міста районного підпорядкування, 14 селищ міського типу та 352 села, разом 374 населених пункти. Отже, Закарпатське прикордоння складається із 12-ти адміністративно-територіальних утворень: чотирьох міст обласного підпорядкування та восьми районів.

Українці. Етнічний склад населення окремих прикордонних районів та міст Закарпатської області мав істотні відмінності. Найвищим рівень частки українців (96,35%) залишався серед усього населення у прикордонних зі Словаччиною гірських північно-західних районах: у Перечинському (30 857 осіб із 32 026 осіб) та Великоберезнянському (27 182 особи із 28 211 осіб). Доволі високим цей рівень був також і в інших прикордонних районах: у Хустському – 95,04% (92 146 осіб із 96 960 осіб), Рахівському – 83,77% (76 184 особи 90 945 осіб), Тячівському – 83,20% (142 978 осіб із 171 850 осіб) та Виноградівському – 71,44% (84 263 осіб із 117 957 осіб). Українці становили також абсолютну більшість і серед усього населення Ужгородсь-

кого району – 58,45% (43 489 осіб із 74 399 осіб). Лише в одному Берегівському районі українці опинилися в меншості серед усього населення – 18,84% (10 185 осіб із 54 062 осіб) ³⁴¹.

Відрізнявся також і етнічний склад населення міст обласного підпорядкування, розташованих у прикордонні Закарпаття. У Хусті та Ужгороді українці становили абсолютну більшість серед усього населення, відповідно, 88,34% (25 228 осіб із 28 559 осіб) та 77,83% (89 942 особи із 115 568 осіб), у Чопі – відносну більшість 48,08% (4 265 осіб із 8 870 осіб). І лише серед усього населення Берегівської міськради українці опинилися у меншості – 38,87% (10 321 особа із 26 554 особи). Однак, рівень частки українців серед загальної чисельності населення міста Берегового був удвічі вищим, ніж серед усього населення Берегівського району – 18,84% (10 185 осіб із 54 062 осіб) ³⁴².

У цілому, серед усього населення восьми прикордонних районів та чотирьох міст обласного підпорядкування Закарпаття частка українців становила 75,39% (640 258 осіб із 849 266 осіб). Однак, це було дещо менше, ніж серед загальної чисельності населення області – 80,51% (1 010 127 осіб із 1 254 614 осіб), як і серед її міського та сільського населення, відповідно, 77,42% (356 711 осіб із 460 429 осіб) та 82,27% (653 416 осіб із 794 185 осіб). Тобто, незважаючи на прикордонний статус Закарпаття, рівень частки українців серед усього населення області залишався навіть вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 80,51% та 77,82% ³⁴³.

Абсолютна більшість українців прикордоння Закарпаття визнавали рідною українську мову. В усіх восьми прикордонних районах рівень частки україномовних серед українців перевищував 99%, зокрема, у Хустському – 99,95% (92 102 особи із 92 146 осіб), Великобerezнянському – 99,93% (27 164 особи із 27 182 осіб), Тячівському – 99,88% (142 809 осіб із 142 978 осіб), Рахівському – 99,78% (76 015 осіб із 76 184 осіб), Виноградівському – 99,12% (83 521 особа із 84 263 осіб), Перечинському – 99,03% (30 559 осіб із 30 857 осіб), Ужгородському – 99,00% (43 053 особи із 43 489 осіб) та Берегівському – 98,84% (10 067 осіб із 10 185 осіб), а також у місті Хусті – 99,49% (25 100 осіб із 25 228 осіб). Дещо нижчим залишався рівень частки україномовних серед українців в інших містах: у Береговому – 96,84% (9 995 осіб із 10 321 особи), Ужгороді – 96,19% (86 515 осіб із 89 942 осіб) та Чопі – 94,72% (4 040 осіб із 4 265 осіб) ³⁴⁴.

Серед українців Закарпатського прикордоння рівень частки україномовних виявився дещо нижчим – 99,05% (634 155 осіб із 640 258 осіб), ніж серед загальної чисельності українців Закарпаття та сільських українців області, відповідно, 99,19% (1 001 977 осіб із 1 010 127 осіб) та 99,73% (651 656 осіб із 653 416 осіб), але вищим, ніж серед міських українців – 98,20% (552 741 особа із 554 946 осіб). До того ж, рівень частки україномовних серед українців в області був істотно вищим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 99,19% та 85,16%³⁴⁵.

Чисельність російськомовних українців залишалася досить незначною у районах та містах Закарпаття: по декілька десятків осіб, за винятком Ужгорода. Тому і частка російськомовних серед українців у Хусті та всіх прикордонних районах не досягала і 1%. Так, частка російськомовних серед українців становила за районами: у Великобerezнянському – лише 0,03% (8 осіб із 27 182 осіб), Хустському – 0,03% (29 осіб із 92 146 осіб), Тячівському – 0,06% (80 осіб із 142 978 осіб), Перечинському – 0,12% (37 осіб із 30 857 осіб), Рахівському – 0,14% (110 осіб із 76 184 осіб), Виноградівському – 0,16% (138 осіб із 84 263 осіб), Берегівському – 0,27% (28 осіб із 10 185 осіб) та Ужгородському – 0,70% (303 осіб із 43 489 осіб). Досить незначною була і частка російськомовних серед українців міста Хуста – 0,41% (103 особи із 25 228 осіб). Дещо вищою – в інших трьох містах: у Береговому – 1,75% (181 особа із 10 321 особи), Ужгороді – 3,13% (2 811 осіб із 89 942 осіб) та Чопі – 4,57% (195 осіб із 8 870 осіб)³⁴⁶.

У цілому, серед українців у чотирьох містах та у восьми прикордонних районах Закарпаття частка російськомовних залишалася досить незначною – лише 0,62% (4 026 осіб із 640 258 осіб). Рівень частки зросійщених за мовою виявився дещо вищим, ніж серед загальної чисельності українців у Закарпатті та сільських українців, відповідно, 0,52% (5 297 осіб із 1 010 127 осіб) та 0,06% (392 особи із 653 416 осіб), але нижчим, ніж серед міських українців області – 1,38% (4 905 осіб із 356 711 осіб). Варто підкреслити, що рівень частки російськомовних серед українців у Закарпатті, як і в інших західних областях, залишався мінімальним і був значно нижчим, порівняно із рівнем частки зросійщених за мовою серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 0,52% та 14,77%³⁴⁷.

Отже, серед загальної чисельності населення Закарпатського прикордоння українці домінували за чисельністю. Серед усього населення із чоти-

рьох міст обласного підпорядкування у прикордонні українці складали абсолютну більшість у двох, в одному – відносну більшість та ще в одному (Береговому) поступалися за чисельністю угорцям. Серед усього населення із восьми прикордонних районів українці становили абсолютну більшість у семи, і лише в одному (Берегівському) опинилися в меншості. Серед українців прикордоння Закарпатської області абсолютну більшість складали україномовні. Процеси мовної асиміляції (зросійщення) не набули значного в середовищі українців прикордоння області, насамперед у селах.

Етнічні меншини. Угорці. Досить нерівномірно на території Закарпатській області розселені представники етнічних меншин. Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною Закарпаття є угорці, які зосереджені переважно у трьох районах, які межують з Угорщиною. Однак, лише в одному з них (Берегівському) вони складали абсолютну більшість серед усього населення – 76,14% (41 163 особи із 54 062 осіб). Доволі значним залишався також і рівень їхньої частки серед загальної чисельності населення ще у двох районах: в Ужгородському – 33,36% (24 822 особи із 74 399 осіб) та Виноградівському – 26,17% (30 874 особи із 117 957 осіб). Угорці становили також відносну більшість серед усього населення міста Берегового – 49,06% (12 785 осіб із 26 554 осіб). Доволі значною була також і їхня частка серед усього населення міста Чопа – 39,41% (3 496 осіб із 8 870 осіб). Істотно меншим залишалося територіальне представництво угорців серед усього населення Ужгорода – 6,90% (7 972 особи із 115 568 осіб) та Хуста – 5,97% (1 706 осіб із 28 559 осіб), а також районів: Хустського – 3,90% (3 785 осіб із 96 960 осіб), Рахівського – 3,22% (2 929 осіб із 90 945 осіб) та Тячівського – 2,90% (4 991 осіб із 171 850 осіб)³⁴⁸. У Великобerezнянському та Перечинському районах угорців нараховувалося лише декілька осіб.

Понад 80% загальної чисельності угорців Закарпаття зосереджені лише у трьох південно-західних прикордонних районах (Берегівському, Ужгородському та Виноградівському), а також трьох містах обласного підпорядкування (Береговому, Ужгороді та Чопі). Однак, лише в Берегівському районі угорці складали абсолютну більшість серед загальної чисельності населення. У Закарпатській області нараховувалося 151 516 угорців, що складало 96,78% їхньої загальної чисельності в Україні (156 566 осіб)³⁴⁹. Закарпаття, а точніше три райони та три міста обласного підпорядкування, розташовані у прикордонні, є основним ареалом територіального розміщен-

ня угорців в Україні.

Абсолютна більшість угорців Закарпаття мешкали у селах, серед них переважали ендогамні шлюби. Тому, в умовах компактного типу розселення рідною мовою для абсолютної більшості представників угорської меншини в Закарпатті залишалася угорська – 97,06% (147 056 осіб із 151 516 осіб). Процеси асиміляції їхнього мовного середовища не набули широкого поширення. Рівень частки україномовних, як і російськомовних, залишався досить незначним, відповідно, 2,60% (3 932 особи) та 0,25% (378 осіб)³⁵⁰.

Отже, найбільшою за чисельністю етнічною меншиною прикордоння Закарпаття є угорці, однак вони складали меншість серед усього населення області. Із восьми прикордонних районів угорці становили абсолютну більшість серед усього населення лише в одному, а із чотирьох міст прикордоння складали відносну більшість серед усього населення також лише в одному місті. Угорці переважно мешкали у сільській місцевості Закарпатського прикордоння. Абсолютну більшість серед них складали ті, хто визнавав рідною угорську мову. Процеси мовної асиміляції не набули значного поширення в їхньому мовному середовищі, хоча рівень частки україномовних серед угорців виявився навіть вищим, порівняно з російськомовними. Прикордоння Закарпаття, а точніше лише окремі райони та міста, що межують з Угорщиною, залишалися основним ареалом територіального розміщення угорців в Україні.

Росіяни. Другою за чисельністю етнічною меншиною після угорців у Закарпатській області є росіяни. І це, незважаючи на те, область не межує з Російською Федерацією і до 1944 року росіян у Закарпатті фактично не було. На відміну від представників інших етнічних меншин, які мешкали переважно у селах, росіяни зосереджувалися у містах, насамперед в обласному центрі. Більшість росіян – мешканців Закарпаття, як і всіх інших західних областей, народилася за межами України і є мігрантами у першому поколінні. Так, в Ужгороді нараховувалося 11 106 росіян, що становило 9,61% загальної чисельності населення міста (115 568 осіб). Доволі значною була також і частка росіян серед усього населення прикордонного міста Чопа – 8,33%, при незначній чисельності в абсолютних показниках (739 осіб із 8 870 осіб). Істотно меншим залишався рівень частки росіян серед усього населення інших двох міст області: Хуста – 3,88% (1 107 осіб із 28 559 осіб) та Берегового – 5,44% (1 445 осіб із 26 554 осіб)³⁵¹.

У прикордонних районах Закарпаття чисельність росіян, як і їхня частка серед усього населення, залишалися істотно нижчими: в Ужгородському – 2,00% (1 485 осіб із 74 399 осіб), Перечинському – 1,34% (430 осіб із 32 026 осіб), Виноградівському – 1,21% (1 425 осіб із 117 957 осіб), Тячівському – 1,05% (1 799 осіб із 171 850 осіб), Хустському – 0,87% (846 осіб із 96 960 осіб), Рахівському – 0,85% (774 особи із 90 945 осіб), Великоберезнянському – 0,74% (210 осіб із 28 211 осіб) та Берегівському – 0,67% (361 особа із 54 062 осіб)³⁵².

У цілому, серед усього населення Закарпатського прикордоння частка росіян становила 2,57% (21 785 осіб із 849 266 осіб). Рівень частки росіян серед усього населення прикордоння виявився дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення області – 2,47% (30 993 особи із 1 254 614 осіб) та серед сільського населення – 0,65% (5 127 осіб із 794 185 осіб), але нижчим, ніж серед міського – 5,62% (25 866 осіб із 460 429 осіб). До того ж, рівень частки росіян серед усього населення Закарпаття залишався значно меншим, на порядок нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 2,47% та 17,28%³⁵³.

Російськомовні росіяни. Незважаючи на дисперсний тип розселення росіян у Закарпатській області, асиміляційні процеси у їхньому мовному середовищі не набули широкого розповсюдження. Частка російськомовних серед росіян залишалася найвищою в містах обласного підпорядкування: у Чопі – 96,21% (711 осіб із 739 осіб), Береговому – 95,71% (1 383 особи із 1 445 осіб), Ужгороді – 93,24% (10 355 осіб із 11 106 осіб), але дещо нижчою у Хусті – 89,01% (986 осіб із 1 107 осіб). Більші розбіжності у мовній структурі росіян спостерігалися за окремими районами Закарпаття. У п'яти прикордонних районах частка російськомовних серед них становила близько 90%: у Берегівському – 92,52% (334 особи із 361 особи), Ужгородському – 92,05% (1 367 осіб із 1 485 осіб), Тячівському – 90,83% (1 634 особи із 1 799 осіб), Хустському – 90,19% (763 особи із 846 осіб) та Виноградівському – 89,19% (1 271 особа із 1 425 осіб)³⁵⁴.

Істотно нижчим залишався рівень частки російськомовних серед росіян у гірських районах, де їхня загальна чисельність залишалася досить незначною: у Великоберезнянському – 73,81% (155 осіб із 210 осіб), Перечинському – 80,47% (346 осіб із 430 осіб) та Рахівському – 85,14% (659 осіб із 774 осіб). У цілому, серед росіян, які мешкали у прикордонні Закарпаття,

частка російськомовних становила 91,88% (20 015 осіб із 21 185 осіб). Однак, рівень цієї частки серед росіян у прикордонні виявився дещо вищим, ніж серед загальної чисельності росіян у Закарпатті та сільських росіян, відповідно, 91,75% (28 435 осіб із 30 993 осіб) та 89,23% (4 575 осіб із 5 127 осіб), але нижчою, порівняно з міськими росіянами – 92,24% (23 860 осіб із 25 866 осіб). Між тим, рівень частки російськомовних серед росіян у Закарпатській області був нижчим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 91,75% та 95,92%³⁵⁵.

Україномовні росіяни. Процеси асиміляції мовного середовища росіян у прикордонних містах і районах Закарпатської області мали істотні територіальні відмінності. Найбільш значного розповсюдження мовна асиміляція (українізація) набула в сільських районах, де росіяни розселені дисперсно: у Великоберезнянському – 26,19% (55 осіб із 210 осіб), Перечинському – 19,53% (84 особи із 430 осіб), Рахівському – 14,08% (109 осіб із 774 осіб), Виноградівському – 10,39% (148 осіб із 1 425 осіб), Хустському – 9,69% (82 особи із 846 осіб) та Тячівському – 8,12% (146 осіб із 1 799 осіб), а також у місті Хусті – 10,75% (119 осіб із 1 107 осіб). Дещо меншим був рівень мовної асиміляції (українізації) росіян в інших містах області: в Ужгороді – 6,54% (726 осіб із 11 106 осіб), Береговому – 3,60% (52 особи із 1 445 осіб) та Чопі – 3,38% (25 осіб із 739 осіб), а також в Ужгородському та Берегівському районах, відповідно, 7,54% (112 осіб із 1 485 осіб) та 4,43% (16 осіб із 361 особи)³⁵⁶.

У цілому, у Закарпатському прикордонні (чотири міста обласного підпорядкування та вісім районів) рівень мовної асиміляції (українізації) росіян залишався істотно вищим, ніж рівень мовного зросійщення українців, відповідно, 7,68% та 0,62%, однак в абсолютних показниках чисельність україномовних росіян виявилася значно меншою, ніж чисельність російськомовних українців, відповідно, 1 674 особи та 4 026 осіб. За рівнем мовної асиміляції (українізації) росіяни прикордоння поступалися рівню частки україномовних серед загальної чисельності росіян Закарпаття та сільським росіянам області, відповідно, 7,91% (2 451 особа із 30 993 особи) та 10,06% (516 осіб із 5 127 осіб), але залишалася дещо нижчою, порівняно з міськими росіянами – 7,48% (1 935 осіб із 25 866 осіб). Однак, рівень частки україномовних серед росіян у Закарпатській області був удвічі вищим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 7,91% та 3,94%³⁵⁷.

Отже, серед загальної чисельності населення Закарпатського прикордоння чисельність та частка росіян залишалися досить незначними. Більшість росіян мешкали у містах прикордоння, насамперед в обласному центрі. Серед росіян переважали російськомовні. Однак, в умовах дисперсного населення, особливо у сільській місцевості, у мовному середовищі росіян спостерігалися процеси мовної асиміляції (українізації). Серед росіян – мешканців Закарпатського прикордоння, як, до речі, і в цілому у Західній Україні, переважали мігранти в першому поколінні. У середовищі першого покоління мігрантів природні процеси мовної асиміляції не набувають такого значного розвитку, як серед їхніх нащадків. Цьому сприяє дисперсний тип розселення та розповсюдження екзогамних шлюбів. До того ж, рівень частки росіян серед усього населення Закарпаття залишався найнижчим серед усіх прикордонних областей України, після Івано-Франківщини та Волині. Варто зазначити також, що у Закарпатті спостерігався найнижчий рівень частки росіян серед загальної чисельності етнічних меншин, порівняно з усіма іншими областями прикордоння.

Румуни. Третьою за чисельністю етнічною меншиною в Закарпатті є румуни, які зосереджені переважно у двох прикордонних із Румунією районах. Однак, навіть у цих двох районах області частка румунів серед усього населення була доволі незначною: у Тячівському – 12,39% (21 298 осіб із 171 850 осіб) та Рахівському – 11,56% (10 514 осіб із 90 945 осіб). На ці два райони припадало 99% загальної чисельності румунів у Закарпатській області. Тобто, в усіх інших прикордонних районах були лише поодинокі представники цієї етнічної меншини. У цілому, в Закарпатті мешкало 32 152 румуни, що становило лише 2,56% загальної чисельності населення області. Частка Закарпатської області серед загальної чисельності румунів в Україні становила 21,30% (32 152 особи із 150 989 осіб)³⁵⁸.

Лише два райони Закарпаття та три райони Чернівецької області залишалися основним ареалом територіального розміщення румунів в Україні. Як і угорці, більшість румунів у Закарпатській області мешкали в сільській місцевості і серед них переважали ендегамні шлюби. Внаслідок цього, зберігалася стабільність мовного середовища румунів, а асиміляція їх майже не зачепила. Із загальної чисельності румунів Закарпаття 32 152 особи, 99,05% (31 846 осіб) визнавали рідною румунську мову, і лише 0,51% (163 особи) – українську та ще менше – 0,13% (42 особи)³⁵⁹.

Отже, серед загальної чисельності населення Закарпатського прикордоння румуни опинилися в меншості. Однак, у жодному прикордонному районі чи місті обласного підпорядкування вони не домінували за чисельністю. Румуни, як етнічна меншина, представлені на теренах лише двох східних районах області (Рахівському та Тячівському), які межують із Румунією. Представники цієї етнічної меншини мешкали переважно у сільській місцевості в окремих населених пунктах. У сусідніх повітах Румунії мешкало значно більше українців, ніж румунів на Закарпатті. Переважну більшість серед румунів області складали ті, хто визнавав рідною румунську мову. Асиміляційні процеси не набули в їхньому мовному середовищі значного розвитку, хоча рівень частки україномовних серед румунів виявився дещо вищим, ніж рівень частки серед них російськомовних.

Словаки. Незважаючи на те, що Закарпаття межує зі Словаччиною, чисельність словаків у прикордонних районах області є досить незначною і вони розселені дисперсно. Із загального числа словаків Закарпаття (5 695 осіб), 2 523 особи мешкали в Ужгороді, що складало лише 2,18% усього населення міста та 1 191 особа в Ужгородському районі (1,60%). На обласний центр та приміський район припадало 65% загальної чисельності словаків Закарпаття. У двох інших прикордонних зі Словаччиною районах Перечинському та Великоберезнянському їх було ще менше, відповідно, 306 осіб (0,96%) та 270 осіб (0,96%). Серед загальної чисельності населення області частка словаків була досить незначною – лише 0,45% (5 645 осіб із 1 254 614 осіб). Однак, Закарпаття є основним ареалом територіального розміщення словаків в Україні – 89,06% (5 695 осіб із 6 397 осіб)³⁶⁰.

В умовах дисперсного розселення серед словаків значне розповсюдження набули екзогамні шлюби та розгорнулися процеси мовної асиміляції. У Закарпатській області лише 43,55% (2 480 осіб – відносна більшість) словаків визнавали рідною словацьку мову. Для 2 366 осіб (41,54%) рідною мовою залишалася українська, а для 147 осіб (2,58%) – російська³⁶¹. Крім того, 645 осіб (11,33%) визнавали рідною угорську мову, що переконливо свідчить про інерційний вплив етнічних процесів минулих часів, коли становище домінантної меншості у Закарпатті посідали угорці.

Отже, у Закарпатському прикордонні спостерігалася досить незначна чисельність словаків. Вони дисперсно розселені в обласному центрі та в трьох районах, які межують зі Словаччиною. У сусідньому Пряшівському

краї Словаччини, попри асиміляцій процеси, українців залишалося значно більше, ніж словаків на Закарпатті. У мовному середовищі дисперсно розселених словаків активно розгорнулися асиміляційні процеси. Тому, серед словаків, ті хто визнавав рідною словацьку мову, складали лише відносно більшість. Доволі значною серед них залишалася частка україномовних. Окрім того, значну частину серед словаків складали ті, хто визнавав рідною угорську мову, а частка російськомовних залишалася незначною. Абсолютна більшість словаків України мешкали у прикордонні Закарпаття, насамперед в Ужгороді та Ужгородському районі.

Цигани. У прикордонних районах Закарпаття розселені цигани, переважно дисперсно та малокомпактно. Найбільше циганів мешкали в Ужгородському районі – 3 022 особи, що становило 4,06% загальної чисельності населення, а також у містах Ужгороді та Береговому, відповідно, 1 705 осіб (1,48%) та 1 695 осіб (4,09%), Берегівському та Виноградівському районах, відповідно, 2 211 осіб (4,09%) та 920 осіб (0,78%). У цих трьох районах та двох містах обласного підпорядкування зосереджувалося майже дві третини усіх циганів області – 61,65% (9 553 особи із 14 004 осіб) ³⁶².

Серед усього населення Закарпатської області частка циганів, як і їхня чисельність, залишалася досить незначною – лише 1,12% (14 004 особи із 1 254 614 осіб). У Закарпатті зосереджувалося найбільше представників цієї етнічної меншини (відносна більшість), порівняно із усіма іншими областями. Частка області серед циганів в Україні становила 29,43% (14 004 особи із 47 587 осіб) ³⁶³.

Мовне середовище циганів Закарпаття характеризувалося значним розповсюдженням асиміляційних процесів. Лише 20,50% (2 871 особа із 14 004 особи) визнавали рідною власну національну мову, ще 16,67% (2 335 осіб) – українську, і лише 0,20% (28 осіб) – російську. Переважна більшість циганів, насамперед тих, які мешкали у районах малокомпактного розселення угорців (Береговому), визнавали рідною угорську мову – 62,38% (8 736 осіб) ³⁶⁴. Тобто, інерційний вплив колишнього домінантного становища угорців на мовному середовищі циганів відбився навіть ще більше, ніж у словаків.

Отже, на теренах Закарпатського прикордоння, як етнічна меншина, були представлені також і цигани. Вони розселені дисперсно переважно у двох із восьми прикордонних районах та в одному із чотирьох міст облас-

ного підпорядкування. У мовному середовищі циганів, які мешкали у прикордоння області, широкого розповсюдження набули асиміляційні процеси. Лише меншість серед них визнавали рідною власну національну мову. Більшість же циганів вважали рідною угорську мову. Доволі значною була також і частка україномовних циганів, на тлі досить незначного рівня частки серед них російськомовних. Попри те, що представники цієї меншини складали меншість серед усього населення прикордоння області, Закарпаття було головним осередком територіального розміщення циганів в Україні.

Поляки. Попри те, що на північному заході Закарпаття межує з Польщею, чисельність поляків в області була досить незначною – лише 518 осіб. У тому числі безпосередньо у прикордонному Великоберезнянському районі мешкали лише 7 поляків. Серед загальної чисельності населення Закарпатської області частка поляків складала лише 0,04% (518 осіб із 1 254 614 осіб). Доволі незначною залишалася і частка Закарпаття серед загальної чисельності поляків в Україні – лише 0,36% (518 осіб із 144 130 осіб). Переважна більшість дисперсно розселених поляків в області виявилися асимільованими за мовою: україномовні – 52,70% (273 особи), російськомовні – 20,85% (108 осіб). І лише 106 поляків (20,46%) визнавали рідною польську мову ³⁶⁵.

Отже, на теренах прикордоння Закарпатської області чисельність поляків залишалася досить незначною і вони мали дисперсний тип розселення. Тому, в мовному середовищі поляків спостерігалися активні асиміляційні процеси. Абсолютна більшість серед них визнавали рідною українську мову. Рівень частки тих, хто визнавав рідною польську та російську мову залишався істотно нижчим.

Етнічні меншини, крім росіян. Визначальною ознакою населення Закарпатського прикордоння є значне представництво етнічних меншин, окрім росіян, насамперед за рахунок угорців, румунів, циганів, словаків та поляків. Проте, вони опинилися в меншості серед усього населення прикордоння області і були досить нерівномірно розселені за окремими районами та містами обласного підпорядкування. Із восьми районів серед усього населення лише в одному (Берегівському) районі представники етнічних меншин, окрім росіян, завдяки, насамперед угорцям та циганам, становили абсолютну більшість – 80,49% (43 516 осіб із 54 062 осіб) ³⁶⁶.

Доволі значним виявився також і рівень частки сукупної чисельності

етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення ще в двох прикордонних районах: в Ужгородському – 39,55% (29 425 осіб із 74 399 осіб) та Виноградівському – 27,35% (32 269 осіб із 117 957 осіб). В інших п'яти районах прикордоння рівень цієї частки залишався істотно нижчим: у Тячівському – 15,75% (27 073 особи із 171 850 осіб), Рахівському – 15,38% (13 987 осіб із 90 945 осіб), Хустському – 4,09% (3 968 осіб із 96 960 осіб), Великоберезнянському – 2,91% (819 осіб із 28 211 осіб) та Перечинському – 2,31% (739 осіб із 32 026 осіб) ³⁶⁷.

Із чотирьох міст обласного підпорядкування прикордоння Закарпаття серед усього населення лише в одному (Береговому) етнічні меншини, крім росіян становили абсолютну більшість – 55,69% (14 788 осіб із 26 554 осіб). Досить значним був також рівень цієї частки і серед усього населення міста Чоп – 43,59% (3 866 осіб із 8 870 осіб). Серед усього населення в інших двох містах частка сукупної чисельності етнічних меншин, окрім росіян залишалася істотно нижчою: в Ужгороді – 12,56% (14 520 осіб із 115 568 осіб) та Хусті – 7,78% (2 224 особи із 28 559 осіб) ³⁶⁸.

Серед загальної чисельності населення Закарпатського прикордоння частка етнічних меншин, окрім росіян становила 22,04% (187 223 особи із 849 266 осіб). За цим рівнем прикордоння Закарпаття поступалося лише прикордонню Чернівецьчини – 25,94% (186 082 особи із 717 485 осіб). Однак, рівень цієї частки у прикордонні виявився вищим, ніж серед усього населення Закарпатської області, її міського та сільського населення, відповідно, 17,02% (213 494 осіб із 1 254 614 осіб), 16,91% (77 852 особи із 460 429 осіб) та 17,08% (135 642 осіб із 794 185 осіб). Варто підкреслити, що рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення Закарпаття був утричі вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 17,02% та 4,90% ³⁶⁹.

Отже, серед усього населення Закарпатського прикордоння доволі значною залишалася частка етнічних меншин, окрім росіян, хоча вони й опинилися в меншості. Абсолютну більшість представники етнічних меншин, окрім росіян складали лише в одному із восьми районів та в одному із чотирьох міст обласного підпорядкування прикордоння Закарпаття. За рівнем етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення Закарпаття посідало третє місце серед усіх прикордонних областей України, поступаючись у цьому лише Чернівецьчині та АР Крим. До того ж, у Закарпатській

області був найвищий у прикордонні рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних меншин.

Україномовне населення. У всіх прикордонних районах та містах Закарпаття, за винятком Чопа, рівень частки україномовного населення був дещо вищим, ніж рівень частки українців. У місті Береговому та Берегівському районі рівень цих часток фактично не відрізнявся. Україномовне населення складало абсолютну більшість серед усього населення у семи із восьми прикордонних районах. Так, їхня частка становила: у Великоберезнянському районі 98,98% (27 924 особи із 28 211 осіб), Перечинському – 96,60% (30 938 осіб із 32 026 осіб), Хустському – 95,21% (92 316 осіб із 96 960 осіб), Рахівському – 84,63% (76 968 осіб із 90 945 осіб), Тячівському – 83,52% (143 536 осіб із 171 850 осіб), Виноградівському – 71,98% (84 900 осіб із 117 957 осіб) та Ужгородському – 58,89% (43 817 осіб із 74 399 осіб)³⁷⁰.

Із чотирьох міст обласного підпорядкування Закарпаття в двох містах: в Ужгороді та Хусті україномовне населення складало абсолютну більшість серед усього населення, відповідно, 80,52% (93 051 особа із 115 568 осіб) та 90,22% (25 765 осіб із 28 559 осіб), а в Чопі – відносну більшість – 46,32% (4 109 осіб із 8 870 осіб). Лише в місті Береговому та Берегівському районі, де компактно розселені угорці, україномовне населення залишалося в меншості серед усього населення, відповідно, 38,43% (10 204 особи із 26 554 осіб) та 18,83% (10 182 особи із 54 062 осіб)³⁷¹.

У цілому, серед усього населення восьми прикордонних районів та чотирьох міст обласного підпорядкування Закарпаття частка та чисельність україномовного населення становила 76,18% (646 936 осіб із 849 266 осіб), що було навіть дещо більше за рівень частки українців – 75,39% (640 258 осіб). Виявилось також, що частка україномовного населення серед усього населення Закарпатського прикордоння залишався нижчою, ніж серед загальної чисельності населення області – 84,00% (1 016 268 осіб із 1 254 614 осіб), як і серед її сільського та міського населення, відповідно, 82,47% (654 950 осіб із 794 185 осіб) та 78,47% (361 318 осіб із 460 429 осіб). Між тим, рівень частки україномовного населення серед усього населення Закарпатської області був значно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 84,00% та 67,53%³⁷².

Серед загальної чисельності україномовного населення Закарпатського прикордоння абсолютну більшість становили україномовні українці –

98,02% (634 155 осіб із 646 936 осіб). Рівень частки україномовних росіян залишався досить незначним, як і рівень частки україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,26% (1 674 особи) та 1,72% (11 107 осіб). Такою ж була і структура україномовного населення Закарпатської області в цілому: україномовні українці – 98,59% (1 001 977 осіб із 1 016 268 осіб), україномовні росіяни – 0,24% (2 451 особа), україномовні етнічні меншини, крім росіян – 1,17% (11 840 осіб)³⁷³.

Серед міського україномовного населення Закарпаття частка україномовних українців була дещо нижчою – 96,96% (350 321 особа із 361 318 осіб), і, навпаки, рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався дещо вищим, відповідно, 0,53% (1 935 осіб) та 2,51% (9 062 особи). Найвищим рівень частки україномовних українців зберігався серед сільського україномовного населення області – 99,50% (651 656 осіб із 654 950 осіб), але рівень частки україномовних росіян, як і україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався зовсім незначним: 0,08% (516 осіб) та 0,42% (2 778 осіб)³⁷⁴.

Структура україномовного населення обласного центру – Ужгорода дещо відрізнялася від структури україномовного населення прикордоння Закарпатської області. Зокрема, рівень частки україномовних українців залишався дещо нижчим і складав 92,98% (86 515 осіб із 93 051 особи), а частка україномовних етнічних меншин, окрім росіян, навпаки, дещо вищою – 6,24% (5 810 осіб), при збереженні незначного рівня частки україномовних росіян – 0,78% (726 осіб)³⁷⁵.

Отже, внаслідок незначного розгортання процесів мовної асиміляції (українізації) представників етнічних меншин, україномовне населення прикордоння області, як і всього Закарпаття, складалося переважно лише із україномовних українців.

Таким чином, серед загальної чисельності населення прикордоння Закарпатської області абсолютну більшість складало україномовне населення. Серед усього населення чотирьох міст обласного підпорядкування прикордоння у двох із них україномовне населення становило абсолютну більшість, в одному – відносну більшість (Чопі) та ще в одному (Береговому) опинилося в меншості. Серед усього населення восьми прикордонних районів україномовне населення домінувало в семи і лише в одному районі складало меншість. За чисельністю україномовне населення прикордоння

Закарпаття навіть перевищувало українців. Таке становище спричинене тим, що рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців залишався нижчим в абсолютних показниках, ніж рівень мовної асиміляції (українізації) етнічних меншин, у тому числі і росіян. Проте, україномовне населення прикордоння області складалося переважно із україномовних українців. Частка, як і чисельність україномовних етнічних меншин були незначними.

Російськомовне населення. Частка російськомовного населення у прикордонних районах Закарпаття залишалася досить незначною і становила за районами: у Великоберезнянському – 0,63% (177 осіб із 28 211 осіб), Березівському – 0,75% (408 осіб із 54 062 осіб), Хустському – 0,84% (813 осіб із 96 960 осіб), Рахівському – 0,89% (809 осіб із 90 945 осіб), Тячівському – 1,06% (1 821 особа із 171 850 осіб), Перечинському – 1,28% (409 осіб із 32 026 осіб), Виноградівському – 1,28% (1 511 осіб із 117 957 осіб), і найбільше в Ужгородському – 2,47% (1 840 осіб із 74 399 осіб). У п'яти із восьми прикордонних районів рівень частки російськомовного населення виявився вищим, ніж рівень частки росіян. Проте, у Хустському, Перечинському та Великоберезнянському районах чисельність, а, відповідно, і частка російськомовного населення серед усього населення виявилася меншою, порівняно із росіянами ³⁷⁶.

Дещо вищим рівень частки російськомовного населення зберігався серед усього населення у містах обласного підпорядкування: у Хусті – 4,09% (1 167 осіб із 28 559 осіб), Береговому – 6,29% (1 669 осіб із 26 554 осіб), Чопі – 11,60% (1 029 осіб із 8 870 осіб) та Ужгороді – 12,40% (14 335 осіб із 115 568 осіб). У всіх чотирьох містах частка російськомовного населення, як і його чисельність, були навіть більшими за частку росіян та їхньої чисельності, відповідно, у Хусті – 3,88% (1 107 осіб), Береговому – 5,44% (1 445 осіб), Чопі – 8,33% (739 осіб) та Ужгороді – 9,61% (11 106 осіб) ³⁷⁷.

Однак, у цілому у восьми прикордонних районах та чотирьох містах обласного підпорядкування Закарпаття частка російськомовного населення серед усього населення залишалася доволі незначною і становила лише 3,07% (26 042 особи із 849 266 осіб). Цей рівень виявився дещо вищим, порівняно з часткою російськомовного населення серед загальної чисельності населення Закарпатської області та її сільського населення, відповідно, 2,90% (36 412 осіб із 1 254 614 осіб) та 0,66% (5 270 осіб із 794 185 осіб), але

нижчою, ніж серед міського населення – 6,76% (31 142 особи із 460 429 осіб). До того ж, рівень частки російськомовного населення серед усього населення Закарпаття був на порядок нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 2,90% та 29,59%³⁷⁸.

Серед загальної чисельності російськомовного населення Закарпатського прикордоння рівень частки російськомовних росіян досягав 76,86% (20 015 осіб із 26 042 осіб). Доволі значним був також і рівень частки російськомовних українців – 15,16% (4 026 осіб), значно меншим рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – 7,68% (2 001 особа)³⁷⁹. Тобто, російськомовне населення прикордоння області складалося не лише із російськомовних росіян, але й у значній мірі також із зросійщених за мовою українців та представників етнічних меншин, окрім росіян.

Подібною була також і структура російськомовного населення у цілому в Закарпатській області. Так, частка російськомовних росіян становила 78,09% (28 435 осіб із 36 412 осіб), російськомовних українців – 14,55% (5 297 осіб) та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – 7,36% (2 680 осіб). Серед російськомовного міського населення області частка російськомовних росіян складала 76,62% (23 860 осіб із 31 142 осіб), російськомовних українців – 15,75% (4 905 осіб) та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – 7,63% (2 377 осіб)³⁸⁰.

Серед російськомовного сільського населення Закарпаття, попри його незначну чисельність, рівень частки російськомовних росіян був вищим – 86,81% (4 575 осіб із 5 270 осіб), і, навпаки, рівень частки російськомовних українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян значно нижчим, відповідно, 7,94% (392 осіб) та 5,75% (303 особи). Структура російськомовного населення Ужгорода характеризувалася дещо нижчим рівнем частки російськомовних росіян – 72,24% (10 355 осіб із 14 335 осіб), і, навпаки, рівень частки російськомовних українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян виявився вищим, відповідно, 19,61% (2 811 осіб) та 8,15% (1 169 осіб)³⁸¹.

Структура російськомовного населення Закарпатського прикордоння відзначалося значним рівнем частки російськомовних українців, при домінуванні за чисельністю серед російськомовного населення російськомовних росіян, а найменшою за рівнем була частка російськомовних етнічних меншин, окрім росіян.

Отже, серед усього населення прикордоння Закарпатської області частка та чисельність російськомовного населення залишалася досить незначною. Однак, за чисельністю російськомовне населення дещо перевищувало росіян. Це співвідношення було зумовлено тим, що попри нижчий рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців у відносних показниках, порівняно з етнічними меншинами, насамперед із росіянами, в абсолютних показниках чисельність зросійщених за мовою українців виявилася дещо більшою за чисельність україномовних росіян. Тому, хоча переважну більшість серед російськомовного населення складали російськомовні росіяни, досить значним залишався рівень частки російськомовних українців та дещо нижчим – російськомовних етнічних меншин, окрім росіян. До того ж, у Закарпатті спостерігався найнижчий рівень частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення серед усіх областей України, після Івано-Франківщини та Волині.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Закарпатської області. Ступінь зосередження всього населення безпосередньо в прикордонні Закарпатської області залишався досить високим. Дві третини (67,69%) загальної чисельності населення області розселені у восьми прикордонних районах та чотирьох містах обласного підпорядкування Закарпаття (849 266 осіб із 1 254 614 осіб). До того ж, рівень зосередження українців у прикордонні виявився істотно нижчим, порівняно із росіянами, відповідно, 63,38% (640 258 осіб із 1 010 127 осіб) та 70,29% (21 785 осіб із 30 993 осіб), а особливо з представниками інших етнічних меншин – 87,69% (187 223 особи із 213 494 осіб)³⁸². Тому, що угорці, румуни, цигани та словаки мешкали безпосередньо в прикордонні.

Окрім цього, виявилось, що за рівнем зосередження у Закарпатському прикордонні україномовні українці та україномовне населення, відповідно, 63,29% (634 155 осіб із 1 001 977 осіб) та 63,66% (646 936 осіб із 1 016 268 осіб) поступалися російськомовним українцям та російськомовному населенню, відповідно, 76,01% (4 026 осіб із 5 297 осіб) та 71,52% (26 042 особи із 36 412 осіб). Особливо значні відмінності спостерігалися між україномовними та російськомовними росіянами, 46,18% (1 674 особи із 2 451 особи) та 70,39% (20 015 осіб із 28 435 осіб)³⁸³. Тобто, Закарпатська область посідала третє місце серед усіх прикордонних областей України після Одеської

та Чернівецької, де рівень зосередження населення безпосередньо у прикордонні був максимальним. До того ж, за цим рівнем українці та україномовне населення поступалися росіянам, а особливо етнічним меншинам, окрім росіян та російськомовному населенню. Найвищий рівень зосередження у прикордонні області належав етнічним меншинам, окрім росіян, а найнижчий – україномовним українцям.

Частка населення прикордоння Закарпатської області серед усього населення прикордоння України. Серед загальної чисельності населення прикордоння України доволі значною залишалася частка всього населення Закарпатського прикордоння – 8,45% (849 266 осіб із 10 051 029 осіб). Прикордоння Закарпаття посідало четверте місце серед усіх прикордонних областей України за рівнем зосередження всього населення. При цьому, рівень зосередження населення за етнічними ознаками у прикордонні області істотно відрізнявся. Зокрема, частка українців, які мешкали у прикордонні Закарпатської області, серед загальної чисельності українців прикордоння України складала 9,23% (640 258 осіб із 6 940 373 осіб). Однак, рівень частки росіян був досить незначним – лише 1,01% (21 785 осіб із 2 166 725 осіб), особливо на тлі рівня частки етнічних меншин, окрім росіян – 19,83% (187 223 особи із 943 931 особи)³⁸⁴. Тобто, у Закарпатському прикордонні перебував кожен п'ятий представник етнічних меншин, окрім росіян, які мешкали у прикордонні України. За рівнем зосередження етнічних меншин, окрім росіян прикордоння Закарпаття посідало друге місце серед усіх прикордонних областей України, після Одеської області.

Варто вказати також і на те, що ступінь зосередження у прикордонні Закарпаття україномовних залишався істотно вищим, порівняно з російськомовними. Так, рівень частки україномовних українців виявився істотно вищим, ніж рівень частки російськомовних українців серед загальної чисельності україномовних та російськомовних українців прикордоння України, відповідно, 11,84% (634 936 осіб із 5 354 918 осіб) та 0,26% (4 026 осіб із 1 576 770 осіб). Таке ж співвідношення спостерігалось і між рівнями частки україномовних та російськомовних росіян, відповідно, 2,83% (1 674 особи із 59 233 осіб) та 0,95% (20 015 осіб із 2 103 861 особи). Значні відмінності зберігалися також між частками україномовного та російськомовного населення, відповідно, 11,82% (646 936 осіб із 5 473 228 осіб) та 0,67% (26 042 особи із 3 893 622 осіб)³⁸⁵.

Отже, у прикордонні Закарпатської області спостерігався значний рівень зосередження населення. Закарпатське, як і Чернівецьке прикордоння, відзначалося досить високим рівнем зосередження етнічних меншин, окрім росіян, а також перевагою у рівні зосередження українців та україномовного населення, порівняно із росіянами та російськомовним населенням.

Частка населення Закарпатської області серед усього населення України. Істотні відмінності спостерігалися також і у рівні частки Закарпатської області серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. Зокрема, частка Закарпаття серед усього населення України становила 2,60% (1 254 614 осіб із 48 240 902 осіб), серед українців – 2,69% (1 010 127 осіб із 37 541 693 осіб), серед сукупної чисельності етнічних меншин – 2,29% (244 487 осіб із 10 699 209 осіб), найменше серед росіян – лише 0,37% (30 993 особи із 8 334 141 особи), і найбільше серед етнічних меншин, окрім росіян – 9,03% (213 494 особи із 2 365 068 осіб). Відрізнявся також і рівень частки області серед загальної чисельності україномовного та російськомовного населення в Україні, відповідно, 3,12% (1 016 268 осіб із 32 577 468 осіб) та 0,26% (36 412 осіб із 32 577 468 осіб)³⁸⁶. Тобто, Закарпатська область, як Одеська та Чернівецька, залишалася головним осередком територіального розміщення етнічних меншин, окрім росіян в Україні. До того ж, рівень частки області серед українців та україномовного населення залишався вищим, порівняно з росіянами та російськомовним населенням.

Рівень урбанізації населення Закарпатської області. Найнижчим, серед усіх областей України, залишався рівень урбанізації прикордонної Закарпатської області і складав 36,70% (460 429 осіб із 1 254 614 осіб). Тобто, абсолютна більшість населення Закарпаття мешкали в сільській місцевості, на відміну від усього населення України, де переважало міське населення – 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб). Рівень урбанізації населення області відрізнявся за етнічними ознаками. Зокрема, рівень урбанізації українців Закарпаття залишався нижчим, ніж етнічних меншин, відповідно, 35,31% (356 711 осіб із 1 010 127 осіб) та 42,42% (103 718 осіб із 244 487 осіб). Тобто, більшість українців та етнічних меншин мешкали в сільській місцевості. Проте, росіяни, на відміну від етнічних меншин, окрім росіян, зосереджувалися в містах області. Зокрема, рівень урбанізації росіян досягав 83,46% (25 866 осіб із 30 993 осіб), а рівень урбанізації етнічних мен-

шин, окрім росіян складав лише 36,47% (77 852 особи із 213 494 осіб), насамперед за рахунок угорців, румунів та циганів, які мешкали переважно в селах³⁸⁷.

Істотно відрізнявся також і рівень урбанізації населення Закарпаття за мовними ознаками. Зокрема, рівень урбанізації україномовного населення залишався більше, ніж удвічі нижчим, порівняно з рівнем урбанізації російськомовного населення, відповідно, 35,55% (361 318 осіб із 1 016 268 осіб) та 85,53% (31 142 особи із 36 412 осіб)³⁸⁸. Тобто, якщо переважна більшість україномовного населення мешкали в сільській місцевості, то російськомовне населення зосереджувалося переважно у містах. Рівень урбанізації україномовного населення був фактично таким же, як і українців. І, навпаки, за цим рівнем російськомовне населення перевищувало росіян.

Ще більш значні відмінності зберігалися у рівні урбанізації україномовних та російськомовних українців, відповідно, 34,96% (350 321 особа із 1 001 977 осіб) та 92,60% (4 905 осіб із 5 297 осіб). Тобто, більшість україномовних українців мешкали у селах, а майже всі російськомовні українці, попри свою незначну чисельність, мешкали у містах. Абсолютна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян зосереджувалися у містах і рівень їхньої урбанізації залишався доволі значним, відповідно, 87,82% (1 935 осіб із 2 451 особи) та 83,91% (23 860 осіб із 28 435 осіб)³⁸⁹.

Отже, рівень урбанізації населення Закарпатської області залишався найнижчим серед усіх областях України. Переважна більшість усього населення області мешкали у сільській місцевості. Українці, україномовні українці, україномовне населення та етнічні меншини, крім росіян мешкали переважно у селах і значно поступалися за рівнем урбанізації росіянам, російськомовним українцям та російськомовному населенню, які зосереджувалися у містах. Найвищий рівень урбанізації населення у Закарпатській області спостерігався серед російськомовних українців, а найнижчий – серед україномовних українців.

Частка сільського населення серед усього населення Закарпатської області. Серед загальної чисельності населення Закарпаття рівень частки сільського населення був істотно вищим, ніж серед усього населення прикордонних областей України. Зокрема, серед усього населення області абсолютну більшість становило сільське населення, на відміну від всього населення прикордоння України, відповідно, 63,30% (794 185 осіб із 1 254 614

осіб) та 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 осіб). За рівнем частки сільського населення серед усього населення Закарпаття посідало перше місце серед усіх прикордонних областей України³⁹⁰.

Значні відмінності у рівні частки сільського населення Закарпатської області зберігалися за етнічними ознаками. Так, серед українців цей рівень виявився вищим, порівняно з етнічними меншинами, відповідно, 64,69% (653 416 осіб із 1 010 127 осіб) та 57,58% (140 769 осіб із 244 487 осіб)³⁹¹. За рівнем частки сільського населення серед українців Закарпаття посідало перше місце серед усіх прикордонних областей України, а серед етнічних меншин – друге, після Чернівецької.

При цьому, рівень частки сільського населення серед росіян був вчетверо нижчим, ніж серед етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 16,54% (5 127 осіб із 30 993 осіб) та 63,53% (135 642 осіб із 213 494 осіб)³⁹². Тобто, в сільській місцевості Закарпатської області спостерігалось досить незначне територіальне представництво росіян, бо більшість із них мешкали у містах, на тлі досить високого рівня частки сільського населення серед етнічних меншин, окрім росіян. До того ж, за рівнем частки сільського населення серед етнічних меншин, окрім росіян Закарпаття посідало друге місце серед усіх прикордонних областей України, після Чернівецької.

Значні відрізнявся також і рівень частки сільського населення серед населення області за мовними ознаками. Так, рівень частки сільського населення серед україномовного населення виявився вчетверо вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 64,45% (654 950 осіб із 1 016 268 осіб) та 14,47% (5 270 осіб із 36 412 осіб)³⁹³. Тобто, якщо переважна більшість україномовного населення області зосереджувалися у сільській місцевості, натомість, представництво російськомовного населення у селах залишалося досить незначним, бо абсолютна більшість з них мешкали у містах. При цьому, рівень частки сільського населення серед україномовного населення та українців фактично не відрізнявся, то цей рівень серед російськомовного був дещо нижчим, ніж серед росіян. До того ж, рівень частки сільського населення серед україномовного населення в Закарпатті був найвищим серед усіх прикордонних областей України.

Найбільші відмінності у рівні частки сільського населення були між україномовними та російськомовними українцями в Закарпатській області, відповідно, 65,04% (651 656 осіб із 1 001 977 осіб) та 7,40% (392 особи із

5 297 осіб). Тобто, переважна більшість україномовних українців (дві третини) мешкали у сільській місцевості, а чисельність російськомовних українців, які мешкали в селах області залишалася досить незначною, бо більшість серед них зосереджувалися у містах. Рівень частки сільського населення серед україномовних росіян, попри незначну чисельність в абсолютних показниках, був дещо вищим, ніж серед російськомовними росіянами, відповідно, 21,05% (516 осіб із 2 451 особи) та 16,09% (4 575 осіб із 28 435 осіб)³⁹⁴. При цьому, переважна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян у Закарпатті мешкали не в селах, а в містах.

Отже, найвищий рівень сільського населення серед усього населення в Закарпатті залишався найвищим серед усіх прикордонних областей України. На відміну від усього населення України, більшість якого мешкало у містах, у Закарпатській області абсолютна більшість населення зосереджувалися в сільській місцевості. Сільське населення переважало серед українців, україномовних українців, етнічних меншин, окрім росіян та україномовного населення. Серед росіян, російськомовних українців та російськомовного населення домінувало не сільське, а міське населення. Найвищий рівень сільського населення в Закарпатті спостерігався серед україномовних українців, а найнижчий – серед російськомовних українців.

Висновки. Таким чином, серед усього населення прикордоння Закарпаття абсолютну більшість становили українці та україномовне населення. Абсолютну більшість серед українців складали україномовні, а рівень їхньої мовної асиміляції (зросійщення) залишався досить незначним. Лише у місті Береговому та Берегівському районі українців за чисельністю переважали угорці. Закарпатська область, а точніше три її прикордонні райони, залишалися основним ареалом територіального розміщення в Україні для трьох етнічних меншин: угорців, словаків та циганів. Росіяни дисперсно розселені переважно в містах і за чисельністю посідали друге місце серед етнічних меншин прикордоння області, після угорців. Хоча більшість серед росіян складали російськомовні, однак рівень їхньої мовної асиміляції виявився вищим не лише, порівняно з українцями, але й угорцями та румунами, останні розселені переважно у сільській місцевості в окремих населених пунктах. На відміну від угорців, румунів, циганів та словаків, серед росіян переважали мігранти радянських часів.

Серед усього населення Закарпаття був найнижчий рівень частки ро-

сіян та російськомовного населення, порівняно з іншими прикордонними областями, за винятком Івано-Франківщини та Волині. Натомість, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення Закарпаття був одним із найвищих у прикордонні, поступаючись у цьому лише Чернівецьчині та АР Крим. Закарпаття посідало також перше місце серед усіх прикордонних областей за рівнем частки етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних меншин. І, навпаки, останнє місце за рівнем частки росіян серед загального числа етнічних меншин. Абсолютна чисельність українців у Закарпатті залишалася найменшою серед усіх прикордонних областей, за винятком Чернівецьчини та АР Крим.

Серед усіх прикордонних областей України в Закарпатській області спостерігався один із найвищих рівнів зосередження населення безпосередньо в прикордонні, після Одеської та Чернівецької. Значною була частка всього населення, яке мешкало в прикордонні Закарпаття серед усього населення прикордоння України. Особливо високою була частка прикордоння області серед загальної чисельності етнічних меншин, окрім росіян, які мешкали в прикордонні України. За рівнем зосередження у прикордонні українці та україномовне населення істотно перевищували росіян та російськомовне населення. Рівень урбанізації населення Закарпаття залишався найнижчим серед усіх областей України. Переважну більшість серед усього населення області складало не міське та сільське населення. Серед українців, україномовних українців, україномовного населення та етнічних меншин, окрім росіян, зокрема, угорців, румунів та циганів домінувало сільське населення, а серед росіян, російськомовних українців та російськомовного населення переважало міське населення.

7 ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Із 20-ти районів Львівщини шість: Турківський, Старосамбірський, Мостиський, Яворівський, Жовківський та Сокальський межують з Польщею (Бешадський, Перемишльський, Ярославський, Любачівський повіти Підкарпатського, а також Томашівський та Грубешівський повіти Люблінського воєводства). Окрім цього, у прикордонні Львівської області розташоване одне із дев'яти міст обласного підпорядкування – Червоноград.

До складу Турківського району входять одне місто, одне селище міського типу та 65 сіл, Старосамбірського – три міста, два селища міського типу та 110 сіл, Мостиського – два міста та 110 сіл, Яворівського – два міста, чотири селища міського типу та 132 села, Жовківського – три міста, два селища міського типу та 160 сіл, Сокальського – чотири міста, одне селище міського типу та 101-е село. Окрім цього, у підпорядкуванні Червоноградської міськради перебуває одне місто та одне селище міського типу³⁹⁵. У цілому, у прикордонні Львівщини розташовано 20 міст, із них одне місто обласного підпорядкування та 19 міст районного підпорядкування, а також 11 селищ міського типу та 678 сіл, разом 709 населених пунктів. Отже, Львівське прикордоння складається із семи адміністративно-територіальних утворень: одного міста обласного підпорядкування та шести районів.

Українці. Серед загальної чисельності населення прикордонних районів абсолютну більшість складали українці: у Турківському – 99,69% (54 738 осіб із 54 906 осіб), Жовківському – 98,83% (107 894 особи із 109 173 осіб), Яворівському – 98,60% (121 596 осіб із 123 321 особи), Сокальському – 98,49% (96 638 осіб із 98 123 осіб) та Старосамбірському – 98,24% (80 695 осіб із 82 135 осіб). Лише серед усього населення Мостиського району та міста Червонограда рівень частки українців був дещо меншим, відповідно, 91,79% (56 835 осіб із 61 919 осіб) та 92,29% (64 868 осіб із 79 287 осіб)³⁹⁶.

У цілому, серед усього населення прикордоння Львівщини рівень частки українців досягав 97,28% (610 196 осіб із 627 260 осіб), і навіть перевищував частку українців серед загальної чисельності населення області – 94,82% (2 471 033 особи із 2 605 956 осіб). При цьому, українці складали 91,95% (1 410 494 особи із 1 533 976 осіб) серед міського населення Львівської області та 98,93% (1 060 539 осіб із 1 071 980 осіб) серед сільського

населення. До того ж, незважаючи на прикордонний статус Львівщини, рівень частки українців серед усього населення області був значно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 94,82% та 77,82%³⁹⁷.

Визначальною ознакою мовного середовища українців прикордоння Львівської області є абсолютне домінування україномовних. Зокрема, у Турківському районі – 99,99% (54 733 особи із 54 807 осіб), Старосамбірському – 99,97% (80 670 осіб із 80 695 осіб), Сокальському – 99,97% (96 610 осіб із 96 638 осіб), Мостиському – 99,95% (56 807 осіб із 56 835 осіб), Жовківському – 99,93% (107 814 осіб із 107 894 осіб), Яворівському – 99,91% (121 488 осіб із 121 596 осіб) та місті Червонограді – 99,54% (78 158 осіб із 78 493 осіб). До того ж, рівень частки україномовних серед українців прикордоння складав 99,91% (609 665 осіб із 610 196 осіб), і виявився навіть вищим, ніж серед загальної чисельності українців Львівщини та міських українців, відповідно, 99,55% (2 459 927 осіб із 2 471 033 осіб) та 99,23% (1 399 661 особа із 1 410 494 осіб), однак нижчим, ніж серед сільських українців – 99,97% (1 060 266 осіб із 1 060 539 осіб). До того ж, рівень частки україномовних серед українців в області залишався значно вищим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 99,55% та 85,16%³⁹⁸.

Чисельність російськомовних українців у прикордонні складала лише по декілька осіб у кожному із районів. Тому і частка російськомовних серед українців була досить мізерною, у кожному із шести районів – менше 0,10%. Так, Турківському районі частка російськомовних серед українців складала лише 0,01% (3 особи із 54 738 осіб), Старосамбірському – 0,02% (16 осіб із 80 695 осіб), Мостиському – 0,03% (16 осіб із 56 835 осіб), Сокальському – 0,03% (25 осіб із 96 638 осіб), Жовківському – 0,06% (69 осіб із 107 894 осіб) та Яворівському – 0,09% (106 осіб із 121 596 осіб), а також у місті Червонограді – 0,45% (242 особи із 64 868 осіб)³⁹⁹.

У цілому, серед українців Львівського прикордоння рівень частки зросійщених за мовою був досить незначним і становив лише 0,09% (528 осіб із 610 196 осіб). До того ж, виявилось, що рівень цієї частки був нижчим, ніж серед загальної чисельності українців у Львівській області, а також серед міських українців, відповідно, 0,43% (10 596 осіб із 2 471 033 осіб) та 0,73% (10 368 осіб із 1 410 494 осіб), але вищим, порівняно із сільськими українцями – 0,02% (лише 228 осіб із 1 060 539 осіб). До того ж, рівень час-

тки російськомовних серед українців у Львівщині був мінімальним, істотно нижчим, порівняно із рівнем частки зросійщених за мовою серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 0,43% та 14,77%⁴⁰⁰.

Отже, серед загальної чисельності населення Львівського прикордоння абсолютну перевагу мали українці. Серед українців прикордоння цієї області України процеси мовної асиміляції (зросійщення) українців фактично не відбувалися, тому переважну більшість серед них становили україномовні.

Етнічні меншини. Росіяни. Хоча Львівщина і не межує з Російською Федерацією, найбільшою за чисельністю етнічною меншиною в області є росіяни. Представники цієї етнічної меншини дисперсно розселені у прикордонні Львівської області і більшість з них є мігрантами у першому поколінні. Однак, чисельність росіян у прикордонних районах, як і їхня частка серед усього населення залишалася досить незначною: у Турківському – 0,15% (83 особи із 54 906 осіб), Старосамбірському – 0,44% (363 особи із 82 135 осіб), Мостиському – 0,50% (307 осіб із 61 919 осіб), Жовківському – 0,72% (790 осіб із 109 173 осіб), Сокальському – 1,03% (1 011 осіб із 98 123 осіб) та Яворівському – 1,05% (1 297 осіб із 123 121 особи). Дещо більшою була частка росіян серед усього населення міста Червонограда – 6,42% (3 819 осіб із 70 287 осіб)⁴⁰¹.

У цілому, серед усього населення прикордоння Львівщини частка росіян становила лише 1,33% (8 365 осіб із 627 260 осіб), що було ще менше за їхню частку серед усього населення області – 3,55% (92 565 осіб із 2 605 956 осіб). Ще більш істотні відмінності спостерігалися у рівнях частки росіян серед міського та сільського населення Львівської області, відповідно, 5,80% (89 017 осіб із 1 533 976 осіб) та 0,33% (3 548 осіб із 1 071 980 осіб). Абсолютна більшість росіян області зосереджувалися в обласному центрі – 64 599 осіб (69,79% їхньої загальної чисельності у Львівщині). При цьому, рівень частки росіян серед усього населення Львівської області залишався істотно меншим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 3,55% та 17,28%⁴⁰².

В умовах дисперсного розселення та незначної чисельності у мовному середовищі росіян прикордонних районів Львівщини розгорнулися асиміляційні процеси. Так, частка україномовних серед росіян становила у районах: у Сокальському – 30,37% (307 осіб із 1 011 осіб), Мостиському – 25,41% (78 осіб із 307 осіб), Старосамбірському – 22,04% (80 осіб із 363

осіб), Жовківському – 21,77% (172 особи із 790 осіб), Турківському – 20,48% (17 осіб із 83 осіб) та Яворівському – 17,50% (227 осіб із 1 297 осіб). Лише у місті Червонограді її рівень був нижчим – 14,57% (562 особи із 3 819 осіб).⁴⁰³.

Серед росіян Львівського прикордоння рівень частки україномовних становив 18,15% (1 518 осіб із 8 365 осіб), що було навіть вище, ніж серед загальної чисельності росіян в області – 12,11% (11 208 осіб із 92 564 осіб). Різниця також і рівень україномовних серед міських та сільських росіян Львівщини, відповідно, 11,77% (10 479 осіб із 89 017 осіб) та 20,55% (729 осіб із 3 548 осіб). За рівнем мовної асиміляції (українізації) у всіх районах прикордоння, як і в цілому в усій Львівській області росіяни значно перевищували українців асимільованих (зросійщених) за мовою. До того ж, рівень частки україномовних серед росіян Львівщини був утричі вищим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 12,11% та 3,94%⁴⁰⁴.

Однак, незважаючи на асиміляційні процеси, абсолютна більшість росіян визнавали рідною російську мову: у Яворівському районі – 82,27% (1 067 осіб із 1 297 осіб), Турківському – 79,52% (66 осіб із 83 осіб), Жовківському – 78,23% (618 осіб із 790 осіб), Старосамбірському – 77,96% (283 особи із 363 осіб), Мостиському – 73,94% (227 осіб із 307 осіб) та Сокальському – 69,54% (703 особи із 1 011 осіб) та у місті Червонограді – 85,87% (3 876 осіб із 4 514 осіб). Частка російськомовних серед росіян Львівського прикордоння становила 81,77% (6 840 осіб із 8 365 осіб), що було навіть дещо менше, ніж серед загальної чисельності росіян в області та міських росіян, відповідно, 87,79% (81 260 осіб із 92 565 осіб) та 88,12% (78 444 особи із 89 017 осіб), але вищою, ніж серед сільських росіян – 79,37% (2 816 осіб із 3 548 осіб). При цьому, рівень частки російськомовних серед росіян у Львівській області залишався помітно нижчим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 87,79% та 95,92%⁴⁰⁵.

Отже, серед усього населення Львівського прикордоння частка росіян залишалася досить незначною, як і їхня чисельність, особливо у сільській місцевості. Попри їхню незначну чисельність та дисперсний тип розселення, більшість серед них складали російськомовні. Однак, значна частина росіян виявилися асимільованими за мовою (україномовними). Більшість росіян, що мешкали у Львівській області, як і в усіх західних областях, є мігрантами. У мовному середовищі першого покоління мігрантів природні

асиміляційні процеси мовної не набувають такого інтенсивного розвитку, як серед їхніх наступних поколінь, особливо в умовах дисперсного розселення та переважання екзогамії.

Етнічні меншини, крім росіян. У Львівському прикордонні переважно дисперсно розселені також і представники інших етнічних меншин, окрім росіян, до того ж, досить нерівномірно за окремими районами. Із шести прикордонних районів лише в одному Мостиському спостерігався дещо вищий рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення – 7,71% (4 777 осіб із 61 919 осіб), насамперед за рахунок поляків. В інших п'яти районах цей рівень залишався досить незначним: у Турківському – лише 0,16% (85 осіб із 54 906 осіб), Яворівському – 0,35% (428 осіб із 123 321 особи), Жовківському – 0,45% (489 осіб із 109 173 осіб), Сокальському – 0,48% (474 особи із 98 123 осіб) та Старосамбірському – 1,32% (1 077 осіб із 82 135 осіб). Доволі незначним залишався цей рівень і серед усього населення міста Червонограда – 1,29% (905 осіб із 70 287 осіб) ⁴⁰⁶.

У цілому, серед загальної чисельності населення Львівського прикордоння частка, як і сукупна чисельність етнічних меншин, окрім росіян, була доволі низькою – 1,39% (8 699 осіб із 627 260 осіб). Виявилося також, що у прикордонні рівень цієї частки був меншим, ніж серед усього населення Львівської області та її міського населення, відповідно, 1,63% (42 358 осіб із 2 605 956 осіб) та 2,25% (34 465 осіб із 1 533 976 осіб), але дещо вищим, порівняно із сільським населенням – 1,04% (7 893 особи із 1 071 980 осіб). Отже, характерною ознакою населення Львівського прикордоння стало досить незначне територіальне представництво етнічних меншин, окрім росіян, за винятком Мостиського району, де розселені поляки. При цьому, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення у Львівській області був утричі нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 1,63% та 4,90% ⁴⁰⁷.

Поляки. Попри те, що Львівська область межує з Польщею, чисельність поляків у її прикордонних районах залишалася досить незначною, за винятком Мостиського та і частково Старосамбірського. Так, у Мостиському районі мешкало 4 690 поляків, що складало 7,57% загальної чисельності населення (61 919 осіб), у Старосамбірському – 973 особи із 82 135 осіб (1,18%). У цих двох районах більшість поляків визнавали рідною польську мову, відповідно, 83,03% (3 895 осіб із 4 690 осіб) та 67,21% (654 особи із

973 осіб). Значною була також і частка україномовних серед поляків: у Мостиському – 16,85% та Старосамбірському – 32,38%. Серед поляків у цих двох районах лише по одній особі визнавали рідною російську мову⁴⁰⁸.

В інших районах прикордоння Львівщини представники польської етнічної меншини розселені дисперсно: у Жовківському 201 особа із 109 173 осіб (0,18%), Яворівському – 121 особа із 123 321 особи (0,10%), Сокальському – 109 осіб із 98 123 осіб (0,11%), Турківському – 43 особи із 54 906 осіб (0,08%) та у місті Червонограді – 160 осіб із 85 034 осіб (0,19%). В умовах незначної чисельності та дисперсного типу розселення переважна більшість серед них визнавали рідною українську мову, тобто зазнали природної мовної асиміляції⁴⁰⁹.

У цілому, у Львівській області нараховувалося 18 948 поляків, із них 6 354 особи мешкали в обласному центрі. Серед загальної чисельності поляків Львівщини частка тих, хто визнавав рідною польську мову, становила 55,92% (10 596 осіб із 18 948 осіб). Доволі високою була частка україномовних серед поляків – 41,01% (7 771 особа), однак рівень частки російськомовних серед них залишався незначним – лише 2,83% (537 осіб)⁴¹⁰.

Серед усього населення Львівської області частка поляків становила лише 0,73% (18 948 осіб із 2 605 956 осіб). Серед загальної чисельності населення України їхня частка була ще меншою – лише 0,30% (144 130 осіб із 48 240 902 осіб). Частка Львівщини серед загальної чисельності поляків в Україні становила 13,15% (18 948 осіб із 144 130 осіб)⁴¹¹. Крім Львівщини поляки розселені також і в Житомирській та Хмельницькій областях, переважно в сільській місцевості.

Отже, серед усього населення Львівського прикордоння частка, як і чисельність представників польської етнічної меншини, залишалися досить незначними. Із шести районів прикордоння області найбільша їхня чисельність спостерігалася у Мостиському та Старосамбірському районах, де серед поляків більшість визнавали рідною польську мову. У мовному середовищі поляків прикордоння активно розгорнулися процеси мовної асиміляції (українізації). Частка російськомовних серед поляків прикордоння Львівщини залишалася мізерною.

Україномовне населення. У п'яти із шести прикордонних районів Львівської області рівень частки україномовного населення перевищував частку українців і становив близько 99%: у Турківському – 99,82% (54 807

осіб із 54 906 осіб), Жовківському – 99,11% (108 197 осіб із 109 173 осіб), Сокальському – 99,03% (97 170 осіб із 98 123 осіб), Яворівському – 98,86% (121 912 осіб із 123 921 особи) та Старосамбірському – 98,76% (81 114 осіб із 82 135 осіб). І лише серед усього населення Мостиського району та міста Червонограда цей рівень був дещо нижчим, відповідно, 93,21% (57 715 осіб із 61 919 осіб) та 93,26% (65 550 осіб із 70 787 осіб). До того ж, серед усього населення всіх шести прикордонних районах та в місті Червонограді рівень частки україномовного населення перевищував рівень частки українців ⁴¹².

У цілому, серед усього населення Львівського прикордоння частка україномовного населення становила 97,83% (613 653 особи із 627 280 осіб), що було навіть більше, ніж серед загальної чисельності населення області – 95,32% (2 484 094 особи із 2 605 956 осіб). При цьому, частка україномовних серед сільського населення Львівщини досягала 99,24% (1 063 799 осіб із 1 071 980 осіб), а серед міського населення, насамперед за рахунок Львова, була дещо нижчою – 92,59% (1 420 295 осіб із 1 533 976 осіб). Між тим, рівень частки україномовного населення серед усього населення Львівської області залишався істотно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 95,32% та 67,53% ⁴¹³.

Серед загальної чисельності україномовного населення Львівського прикордоння абсолютну більшість складали україномовні українці – 99,35% (609 665 осіб із 613 653 осіб). І, навпаки, рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався досить незначним, відповідно, 0,25% (1 518 осіб) та 0,40% (2 470 осіб). Такою ж фактично була і структура україномовного населення й у цілому у Львівській області. Зокрема, частка україномовних українців досягала 99,03% (2 459 927 осіб із 2 484 094 осіб), україномовних росіян – 0,45% (11 208 осіб), україномовних етнічних меншин, окрім росіян – 0,52% (12 959 осіб) ⁴¹⁴.

Дещо відрізнялася структура україномовного міського та сільського населення Львівщини. Так, рівень частки україномовних українців серед міського україномовного населення становив 98,55% (1 399 661 осіб із 1 420 295 осіб), а серед сільського україномовного населення – 99,67% (1 060 266 осіб із 1 063 799 осіб). Частка україномовних росіян, відповідно, 0,74% (10 479 осіб) та 0,07% (729 осіб), а україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,71% (10 155 осіб) та 0,26% (2 804 особи) ⁴¹⁵. Тобто, як україномовне населення Львівського прикордоння, так і у цілому

у Львівській області, складалося переважно лише із україномовних українців. Це було спричинено досить незначною чисельністю представників етнічних меншин у прикордонні.

Таким чином, серед усього населення Львівського прикордоння абсолютну більшість складало україномовне населення. Його чисельність у прикордонні області перевищувала чисельність українців. Таке становище стало результатом того, що рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців виявився значно нижчим, ніж рівень мовної асиміляції (українізації) етнічних меншин, насамперед поляків та росіян, дисперсно розселених у прикордонні Львівщини. Проте, україномовне населення складалося переважно із україномовних українців, бо чисельність представників україномовних етнічних меншин була не значною.

Російськомовне населення. Частка російськомовного населення в прикордонних районах Львівщини, як і його чисельність в абсолютних показниках, залишалася досить незначною: у Турківському – лише 0,14% (78 осіб із 54 906 осіб), Старосамбірському – 0,38% (313 осіб із 82 135 осіб), Мостиському – 0,42% (262 особи із 61 919 осіб), Жовківському – 0,67% (729 осіб із 109 173 осіб), Сокальському – 0,79% (775 осіб із 98 123 осіб) та Яворівському – 1,00% (1 237 осіб із 123 121 особи). Лише серед усього населення міста Червонограда частка російськомовних була дещо більшою – 6,29% (3 685 осіб із 70 287 осіб) ⁴¹⁶.

При цьому, рівень частки російськомовного населення, як і його чисельність, залишалися нижчими, ніж частка та чисельність росіян серед усього населення в усіх шести прикордонних районів Львівщини, а також у місті Червонограді ⁴¹⁷. Такі відмінності спричинені природними асиміляційними процесами в мовному середовищі російської етнічної меншини, розселеної дисперсно в прикордонні.

Серед усього населення Львівського прикордоння частка російськомовного населення становила лише 1,25% (7 817 осіб із 627 260 осіб), що було навіть менше, ніж серед загальної чисельності населення області – 3,77% (98 286 осіб із 2 605 956 осіб). Відрізнявся також і рівень частки російськомовних серед міського та сільського населення Львівської області, відповідно, 5,80% (95 056 осіб із 1 533 976 осіб) та 0,33% (3 230 осіб із 1 071 980 осіб). Варто підкреслити, що рівень частки російськомовного населення серед усього населення Львівщини, як і в інших західних областях,

залишався істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 3,77% та 29,59%⁴¹⁸.

До того ж, якщо у прикордонні області частка російськомовного населення серед усього населення, як і чисельність, залишалися нижчими, ніж частка та чисельність росіян, відповідно, 1,25% (7 817 осіб із 627 260 осіб) та 1,33% (8 365 осіб), то в цілому, серед загальної чисельності населення Львівщини співвідношення було протилежним, відповідно, 3,77% (98 286 осіб із 2 605 956 осіб) та 3,55% (92 565 осіб). Це відбулося за рахунок міського населення області, де частка російськомовного населення становила 6,20% (95 056 осіб із 1 533 976 осіб), а росіян – 5,80% (89 017 осіб). Серед сільського населення Львівщини частка російськомовного населення, як і його чисельність, виявилися незначними та навіть меншими, ніж росіян, відповідно, 0,30% (3 230 осіб із 1071 980 осіб) та 0,33% (3 548 осіб)⁴¹⁹.

Серед російськомовного населення Львівського прикордоння доволі значною була частка російськомовних росіян – 87,50% (6 840 осіб із 7 817 осіб). Рівень частки російськомовних українців складала 6,76% (528 осіб), а російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – ще менше, 5,74% (449 осіб). Серед загальної чисельності російськомовного населення Львівщини, а також серед міського російськомовного населення області частка російськомовних росіян була дещо нижчою, відповідно, 82,68% (81 260 осіб із 98 286 осіб) та 82,52% (78 444 особи із 95 056 осіб). Навпаки, рівень частки російськомовних українців був дещо більшим, відповідно, 10,78% (10 596 осіб) та 10,91% (10 368 осіб), як і рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 6,54% (6 430 осіб) та 6,57% (6 244 особи). Структура російськомовного населення Львівського прикордоння була фактично такою ж, як і структура сільського російськомовного населення області. Абсолютну більшість складали російськомовні росіяни – 87,18% (2 816 осіб із 3 230 осіб), а рівень частки російськомовних українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян становив, відповідно, 7,06% (228 осіб) та 5,76% (186 осіб)⁴²⁰.

Російськомовне населення Львівського прикордоння, попри незначну чисельність, складалося переважно із російськомовних росіян. Проте, представництво російськомовних українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян виявилось значно вищим, ніж рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян серед україно-

мовного населення прикордоння Львівської області.

Отже, серед усього населення Львівського прикордоння частка та чисельність російськомовного населення залишалася доволі незначною. До того ж, російськомовне населення за чисельністю навіть поступалося росіянам. Таке становище було спричинено тим, що рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців виявився істотно нижчим, ніж рівень мовної асиміляції (українізації) дисперсно розселених росіян. Тому і російськомовне населення складалося, в основному, із російськомовних росіян, а частка російськомовних українців, як і російськомовних етнічних меншин, була досить незначною, особливо в абсолютних показниках.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Львівської області. Частка всього населення, яке мешкало в прикордонні Львівщини серед загальної чисельності населення області становила 24,07% (627 260 осіб із 2 605 956 осіб). До того ж, на відміну від Закарпатської, Чернівецької та Одеської областей, за рівнем зосередження у прикордонні Львівщини українці переважали росіян та представників інших етнічних меншин, відповідно, 25,91% (610 196 осіб із 2 471 033 осіб), 9,04% (8 365 осіб із 92 565 осіб) та 20,54% (8 699 осіб із 42 358 осіб), бо більшість поляків, а особливо росіян концентрувалися в обласному центрі. Також виявилось, що рівень зосередження у прикордонні україномовних українців, україномовних росіян та україномовного населення, відповідно, 24,78% (609 665 осіб із 2 459 927 осіб), 13,54% (1 518 осіб із 11 208 осіб) та 24,70% (613 653 особи із 2 484 094 особи) залишався вищим, ніж російськомовних українців, російськомовних росіян та російськомовного населення, відповідно, 4,98% (528 осіб із 10 596 осіб), 8,42% (6 840 осіб із 81 260 осіб) та 7,95% (7 817 осіб із 98 286 осіб)⁴²¹. Тобто, безпосередньо у прикордонні області проживав кожен четвертий мешканець Львівщини, кожен четвертий українець та кожен 20-й росіянин.

Частка населення прикордоння Львівської області серед усього населення прикордоння України. Серед загальної чисельності населення прикордоння України частка всього населення Львівського прикордоння складала 6,24% (627 осіб із 10 051 029 осіб). Рівень зосередження населення у прикордонні області за етнічними ознаками мав істотні відмінності. Так, доволі високим був також рівень частки українців – мешканців прикордоння – 8,79% (610 196 осіб із 6 940 373 осіб), особливо на тлі досить незначного рі-

вня частки росіян та етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,39% (8 365 осіб із 2 166 725 осіб) та 0,92% (8 699 осіб із 943 931 особи)⁴²².

Істотно відрізнявся також і ступінь зосередження населення за мовними ознаками у Львівському прикордонні. Зокрема, за цим рівнем україномовні значно перевищували російськомовних. Так, частка україномовних українців становила 11,39% (609 665 осіб із 5 354 918 осіб), а частка російськомовних українців – лише 0,03% (528 осіб із 1 576 770 осіб). Рівень частки україномовних росіян перевищував рівень частки російськомовних росіян, відповідно, 2,56% (1 518 осіб із 59 233 осіб) та 0,33% (6 840 осіб із 2 103 861 особи). Особливо значні відмінності спостерігалися у рівні зосередження у прикордонні Львівської області між україномовним та російськомовним населенням, відповідно, 11,21% (613 653 особи із 5 473 228 осіб) та 0,20% (7 817 осіб із 3 893 622 осіб)⁴²³.

Отже, Львівське прикордоння характеризувалося досить високим рівнем зосередження українців та україномовного населення на тлі значно нижчого рівня зосередження росіян, етнічних меншин, окрім росіян та російськомовного населення. Тому, якщо серед загальної чисельності населення прикордоння України Львівщина посідала сьоме місце, серед українців – п'яте, серед україномовного населення – четверте, то серед росіян – десяте, а серед російськомовного населення – одинадцяте.

Частка населення Львівської області серед усього населення України. Відрізнявся також і рівень частки прикордонної Львівської області серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. Так, частка Львівщини серед усього населення України становила 5,40% (2 605 956 осіб із 48 240 902 осіб), значно більше серед українців – 6,58% (2 471 033 особи із 37 541 693 осіб), і, навпаки, істотно менше серед сукупної чисельності етнічних меншин – 1,26% (134 923 особи із 10 699 209 осіб), серед росіян – 1,11% (92 565 осіб із 8 334 141 особи) та серед етнічних меншин, окрім росіян – 1,79% (42 358 осіб із 2 365 068 осіб)⁴²⁴.

Тобто, попри прикордонний статус, Львівщина, як і інші західні області за винятком Закарпатської та Чернівецької, залишалася важливим осередком територіального розміщення українців, а не етнічних меншин в Україні. Також істотно різнилася частка Львівської області серед загальної чисельності україномовного та російськомовного населення в Україні, відповідно, 7,62% (2 484 094 особи із 32 577 468 осіб) та 0,69% (98 286 осіб із

14 273 670 осіб)⁴²⁵. Варто зазначити також, що прикордонна Львівська область посідала перше місце серед усіх областей України за чисельністю україномовного населення. Отже, Львівщина залишалася важливим осередком територіального розміщення українців та україномовного населення в Україні, а частка області як серед росіян, так і серед етнічних меншин, окрім росіян була незначною.

Рівень урбанізації населення Львівської області. Рівень урбанізації населення прикордонної Львівської області дещо поступався рівню урбанізації всього населення України, відповідно, 58,86% (1 533 976 осіб із 2 605 956 осіб) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб)⁴²⁶.

Істотно відрізнявся рівень урбанізації населення області за етнічними ознаками. Так, рівень урбанізації українців Львівщини був значно нижчим, ніж етнічних меншин, відповідно, 57,08% (1 533 976 осіб із 2 605 956 осіб) та 91,52% (123 482 особи із 134 923 осіб). Тобто, якщо серед українців лише дещо більше половини мешкали у містах, то дев'ять із десяти представників етнічних меншин зосереджувалися у містах. При цьому, рівень урбанізації росіян залишався вищим, ніж етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 96,17% (89 017 осіб із 92 565 осіб) та 81,37% (34 465 осіб із 42 358 осіб)⁴²⁷. Варто зазначити також, що рівень урбанізації росіян у Львівщині був найвищим серед усіх областей України, навіть більшим, ніж у Донбасі.

Відрізнявся також і рівень урбанізації населення Львівської області за мовними ознаками. Зокрема, за рівнем урбанізації україномовне населення значно поступалося російськомовному населенню, відповідно, 58,18% (1 420 295 осіб із 2 484 094 осіб) та 96,71% (95 056 осіб із 98 286 осіб)⁴²⁸. Тобто, якщо лише дещо більше половини україномовного населення Львівщини мешкали в містах, то майже все російськомовне населення зосереджувалося в урбаністичному середовищі. Рівень урбанізації україномовного населення залишався таким же, як і українців. Не мав відмінностей і рівень урбанізації російськомовного населення та росіян.

Значно різнився також і рівень урбанізації україномовних та російськомовних українців, відповідно, 56,18% (1 399 661 особа із 2 459 927 осіб) та 97,85% (10 368 осіб із 10 596 осіб). Тобто, майже всі російськомовні українці зосереджувалися в містах, а рівень урбанізації україномовних українців залишався істотно нижчим. Попри незначну чисельність, абсолютна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян, зосереджувалися

у містах і рівень їхньої урбанізації залишався доволі високим, відповідно, 93,50% (10 479 осіб із 11 208 осіб) та 96,53% (78 444 особи із 81 260 осіб)⁴²⁹.

Отже, рівень урбанізації населення Львівської області залишався дещо нижчим за рівень урбанізації всього населення України. Попри те, що, більшість українців, україномовних українців, етнічних меншин, окрім росіян та україномовного населення розселені у містах, рівень їхньої урбанізації виявився істотно нижчим, порівняно з росіянами, російськомовними українцями та російськомовним населенням. Максимальний рівень урбанізації не лише у Львівській області, але й серед усіх прикордонних областей України, належав російськомовним українцям. Найменш урбанізованими в області виявилися україномовні українці. До того ж, серед усіх областей прикордоння України Львівщина посідала перше місце за рівнем урбанізації росіян, російськомовних українців, російськомовного населення, україномовних та російськомовних росіян.

Частка сільського населення серед усього населення Львівської області. Серед загальної чисельності населення області рівень частки сільського населення дещо вищим, ніж серед усього населення прикордонних областей України. Однак, як у Львівщині, так і в цілому серед прикордоння України більшість складало не сільське, а міське населення, відповідно, 41,14% (1 071 980 осіб із 2 605 956 осіб) та 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 осіб)⁴³⁰.

Досить значні відмінності у рівні частки сільського населення Львівської області спостерігалися за етнічними ознаками. Зокрема, серед українців цей рівень виявився майже вп'ятеро вищим, порівняно з етнічними меншинами, відповідно, 42,92% (1 060 539 осіб із 2 471 033 осіб) та 8,48% (11 441 особа із 134 923 осіб)⁴³¹. Варто звернути увагу на те, що рівень сільського населення серед етнічних меншин Львівщини залишався найнижчим серед усіх прикордонних областей, за винятком Донецької.

До того ж, рівень частки сільського населення серед росіян у Львівській області був істотно нижчим, ніж серед етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 3,83% (3 548 осіб із 92 565 осіб) та 18,63% (7 893 осіб із 42 358 осіб)⁴³². Тобто, в сільській місцевості області спостерігалось досить незначне територіальне представництво як етнічних меншин, окрім росіян, так і особливо росіян, де вони розселені дисперсно. До того ж, серед росіян Львівщини спостерігався найнижчий рівень частки сільського населення, порів-

няно із усіма іншими прикордонними областями України.

Істотні відмінності залишалися також і в рівні частки сільського населення серед населення Львівської області за мовними ознаками. Так, рівень частки сільського населення серед україномовного населення виявився більше, ніж на порядок вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 42,82% (1 063 799 осіб із 2 484 094 осіб) та 3,29% (3 230 осіб із 98 286 осіб)⁴³³. Тобто, якщо серед україномовного населення області зберігалось досить значне представництво сільського населення, то серед російськомовного населення рівень частки сільського населення був мінімальним. У Львівщині спостерігався найнижчий рівень частки сільського населення серед російськомовного населення серед усіх прикордонних областей України. До того ж, рівень частки сільського населення серед україномовного населення та українців фактично не відрізнявся, як і цей рівень серед російськомовного населення та росіян.

Ще більше відрізнявся рівень частки сільського населення між україномовними та російськомовними українцями у Львівщині. Зокрема, цей рівень серед україномовних українців досягав 43,10% (1 060 266 осіб із 2 459 927 осіб), а серед російськомовних українців він залишався мінімальним – лише 2,15% (228 осіб із 10 596 осіб). Тобто, чисельність російськомовних українців, які мешкали в селах області залишалася мізерною, а абсолютна більшість їх зосереджувалися у містах, на відміну від україномовних українців, значна частина яких мешкали у сільській місцевості. До того ж, серед російськомовних українців Львівщини залишався найнижчий рівень частки сільського населення, порівняно із усіма іншими прикордонними областями України.

Досить незначним залишався також і рівень частки сільського населення як серед україномовних росіян, так і серед російськомовних росіян Львівщини, при збереженні незначної чисельності в абсолютних показниках, відповідно, 6,50% (729 осіб із 11 208 осіб) та 3,47% (2 816 осіб із 81 260 осіб)⁴³⁴. Тобто, переважна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян в області мешкали не в селах, а в містах. До того ж, у Львівщині спостерігався найнижчий рівень частки сільського населення серед україномовних та російськомовних росіян серед усіх прикордонних областей.

Отже, рівень частки сільського населення серед усього населення Львівської області залишався дещо вищим, ніж серед усього населення

прикордонних областей України. Цей рівень залишався істотно вищим серед українців, україномовних українців, етнічних меншин, окрім росіян та україномовного населення, ніж серед росіян, російськомовних українців, російськомовного населення, україномовних та російськомовних росіян. Найвищий рівень сільського населення у Львівщині спостерігався серед україномовних українців, а найнижчий – серед російськомовних українців.

Висновки. Таким чином, прикордоння Львівщини характеризується етнічною та мовною однорідністю населення – домінуванням за чисельністю українців та україномовного населення. Абсолютна більшість серед українців визнавали рідною українську мову, а рівень їхньої мовної асиміляції залишався досить незначним. Етнічні меншини, зокрема і росіяни, розселені дисперсно, за винятком малокомпактного типу розселення поляків у Мостиському районі. Хоча переважна більшість як росіян, так і поляків у прикордонні області зберігали власні національні мови, однак у їхньому мовному середовищі розгорнулися асиміляційні процеси (українізація), особливо в середовищі поляків. На відміну від поляків, переважна більшість росіян Львівщини були мігрантами в першому поколінні.

Рівень зосередження населення безпосередньо в прикордонні Львівської області залишався незначним. За рівнем зосередження у Львівському прикордонні українці та україномовне населення істотно перевищувало росіян та російськомовне населення. Львівська область, попри прикордонний статус, залишалася одним із найбільших ареалів територіального розміщення в Україні українців та україномовного населення. Чисельність україномовного населення в абсолютних показниках у Львівщині була найвищою серед усіх прикордонних областей України, хоча за абсолютною чисельністю українців ця західна область поступалася Донеччині. За загальною чисельністю населення Львівщина посідала третє місце серед усіх областей прикордоння, поступаючись у цьому лише Донеччині та Харківщині.

Рівень урбанізації всього населення Львівської області був нижчим, ніж усього населення України. Однак, серед усього населення Львівщини – єдиної серед семи західних областей переважало міське, а не сільське населення. За рівнем урбанізації в області українці, україномовні українці, етнічні меншини, крім росіян та україномовне населення істотно поступалося росіянам, російськомовним українцям, російськомовному населенню, україномовним та російськомовним росіянам.

8 ВОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ

Із 16-ти районів Волинської області шість західних та північних є прикордонними. Так, Іваничівський, Володимир-Волинський, Любомльський межують з Люблінським воєводством Польщі (Грубешівський, Хелмський та Влодавський повіти), Ратнівський та Любешівський – із Берестейською областю Білорусі (Берестейський, Малоритський, Кобринський, Дрогичинський та Івановський райони), а Шацький – із Польщею (Влодавський повіт) та Білоруссю (Берестейський район). У прикордонні розташовано також два із чотирьох міст обласного підпорядкування: Володимир-Волинський та Нововолинськ.

До складу Іваничівського району входять одне селище міського типу та 58 сіл, Володимир-Волинського – одне місто та 77 сіл, Любомльського – одне місто, одне селище міського типу та 68 сіл, Шацького – одне селище міського типу та 30 сіл, Ратнівського – два селища міського типу та 67 сіл, Любешівського – одне селище міського типу та 46 сіл, а також до складу Нововолинської міськради належить одне селище міського типу ⁴³⁵. На території прикордоння області розташовано два міста обласного підпорядкування, два міста районного підпорядкування, сім селищ міського типу та 346 сіл, разом 357 населених пунктів. Тобто, Волинське прикордоння складається із восьми адміністративно-територіальних утворень: двох міст обласного підпорядкування та шести районів.

Українці. Абсолютну більшість серед усього населення прикордонних районів Волині складали українці (98–99%): у Любешівському – 99,31% (36 868 осіб із 37 124 осіб), Ратнівському – 98,96% (51 982 особи із 52 530 осіб), Любомльському – 98,93% (42 736 осіб із 43 198 осіб), Іваничівському – 98,72% (35 534 особи із 35 995 осіб), Володимир-Волинському – 98,41% (27 995 осіб із 28 446 осіб) та Шацькому – 98,17% (17 879 осіб із 18 213 осіб). Серед усього населення міст обласного підпорядкування цей рівень був дещо меншим: у Володимирі-Волинському – 93,89% (35 662 особи із 37 982 особи) та Нововолинську – 93,75% (54 899 осіб із 58 558 осіб) ⁴³⁶.

У цілому, серед загальної чисельності населення Волинського прикордоння частка українців становила 97,28% (303 55 осіб із 312 046 осіб), що було навіть дещо більше, ніж серед усього населення області – 96,95% (1 024 955 осіб із 1 057 214 осіб). Серед сільського населення Волині рівень

частки українців досягав 99,12% (525 816 осіб із 530 503 особи), серед міського – 94,76% (499 139 осіб із 526 711 осіб). Попри прикордонний статус, рівень частки українців серед усього населення Волинської області був істотно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 96,95% та 77,82%⁴³⁷.

Визначальною ознакою мовного середовища українців прикордоння Волині, як і всіх західних областей України, є абсолютне домінування української мови – 99,82% (303 007 осіб із 303 555 осіб). Частка російськомовних серед них складала 0,18% (лише 536 осіб). При цьому, частка зросійщених за мовою серед українців у сільських районах не перевищувала 0,10% (в абсолютних показниках – лише декілька осіб), а в містах 0,50% (в абсолютних показниках – декілька десятків осіб). Так, серед українців Любешивського району частка україномовних становила 99,99% (36 853 особи із 37 124 осіб), а російськомовних – лише 0,01% (5 осіб), Ратнівського, відповідно, 99,96% (51 961 особа із 51 982 осіб) та 0,04% (19 осіб), Володимир-Волинського – 99,95% (27 980 осіб із 27 995 осіб) та 0,05% (13 осіб), Любомльського – 99,95% (42 716 осіб із 42 736 осіб) та 0,05% (19 осіб), Іваничівського – 99,94% (35 511 осіб із 35 995 осіб) та 0,06% (19 осіб) та Шацького – 99,92% (17 864 особи із 17 879 осіб) та 0,08% (13 осіб)⁴³⁸.

У містах обласного підпорядкування рівень частки україномовних складав: у Володимирі-Волинському – 99,52% (35 491 особа із 35 662 осіб) та Нововолинську – 99,49% (54 621 особа із 54 899 осіб). Рівень частки російськомовних серед українців в обох цих містах був досить незначним, відповідно, 0,48% (171 особа) та 0,52% (277 осіб). У цілому, серед українців Волинського прикордоння рівень частки україномовних досягав 99,82% (303 007 осіб із 303 555 осіб), а рівень частки російськомовних залишався мізерним – лише 0,18% (536 осіб). Таке ж співвідношення у рівні частки україномовних та російськомовних спостерігалось і серед українців як у цілому в області, так і серед міських, а особливо серед сільських українців, відповідно, 99,69% (1 021 821 особа із 1 024 955 осіб) та 0,30% (3 100 осіб), 99,42% (496 253 особи із 499 139 осіб) та 0,57% (2 866 осіб), 99,95% (525 568 осіб із 525 816 осіб) та 0,04% (232 особи). При цьому, рівень частки україномовних серед українців у Волинській області залишався значно вищим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 99,69% та 85,16%. І, навпаки, рівень частки російськомовних серед україн-

ців у Волині, як і в інших західних областях, був мінімальним, істотно нижчим, порівняно із рівнем частки зросійщених за мовою серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 0,30% та 14,77%⁴³⁹.

Отже, серед загальної чисельності населення Волинського прикордоння абсолютну більшість складали українці. Серед них рівень частки російськомовних залишався мінімальним, а україномовні мали абсолютну перевагу. До того ж, рівень частки українців серед усього населення Волині залишався найвищим серед усіх прикордонних областей України, за винятком Івано-Франківщини. Волинь посідала також друге місце серед усіх областей прикордоння, після Івано-Франківщини за рівнем частки україномовних серед українців. І, навпаки, рівень частки російськомовних серед українців виявився найнижчим серед усіх прикордонних областей, за винятком Івано-Франківщина.

Етнічні меншини, крім росіян. У Волинському прикордонні дисперсно розселені представники етнічних меншин, окрім росіян, насамперед поляки та білоруси, проте їхня чисельність залишалася досить незначною. У жодному із прикордонних районів області сукупна чисельність етнічних меншин, окрім росіян не досягала і 1%. Зокрема, цей рівень становив за районами: у Шацькому – 0,84% (153 особи із 18 213 осіб), Ратнівському – 0,53% (281 особа із 52 530 осіб), Володимир-Волинському – 0,51% (143 особи із 28 446 осіб), Іваничівському – 0,44% (159 осіб із 35 995 осіб), Любешівському – 0,33% (122 особи із 37 124 осіб) та Любомльському – 0,30% (127 осіб із 43 198 осіб). Дещо вищим цей рівень був серед усього населення міст прикордоння: у Нововолинську – 1,26% (737 осіб із 58 558 осіб) та Володимирі-Волинському – 1,22% (423 особи із 37 982 осіб)⁴⁴⁰.

Серед загальної чисельності населення Волинського прикордоння частка етнічних меншин, окрім росіян також залишалася досить незначною – лише 0,69% (2 145 осіб із 312 046 осіб). Виявилася також, що цей рівень серед усього населення прикордоння був таким ж, як і серед загальної чисельності населення області – 0,67% (7 127 осіб із 1 057 214 осіб), але дещо меншим, ніж серед міського населення – 1,03% (5 411 осіб із 526 711 осіб), проте вищим, ніж серед сільського населення – лише 0,32% (1 716 осіб із 530 503 осіб). При цьому, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення у Волині був мінімальним, значно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 0,67% та 4,90%⁴⁴¹.

Тобто, визначальною ознакою населення Волинського прикордоння є незначне територіальне представництво етнічних меншин, окрім меншин. Варто зазначити також, що Волинь посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України, після Івано-Франківщини за мінімальним рівнем частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення.

Поляки. Незважаючи на те, що Волинська область межує з Польщею та Білоруссю, на її території розселено досить мало представників як польської, так і білоруської етнічних меншин. У прикордонних із Польщею районах нараховувалося лише декілька десятків поляків. Найбільше у містах: у Володимирі-Волинському (59 осіб) та Новолинську (74 особи). Більшість поляків в умовах дисперсного розселення визнавали рідною українську мову. У цілому, у Волині мешкало лише 788 поляків, що становило лише 0,07% загальної чисельності населення області (1 057 214 осіб). Доволі незначною була і частка Волинської області серед загальної чисельності поляків в Україні – 0,55% (788 осіб із 144 130 осіб). Серед поляків Волині більшість визнавали рідною українську мову – 68,78% (542 особи). Польська мова була рідною для 154 осіб (19,54 %), а російська – для 74 осіб (9,39%). Рівень частки україномовних серед поляків області залишався значно вищим, ніж рівень частки україномовних серед росіян, відповідно, 68,78% та 14,42%⁴⁴².

Отже, серед усього населення Волинського прикордоння частка, як і чисельність поляків, залишалися досить незначними. В умовах дисперсного розселення серед поляків розгорнулися процеси мовної асиміляції (українізації), тому більшість серед них складали україномовні. Проте, рівень частки російськомовних серед поляків залишався незначним.

Білоруси. У прикордонних районах Волинської області, які межують з Білоруссю, також дисперсно розселені білоруси: у Ратнівському – 215 осіб, Шацькому – 114 осіб, Любешівському – 93 особи, більшість з них визнавали рідною білоруську мову. У містах Нововолинську та Володимирі-Волинському мешкали білоруси, відповідно, 363 особи та 186 осіб, однак більшість серед них виявилися асимільованими за мовою. Хоча Волинь межує з Білоруссю, частка області серед загальної чисельності білорусів в Україні залишалася досить незначною і складала 1,17% (3 217 осіб із 275 763 осіб). Серед усього населення Волинської області частка білорусів становила лише 0,30% (3 217 осіб із 1 057 214 осіб). Серед білорусів області

1 178 осіб (36,62%) визнавали рідною білоруську мову, українську – 1 125 осіб (34,97%) і найменше російську – 28,38% (913 осіб). Проте, рівень частки україномовних серед білорусів області виявився значно вищим, ніж серед росіян, відповідно, 34,97% та 14,42% ⁴⁴³.

Отже, серед усього населення прикордоння Волинської області частка та чисельність білорусів залишалася досить незначною. В умовах дисперсного розселення в мовному середовищі білорусів розгорнулися асиміляційні процеси. Серед них білоруську мову визнавали рідною лише відносна більшість. Доволі значну частку серед білорусів складали україномовні, дещо менше – російськомовні.

Росіяни. Попри те, що Волинь не межує з Російською Федерацією, найбільшою за чисельністю серед етнічних меншин області є росіяни. Вони розселені дисперсно, переважно у містах і є мігрантами у першому поколінні. Так, у Новолинську чисельність росіян становила 2 922 особи, що складало 4,99% усього населення міста (58 558 осіб) та у Володимирі-Волинському – 1 897 осіб із 37 982 осіб (4,99%). Серед усього населення прикордонних районів частка росіян, як і їхня чисельність, ще менша: у Любешівському – 0,36% (134 особи із 37 124 осіб), Ратнівському – 0,51% (267 осіб із 52 530 осіб), Любомльському – 0,77% (335 осіб із 43 198 осіб), Іваничівському – 0,84% (302 особи із 35 995 осіб), Шацькому – 0,99% (181 особа із 18 213 осіб) та Володимир-Волинському – 1,08% (308 осіб із 28 446 осіб) ⁴⁴⁴.

Серед усього населення Волинського прикордоння (шість районів та два міста обласного підпорядкування) частка росіян становила лише 2,03% (6 343 особи із 312 046 осіб). Це було навіть менше, ніж серед загальної чисельності населення області та її міського населення, відповідно, 2,38% (25 132 особи із 1 057 214 осіб) та 4,21% (22 161 особа із 526 711 осіб), але дещо більше, ніж серед сільського населення – 0,56% (2 971 особа із 530 503 осіб). До того ж, рівень частки росіян серед усього населення Волинської області залишався значно меншим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 2,38% та 17,28% ⁴⁴⁵.

В умовах дисперсного розселення мовне середовище росіян прикордоння Волині зазнало впливу природних асиміляційних процесів. Частка україномовних серед росіян становила: у Шацькому районі – 25,41% (46 осіб із 181 особи), Володимир-Волинському – 21,43% (66 осіб із 308 осіб),

Іваничівському – 18,54% (56 осіб із 302 осіб), Ратнівському – 17,98% (48 осіб із 267 осіб) та Любомльському – 16,72% (56 осіб із 335 осіб). Дещо нижчою була частка україномовних серед росіян у містах: у Нововолинську – 12,94% (378 осіб із 2 922 осіб) та Володимирі-Волинському – 12,49% (237 осіб із 1 897 осіб), а також у Любешівському районі – 12,69% (17 осіб із 134 осіб)⁴⁴⁶.

У цілому, серед росіян двох прикордонних міст та шести районів частка україномовних складала 14,25% (904 особи із 6 346 осіб), і фактично не відрізнялася від рівня частки асимільованих за мовою серед загальної чисельності росіян у Волинській області – 14,42% (3 625 осіб із 25 132 осіб). Більш істотні відмінності у рівні україномовних спостерігалися між міськими та сільськими росіянами, відповідно, 13,89% (3 079 осіб із 22 161 особи) та 18,41% (546 осіб із 2 971 особи). Між тим, рівень частки україномовних серед росіян Волині був більше, ніж утричі вищим, порівняно з цією часткою серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 14,42% та 3,94%⁴⁴⁷.

До того ж, у всіх районах та містах прикордоння, як і у цілому у Волині, а також серед міського та сільського населення області рівень мовної асиміляції (українізації) росіян виявився значно вищим, ніж рівень мовного зросійщення українців. Так, серед росіян прикордоння Волині рівень частки україномовних становив 14,25% (904 особи із 6 346 осіб), а частка російськомовних серед українців складала лише 0,18% (536 осіб із 312 046 осіб)⁴⁴⁸. Тобто, в умовах дисперсного розселення росіяни зазнавали природних процесів мовної асиміляції.

Відрізнявся також і рівень частки російськомовних серед росіян за районами: у Любешівському – 87,31% (117 осіб із 134 осіб), Любомльському – 83,00% (278 осіб із 335 осіб), Ратнівському – 82,02% (219 осіб із 267 осіб), Іваничівському – 81,46% (246 осіб із 302 осіб), Володимир-Волинському – 78,57% (242 особи із 308 осіб) та Шацькому – 74,59% (135 осіб із 181 особи), а також у містах: у Володимирі-Волинському – 87,51% (1 660 осіб із 1 897 осіб) та Нововолинську – 87,06% (2 544 особи із 2 922 осіб)⁴⁴⁹.

У цілому, у Волинському прикордонні рівень цієї частки становив 85,74% (5 441 особа із 6 346 осіб). При цьому, рівень частки російськомовних серед росіян прикордоння виявився дещо вищим, ніж серед загальної чисельності росіян Волині та серед сільських росіян, відповідно, 85,56%

(21 502 особи із 25 132 осіб) та 81,62% (19 077 осіб із 22 161 особи), однак нижчим, ніж серед міських росіян – 86,08% (2 425 осіб із 2 971 особи). При цьому, рівень частки російськомовних серед росіян у Волинській області був помітно нижчим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 85,56% та 95,92%⁴⁵⁰.

Отже, серед усього населення Волинського прикордоння частка та чисельність росіян були незначними. Попри дисперсний тип розселення, серед росіян більшість складали російськомовні, однак доволі значною була і частка україномовних. Переважна більшість росіян, що мешкали на Волині, як і в усіх західних областях України, були мігрантами у першому поколінні. А серед першого покоління мігрантів природні процеси мовної асиміляції не набувають такого активного розвитку, як серед їхніх нащадків в умовах дисперсного розселення та переважання екзогамних шлюбів. До того ж, за найнижчим рівнем частки росіян серед усього населення Волинь посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України, після Івано-Франківської. Однак, за максимальним рівнем частки україномовних серед росіян Волинь займала третє місце серед усіх областей прикордоння, як і за мінімальним рівнем частки російськомовних серед росіян, після Житомирщини та Рівненщини,

Україномовне населення. У всіх, без винятку, прикордонних районах та містах обласного підпорядкування Волині рівень частки україномовного населення був дещо вищим за частку українців. Ці відмінності виникли внаслідок розгортання процесів природної мовної асиміляції дисперсно розселених представників етнічних меншин та збереження стабільності мовного середовища українців. Україномовне населення становило абсолютну більшість серед усього населення прикордонних районів та міст Волині. Так, рівень частки україномовного населення серед загальної чисельності населення складав за районами: у Любешівському – 99,47% (36 928 осіб із 37 124 осіб), Ратнівському – 99,17% (52 092 особи із 52 530 осіб), Любомльському – 99,11% (42 813 осіб із 43 198 осіб), Іваничівському – 99,00% (35 635 осіб із 35 995 осіб), Володимир-Волинському – 98,77% (28 098 осіб із 28 446 осіб) та Шацькому – 98,73% (17 981 особа із 18 213 осіб). Доволі високим цей рівень спостерігався і серед усього населення міст: у Володимирі-Волинському – 94,49% (35 889 осіб із 37 982 осіб) та Нововолинську – 94,37% (55 263 особи із 58 558 осіб)⁴⁵¹.

У цілому, серед усього населення Волинського прикордоння рівень частки україномовного населення досягав 97,65% (304 699 осіб із 312 046 осіб), що було навіть дещо більше, ніж рівень частки та чисельності українців – 97,28% (303 555 осіб). Виявилося також, що рівень частки україномовного населення серед усього населення прикордоння був дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення Волинської області – 97,26% (1 028 271 особа із 1 057 214 осіб). Серед міського населення області рівень цієї частки становив 95,20% (501 444 особи із 526 711 осіб), серед сільського населення досягав 99,31% (526 827 осіб із 530 503 осіб). До того ж, рівень частки україномовного населення серед усього населення Волині, як і в переважній більшості західних областей, був істотно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 97,26% та 67,53%⁴⁵².

Серед загальної чисельності україномовного населення Волинського прикордоння абсолютну більшість становили україномовні українці – 99,44% (303 007 осіб із 304 699 осіб). Рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався досить незначним, відповідно, 0,30% (904 особи) та 0,26% (788 осіб). Подібною була також і структура всього україномовного населення Волинської області: частка україномовних українців – 99,37% (1 021 821 особа із 1 028 271 особа), україномовних росіян – 0,35% (3 625 осіб), україномовних етнічних меншин, окрім росіян – 0,28% (2 825 осіб)⁴⁵³.

Дещо відрізнялася структура україномовного міського та сільського населення Волинської області. Так, україномовні українці складали серед міського україномовного населення 98,97% (496 253 особи із 501 444 осіб), а серед сільського україномовного населення дещо більше – 99,76% (525 568 осіб із 526 827 осіб). Частка україномовних росіян була мінімальною і становила, відповідно, 0,61% (3 079 осіб) та 0,10% (546 осіб), як і рівень частки україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,42% (2 112 осіб) та 0,14% (713 осіб)⁴⁵⁴. Отже, україномовне населення прикордоння, як і в цілому Волинської області, складалося переважно лише із україномовних українців. Частка етнічних меншин залишалася мінімальною, внаслідок їхньої незначної чисельності як росіян, так і етнічних меншин, окрім росіян.

Таким чином, серед усього населення Волинського прикордоння за чисельністю абсолютно домінувало україномовне населення. До того ж, йо-

го чисельність перевищувала чисельність українців. Ці відмінності виникли у результаті того, що рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців був нижчим, ніж рівень мовної асиміляції (українізації) дисперсно розселених представників етнічних меншин, зокрема, поляків, білорусів та росіян. Однак, переважну більшість серед усього україномовного населення прикордоння області складали україномовні українці, а рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався істотно меншим. За найвищим рівнем частки україномовного населення серед усього населення Волинь посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України, після Івано-Франківщини.

Російськомовне населення. Навпаки, частка російськомовного населення серед усього населення Волинського прикордоння, як і його чисельність, були досить незначними, і поступалися за рівнем частці росіян у п'яти із шести районів. Так, у Любешівському районі частка російськомовного населення складала лише 0,34% (127 осіб із 37 124 осіб), а росіян – 0,36% (134 особи), Любомльському – 0,76% (327 осіб із 43 198 осіб) та 0,77% (335 осіб), Іваничівському – 0,80% (288 осіб із 35 995 осіб) та 0,84% (302 особи), Шацькому – 0,89% (163 особи із 18 213 осіб) та 0,99% (181 особа) та Володимир-Волинському – 1,00% (284 особи із 28 446 осіб) та 1,08% (308 осіб). Лише серед усього населення Ратнівського району, хоча й частка російськомовного населення була досить незначною, однак виявилось, що вона дещо більша за рівень частки росіян, відповідно, 0,53% (277 осіб із 52 530 осіб) та 0,51% (267 осіб). У двох прикордонних містах обласного підпорядкування частка російськомовного населення, як і росіян, була дещо вищою: у Нововолинську – 5,22% (3 058 осіб із 58 558 осіб) та 4,99% (2 922 особи) та Володимирі-Волинському – 5,15% (1 957 осіб із 37 982 осіб) та 4,99% (1 897 осіб) ⁴⁵⁵.

У цілому, серед усього населення Волинського прикордоння рівень частки російськомовного населення становив лише 2,08% (6 481 особа із 312 046 осіб), однак рівень частки росіян був дещо меншим – 2,03% (6 346 осіб). Виявилось також, що за рівнем частки російськомовне населення у прикордонні навіть поступалося рівню частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення Волинської області та її міського населення, відповідно, 2,51% (26 499 осіб із 1 057 214 осіб) та 4,49% (23 626 осіб із 526 711 осіб). Серед сільського населення Волині рівень частки ро-

сійськомовного населення, як і його чисельність, залишалися ще меншими – лише 0,54% (2 873 особи із 530 503 осіб). До того ж, рівень частки російськомовного населення серед усього населення Волинської області залишався на порядок нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 2,51% та 29,59% ⁴⁵⁶.

Серед російськомовного населення Волинського прикордоння абсолютну більшість складали російськомовні росіяни – 83,95% (5 441 особа із 6 481 особи). Частка російськомовних українців становила 8,27% (536 осіб), частка російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – 7,78% (504 особи). Серед загальної чисельності російськомовного населення Волині, а також серед міського російськомовного населення області, рівень частки російськомовних росіян залишався дещо нижчим, відповідно, 81,14% (21 502 особи із 26 499 осіб) та 80,75% (19 077 осіб із 23 626 осіб). Навпаки, рівень частки російськомовних українців виявився дещо вищим, відповідно, 11,70% (3 100 осіб) та 12,13% (2 866 осіб). Рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян істотно не відрізнявся і складав, відповідно, 7,16% (1 897 осіб) серед загальної чисельності російськомовного населення Волині та 7,12% (1 683 особи) серед міського російськомовного населення. Структура сільського російськомовного населення Волині була фактично такою ж, як і в прикордонні області. Так, частка російськомовних росіян становила 84,41% (2 425 осіб із 2 873 осіб), частка російськомовних українців – 8,07% (232 особи), частка російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – 7,52% (216 осіб) ⁴⁵⁷.

Отже, російськомовне населення Волинського прикордоння складалося переважно із російськомовних росіян. Однак, рівень частки російськомовних українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян виявився значно вищим, ніж рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян серед україномовного населення прикордоння Волинської області.

Таким чином, серед усього населення Волинського прикордоння російськомовне населення залишалося в меншості. Однак, його чисельність виявилася дещо вищою, ніж чисельність росіян, бо сукупна чисельність зросійщених за мовою українців та представників етнічних меншин, окрім росіян виявилася дещо більшою, ніж сукупна чисельність україномовних росіян та етнічних меншин, окрім росіян. Переважну більшість серед усього

російськомовного населення прикордоння, попри його незначну чисельність, складали російськомовні росіяни. Частка російськомовних українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян була доволі незначною. За найнижчим рівнем російськомовного населення серед усього населення Волинь займала друге місце серед усіх областей прикордоння України, після Івано-Франківщини.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Волинської області. Серед загальної чисельності населення Волинської області частка населення прикордоння була значною – 29,52% (312 046 осіб із 1 057 214 осіб). При цьому, рівень зосередження українців у прикордонні виявився навіть дещо вищим, ніж росіян, відповідно, 29,62% та 25,25%, але нижчим, ніж етнічних меншин, окрім росіян – 30,10%. До того ж, за цим рівнем україномовні українці перевищували російськомовних українців, відповідно, 29,65% та 17,29%, а україномовне населення – російськомовне (29,63% та 24,46%)⁴⁵⁸. Отже, безпосередньо у прикордонні області проживав майже кожен третій мешканець Волині. Рівень зосередження українців у прикордонні області був таким же, як і рівень частки етнічних меншин, окрім росіян, а рівень зосередження росіян залишався істотно нижчим.

Частка населення прикордоння Волинської області серед усього населення прикордоння України. Серед загальної чисельності населення прикордоння України частка всього населення Волинського прикордоння була доволі незначною і становила 3,10% (312 046 осіб із 10 051 029 осіб). Однак, ступінь зосередження населення у прикордонні області різнився за етнічними ознаками. Так, рівень частки українців був істотно вищим, порівняно із частками росіян та етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 4,37% (303 555 осіб із 6 940 373 осіб), 0,29% (6 346 осіб із 2 166 725 осіб) та 0,23% (2 145 осіб із 943 931 особи)⁴⁵⁹.

Істотно відрізнявся також і рівень зосередження населення у Волинському прикордонні за мовними ознаками. За цим рівнем україномовні значно переважали російськомовних. Так, частка україномовних українців складала 5,66% (303 007 осіб із 5 354 918 осіб), а частка російськомовних українців залишалася досить незначною – лише 0,03% (536 осіб із 1 576 770 осіб). Різнився також і рівень частки україномовних та російськомовних росіян, відповідно, 1,53% (904 особи із 59 233 осіб) та 0,26% (5 441 особа із

2 103 861 особи). Особливо значні відмінності спостерігалися у рівні зосередження україномовного та російськомовного населення, відповідно, 5,57% (304 699 осіб із 5 473 228 осіб) та 0,17% (6 481 особа із 3 893 622 осіб)⁴⁶⁰. Отже, прикордоння області, при незначній чисельності всього населення, характеризувалося вищим рівнем зосередження українців та україномовного населення на тлі досить незначного територіального представництва росіян, етнічних меншин, окрім росіян та російськомовного населення.

Частка населення Волинської області серед усього населення України. Відрізнявся також і рівень частки прикордонної Волинської області серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. Так, частка Волині серед усього населення України становила 2,19% (1 057 214 осіб із 48 240 902 осіб), серед українців – 2,73% (1 024 955 осіб із 37 541 693 осіб), серед сукупної чисельності етнічних меншин – 0,30% (32 259 осіб із 10 699 209 осіб), серед росіян – 0,30% (25 132 особи із 8 334 141 особи), серед етнічних меншин, окрім росіян – 0,30% (7 127 осіб із 2 365 068 осіб)⁴⁶¹.

Попри прикордонний статус, Волинська область, як і Вінницька, Івано-Франківська та Львівська, не була значним осередком розміщення етнічних меншин в Україні. Зберігалися також і досить істотні відмінності у рівні частки Волині серед загальної чисельності україномовного та російськомовного населення в Україні, відповідно, 3,16% (1 028 271 особа із 32 577 468 осіб) та 0,19% (26 499 осіб із 14 273 070 осіб)⁴⁶². Отже, незважаючи на те, що Волинська область є прикордонною, вона залишалася значно більшим ареалом територіального розміщення в Україні українців та україномовного населення, порівняно із рівнем зосередження етнічних меншин, зокрема, поляків, білорусів та росіян.

Рівень урбанізації населення Волинської області. Рівень урбанізації населення Волині, як і переважній більшості західних областей, залишався істотно нижчим, ніж рівень урбанізації всього населення України, відповідно, 49,82% (526 711 осіб із 1 057 214 осіб) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб)⁴⁶³. Тобто, на відміну від усього населення України, абсолютна більшість населення області, зосереджувалося не у містах, а в сільській місцевості.

Відрізнявся також і рівень урбанізації населення Волинської області

за етнічними ознаками. Так, за цим рівнем українці значно поступалися етнічним меншинам, відповідно, 48,70% (499 139 осіб із 1 024 955 осіб) та 85,47% (27 572 особи із 32 259 осіб). Тобто, якщо більшість українців мешкали в сільській місцевості, то більшість представників етнічних меншин – у містах. За рівнем урбанізації росіяни переважали етнічні меншини, окрім росіян, відповідно, 88,18% (22 161 особа із 25 132 осіб) та 75,92% (5 411 осіб із 7 127 осіб)⁴⁶⁴. Тобто, дев'ять із десяти росіян на Волині та три із чотирьох представників етнічних меншин, окрім росіян мешкали в урбаністичному середовищі.

Як і у всіх прикордонних областях України, у Волинській області спостерігалися значні відмінності у рівні урбанізації населення за мовними ознаками. Зокрема, рівень урбанізації україномовного населення залишався істотно нижчим, порівняно з російськомовним населенням, відповідно, 48,77% (501 444 особи із 1 028 271 особи) та 89,16% (23 626 осіб із 26 499 осіб)⁴⁶⁵. Тобто, переважна більшість україномовного населення мешкали в сільській місцевості, а російськомовне населення зосереджувалося переважно у містах. Рівень урбанізації україномовного населення залишався таким же, як і українців. Проте, російськомовне населення за рівнем урбанізації дещо перевищувало росіян.

Істотно відрізнявся також і рівень урбанізації україномовних та російськомовних українців, відповідно, 48,57% (496 253 осіб із 1 021 821 особи) та 92,45% (2 866 особи із 3 100 осіб). Тобто, якщо більшість україномовних українців мешкали в сільській місцевості, то майже всі російськомовні українці зосереджувалися в містах. Абсолютна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян зосереджувалися у містах і рівень їхньої урбанізації залишався значним, відповідно, 84,94% (3 079 осіб із 3 625 осіб) та 88,72% (19 077 осіб із 21 502 осіб)⁴⁶⁶.

Отже, рівень урбанізації населення Волинської області був нижчим, ніж рівень урбанізації всього населення України. Більшість всього населення області мешкали не в містах, а в селах. До того ж, переважна більшість українців, україномовних українців та україномовного населення розселені в сільській місцевості, а більшість росіян, етнічних меншин, окрім росіян, російськомовних українців, російськомовного населення україномовних та російськомовних росіян зосереджувалися у містах. Найвищий рівень урбанізації в області належав російськомовним українцям, а найнижчий – украї-

номовним українцям.

Частка сільського населення серед усього населення Волинської області. Серед загальної чисельності населення Волині рівень частки сільського населення був істотно вищим, ніж серед усього населення прикордонних областей України. Зокрема, серед усього населення області абсолютну більшість становило сільське населення, на відміну від всього населення прикордоння України, відповідно, 50,18% (530 503 особи із 1 057 214 осіб) та 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 осіб). За рівнем частки сільського населення серед усього населення Волинь посідала шосте місце серед усіх прикордонних областей України ⁴⁶⁷.

Істотні відмінності у рівні частки сільського населення Волинської області спостерігалися за етнічними ознаками. Зокрема, серед українців сільське населення становило більшість, а серед етнічних меншин – меншість, відповідно, 51,30% (525 816 осіб із 1 024 955 осіб) та 14,53% (4 687 осіб із 32 259 осіб). До того ж, рівень частки сільського населення серед росіян був удвічі нижчим, ніж серед етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 11,82% (2 971 особа із 25 132 осіб) та 24,08% (1 716 осіб із 7 127 осіб) ⁴⁶⁸. Тобто, в сільській місцевості області спостерігалось досить незначне територіальне представництво як росіян, так і етнічних меншин, окрім росіян, де вони розселені дисперсно. Рівень частки сільського населення серед українців у Волинській області залишався одним із найвищих серед усіх прикордонних областей, і, навпаки, серед росіян та етнічних меншин, окрім росіян – одним із найнижчих.

Значні відмінності зберігалися також і в рівні частки сільського населення серед населення Волині за мовними ознаками. Так, рівень частки сільського населення серед україномовного населення виявився майже вп'ятеро вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 51,23% (526 827 осіб із 1 028 271 особи) та 10,84% (2 873 особи із 26 499 осіб) ⁴⁶⁹. Тобто, більшість україномовного населення області зосереджувалися у селах, натомість, представництво російськомовного населення у сільській місцевості залишалося доволі незначним. До того ж, якщо рівень частки сільського населення серед україномовного населення та українців фактично не відрізнявся, то цей рівень серед російськомовного населення був дещо нижчим, ніж серед росіян.

Досить значні відмінності у рівні частки сільського населення збері-

галися між україномовними та російськомовними українцями у Волинській області, відповідно, 51,43% (525 568 осіб із 1 021 821 особи) та 7,55% (232 особи із 3 100 осіб). Тобто, чисельність російськомовних українців, які мешкали в селах області залишалася мінімальною, однак абсолютна більшість серед них зосереджувалися у містах, на відміну від україномовних українців, які мешкали переважно у сільській місцевості. Рівень частки сільського населення серед україномовних росіян, попри незначну чисельність в абсолютних показниках, був дещо вищим, порівняно із російськомовними росіянами, відповідно, 15,06% (546 осіб із 3 625 осіб) та 11,28% (2 425 осіб із 21 502 осіб)⁴⁷⁰. Однак, переважна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян Волині мешкали не в сільській місцевості, а в містах.

Отже, переважна більшість всього населення Волинської області зосереджувалися в селах, на відміну від усього населення прикордонних областей України, де більшість складало міське населення. Серед українців, україномовних українців та україномовного населення в області переважало сільське населення. І, навпаки, серед росіян, етнічних меншин, окрім росіян, російськомовних українців, російськомовного населення, україномовних та російськомовних росіян переважало не сільське, а міське населення. Найвищий рівень сільського населення Волині залишався серед україномовних українців, а найнижчий – серед російськомовних українців.

Висновки. Таким чином, визначальною ознакою Волинського прикордоння є етнічна та мовна однорідність його населення, українці та україномовне населення домінували за чисельністю. Абсолютну більшість серед українців складали україномовні, бо в їхньому мовному середовищі асиміляційні процеси не набули значного поширення. Хоча Волинська область межує з Польщею та Білоруссю, етнічні меншини, зокрема, поляки та білоруси, є малочисельними і мають дисперсний тип розселення. Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною в області є росіяни, абсолютну більшість серед них складають мігранти в першому поколінні. У мовному середовищі етнічних меншин Волині широкого розповсюдження набули процеси мовної асиміляції (українізації).

Чисельність етнічних меншин, окрім росіян у Волинській області залишалася найменшою серед усіх прикордонних областей України. Найменшою у Волині була і чисельність росіян та російськомовного населення, за винятком Івано-Франківщини та всього населення, за винятком Черніве-

чини. Серед усіх областей прикордоння Волинь посідала друге місце за максимальним рівнем частки українців та україномовного населення серед усього населення, а також за максимальним рівнем україномовних серед українців. Проте, ця західноукраїнська область займала передостаннє місце серед усіх прикордонних областей за рівнем частки росіян, етнічних меншин, окрім росіян та російськомовного населення серед усього населення, а також за рівнем частки російськомовних серед українців.

Як і у Львівщині, рівень зосередження населення безпосередньо в прикордонні Волинської області, залишався не досить значним, лише близько третини всього населення. За рівнем зосередження у прикордонні Волині українці та україномовне населення значно перевищувало росіян, етнічні меншини, окрім росіян та російськомовне населення. Рівень урбанізації всього населення Волинської області поступався рівню урбанізації всього населення України. До того ж, чисельність сільського населення в області виявилися дещо вищою, ніж міського населення. Переважна більшість українців, україномовних українців та україномовного населення Волині зосереджувалося у сільській місцевості, а більшість росіян, етнічних меншин, крім росіян, російськомовного населення, україномовних та російськомовних росіян мешкали у містах.

9 РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ

Із 16-ти районів Рівненської області прикордонними є три північні райони: Зарічненський, Дубровицький та Рокитнівський, які межують з Білоруссю: Пінським, Столінським районами Берестейської та Лельчицьким районом Гомельської областей. До складу Зарічненського району входять одне селище міського типу та 50 сіл, Дубровицького – одне місто та 58 сіл, Рокитнівського – два селища міського типу та 37 сіл ⁴⁷¹. На території прикордоння розташовано одне місто, три селища міського типу та 145 сіл, разом 149 населених пунктів. Тобто, Рівненське прикордоння складається із трьох адміністративно-територіальних утворень – трьох районів.

Українці. Абсолютну більшість серед загальної чисельності населення прикордонних районів Рівненської області становили українці: Зарічненському – 98,96% (35 968 осіб із 36 345 осіб), Дубровицькому – 98,63% (50 730 осіб із 51 437 осіб) та Рокитнівському – 83,50% (43 360 осіб із 51 926 осіб). У цілому, серед усього населення цих трьох прикордонних районів частка українців становила 93,09% (130 058 осіб із 139 708 осіб), що було дещо менше, ніж рівень цієї частки як серед загальної чисельності населення Рівненщини – 95,90% (1 123 401 особа із 1 171 445 осіб), так і серед міського населення області – 93,69% (509 728 осіб із 544 074 осіб), а особливо серед сільського – 97,82% (613 673 особи із 627 371 особи). Незважаючи на прикордонний статус, рівень частки українців серед усього населення Рівненської області залишався істотно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 95,90% та 77,82% ⁴⁷². Варто зазначити, що за максимальним рівнем частки українців серед усього населення Рівненщина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей України, після Івано-Франківщини та Волині.

Переважає більшість українців визнавали рідною українську мову. Зокрема, серед загальної чисельності українців частка україномовних складала за районами: у Дубровицькому – 99,93% (50 697 осіб із 50 730 осіб), Рокитнівському – 99,93% (43 331 особа із 43 360 осіб) та Зарічненському – 99,97% (35 959 осіб із 35 968 осіб). У цілому, частка україномовних серед українців Рівненського прикордоння становила 99,95% (129 987 осіб із 130 058 осіб). Це було навіть більше, ніж серед загальної чисельності українців у Рівненщині, її міських та сільських українців, відповідно, 99,59%

(1 118 784 особи із 1 123 401 особи), 99,19% (505 582 особи із 509 728 осіб) та 99,92% (613 202 осіб із 613 673 осіб). Між тим, рівень частки україномовних серед українців у Рівненській області залишався істотно вищим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 99,59% та 85,16%⁴⁷³. До того ж, рівень частки україномовних серед українців у Рівненщині був найвищим серед усіх прикордонних областей України, за винятком Івано-Франківщини та Волині.

Зросійщених за мовою серед українців нараховувалося лише декілька осіб у кожному із трьох прикордонних районів області: у Зарічненському – 8 осіб із 35 968 осіб (0,02%), Рокитнівському – 29 осіб із 43 360 осіб (0,07%) та Дубровицькому – 33 особи із 50 730 осіб (0,07%). У цілому, серед українців Рівненського прикордоння виявилось російськомовних лише 70 осіб із 130 058 осіб (0,05%). Частка російськомовних серед українців прикордоння була навіть меншою, ніж серед загальної чисельності українців Рівненщини, її міських та сільських українців, 0,41% (4 574 особи із 1 123 401 особи), 0,81% (4 118 осіб із 509 728 осіб) та 0,07% (456 осіб із 613 673 осіб). До того ж, рівень частки російськомовних серед українців у Рівненській області, як і в усіх інших західних областях, залишався мінімальним, істотно нижчим, порівняно із рівнем частки зросійщених за мовою серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 0,41% та 14,77%⁴⁷⁴. Рівень частки російськомовних серед українців у Рівненщині був одним із найнижчих серед усіх прикордонних областей України, поступаючись у цьому лише Івано-Франківщині та Волині.

Отже, серед усього населення Рівненського прикордоння, як і в кожному прикордонному районі, українці мали абсолютне домінування за чисельністю. У мовному середовищі українців асиміляційні процеси залишалися незначними, тому абсолютну перевагу мали україномовні. Частка російськомовних серед них була мінімальною.

Етнічні меншини. Білоруси. Попри прикордонне розташування Рівненської області, чисельність етнічних меншин залишалася досить незначною. Лише в Рокитнівському районі значне територіальне представництво мали білоруси – 8 062 особи, що складало 15,53% загальної чисельності населення (51 926 осіб). У двох інших прикордонних районах їхня залишалася досить незначною: у Дубровицькому – 284 особи із 51 437 осіб (0,55%) та Зарічненському – 189 осіб із 36 345 осіб (0,52%). У цілому, у Рівненському

прикордонні розселені 8 535 білорусів, що складало 6,11% загальної чисельності населення (139 708 осіб). Із загальної чисельності білорусів Рівненської області (11 827 осіб) частка мешканців прикордоння складала 72,17% (8 535 осіб)⁴⁷⁵. Тобто, прикордоння, а точніше Рокитнівський район, слугував основним осередком територіального розміщення білорусів у Рівненській області.

Абсолютна більшість білорусів у Рівненській області визнавали рідною українську мову – 80,04% (9 466 осіб із 11 827 осіб). Лише для 11,27% (1 333 осіб) рідною мовою залишалася білоруська, а для 8,68% (1 026 осіб) – російська. Рівень мовної українізації білорусів в області виявився істотно вищим, порівняно із росіянами, відповідно, 80,04% та 16,76%. Незважаючи на те, що Рівненщина межує із Білоруссю, частка області серед загальної чисельності білорусів в Україні доволі незначна – 4,29% (11 827 осіб із 275 763 осіб). Незначним залишався також і рівень частки білорусів серед усього населення Рівненської області – лише 1,01% (11 827 осіб із 1 171 445 осіб)⁴⁷⁶. Переважна більшість білорусів в Україні є мігрантами в першому поколінні та розселені не в прикордонні, а у великих містах України, насамперед, східних та південних областей.

Отже, попри те, що Рівненщина межує з Білоруссю, серед усього населення прикордоння області частка, як і чисельність білорусів, залишалися незначними. Вони розселені переважно дисперсно, і лише малокомпактно у Рокитнівському районі. Серед білорусів прикордоння Рівненської області розгорнулися процеси мовної асиміляції, більшість із них визнавали рідною не білоруську, а українську мову.

Росіяни. Дисперсний тип розселення у прикордонні Рівненській області був притаманний і росіянам, більшість серед них також є мігрантами у першому поколінні. Їхня чисельність становила у Дубровицькому районі 333 особи, що складало лише 0,65% загальної чисельності населення (51 437 осіб), Рокитнівському – 239 осіб із 51 926 осіб (0,46%), та Зарічненському – 158 осіб із 36 345 осіб (0,43%). У цілому, в трьох районах Рівненського прикордоння частка росіян серед усього населення становила лише 0,52% (730 осіб із 139 708 осіб). До того ж, виявилось, що серед усього населення прикордоння рівень частки росіян залишався нижчим, ніж серед загальної чисельності населення Рівненщини, її міського, і навіть сільського населення, відповідно, 2,57% (30 129 осіб із 1 171 445 осіб), 4,86% (26 465

осіб із 544 074 осіб) та 0,58% (3 664 особи із 627 371 особи). При цьому, рівень частки росіян серед усього населення Рівненщини, як і в інших західних областях, був значно меншим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 2,57% та 17,28% ⁴⁷⁷.

Незважаючи на дисперсний тип розселення у прикордонні Рівненщини, більшість росіян визнавали рідною російську мову. Так, рівень частки російськомовних серед росіян становив за районами: у Дубровицькому – 80,18% (267 осіб із 333 осіб), Зарічненському – 79,11% (125 осіб із 158 осіб), і найменше у Рокитнівському – 65,69% (157 осіб із 239 осіб). У цілому, у Рівненському прикордонні частка російськомовних серед росіян становила 75,20% (549 осіб із 730 осіб), що було менше, ніж серед загальної чисельності росіян в області – 83,19% (25 065 осіб із 30 129 осіб), а також серед міських та сільських росіян, відповідно, 83,90% (22 203 особи із 26 465 осіб) та 78,11% (2 862 особи із 3 664 осіб). Між тим, рівень частки російськомовних серед росіян у Рівненській області залишався помітно нижчим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 83,19% та 95,92% ⁴⁷⁸. До того ж, у Рівненщині спостерігався найнижчий рівень частки російськомовних серед росіян серед усіх прикордонних областей України, за винятком Житомирщини.

Однак, мовне середовище росіян зазнало значного впливу природних асиміляційних процесів, тому і частка україномовних серед них була доволі значною у відносних показниках, але незначною – в абсолютних. Зокрема, за районами: у Рокитнівському – 34,31% (82 особи), Зарічненському – 20,89% (33 особи) та Дубровицькому – 19,82% (66 осіб). Серед росіян Рівненського прикордоння частка україномовних становила 24,79% (181 особа). Частка україномовних серед росіян прикордоння виявилася навіть вищою, ніж серед загальної чисельності росіян Рівненщини, міських та сільських росіян області, відповідно, 16,76% (5 049 осіб), 16,06% (4 249 осіб) та 21,83% (800 осіб). Окрім цього, рівень частки україномовних серед росіян прикордоння Рівненщини виявився значно вищим, ніж рівень частки російськомовних серед українців, відповідно, 24,79% (181 особа із 730 осіб) та 0,05% (70 осіб із 130 058 осіб). Між тим, рівень частки україномовних серед росіян Рівненської області залишався вчетверо вищим, порівняно із рівнем цієї частки серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 16,76% та 3,94% ⁴⁷⁹. До того ж, рівень частки україномовних серед росіян Рівненщини був найвищим

серед усіх прикордонних областей, окрім Житомирщини.

Отже, серед загальної чисельності населення Рівненського прикордоння частка росіян залишалася досить незначною. Незважаючи на незначну чисельність, переважна більшість серед них визнавали рідною російську мову. Однак, в умовах дисперсного розселення, насамперед у сільській місцевості, росіяни зазнавали природної мовної асиміляції (українізації). Переважна більшість росіян, які мешкали у Рівненській області, як і в усіх областях Західної України, були мігрантами в першому поколінні. У мовному середовищі першого покоління мігрантів природні асиміляційні процеси не набувають значного розвитку, на відміну серед їхніх нащадків, які в умовах дисперсного розселення та розповсюдження екзогамії зазнають природної мовної асиміляції з боку домінантної більшості.

Етнічні меншини, окрім росіян. У Рівненському прикордонні переважно дисперсно розселені представники етнічних меншин, окрім росіян. Із трьох районів прикордоння області лише в одному Рокитнівському, за рахунок білорусів, спостерігався дещо вищий рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення – 16,04% (8 327 осіб із 51 926 осіб). В інших двох прикордонних районах цей рівень залишався доволі незначним: у Дубровицькому – лише 0,72% (374 особи із 51 437 осіб) та ще менше у Зарічненському – 0,61% (219 осіб із 36 345 осіб) ⁴⁸⁰.

Серед загальної чисельності населення Рівненського прикордоння (три райони) частка етнічних меншин, окрім росіян складала 6,39% (8 920 осіб із 139 708 осіб). Виявилося також, що серед усього населення прикордоння рівень цієї частки залишався дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення Рівненської області – 1,53% (17 915 осіб із 1 171 445 осіб), як і серед її міського та сільського населення, відповідно, 1,45% (7 881 особа із 544 074 осіб) та 1,60% (10 034 особи із 627 371 особи). До того ж, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення Рівненщини був значно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 1,53% та 4,90% ⁴⁸¹.

Отже, серед усього населення прикордоння Рівненської області частка, як і чисельність етнічних меншин, окрім росіян були доволі низькими. Лише в Рокитнівському районі зберігалось помітне територіальне представництво етнічних меншин, окрім росіян, насамперед, за рахунок білорусів.

Україномовне населення. Враховуючи абсолютне домінування україн-

ців за чисельністю серед усього населення прикордонних районів Рівненщини, і розгортання, внаслідок цього процесів природної асиміляції у мовному середовищі дисперсно розселених представників етнічних меншин, рівень частки україномовного населення був навіть вищим за рівень частки українців. Так, частка україномовного населення серед загальної чисельності Зарічненського району становила 99,36%, а його чисельність 35 889 осіб із 36 345 осіб, а частка українців та їхня чисельність, відповідно, 98,96% (35 662 особи). У Рокитнівському районі за рахунок мовної асиміляції (українізації) етнічних меншин, насамперед білорусів, відмінності між україномовним населенням та українцями виявилися ще більш істотними, відповідно, 99,30% (51 565 осіб із 51 926 осіб) та 83,50% (43 360 осіб). Помітно меншими ці відмінності були у Дубровицькому районі – 98,92% (50 882 особи із 51 437 осіб) та 98,63% (50 730 осіб) ⁴⁸².

У цілому, серед усього населення Рівненського прикордоння частка україномовного населення становила 99,18% (138 561 особа із 139 708 осіб), а частка українців – 93,09% (130 058 осіб). Рівень частки україномовного населення серед усього населення трьох прикордонних районів виявився більшим (99,18%), ніж серед загальної чисельності населення Рівненської області, її міського населення, відповідно, 97,00% (1 136 355 осіб із 1 171 445 осіб) та 94,40% (513 207 осіб із 544 074 особи), але дещо нижчим, порівняно із сільським населенням – 99,26% (622 748 осіб із 627 371 особи). Між тим, рівень частки україномовного населення серед усього населення Рівненщини, як і в переважній більшості західних областей, був істотно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 97,00% та 67,53% ⁴⁸³.

Серед загальної чисельності україномовного населення Рівненського прикордоння абсолютну більшість складали україномовні українці – 93,91% (129 987 осіб із 138 561 особи). Доволі значною виявилася також і частка україномовних етнічних меншин, окрім росіян – 6,06% (8 393 особи), насамперед за рахунок україномовних білорусів. Проте, рівень частки україномовних росіян залишався мінімальним – лише 0,13% (181 особа) ⁴⁸⁴.

Виявилось також, що рівень частки україномовних українців серед україномовного населення прикордоння був дещо нижчим, ніж серед загальної чисельності україномовного населення Рівненської області – 98,45% (1 118 784 особи із 1 136 355 осіб), а також серед її міського та сільського

населення, відповідно, 98,44% (505 582 особи із 513 607 осіб) та 98,47% (613 202 особи із 622 748 осіб). Частка україномовних росіян залишалася також мінімальною: серед усього україномовного населення області – 0,45% (5 049 осіб), серед міського україномовного населення – 0,83% (4 249 осіб), і найменше серед сільського україномовного населення – лише 0,13% (800 осіб). Дещо вищим був рівень частки україномовних етнічних меншин, окрім росіян, за винятком частки серед міського населення, і складав, відповідно, 1,10% (12 522 особи), 0,73% (3 776 осіб) та 1,40% (8 746 осіб)⁴⁸⁵.

Отже, україномовне населення Рівненського прикордоння складалося переважно із україномовних українців. Однак, визначальною його ознакою став доволі значний рівень частки україномовних етнічних меншин, окрім росіян, завдяки україномовним білорусам. Проте рівень частки україномовних росіян залишався мізерним.

Таким чином, серед загальної чисельності населення Рівненського прикордоння україномовне населення складало абсолютну більшість. Їхня чисельність у прикордонні була навіть вищою, ніж чисельність українців. Таке становище виникло в результаті того, що рівень мовної асиміляції українців був нижчим, ніж рівень мовної асиміляції етнічних меншин, насамперед білорусів. Переважну більшість серед усього україномовного населення прикордоння Рівненської області становили україномовні українці. Однак, частка україномовних етнічних меншин, окрім росіян за рахунок білорусів виявилася дещо більшою за частку україномовних росіян. До того ж, рівень частки україномовного населення серед загальної чисельності населення Рівненщини був одним із найвищих серед усіх прикордонних областей України, за винятком Житомирщини та Волині.

Російськомовне населення. На відміну від україномовного населення рівень частки російськомовного населення, як і його чисельність у прикордонних районах залишалися досить незначними: у Зарічненському – 0,39% (143 особи із 36 345 осіб), Рокитнівському – 0,43% (224 особи із 51 926 осіб) та Дубровицькому – 0,65% (335 осіб із 51 437 осіб). Серед усього населення Рівненського прикордоння частка російськомовного населення складала лише 0,50% (702 особи із 139 708 осіб), що було навіть менше, ніж у цілому серед загальної чисельності Рівненської області – 2,73% (31 965 осіб із 1 171 445 осіб), міського – 5,22% (28 376 осіб із 544 074 осіб) та сільського населення – 0,57% (3 589 осіб із 627 371 особи). При цьому, рівень частки

російськомовного населення серед усього населення Рівненщини залишався на порядок нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 2,73% та 29,59%⁴⁸⁶.

Варто зазначити, що у двох із трьох прикордонних районів Рівненщини чисельність та частка російськомовного населення серед усього населення виявилися нижчими, порівняно з чисельністю та часткою росіян. Зокрема, за районами це співвідношення між російськомовним населенням та росіянами було таким: у Зарічненському – 0,39% (143 особи) та 0,46% (158 осіб), Рокитнівському – 0,43% (224 особи) та 0,46% (239 осіб). У Дубровицькому районі чисельність та частка російськомовного населення фактично були однаковими, відповідно, 0,65% (335 осіб) та 0,65% (333 особи). Тому, у цілому у Рівненському прикордоння чисельність російськомовного населення дещо поступалася чисельності росіян, відповідно, 0,50% (702 особи) та 0,52% (730 осіб). Однак, у цілому у Рівненщині, а також серед її міського населення, чисельність та частка російськомовного населення виявилися дещо вищими, ніж чисельність росіян, відповідно, 2,73% (31 965 осіб) та 2,57% (30 129 осіб), 5,22% (28 376 осіб) та 4,86% (26 465 осіб). І лише серед сільського населення області це співвідношення було протилежним, відповідно, 0,57% (3 589 осіб) та 0,58% (3 664 особи)⁴⁸⁷.

Серед російськомовного населення Рівненського прикордоння абсолютну більшість становили російськомовні росіяни – 78,21% (549 осіб із 702 осіб). При цьому, виявилось, що рівень частки російськомовних українців, на відміну від інших прикордонних областей України, був навіть нижчим за рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 9,97% (70 осіб) та 11,82% (83 особи). Такий же рівень частки російськомовних росіян спостерігався і серед загальної чисельності російськомовного населення Рівненської області, а також серед її міського та сільського російськомовного населення, відповідно, 78,41% (25 065 осіб із 31 965 осіб), 78,25% (22 203 осіб із 28 376 осіб) та 79,74% (2 862 особи із 3 589 осіб). Однак, виявилось, що рівень частки російськомовних українців серед усього російськомовного населення області був вищим, порівняно з часткою російськомовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 14,31% (4 574 особи) та 7,28% (2 326 осіб). Подібне співвідношення спостерігалось як серед міського російськомовного населення, відповідно, 14,51% (4 118 осіб) та 7,24% (2 055 осіб), так і серед сільського російськомовного

населення, відповідно, 12,71% (456 осіб) та 7,55% (271 особа)⁴⁸⁸.

Отже, абсолютну перевагу в структурі російськомовного населення мали російськомовні росіяни, рівень частки російськомовних українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян залишався незначним.

Таким чином, чисельність російськомовного населення у Рівненському прикордонні, як і його частка серед усього населення, залишалися досить низькими. Окрім цього, чисельність російськомовного населення була навіть меншою, ніж чисельність росіян. Таке становище стало результатом того, що рівень мовної асиміляції (українізації) росіян був вищим як у відносних, так і в абсолютних показниках, ніж рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців. Російськомовне населення Рівненського прикордоння, попри його незначну чисельність, складалося переважно із російськомовних росіян, а рівень частки російськомовних українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян був досить незначним.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Рівненської області. Безпосередньо у Рівненському прикордонні зосереджувалася досить незначна частка всього населення області – 11,93% (139 708 осіб із 1 171 445 осіб). За ступенем зосередження у прикордонні українці та україномовне населення, відповідно, 11,58% (130 058 осіб із 1 123 401 особа) та 12,19% (138 561 особа із 1 136 355 осіб) переважало росіян та російськомовне населення, 2,42% (730 осіб із 30 129 осіб) та 2,20% (702 особи із 31 965 осіб), але поступалися етнічним меншинам, крім росіян – 49,79% (8 920 осіб із 17 915 осіб), а особливо білорусам – 72,17% (8 535 осіб із 11 827 осіб)⁴⁸⁹. Тобто, Рівненська область належала до тих прикордонних областей України, де рівень зосередження населення у прикордонні був незначним. У прикордонні мешкав лише кожен десятий представник всього населення Рівненщини. Проте, за цим рівнем українці та україномовне населення перевищували росіян та російськомовне населення, однак істотно поступалися етнічним меншинам, окрім росіян, насамперед, за рахунок білорусів. Абсолютна більшість білорусів Рівненщини розселені в її прикордонні.

Частка населення прикордоння Рівненської області серед усього населення прикордоння України. Серед загальної чисельності населення прикордоння України частка всього населення Рівненського прикордоння була досить незначною – лише 1,39% (139 708 осіб із 10 051 029 осіб). Проте, рі-

вень зосередження населення за етнічними ознаками у прикордонні Рівненщини мав відмінності. Так, цей рівень серед українців перевищував рівень серед етнічних меншин, окрім росіян, а особливо росіян, відповідно, 1,87% (130 058 осіб із 6 940 373 осіб), 0,95% (8 920 осіб із 943 931 особи) та 0,03% (730 осіб із 2 166 725 осіб) ⁴⁹⁰.

Істотно відрізнявся також і ступінь зосередження населення за мовними ознаками у Рівненському прикордонні. Зокрема, за цим рівнем україномовні значно перевищували російськомовних. Так, частка україномовних українців становила 2,43% (129 987 осіб із 5 354 918 осіб) на тлі мінімального рівня частки російськомовних українців – менше 0,01% (70 осіб із 1 576 770 осіб). Рівень частки україномовних росіян також перевищував рівень частки російськомовних росіян, відповідно, 0,31% (181 особа із 59 233 осіб) та 0,03% (549 осіб із 2 103 861 особа). Значні відмінності спостерігалися також і в рівні частки україномовного та російськомовного населення, відповідно, 2,53% (138 561 особа із 5 473 228 осіб) та 0,02% (702 особи із 3 893 369 осіб) ⁴⁹¹. Отже, Рівненське прикордоння характеризується досить незначним рівнем зосередження всього населення. Однак, рівень зосередження українців та україномовного населення залишався істотно вищим на тлі незначного рівня частки росіян, етнічних меншин, окрім росіян та російськомовного населення.

Частка населення Рівненської області серед усього населення України. Спостерігалися значні відмінності в рівні частки прикордонної Рівненської області серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. Зокрема, частка Рівненщини серед усього населення України складала 2,43% (1 171 445 осіб із 48 240 902 осіб), серед українців – 2,99% (1 123 401 особа із 37 541 693 осіб), значно менше серед сукупної чисельності етнічних меншин – 0,45% (48 044 особи із 10 699 209 осіб), ще менше серед росіян – 0,36% (30 129 осіб із 8 334 141 особа), дещо більше серед етнічних меншин, окрім росіян – 0,76% (17 915 осіб із 2 365 068 осіб). Тобто, незважаючи на прикордонний статус, Рівненська область, як і інші західні області, крім Закарпатської та Чернівецької, не була осередком територіального розміщення етнічних меншин в Україні. Тому, за рівнем зосередження у цій області українці істотно переважали етнічні меншини. Як і частки кожної із західних областей, рівень частки Рівненщини серед загальної чисельності україномовного населення України значно перевищував

рівень частки області серед загальної чисельності російськомовного населення, відповідно, 3,49% (1 136 355 осіб із 5 473 228 осіб) та 0,22% (31 965 осіб із 3 893 622 особи)⁴⁹². Незважаючи на те, що Рівненська область є прикордонною, вона залишалася значно більшим ареалом територіального розміщення в Україні українців та україномовного населення, порівняно з етнічними меншинами, у тому числі з росіянами, а також з російськомовним населенням.

Рівень урбанізації населення Рівненської області. Як і переважній більшості західних областей, рівень урбанізації населення прикордонної Рівненщини залишався істотно нижчим, ніж рівень урбанізації всього населення України, відповідно, 46,44% (544 074 особи із 1 171 445 осіб) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб)⁴⁹³. Тобто, на відміну від усього населення України, абсолютна більшість населення області, зосереджувалося не у містах, а в сільській місцевості.

Відрізнявся також і рівень урбанізації населення Рівненської області за етнічними ознаками. Зокрема, за цим рівнем українці значно поступалися етнічним меншинам, відповідно, 45,37% (509 728 осіб із 1 123 401 особи) та 71,49% (34 346 осіб із 48 044 осіб). Тобто, більшість українців мешкали в сільській місцевості, а більшість представників етнічних меншин зосереджувалися у містах. Виявилося також, що абсолютна більшість росіян, за рахунок цього і переважна більшість етнічних меншин мешкали у містах, а етнічні меншини, окрім росіян розселені переважно у селах, відповідно, 87,44% (26 465 осіб із 30 129 осіб) та 43,99% (7 881 особа із 17 915 осіб)⁴⁹⁴. Тобто, дев'ять із десяти росіян Рівненщини були мешканцями міст, а за рівнем урбанізації етнічні меншини, крім росіян, поступалися українцям.

У Рівненській області спостерігалися значні відмінності у рівні урбанізації населення за мовними ознаками. Так, рівень урбанізації україномовного населення був майже вдвічі нижчим, порівняно з російськомовним населенням, відповідно, 45,20% (513 607 осіб із 1 136 355 осіб) та 88,77% (28 376 осіб із 31 965 осіб)⁴⁹⁵. Тобто, більшість україномовного населення мешкали в сільській місцевості, а абсолютна більшість російськомовного населення зосереджувалося у містах. Рівень урбанізації україномовного населення залишався фактично таким же, як і українців. Однак, російськомовного населення за цим рівнем дещо перевищувало росіян.

Також істотно відрізнявся і рівень урбанізації україномовних та ро-

сійськомовних українців Рівненщини, відповідно, 48,57% (505 582 особи із 1 118 784 осіб) та 92,45% (4 118 осіб із 4 574 осіб). Тобто, україномовні українці залишалися переважно сільськими мешканцями, а майже всі російськомовні українці мешкали у містах. Варто зазначити, що попри незначну чисельність, абсолютна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян зосереджувалися у містах і рівень їхньої урбанізації залишався доволі значним, відповідно, 84,16% (4 249 осіб із 5 049 осіб) та 88,58% (22 203 особи із 25 065 осіб)⁴⁹⁶.

Отже, рівень урбанізації населення Рівненської області залишався істотно нижчим, ніж рівень урбанізації всього населення України. До того ж, більшість всього населення області, українців, етнічних меншин, окрім росіян, україномовних українців та україномовного населення розселені в сільській місцевості, а більшість росіян, російськомовних українців, російськомовного населення україномовних та російськомовних росіян зосереджувалися у містах. Найвищий рівень урбанізації в області був серед російськомовних українців, а найнижчий – серед україномовних українців.

Частка сільського населення серед усього населення Рівненської області. Серед загальної чисельності населення Рівненщини, як і в більшості західних областей, рівень частки сільського населення залишався значно вищим, ніж серед усього населення прикордонних областей. Так, серед усього населення області переважало сільське населення, на відміну від всього населення прикордоння України, відповідно, 53,56% (627 371 особа із 1 171 445 осіб) та 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 осіб). За рівнем частки сільського населення серед усього населення Рівненщина посідала п'яте місце серед усіх областей прикордоння, після Закарпатської, Чернівецької, Івано-Франківської та Вінницької⁴⁹⁷.

Досить значні відмінності у рівні частки сільського населення Рівненської області спостерігалися за етнічними ознаками. Так, якщо серед українців сільське населення становило більшість, то серед етнічних меншин – меншість, відповідно, 54,63% (613 673 особи із 1 123 401 особи) та 28,51% (13 698 осіб із 48 044 осіб)⁴⁹⁸. Варто звернути увагу і на те, що серед росіян сільське населення складало меншість, то серед етнічних меншин, окрім росіян, насамперед за рахунок білорусів – більшість, відповідно, 12,16% (3 664 особи із 30 129 осіб) та 56,01% (10 034 особи із 17 815 осіб)⁴⁹⁹.

Значні відмінності зберігалися також і в рівні частки сільського насе-

лення серед населення Рівненщини за мовними ознаками. Зокрема, рівень частки сільського населення серед україномовного населення залишався майже вп'ятеро вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 54,80% (622 748 осіб із 1 136 355 осіб) та 11,23% (3 589 осіб із 31 965 осіб)⁵⁰⁰. Тобто, більшість україномовного населення області мешкали у сільській місцевості, а територіальне представництво російськомовного населення у селах залишалося досить незначним. Рівень частки сільського населення серед україномовного населення та українців фактично не відрізнявся, а цей рівень серед російськомовного населення був дещо нижчим, ніж серед росіян.

Ще більш значні відмінності у рівні частки сільського населення були між україномовними та російськомовними українцями у Рівненській області, відповідно, 54,80% (613 202 особи із 1 118 784 осіб) та 9,97% (456 осіб із 4 574 осіб). Так, попри незначну чисельність, більшість російськомовних українців зосереджувалася у містах, на відміну від україномовних українців, які мешкали переважно у сільській місцевості. Рівень частки сільського населення серед україномовних росіян був дещо вищим, порівняно із російськомовними росіянами, відповідно, 15,84% (800 осіб із 5 049 осіб) та 11,42% (2 862 осіб із 25 065 осіб)⁵⁰¹. Проте, переважна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян Рівненщини мешкали не в сільській місцевості, а в містах.

Отже, переважна більшість всього населення Рівненської області зосереджувалися в селах, на відміну від усього населення прикордонних областей України, де більшість мешкали у містах. Серед українців, україномовних українців, етнічних меншин, окрім росіян та україномовного населення в області переважало сільське населення. Натомість, серед росіян, російськомовних українців, російськомовного населення, україномовних та російськомовних росіян переважало не сільське, а міське населення. Найвищий рівень сільського населення Волині був серед україномовних українців, а найнижчий – серед російськомовних українців.

Висновки. Таким чином, у прикордонних з Білоруссю районах Рівненщини зберігалася чисельна перевага українців та україномовного населення. Абсолютну більшість серед українців складали україномовні, а рівень їхньої мовної асиміляції залишався мінімальним. Тобто, визначальною ознакою Рівненського прикордоння є як етнічна, так і мовна однорідність населення. Лише у Рокитнівському районі розселені білоруси, переважна

більшість яких визнавали рідною українську мову. Росіяни у прикордонні Рівненщини розселені дисперсно і є переважно мігрантами у першому поколінні. Попри розгортання асиміляційних процесів у мовному середовищі росіян, більшість серед них були російськомовними.

Чисельність росіян, етнічних меншин, окрім росіян та російськомовного населення у Рівненщині залишалася найнижчою серед усіх прикордонних областей України, за винятком Волині та Івано-Франківщини, а за загальною чисельністю населення ця область поступалася лише Волині та Чернівецьчині. Рівненщина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей України за рівнем частки українців та україномовного населення серед усього населення та за рівнем частки україномовних серед українців, після Івано-Франківщини та Волині, а також друге місце за рівнем частки україномовних серед росіян, після Житомирщини. Навпаки, за мінімальним рівнем частки російськомовних серед українців Рівненщина поступалася лише Івано-Франківщині та Волині, а за найнижчим рівнем частки російськомовних серед росіян – лише Житомирщині.

Хоча в Рівненському прикордонні спостерігався досить незначний рівень зосередження всього населення, однак у прикордонні області зосереджувалося значно більше українців та україномовного населення, порівняно із росіянами, етнічними меншинами, крім росіян та російськомовним населенням. За рівнем урбанізації населення Рівненської області поступалося всьому населенню України. При цьому, переважна більшість усього населення, українців, україномовних українців, україномовного населення, етнічних меншин, окрім росіян, тому числі і білорусів зосереджувалися в сільській місцевості, а більшість росіян, російськомовних українців, російськомовного населення, україномовних та російськомовних росіян мешкали у містах.

10 ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ

Із 23-х районів Житомирської області три північні (Олевський, Овруцький та Народицький) межують із Лельчицьким, Єльським та Наровлянським районами Гомельської області Білорусі. На території Олевського району розташовано одне місто, п'ять селищ міського типу та 52 села, Овруцького – одне місто, одне селище міського типу, 139 сіл та три селища, Народицького – одне селище міського типу та 64 села ⁵⁰². Отже, Житомирське прикордоння складається із трьох адміністративно-територіальних утворень. У трьох прикордонних районах розташовано два міста районного підпорядкування, сім селищ міського типу, 255 сіл та 3 селища, всього 267 населених пунктів.

Українці. Попри прикордонний статус, населення прикордоння Житомирщини характеризується етнічною однорідністю. Абсолютну більшість серед усього населення трьох прикордонних районів складають українці: у Олевському – 97,11% (45 667 осіб із 47 028 осіб), Овруцькому – 95,63% (64 911 осіб із 67 876 осіб), а також у найбільш постраждалому від аварії на Чорнобильській АЕС Народицькому – 96,33% (10 977 осіб із 11 395 осіб). Серед загальної чисельності населення цих трьох районів, незважаючи на прикордонне територіальне розташування, рівень частки українців виявився навіть дещо вищим, ніж серед усього населення Житомирської області, відповідно, 96,24% (121 555 осіб із 126 299 осіб) та 90,32% (1 254 855 осіб із 1 389 393 осіб). Ці відмінності спричинені тим, що представники етнічних меншин, насамперед росіяни, зосереджувалися у містах, насамперед в обласному центрі. Тому, серед міського населення області рівень частки українців був помітно нижчим, ніж серед сільського, відповідно, 86,81% (670 751 особа із 772 679 осіб) та 94,73% (584 104 особи із 616 614 осіб). Попри на прикордонний статус, рівень частки українців серед усього населення Житомирської області залишався помітно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 90,32% та 77,82% ⁵⁰³.

Україномовні українці. Абсолютна більшість українців Житомирського прикордоння залишалися україномовними – 99,53% (120 981 особа із 121 555 осіб). За районами частка україномовних серед українців складала: у Олевському – 99,76% (45 556 осіб із 45 667 осіб), Народицькому – 99,71% (10 945 осіб із 10 977 осіб) та Овруцькому – 99,34% (64 480 осіб із 64 911

осіб). Рівень частки україномовних серед українців прикордоння залишався навіть вищим, ніж серед загальної чисельності українців Житомирщини та міських українців області, відповідно, 97,80% (1 227 268 осіб із 1 254 855 осіб) та 96,12% (644 695 осіб із 670 751 особи), але нижчим, ніж серед сільських українців – 99,74% (582 573 особи із 584 104 осіб). До того ж, рівень частки україномовних серед українців у Житомирській області був значно вищим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 97,80% та 85,16%⁵⁰⁴.

Російськомовні українці. Частка зросійщених за мовою серед українців, як і їхня чисельність, залишалися досить незначними у всіх трьох районах: у Народницькому – 0,29% (32 особи із 10 977 осіб), Олевському – 0,23% (103 особи із 45 667 осіб) та Овруцькому – 0,65% (423 особи із 64 911 осіб). У цілому, серед українців Житомирського прикордоння частка російськомовних становила лише 0,46% (558 осіб із 121 555 осіб), що було менше, ніж серед загального числа українців області та міських українців, відповідно, 2,18% (27 300 осіб із 1 254 855 осіб) та 3,85% (25 834 осіб із 670 751 особа), але дещо більше, ніж серед сільських українців – 0,25% (1 466 осіб із 584 104 осіб). Між тим, рівень частки російськомовних серед українців у Житомирській області залишався значно нижчим, порівняно із рівнем частки зросійщених за мовою серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 2,18% та 14,77%⁵⁰⁵.

Отже, серед загальної чисельності населення Житомирського прикордоння абсолютну більшість складали українці. Серед українців домінували україномовні, а частка російськомовних залишалася досить незначною.

Етнічні менишини. Білоруси. Незважаючи на те, що Житомирщина межує з Білоруссю, у прикордонних районах білорусів було досить небагато, лише декілька десятків осіб, розселених дисперсно: у Народницькому – 38 осіб, Олевському – 180 осіб та Овруцькому – 549 осіб, з них 249 осіб у місті Овручі. У цілому, у трьох прикордонних районах мешкало 767 білорусів, що складало лише 0,61% загальної чисельності населення прикордоння Житомирщини (126 299 осіб). В умовах дисперсного розселення лише близько половини білорусів визнавали рідною білоруську мову, а рівень мовної українізації був вищим, ніж рівень мовного зросійщення⁵⁰⁶.

Частка Житомирської області серед загальної чисельності білорусів в Україні залишалася досить незначною – лише 1,78% (4 924 особи із 275 763

осіб). Доволі незначним був також і рівень частки білорусів серед загальної чисельності населення Житомирщини – лише 0,39% (4 924 особи із 1 389 393 осіб). Серед білорусів області більшість виявилися асимільованими за мовою. Так, лише 1 377 осіб (27,97%) визнавали рідною білоруську мову, українську – 1 583 особи (32,15%). Відносно більшість серед білорусів області складали російськомовні – 39,79% (1 958 осіб). Проте, рівень частки україномовних серед білорусів у Житомирській області виявився навіть вищим, ніж серед росіян, відповідно, 32,15% та 18,64% ⁵⁰⁷.

Отже, серед усього населення прикордоння Житомирської області частка білорусів та їхня чисельність залишалися незначними. Білоруси розселені дисперсно, тому в їхньому мовному середовищі набули розповсюдження процеси асиміляції як українізації, так і зросійщення. Білоруську мову рідною визнавали лише відносна більшість серед білорусів прикордоння Житомирщини.

Росіяни. Дисперсно розселені у Житомирському прикордонні також і росіяни, однак їхня частка серед усього населення була досить незначною за районами: у Народицькому – 1,82% (207 осіб із 11 395 осіб), Олевському – 1,41% (663 особи із 47 028 осіб) та Овруцькому – 2,87% (1 946 осіб із 67 876 осіб), у тому числі 1 228 росіян мешкали у районному центрі – Овручі. Більшість серед них є мігрантами в першому поколінні. Серед усього населення трьох прикордонних районів частка росіян залишалася доволі незначною – 2,23% (2 816 осіб із 126 299 осіб). Серед загальної чисельності населення Житомирської області та її міського населення, насамперед за рахунок обласного центру, рівень частки росіян залишався помітно вищим, відповідно, 4,96% (68 851 особа із 1 389 393 осіб) та 7,56% (58 418 осіб із 772 679 осіб), і навпаки, серед сільського населення – нижчим, лише 1,69% (10 403 особи із 616 614 осіб). При цьому, рівень частки росіян серед усього населення Житомирської області був більше, ніж утричі нижчим, порівняно з рівнем цієї частки серед загальної чисельності населення України, відповідно, 4,96% та 17,28% ⁵⁰⁸. До того ж, рівень частки росіян серед загальної чисельності етнічних меншин у Житомирщині був одним із найнижчих серед усіх прикордонних областей України, за винятком Чернівецьчини та Закарпаття.

Російськомовні росіяни. Переважна більшість росіян, на відміну від білорусів, незважаючи на дисперсний тип розселення, зберігали власну національну мову. У цілому, серед росіян Житомирського прикордоння частка

російськомовних складала 82,03% (2 310 осіб із 2 816 осіб). Рівень цієї частки дещо відрізнявся за окремими районами і становив: у Овруцькому – 86,79% (1 689 осіб із 1 946 осіб), Народицькому – 78,26% (162 особи із 207 осіб), і найменше в Олевському – 69,23% (459 осіб із 620 осіб). Виявилося також, що рівень частки російськомовних серед росіян прикордоння залишався дещо вищим, ніж серед загальної чисельності росіян Житомирщини та сільських росіян, але дещо меншим, ніж серед міських росіян області, відповідно, 81,30% (55 976 осіб із 68 851 особи), 73,71% (48 308 осіб із 58 448 осіб) та 82,65% (7 668 осіб із 10 403 осіб). До того ж, рівень частки російськомовних серед росіян у Житомирській області залишався істотно меншим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 81,30% та 95,92%⁵⁰⁹. Варто підкреслити, що у Житомирщині спостерігався найнижчий рівень частки російськомовних серед росіян, порівняно з усіма іншими прикордонними областями України.

Україномовні росіяни. У мовному середовищі росіян Житомирського прикордоння в умовах дисперсного розселення набули розповсюдження процеси асиміляції. Так, частка україномовних серед росіян становила за районами: у Олевському – 30,77% (161 особа із 663 осіб), Народицькому – 21,26% (44 особи із 207 осіб), Овруцькому – 13,05% (254 особи із 1946 осіб), а в цілому в трьох районах – 16,30% (459 осіб із 2 816 осіб). Варто зазначити, що у Житомирській області спостерігався найвищий рівень мовної асиміляції (українізації) росіян серед усіх областей України – 18,64% (12 833 особи із 68 851 особи), особливо у сільській місцевості – 26,24% (2 760 осіб із 10 403 осіб). До того ж, рівень мовної асиміляції росіян у кожному із трьох прикордонних районів та в цілому в Житомирському прикордонні виявився істотно вищим, ніж рівень мовної асиміляції українців. Зокрема, серед росіян у прикордонній області частка україномовних складала 16,30%, а частка російськомовних серед українців – лише 0,46%, у цілому в Житомирщині, відповідно, 18,64% та 2,18%, а серед сільських росіян та українців, відповідно, 26,24% та 0,25%. Між тим, рівень частки україномовних серед росіян Житомирської області виявився більше, ніж учетверо вищим, порівняно із рівнем цієї частки серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 18,64% та 3,94%⁵¹⁰.

Отже, серед загальної чисельності населення Житомирського прикордоння частка росіян, як і їхня чисельність, залишалися незначними. Попри переважання серед росіян російськомовних, у їхньому мовному середовищі

розгорнулися асиміляційні процеси. У сільській місцевості Житомирщини рівень мовної асиміляції (українізації) росіян виявився одним із найвищих серед усіх прикордонних областей України. Більшість росіян, які мешкали у Житомирській області, як і в майже в усіх областях Правобережної України були мігрантами в першому поколінні. У мовному середовищі першого покоління мігрантів природні асиміляційні процеси не набувають такого значного розвитку, як серед їхніх нащадків особливо в умовах дисперсного розселення та розповсюдження екзогамних шлюбів.

Етнічні меншини, крім росіян. У Житомирському прикордонні переважно дисперсно розселені також і представники інших етнічних меншин, окрім росіян, серед них найбільше білорусів. У всіх трьох прикордонних районах рівень сукупної чисельності етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення залишався досить низьким: у Народицькому – 1,85% (211 осіб із 11 395 осіб), Овруцькому – 1,50% (1 019 осіб із 67 876 осіб) та Олевському – 1,48% (698 осіб із 47 028 осіб). Серед загальної чисельності населення прикордоння Житомирщини рівень цієї частки складав 1,53% (1 928 осіб із 126 299 осіб) ⁵¹¹.

Виявилося також, що рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення прикордонних районів був навіть нижчим, ніж серед загальної чисельності Житомирської області – 4,72% (65 687 осіб із 1 389 393 осіб), а також серед її міського та сільського населення, відповідно, 5,63% (43 480 осіб із 772 679 осіб) та 3,58% (22 177 осіб із 616 614 осіб). До того ж, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення Житомирської області залишався фактично таким же, як і серед загальної чисельності населення України, відповідно, 4,72% та 4,90% ⁵¹².

Отже, серед усього населення Житомирського прикордоння територіальне представництво етнічних меншин, окрім росіян залишалося досить незначним і навіть нижчим, ніж серед усього населення області. У Житомирщині спостерігався один із найвищих рівнів частки етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних меншин, порівняно з іншими областями, за винятком Чернівецької та Закарпаття.

Україномовне населення. У прикордонні Житомирщини чисельність та рівень частки україномовного населення були дещо вищими, ніж чисельність та частка українців серед загальної чисельності населення, відповідно, 122 340 осіб із 126 299 осіб (96,87%) та 121 555 осіб (96,24%). Такі відмін-

ності стали результатом того, що рівень мовної асиміляції (українізації) етнічних меншин був вищим, ніж рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців. Серед загальної чисельності населення трьох прикордонних районів Житомирської області найвищий рівень частки україномовного населення спостерігався в Олевському районі – 98,23% (46 197 осіб із 47 028 осіб), дещо нижчим у Народицькому – 97,10% (11 065 осіб із 11 395 осіб) та Овруцькому – 95,88% (65 078 осіб із 67 876 осіб). До того ж, частка україномовного населення серед усього населення прикордоння була навіть більшою, ніж серед загальної чисельності населення Житомирщини, відповідно, 96,87% (122 340 осіб із 126 299 осіб) та 93,02% (1 292 386 осіб із 1 389 393 осіб). При цьому, рівень частки україномовного населення серед сільського населення області виявився вищим, ніж серед міського, відповідно, 98,09% (604 842 особи із 616 614 осіб) та 88,98% (687 544 особи із 772 679 осіб). До того ж, рівень частки україномовного населення серед усього населення Житомирської області залишався істотно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 96,87% та 67,53%⁵¹³.

Серед загальної чисельності україномовного населення Житомирського прикордоння абсолютну більшість становили україномовні українці – 98,89% (120 981 особа із 122 340 осіб). Натомість, рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян був мінімальним, відповідно, 0,37% (459 осіб) та 0,74% (900 осіб). Виявилося також, що рівень частки україномовних українців серед україномовного населення прикордоння залишався навіть вищим, ніж серед загальної чисельності україномовного населення Житомирської області – 94,96% (1 227 268 осіб із 1 292 386 осіб), як і серед її міського та сільського україномовного населення, відповідно, 93,77% (644 695 осіб із 687 544 осіб) та 96,32% (582 573 особи із 604 842 осіб). При цьому, частка україномовних етнічних меншин була дещо меншою, ніж серед україномовного населення прикордоння як у цілому серед україномовного населення області – 4,05% (52 285 осіб), так і серед міського, а особливо сільського україномовного населення, відповідно, 4,76% (32 746 осіб) та 7,91% (784 особи). Однак, дещо вищою, ніж у прикордонні, виявилася частка україномовних росіян, відповідно, 0,99% (12 833 особи), 1,47% (10 103 особи) та 0,45% (2 730 осіб)⁵¹⁴.

Отже, україномовне населення Житомирського прикордоння складалося майже винятково із україномовних українців, а рівень частки україно-

мовних етнічних меншин, окрім росіян, а особливо україномовних росіян залишався мінімальним.

Таким чином, серед загальної чисельності населення прикордоння Житомирської області україномовне населення складало абсолютну більшість. До того ж, його чисельність була вищою за чисельність українців. Таке становище стало результатом того, що рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців залишався досить незначним на тлі значно вищого рівня мовної асиміляції (українізації) дисперсно розселених етнічних меншин, у тому числі і росіян. Серед україномовного населення прикордоння Житомирщини абсолютно домінували за чисельністю україномовні українці. Попри незначний рівень, частка україномовних етнічних меншин, окрім росіян переважала частку україномовних росіян.

Російськомовне населення. Хоча чисельність російськомовного населення у Житомирському прикордонні і залишалася незначною, однак вона виявилася дещо вищою за чисельність росіян. Тому і рівень частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення перевищував рівень частки росіян. Так, частка російськомовного населення серед усього населення прикордоння Житомирщини складала 2,55% (3 217 осіб із 126 299 осіб), а частка росіян – 2,23% (2 816 осіб). Із трьох прикордонних районів лише в Овруцькому спостерігалось таке ж співвідношення між російськомовним населенням та росіянами, відповідно, 3,52% (2 389 осіб із 67 876 осіб) та 2,87% (1 946 осіб). У Народицькому районі чисельність російськомовного населення та росіян фактично не відрізнялася, відповідно 208 осіб (1,83%) та 207 осіб (1,82%) із 11 395 осіб. В Олевському районі чисельність російськомовного населення виявилася меншою, ніж чисельність росіян, відповідно, 620 осіб (1,32%) та 663 особи (1,41%) із 47 028 осіб. Таке ж співвідношення на користь росіян спостерігалось і серед сільського населення Житомирщини: чисельність російськомовного населення складала 9 918 осіб (1,61%), а чисельність росіян – 10 403 особи (1,69%) із 616 614 осіб. У цілому ж, у Житомирській області за рахунок, насамперед обласного центру, частка російськомовного населення залишалася дещо вищою, ніж частка росіян, відповідно, 91 317 осіб (6,57%) та 68 851 особа (4,96%) із 1 389 393 осіб. Ще вищим був рівень частки російськомовного населення, порівняно з рівнем частки росіян серед міського населення області, відповідно, 10,53% (81 399 осіб із 772 679 осіб) та 7,56% (58 448 осіб). До того ж, рівень частки російськомовного населення серед усього насе-

лення Житомирщини був учетверо нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 6,57% та 29,59%⁵¹⁵.

Серед російськомовного населення Житомирського прикордоння абсолютну більшість складали російськомовні росіяни – 71,81% (2 310 осіб із 3 217 осіб). До того ж, досить значною виявилася також і частка російськомовних українців у відносних показниках, але незначною в абсолютних – 17,34% (558 осіб) та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – 10,85% (349 осіб). Виявилось також, що рівень частки російськомовних росіян серед російськомовного населення прикордоння був значно нижчим, ніж серед загальної чисельності російськомовного населення Житомирської області – 61,30% (55 976 осіб із 91 317 осіб) та її міського російськомовного населення – 59,35% (48 308 осіб із 81 399 осіб). Проте серед сільського російськомовного населення Житомирщини цей рівень залишався дещо вищим – 77,31% (7 668 осіб із 9 918 осіб)⁵¹⁶.

При цьому, рівень частки російськомовних українців серед російськомовного населення прикордоння був значно нижчим, ніж серед усього російськомовного населення Житомирської області та її міського російськомовного населення, відповідно, 29,90% (27 300 осіб) та 31,74% (25 834 особи), але дещо вищим, ніж серед сільського російськомовного населення – 14,78% (1 466 осіб). Рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян серед російськомовного населення прикордоння залишався вищим, ніж серед усього, міського та сільського російськомовного населення Житомирщини, відповідно, 8,80% (8 041 особа), 8,91% (7 257 осіб) та 7,91% (784 особи)⁵¹⁷.

Отже, хоча чисельність російськомовного населення на теренах Житомирського прикордоння залишалася доволі незначною, переважну більшість серед нього складали російськомовні росіяни, а частка російськомовних українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян була значно меншою.

Таким чином, серед загальної чисельності населення прикордоння Житомирської області російськомовне населення опинилося в меншості. Його чисельність була фактично такою ж, як і чисельність росіян. У структурі російськомовного населення абсолютну перевагу мали російськомовні росіяни, а рівень частки російськомовних українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян залишався істотно нижчим.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Житомирської області. Ступінь зосередження всього населення у Житомирському прикордонні був досить незначним – лише 9,09% (126 299 осіб із 1 389 393 осіб). При цьому, виявилось, що рівень зосередження українців та україномовного населення 9,69% (121 555 осіб із 1 254 855 осіб) та 9,47% (122 340 осіб із 1 292 386 осіб) залишався вищим, порівняно із росіянами та російськомовним населенням 2,42% (2 816 осіб із 68 851 особи) та 2,20% (3 217 осіб із 91 317 осіб). До того ж, за цим рівнем україномовні українці помітно переважали російськомовних українців, відповідно, 9,86% (120 981 особа із 1 227 268 осіб) та 2,04% (558 осіб із 27 300 осіб). Незначним був і ступінь зосередження у прикордонні етнічних меншин, окрім росіян – 2,94% (1 928 осіб із 65 687 осіб)⁵¹⁸.

Тобто, Житомирщина входила до складу тих прикордонних областей України, де рівень зосередження населення у прикордонні був незначним. У прикордонні мешкав лише кожен десятий представник всього населення Житомирської області. За рівнем зосередження безпосередньо у прикордонні області українці та україномовне населення переважали росіян, етнічні меншини, крім росіян та російськомовне населення.

Частка населення прикордоння Житомирської області серед усього населення прикордоння України. Серед загальної чисельності населення прикордоння України частка всього населення Житомирського прикордоння залишалася досить незначною – лише 1,26% (126 299 осіб із 10 051 029 осіб). Однак, рівень зосередження населення у прикордонні області відрізнявся за етнічними ознаками. Так, рівень зосередження українців перевищував рівень зосередження етнічних меншин, окрім росіян, а особливо росіян, відповідно, 2,23% (121 555 осіб із 6 940 373 осіб), 0,21% (1 928 осіб із 943 931 особи) та 0,13% (2 816 осіб із 2 166 725 осіб)⁵¹⁹.

Мав істотні відмінності також і рівень зосередження у Житомирському прикордонні населення за мовними ознаками. Зокрема, за цим рівнем україномовні значно перевищували російськомовних. Так, частка україномовних українців становила 2,26% (120 281 особа із 5 354 918 осіб) на тлі досить мінімального рівня російськомовних українців – лише 0,04% (558 осіб із 1 576 770 осіб). Рівень частки україномовних росіян був також вищим, ніж російськомовних росіян, відповідно, 0,78% (459 осіб із 59 233 осіб) та 0,11% (2 310 осіб із 2 103 861 особа). Істотні відмінності спостеріга-

лися також і в рівні зосередження у прикордонні області україномовного та російськомовного населення, відповідно, 2,23% (122 340 осіб із 5 473 228 осіб) та лише 0,08% (3 217 осіб із 3 893 622 осіб) ⁵²⁰.

Отже, Житомирське прикордоння характеризувалося досить незначним рівнем зосередження серед усього населення прикордоння України, проте за цим рівнем українці та україномовне населення істотно переважали росіян, етнічні меншини, крім росіян та російськомовне населення.

Частка населення Житомирської області серед усього населення України. Відрізнявся також і рівень частки прикордонної Житомирської області серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. Зокрема, частка Житомирщини серед усього населення України становила 2,88% (1 389 393 особи із 48 240 902 осіб), серед українців – 3,34% (1 254 855 осіб із 37 541 693 осіб), серед сукупної чисельності етнічних меншин – 1,26% (134 538 осіб із 10 699 209 осіб), найменше серед росіян – 0,82% (68 851 особа із 8 334 141 особи), і дещо більше серед етнічних меншин, окрім росіян – 2,77% (65 687 осіб із 2 365 068 осіб), за рахунок поляків, які мешкали в південно-західних районах області. Однак, за рівнем зосередження в прикордонній Житомирщині українці переважали етнічні меншини. До того ж, частка області серед загальної чисельності україномовного населення України виявилася істотно вищою, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 3,98% (1 292 386 осіб із 32 577 468 осіб) та 0,64% (91 317 осіб із 14 273 670 осіб) ⁵²¹. Попри те, що Житомирщина є прикордонною, область залишалася значно більшим ареалом територіального розміщення в Україні українців та україномовного населення, порівняно із росіянами та етнічними меншинами, крім росіян.

Рівень урбанізації населення Житомирської області. Рівень урбанізації населення прикордонної Житомирщини поступався рівню урбанізації всього населення України, відповідно, 55,61% (772 679 осіб із 1 389 393 осіб) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб). Значно відрізнявся рівень урбанізації населення області за етнічними ознаками. Так, рівень урбанізації українців виявився істотно нижчим, ніж етнічних меншин, відповідно, 53,45% (670 751 особа із 1 254 855 осіб) та 75,76% (101 928 осіб із 134 538 осіб). Тобто, якщо серед українців лише дещо більше половини мешкали у містах, то три із чотирьох представників етнічних меншин зосереджувалися у містах. При цьому, рівень урбанізації росіян залишався значно ви-

щим, ніж етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 84,89% (58 448 осіб із 68 851 особи) та 66,19% (43 480 осіб із 65 687 осіб)⁵²².

Не менш істотні відмінності в рівень урбанізації населення Житомирської області за мовними ознаками. Так, за рівнем урбанізації україномовне населення значно поступалося російськомовному населенню, відповідно, 53,20% (687 544 особи із 1 292 386 осіб) та 89,14% (81 399 осіб із 91 317 осіб)⁵²³. Тобто, лише дещо більше половини україномовного населення мешкали у містах, то дев'ять із десяти представників російськомовного населення зосереджувалися в урбаністичному середовищі. Рівень урбанізації україномовного населення залишався таким же, як і українців, а рівень урбанізації російськомовного населення виявився дещо вищим, ніж росіян.

Значно різнився також і рівень урбанізації україномовних та російськомовних українців, відповідно, 52,53% (644 695 осіб із 1 227 268 осіб) та 94,63% (25 834 особи із 27 300 осіб). Тобто, майже всі російськомовні українці Житомирщини зосереджувалися в містах, а рівень урбанізації україномовних українців залишався істотно нижчим. Попри незначну чисельність, абсолютна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян зосереджувалися у містах, і рівень їхньої урбанізації залишався доволі високим, відповідно, 78,73% (10 103 особи із 12 833 осіб) та 86,30% (48 308 осіб із 55 976 осіб)⁵²⁴.

Отже, рівень урбанізації населення Житомирської області залишався дещо нижчим за рівень урбанізації всього населення України. Попри те, що, більшість українців, україномовних українців, етнічних меншин, окрім росіян та україномовного населення розселені у містах, рівень їхньої урбанізації виявився істотно нижчим, порівняно із росіянами, російськомовними українцями, російськомовним населенням, україномовними та російськомовними росіянами. Максимальний рівень урбанізації у Житомирщині належав російськомовним українцям. Найменш урбанізованими в області виявилися україномовні українці.

Частка сільського населення серед усього населення Житомирської області. Серед загальної чисельності населення Житомирщини рівень частки сільського населення дещо вищим, ніж серед усього населення прикордонних областей України. Однак, як у цілому серед областей прикордоння, у цій області більшість складало не сільське, а міське населення, відповідно, 44,39% (616 614 осіб із 1 389 393 осіб) та 35,24% (10 806 836 осіб із

30 662 901 осіб)⁵²⁵.

Значні відмінності у рівні частки сільського населення Житомирщини спостерігалися за етнічними ознаками. Так, серед українців цей рівень виявився майже вдвічі вищим, порівняно із етнічними меншинами, відповідно, 46,55% (584 104 особи із 1 254 855 осіб) та 24,24% (32 510 осіб із 134 538 осіб). Однак, рівень частки сільського населення серед росіян у Житомирській області був також удвічі нижчим, ніж серед етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 15,11% (10 403 особи із 68 687 осіб) та 33,81% (22 177 осіб із 65 687 осіб)⁵²⁶. Тобто, у сільській місцевості області було незначне територіальне представництво як етнічних меншин, окрім росіян, так особливо росіян, де вони розселені дисперсно.

Зберігалися також відмінності у рівні частки сільського населення серед населення Житомирщини за мовними ознаками. Зокрема, рівень частки сільського населення серед україномовного населення області був учетверо вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 46,80% (604 842 особи із 1 292 386 осіб) та 10,86% (9 918 осіб із 91 317 осіб)⁵²⁷. Тобто, у сільській місцевості області зосереджувалася майже половина україномовного населення, і лише кожен десятий представник російськомовного населення. До того ж, рівень частки сільського населення серед україномовного населення та українців фактично не відрізнявся, а цей рівень серед російськомовного населення був вищим, порівняно з росіянами.

Ще більше відрізнявся рівень частки сільського населення між україномовними та російськомовними українцями Житомирщини. Зокрема, цей рівень серед україномовних українців залишався вдев'ятеро вищим, ніж серед російськомовних українців, відповідно, 47,47% (582 573 особи із 1 227 268 осіб) та 5,37% (1 466 осіб із 27 300 осіб). Тобто, чисельність російськомовних українців, які мешкали в селах, залишалася незначною, а більшість їх зосереджувалися у містах, на відміну від україномовних українців, значна частина яких мешкали у сільській місцевості. Рівень частки сільського населення серед україномовних росіян також залишався дещо вищим, ніж серед російськомовних росіян Житомирщини, при збереженні незначної чисельності в абсолютних показниках, відповідно, 21,27% (2 730 осіб із 12 833 осіб) та 13,70% (7 668 осіб із 55 976 осіб)⁵²⁸. Тобто, переважна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян області мешкали не в селах, а в містах.

Отже, рівень частки сільського населення серед усього населення Жи-

томирської області був дещо більшим, ніж серед усього населення прикордоння України. Цей рівень залишався вищим серед українців, україномовних українців, етнічних меншин, окрім росіян та україномовного населення, ніж серед росіян, російськомовних українців, російськомовного населення, україномовних та російськомовних росіян. Найвищий рівень сільського населення у Житомирщині спостерігався серед україномовних українців, а найнижчий – серед російськомовних українців.

Висновки. Таким чином, визначальною ознакою населення прикордонних районів Житомирської області є абсолютне домінування за чисельністю українців та україномовного населення і досить незначне територіальне представництво дисперсно розселених етнічних меншин, значна частина яких зазнали природної мовної асиміляції (українізації). Абсолютну більшість серед українців складали україномовні, а рівень їхньої мовної асиміляції залишався досить незначним. У прикордонні області дисперсно розселені білоруси та росіяни, переважну більшість серед останніх складають мігранти. Однак рівень мовної асиміляції серед білорусів виявився значно вищим, ніж серед росіян. Попри незначну чисельність та дисперсний тип розселення серед росіян переважали російськомовні. Однак, у Житомирщині спостерігався найвищий рівень частки україномовних серед росіян, порівняно з усіма іншими прикордонними областями України, і, навпаки, найнижчий рівень частки російськомовних серед росіян. До того ж, за максимальним рівнем частки етнічних меншин, окрім росіян Житомирщина посідала третє місце серед усіх областей прикордоння, після Закарпаття та Чернівецьчини. Натомість, в Житомирщині був один із найнижчих в Україні рівень частки росіян серед загальної чисельності етнічних меншин, за винятком Закарпаття та Чернівецьчини.

Рівень зосередження всього населення у прикордонні Житомирщини залишався доволі незначним, бо в Поліссі залишалася низькою густота населення. Проте, за рівнем зосередження в прикордонні області українці та україномовне населення переважало етнічні меншини, включно з росіянами, а також російськомовне населення. Рівень урбанізації населення Житомирщини залишався нижчим, ніж усього населення України, хоча більшість населення області мешкали у містах. За рівнем урбанізації українці, україномовні українці, етнічні меншини, крім росіян та україномовне населення поступалося росіянам, російськомовним українцям, російськомовному населенню, україномовним та російськомовним росіянам.

11 КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

Із 25-ти районів Київщини прикордонними з Гомельською областю Білорусі (Наровлянський, Хойницький та Брагінський райони) є Поліський район, а також територія Чорнобильської зони. У Чорнобильській зоні після евакуації постійного населення не залишилося, але частина евакуйованих, переважно літніх людей, повернулися до своїх осель як «самосели». До аварії 1986 року існували Чорнобильський район та місто обласного підпорядкування Прип'ять. Після аварії для працівників ЧАЕС збудовано нове місто Славутич, яке територіально розташоване в межах Чернігівщини, але адміністративно підпорядковане Київській області. Тобто, із десяти міст обласного підпорядкування Київщини одне розташоване в прикордонні.

Отже, Київське прикордоння складається із двох адміністративно-територіальних утворень: одного міста обласного підпорядкування та одного району. У межах прикордоння Київської області розташоване одне місто та 31-е село, разом 32 населені пункти.

Українці. Внаслідок евакуації населення після аварії на ЧАЕС, чисельність населення Поліського району істотно зменшилася і складала в 2001 році лише 7 572 особи. Частка українців серед усього населення району становила 95,84% (7 257 осіб). Абсолютна більшість серед них визнавали рідною українську мову – 99,66% (7 232 особи), і лише 25 українців (0,34%) були російськомовними. Серед усього населення міста Славутича (24 549 осіб) частка українців становила 63,26% (15 530 осіб). Частка україномовних серед них становила 85,53% (13 283 особи), доволі значною залишалася також і частка російськомовних – 14,38% (2 233 особи)⁵²⁹.

Серед загальної чисельності населення прикордоння Київщини (місто Славутич та Поліський район) частка українців становила 70,94% (22 787 осіб із 32 121 особи). Етнічний склад населення Київського прикордоння, за рахунок міста Славутича, істотно відрізнявся від етнічної структури населення столичної області. Виявилося також, що рівень частки українців у прикордонні був істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення Київської області, серед її міського та сільського населення, відповідно, 92,52% (1 684 803 особи із 1 821 061 особи), 89,59% (933 110 осіб із 1 041 556 осіб) та 96,33% (751 693 осіб із 779 505 осіб). Між тим, рівень частки українців серед усього населення Київщини був значно вищим, ніж серед загальної чисель-

ності населення України, відповідно, 92,52% та 77,82%⁵³⁰.

Таким чином, серед усього населення Київського прикордоння переважну більшість складали українці. Однак, серед загальної чисельності населення прикордонного Поліського району рівень частки українців виявився істотно вищим, ніж серед усього населення міста Славутича. Абсолютну більшість серед українців прикордоння Київщини становили україномовні. Проте, якщо в їхньому мовному середовищі у Поліському районі асиміляційні процеси фактично не відбувалися, то серед українців – мешканців Славутича спостерігалось порушення стабільності мовного середовища, що виявилось у значному рівні частки російськомовних.

Росіяни. Попри те, що Київщина безпосередньо не межує з Російською Федерацією, найбільшою за чисельністю етнічною меншиною у прикордонній області залишалися росіяни. Однак більшість з них зосереджувалися у місті Славутичі. У Поліському районі мешкали лише 207 росіян, що складало лише 2,73% серед усього населення (7 572 особи). Серед росіян більшість були російськомовними – 61,35% (127 осіб), а україномовними – 38,65% (80 осіб). Попри незначну чисельність в абсолютних показниках, у Поліському районі Київщини спостерігався найвищий рівень мовної асиміляції (українізації) росіян серед усіх 90 прикордонних районів України. Варто зазначити також, що рівень мовної асиміляції дисперсно розселених у Поліському районі росіян виявився істотно вищим, ніж рівень мовної асиміляції українців як у відносних, так і в абсолютних показниках, відповідно, 38,65% (80 осіб) та 0,34% (25 осіб)⁵³¹.

Значно вищою була частка росіян в етнічному складі населення міста Славутича. Серед усього населення цього міста, як і інших містах, де живуть працівники АЕС (Південноукраїнську чи Енергодарі), внаслідок кадрової політики радянських часів доволі високою залишалася частка росіян – 30,01% (7 366 осіб із 24 549 осіб). Абсолютна більшість росіян визнавали рідною російську мову – 97,41% (7 175 осіб), лише 2,55% (188 осіб) – українську. Варто звернути увагу і на те, що рівень мовної асиміляції (українізації) росіян у Славутичі виявився значно меншим як у відносних, так і в абсолютних показниках, порівняно з рівнем мовної асиміляції (зросійщення) українців, 2,55% (188 осіб) та 14,38% (2 233 особи)⁵³².

Серед усього населення Київського прикордоння, за рахунок міста Славутича, рівень частки росіян залишався досить значним у відносних по-

казниках та досить незначним в абсолютних – 23,58% (7 573 особи із 32 121 особи). І це при тому, що Київська область безпосередньо не межує з Російською Федерацією. Серед українців Київського прикордоння частка україномовних досягала 90,03% (20 515 осіб), а частка російськомовних – 9,91% (2 258 осіб). Серед росіян рівень частки російськомовних становив 96,42% (7 302 особи), а україномовних – лише 3,54% (268 осіб)⁵³³. Тобто, за ступенем мовної асиміляції російська етнічна меншина у Київському прикордонні, завдяки місту Славутичу, майже втричі поступалася українцям.

За рахунок міста Славутича етнічний склад Київського прикордоння мав істотні відмінності, порівняно із етнічною структурою населення всієї області. Зокрема, частка росіян серед загальної чисельності населення Київщини, її міського та сільського населення була помітно нижчою, відповідно, 6,00% (109 322 особи із 1 821 061 особи), 8,54% (88 986 осіб із 1 041 556 осіб) та 2,61% (20 336 осіб із 779 505 осіб). При цьому, рівень частки росіян серед усього населення Київської області був майже утричі нижчим, порівняно з рівнем цієї частки серед загальної чисельності населення України, відповідно, 6,00% та 17,28%⁵³⁴.

Отже, серед усього населення Київського прикордоння росіяни опинилися в меншості. Проте, спостерігалися істотні відмінності у рівні частки росіян серед усього населення між Поліським районом та містом Славутичем. За рахунок росіян, які мешкали в Славутичі, їхня частка серед усього населення прикордоння виявилася істотно вищою, порівняно з їхньою часткою серед загальної чисельності населення Київської області. Такі ж істотні відмінності за поселенською мережею спостерігалися і в мовній структурі росіян. Серед росіян Київського прикордоння абсолютну більшість складала російськомовні. Однак, якщо в місті Славутичі рівень мовної асиміляції (українізації) росіян був мінімальним, то у Поліському районі, де їхня чисельність залишалася незначною, виявився досить високий рівень мовної асиміляції – найвищий серед усіх прикордонних районів України. Переважна більшість росіян, що мешкали у Київській області, як і в майже в усіх областях Правобережної України, були мігрантами в першому поколінні. Серед першого покоління російських мігрантів, насамперед в урбаністичному середовищі, природні асиміляційні процеси не набули такого значного розвитку, як серед їхніх нащадків в умовах дисперсного розселення та розповсюдження екзогамії, особливо в сільській місцевості.

Етнічні меншини, крім росіян. У Київському прикордонні спостерігалося дисперсне розселення представників етнічних меншин, окрім росіян. Їхня сукупна чисельність була незначною – 1 761 особа із 32 121 особи (5,48%). При цьому, переважна більшість серед них виявилися мешканцями міста Славутича – 1 653 особи із 24 549 осіб (6,73%). Істотно нижчою була частка етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення прикордонного Поліського району – лише 1,43% (108 осіб із 7 572 осіб). Рівень цієї частки у прикордонні Київщини (за рахунок міста Славутича) залишався навіть дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення області, її міського та сільського населення, відповідно, 1,48% (26 936 осіб із 1 821 061 особи), 1,87% (19 460 осіб із 1 041 556 осіб) та 0,96% (7 476 осіб із 779 505 осіб). До того ж, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення Київської області залишався помітно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 1,48% та 4,90%⁵³⁵. Отже, сукупна чисельність етнічних меншин, окрім росіян та їхня частка серед усього населення не лише прикордоння, але й у цілому Київської області залишалася досить незначною.

Білоруси. Незважаючи на те, що Поліський район межує з Білоруссю, чисельність білорусів була досить незначною – лише 27 осіб. У місті Славутичі їхня чисельність була більшою і складала 999 осіб (4,07% загальної чисельності населення міста). Абсолютну більшість серед білорусів у місті енергетиків складали російськомовні – 630 осіб (63,06%). Визнавали рідною білоруську мову 289 осіб (28,93%). Україномовними виявилися лише 80 осіб (8,01%). Однак, рівень мовною українізації білорусів залишався втричі вищим, ніж росіян – 2,55%⁵³⁶.

Частка Київської області серед загальної чисельності білорусів в Україні становила лише – 3,15% (8 698 осіб). Доволі незначною була також і частка білорусів серед загальної чисельності населення області – лише 0,48%. Серед білорусів Київщини лише 2 917 осіб (33,54%) визнавали рідною білоруську мову, українську – 2 311 осіб (26,57%). Відносно більшість серед білорусів області складали російськомовні – 39,72% (3 455 осіб). Проте, рівень частки україномовних серед білорусів Київської області виявився вдвічі вищим, ніж серед росіян, відповідно, 26,57% та 12,33%⁵³⁷.

Попри те, що Київщина межує з Білоруссю, серед усього населення її прикордоння частка та чисельність білорусів залишалася досить незначною.

При цьому, більшість білорусів мешкали не безпосередньо у прикордонному Поліському районі, а у місті Славутичі і були переважно мігрантами. Серед білорусів прикордоння Київщини набули поширення процеси мовної асиміляції, але не у формі українізації, а якраз у формі зросійщення. Тому, більшість білорусів визнавали рідною не білоруську, а російську мову, що свідчить про інерційні впливи етномовних процесів радянської доби на етнічні меншини, крім росіян розселені дисперсно, насамперед в урбаністичному середовищі.

Україномовне населення. Абсолютну більшість у Поліському районі становило україномовне населення – 97,23% (7 362 особи із 7 572 осіб), До того ж, в цьому районі чисельність україномовного населення виявилася навіть більшою, ніж чисельність українців, відповідно, 7 362 особи та 7 257 осіб (95,84%). Внаслідок мовної асиміляції частини українців у місті Славутичі, частка серед усього населення та чисельність україномовного населення були істотно меншими, ніж чисельність українців, відповідно, 55,42% (13 606 осіб із 24 349 осіб) та 63,26% (15 530 осіб). Серед загальної чисельності населення Київського прикордоння частка україномовного населення складала 65,28% (20 968 осіб із 32 121 особи), а рівень частки українців був вищим і досягав 70,94% (22 787 осіб)⁵³⁸.

Виявилося також, що рівень частки україномовного населення серед усього населення прикордоння Київщини, якраз за рахунок міста Славутича, був істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення області, її міського та сільського населення, відповідно, 92,27% (1 680 322 особи із 1 821 061 особи), 88,83% (925 180 осіб із 1 041 556 осіб) та 96,87% (755 142 особи із 779 505 осіб). До того ж, серед усього населення Київської області та її міського населення рівень частки україномовного населення залишався дещо нижчим за рівень частки українців, відповідно, 92,52% (1 684 803 особи), 89,59% (933 110 осіб), то серед сільського населення частка україномовного населення була дещо вищою за частку українців – 96,43% (751 693 особи). До того ж, рівень частки україномовного населення серед усього населення Київської області був значно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 92,27% та 67,53%⁵³⁹.

Серед загальної чисельності україномовного населення Київського прикордоння абсолютну більшість складали україномовні українці – 97,84% (20 515 осіб із 20 968 осіб). Натомість, рівень частки україномовних росіян

та україномовних етнічних меншин, окрім росіян, як і їхня чисельність залишалися досить незначними, відповідно, 1,28% (268 осіб) та 0,88% (185 осіб). Ще вищим був рівень частки україномовних українців серед усього україномовного населення Київської області – 98,70% (1 658 490 осіб із 1 680 322 особи), а також серед міського та сільського населення, відповідно, 98,31% (909 621 особа із 925 180 осіб) та 99,17% (748 869 осіб із 755 142 осіб). Дещо нижчим, ніж серед україномовного населення прикордоння, був рівень частки україномовних росіян, відповідно, 0,80% (13 480 осіб), 1,09% (10 045 осіб) та 0,38% (2 838 осіб)⁵⁴⁰. Отже, україномовне населення Київського прикордоння складалося переважно із україномовних українців, а рівень частки як україномовних росіян, так і україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався мінімальним.

Таким чином, серед загальної чисельності населення Київського прикордоння україномовне населення складало більшість. Однак, його чисельність виявилася меншою, ніж чисельність українців. Таке становище стало результатом того, що рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців у місці Славутичі був істотно вищим, ніж рівень мовної асиміляції (українізації) етнічних меншин, насамперед росіян. Тому, загальна чисельність україномовного населення прикордоння Київської області складалася переважно лише із україномовних українців, а рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався досить незначним.

Російськомовне населення. Частка російськомовного населення, як і його чисельність серед усього населення Поліського району була досить незначною – лише 2,18% (165 осіб). До того ж, його чисельність виявилася навіть меншою, ніж чисельність росіян – 207 осіб (2,73%), внаслідок їхньої мовної асиміляції (українізації). Серед усього населення міста Славутича частка російськомовного населення виявилася значно більшою, до того ж, воно за чисельністю перевищувало росіян, відповідно, 42,58% (10 453 осіб із 32 121 особи) та 30,01% (7 573 особи). Це відбулося внаслідок того, що значна частина українців, які мешкали у Славутичі, виявилися асимільованими (зросійщеними) за мовою на тлі досить незначного рівня україномовних серед росіян. У цілому, серед загальної чисельності населення Київського прикордоння частка російськомовного населення досягала 33,06% (10 618 осіб із 32 121 особи) і значно перевищувала рівень частки росіян – 23,58% (7 366 осіб)⁵⁴¹. Тобто, у прикордонні Київщини чисельність, як і ча-

стка україномовного населення серед усього населення, виявилися нижчими, ніж чисельність та частка українців. Навпаки, чисельність, як і частка російськомовного населення серед усього населення, перевищували чисельність та частку росіян.

Серед усього населення прикордоння рівень частки російськомовного населення, попри його незначну чисельність в абсолютних показниках, залишався істотно вищим, ніж серед загальної чисельності населення Київської області – 7,17% (130 526 осіб із 1 821 061 особа), а також її міського та сільського населення, відповідно, 10,51% (109 417 осіб із 1 041 556 осіб) та 2,71% (21 109 осіб із 779 505 осіб). Між тим, рівень частки російськомовного населення серед усього населення Київщини був учетверо нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 7,17% та 29,59%⁵⁴².

Серед російськомовного населення Київського прикордоння частка російськомовних росіян становила 68,77% (7 302 особи із 10 618 осіб). Доволі значним був також і рівень частки російськомовних українців – 21,27% (2 258 осіб) та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – 9,96% (1 058 осіб). Серед загальної чисельності російськомовного населення Київщини рівень частки російськомовних росіян виявився вищим, порівняно із прикордонням – 73,34% (95 731 особа із 130 526 осіб), як і серед міського російськомовного, а особливо сільського російськомовного населення, відповідно, 72,08% (78 865 осіб із 109 417 осіб) та 79,90% (16 866 осіб із 21 109 осіб). Високим, насамперед серед міського російськомовного населення, залишався рівень частки російськомовних українців – 21,28% (23 289 осіб), серед усього російськомовного, а особливо сільського російськомовного населення рівень цієї частки залишався нижчим, відповідно, 19,92% (26 001 особа) та 12,85% (2 712 осіб). Рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян був ще меншим, відповідно, 6,74% (8 794 особи), 6,64% (7 263 особи), 7,25% (1 531 особа)⁵⁴³.

Хоча серед російськомовного населення прикордоння Київської області і переважали російськомовні росіяни, залишався досить значним і рівень частки російськомовних українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян, унаслідок мовної асиміляції (зросійщення) значної їхньої частини. Для порівняння, україномовне населення прикордоння Київщини складалося майже винятково із україномовних українців, а рівень частки

україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався досить низьким, у результаті незначного розвитку в їхньому мовному середовищі процесів мовної асиміляції (українізації).

Таким чином, серед загальної чисельності населення Київського прикордоння російськомовне населення було у меншості. При цьому, його чисельність виявилася дещо вищою за чисельність росіян, насамперед за рахунок мовної асиміляції (зросійщення) значної частини українців та етнічних меншин, окрім росіян, які мешкали у місті Славутичі на тлі досить низького рівня мовної асиміляції (українізації) росіян. Серед російськомовного населення прикордоння Київської області російськомовні росіяни домінували за чисельністю, однак досить значним залишався також і рівень частки російськомовних українців та етнічних меншин, окрім росіян, насамперед із числа білорусів – мешканців міста Славутича.

Отже, етнічний склад та мовна структура населення Київського прикордоння, за рахунок міста Славутича, істотно відрізнялися від етномовної структури населення столичної області. При цьому, рівень частки українців та україномовного населення серед усього населення прикордоння виявився значно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення Київської області. Навпаки, рівень частки росіян та російськомовного населення був істотно вищим у прикордонні, порівняно із загальною чисельністю населення столичної області.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Київської області. Серед усіх прикордонних областей України найнижчий рівень зосередження населення у прикордонні спостерігався у Київській області – лише 1,76% (32 121 особа із 1 821 061 особи). Проте, за рахунок міста Славутича, за ступенем зосередження у прикордонні області українці поступалися росіянам, відповідно, 1,35% (22 787 осіб із 1 684 803 особи) та 6,93% (7 573 особи із 109 417 осіб), а україномовне населення – російськомовному, відповідно, 1,25% (20 968 осіб із 1 680 322 осіб) та 8,13% (10 618 осіб із 130 526 осіб), українськомовні українці – російськомовним українцям – 1,24% (20 515 осіб із 1 658 490 осіб) та 8,68% (2 258 осіб із 26 001 особа), україномовні росіяни російськомовним росіянам – 1,99% (268 осіб із 13 480 осіб) та 7,63% (7 302 особи із 95 731 особи)⁵⁴⁴.

Отже, Київська область належала до тих прикордонних областей

України, де рівень зосередження населення у прикордонні був мінімальним. Однак за рівнем зосередження безпосередньо у прикордонні області українці, україномовні українці, україномовні росіяни та україномовне населення поступалися росіянам, російськомовним українцям, російськомовним росіянам та російськомовному населенню.

Частка населення прикордоння Київської області серед усього населення прикордоння України. Серед загальної чисельності населення прикордоння України рівень частки всього населення Київського прикордоння (одне місто обласного підпорядкування та один район) був найменшим, порівняно з усіма іншими прикордонними областями, лише 0,32% (32 121 особа із 10 051 029 осіб). Рівень зосередження населення за етнічними ознаками мав досить незначні відмінності. Так, частка українців становила 0,33% (32 121 особа із 6 940 373 осіб), частка росіян – 0,27% (7 573 особи із 2 166 725 осіб), і найменше частка етнічних меншин, окрім росіян – 0,19% (1 761 особа із 943 931 особи)⁵⁴⁵.

Особливих відмінностей не було також і в досить незначному рівні зосередження у Київському прикордонні населення за мовними ознаками. Так, рівень частки україномовних українців складав 0,38% (20 515 осіб із 5 354 918 осіб), україномовних росіян – 0,45% (268 осіб із 59 233 осіб), україномовного населення – 0,38% (20 968 осіб із 5 473 228 осіб). Рівень частки російськомовних залишався ще меншим: російськомовні українці – 0,14% (2 258 осіб із 1 576 770 осіб), російськомовні росіяни – 0,35% (7 302 особи із 2 103 861 особи), російськомовне населення – 0,27% (10 618 осіб із 3 893 622 осіб). Отже, Київське прикордоння характеризувалося найменшим рівнем зосередження всього населення серед загальної чисельності населення прикордоння України, порівняно із усіма прикордонними областями.

Частка населення Київської області серед усього населення України. Істотно відрізнявся також і рівень частки прикордонної Київщини серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. Зокрема, частка Київської області серед усього населення України становила 3,77% (1 821 061 особа із 48 240 902 осіб), але серед українців була істотно вищою – 4,49% (1 684 803 особи із 37 541 693 осіб). Навпаки, її рівень залишався значно нижчим серед сукупної чисельності етнічних меншин – 1,27% (136 258 осіб із 10 699 209 осіб), серед росіян – 1,31% (109 322 особи із 8 334 141 особи), серед етнічних меншин, окрім росіян – 1,14% (26 936

осіб із 2 365 068 осіб). Тобто, за рівнем зосередження в області, українці значно переважали етнічні меншини. До того ж, частка Київщини серед загальної чисельності україномовного населення України виявилася істотно вищою, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 5,16% (1 680 322 особи із 32 577 468 осіб) та 0,91% (130 526 осіб із 14 273 670 осіб)⁵⁴⁶. Отже, столична Київська область залишалася одним із найбільших ареалів територіального розміщення в Україні як українців, так і україномовного населення на тлі значно нижчого рівня територіального представництва росіян, етнічних меншин, окрім росіян та російськомовного населення.

Рівень урбанізації населення Київської області. Хоча переважна більшість населення Київщини мешкали у містах, однак за рівнем урбанізації населення столичної області дещо поступалося рівню урбанізації всього населення України, відповідно, 57,20% (1 041 556 осіб із 1 821 061 особи) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб). Рівень урбанізації населення області відрізнявся за етнічними ознаками. Так, цей рівень серед українців був значно нижчим, ніж серед етнічних меншин, відповідно, 55,38% (933 110 осіб із 1 684 803 осіб) та 79,59% (108 446 осіб із 136 258 осіб). Тобто, якщо серед українців лише дещо більше половини мешкали у містах, то чотири із п'яти представників етнічних меншин зосереджувалися у містах. При цьому, рівень урбанізації росіян залишався вищим, ніж етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 81,40% (88 986 осіб із 109 322 осіб) та 72,24% (19 460 осіб із 26 936 осіб)⁵⁴⁷.

Істотні відмінності за рівнем урбанізації населення зберігалися у Київській області за мовними ознаками. Зокрема, за цим рівнем україномовне населення значно поступалося російськомовному населенню, відповідно, 55,06% (925 180 осіб із 1 680 322 осіб) та 83,83% (109 417 осіб із 130 526 осіб)⁵⁴⁸. Тобто, міське населення серед україномовного населення ледве перевищувало половину його загальної чисельності, то дев'ять із десяти представників російськомовного населення зосереджувалися в урбаністичному середовищі. Рівень урбанізації україномовного населення залишався таким же, як і українців, однак рівень урбанізації російськомовного населення виявився дещо вищим, ніж росіян.

Значно різнився також і рівень урбанізації україномовних та російськомовних українців, відповідно, 54,85% (909 621 особа із 1 658 490 осіб) та 89,57% (23 289 осіб із 26 001 особи). Тобто, майже всі російськомовні укра-

їнці Київщини зосереджувалися в містах, на тлі значно нижчого рівня урбанізації україномовних українців. Попри незначну чисельність, абсолютна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян зосереджувалися у містах і рівень їхньої урбанізації залишався досить значним, відповідно, 74,52% (10 045 осіб із 13 480 осіб) та 82,38% (78 865 осіб із 95 731 особи)⁵⁴⁹.

Отже, за рівнем урбанізації населення Київщина поступалося всьому населенню України. Попри те, що, більшість українців, україномовних українців та україномовного населення розселені у містах, рівень їхньої урбанізації виявився істотно нижчим, порівняно з росіянами, російськомовними українцями, етнічними меншинами, крім росіян, російськомовним населенням, україномовними та російськомовними росіянами. Максимальний рівень урбанізації у Київщині мали російськомовні українці, а найменш урбанізованими виявилися україномовні українці.

Частка сільського населення серед усього населення Київської області. Серед загальної чисельності населення Київщини рівень частки сільського населення був дещо вищим, ніж серед усього населення прикордонних областей України відповідно, 42,80% (779 505 осіб із 1 821 061 особи) та 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 осіб). Однак, як у цілому серед областей прикордоння України, так і у цій області більшість складало не сільське, а міське населення. Доволі значні відмінності у рівні частки сільського населення Київщини спостерігалися за етнічними ознаками. Зокрема, серед українців цей рівень виявився більше, ніж удвічі вищим, порівняно з етнічними меншинами, відповідно, 44,62% (751 693 особи із 1 684 803 осіб) та 20,41% (27 812 осіб із 136 258 осіб). Проте, рівень частки сільського населення серед росіян в області був також значно нижчим, ніж серед етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 18,60% (20 336 осіб із 109 322 осіб) та 27,76% (7 476 осіб із 26 936 осіб)⁵⁵⁰. Тобто, в сільській місцевості Київської області було незначне територіальне представництво як етнічних меншин, окрім росіян, так і росіян, розселених дисперсно.

Існували також і значні відмінності у рівні частки сільського населення серед населення Київщини за мовними ознаками. Так, рівень частки сільського населення серед україномовного населення області був майже втричі вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 44,94% (755 142 особи із 1 680 322 осіб) та 16,17% (21 109 осіб із 130 526 осіб)⁵⁵¹. Тобто, у сільській місцевості області зосереджувалася майже половина

всього україномовного населення, і лише кожен шостий представник російськомовного населення. До того ж, рівень частки сільського населення серед україномовного населення та українців не відрізнявся. Натомість, цей рівень серед російськомовного населення був вищим, ніж серед росіян.

Значно відрізнявся також і рівень частки сільського населення між україномовними та російськомовними українцями Київщини. Зокрема, цей рівень серед україномовних українців був більше, ніж учетверо вищим, порівняно із російськомовними українцями, відповідно, 45,46% (748 869 осіб із 1 658 490 осіб) та 10,43% (2 712 осіб із 26 001 особи). На відміну від україномовних українців, доволі значна частина яких мешкали у сільській місцевості, абсолютна більшість російськомовних українців, зосереджувалися у містах, а не селах. Виявилося також, що рівень частки сільського населення серед україномовних росіян залишався дещо вищим, ніж серед російськомовних росіян, при збереження їхньої незначної чисельності в абсолютних показниках, відповідно, 25,48% (3 435 осіб із 13 480 осіб) та 17,62% (16 866 осіб із 95 731 особи)⁵⁵². Тобто, переважна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян Київщини мешкали не в селах, а в містах.

Отже, рівень частки сільського населення серед усього населення Київської області був дещо більшим, ніж серед усього населення прикордоння України. Вищим цей рівень залишався серед українців, україномовних українців та україномовного населення, ніж серед росіян, російськомовних українців, російськомовного населення, етнічних меншин, окрім росіян, україномовних та російськомовних росіян. Найвищий рівень сільського населення у столичній області був серед україномовних українців, а найнижчий – серед російськомовних українців.

Висновки. Таким чином, серед усього населення прикордоння Київської області переважали українці та україномовне населення, незважаючи на істотні відмінності в етномовній структурі населення Поліського району та міста Славутича. Хоча серед українців переважну більшість складали україномовні, у їхньому мовному середовищі, насамперед у Славутичі спостерігалися асиміляційні процеси (зросійщення). За рахунок міста енергетиків у Київському прикордонні спостерігалось досить значне територіальне представництво росіян та російськомовного населення. Хоча у Славутичі росіяни фактично не зазнавали мовної асиміляції, однак серед малочисельних росіян, дисперсно розселених у Поліському районі спостерігався найвищий

рівень їхньої мовної асиміляції (українізації) серед усіх 90 прикордонних районів України. Чисельність російськомовного населення у Київському прикордонні була вищою, ніж чисельність росіян, бо значна частина українців та представників етнічних меншин, окрім росіян були російськомовними. Насамперед, це стосується українців та білорусів, які мешкали переважно у місті Славутичі.

Серед усіх прикордонних областей України в Київщині спостерігався найнижчий рівень зосередження населення безпосередньо в прикордонні. Однак Київська область разом із Києвом була головним осередком територіального розміщення в Україні українців та україномовного населення. Варто зазначити також, що за абсолютною чисельністю україномовного населення Київщина посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України, після Львівщини. За загальною чисельністю населення столична область займала лише сьоме місце серед усіх областей прикордоння, а за чисельністю українців – четверте, після Донецчини, Львівщини та Харківщини.

Серед усього населення Київщини переважало міське населення, однак рівень урбанізації населення столичної області залишався нижчим, ніж усього населення України. За рівнем урбанізації українці, україномовні українці та україномовне населення поступалися росіянам, російськомовним українцям, російськомовному населенню, етнічним меншинам, окрім росіян, україномовним та російськомовним росіянам.

12 ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Із 22-х районів Чернігівської області сім є прикордонними. Зокрема, Чернігівський та Ріпкинський межують із Білоруссю (Гомельська область: Брагінський, Лоевський, Гомельський та Добрушський райони), Щорський, Корюківський, Семенівський та Новгород-Сіверський – із Російською Федерацією (Брянська область: Клімовський, Стародубський та Погарський райони), а Городнянський – як із Білоруссю (Добрушський район Гомельської області), так із Російською Федерацією (Клімовський район Брянської області). Із трьох міст обласного підпорядкування Чернігівщини одне (обласний центр) розташоване не далеко від кордону з Білоруссю.

До складу Чернігівського району входять чотири селища міського типу, 117 сіл та три селища, Ріпкинського – п'ять селищ міського типу, 109 сіл та чотири селища, Городнянського – одне місто, 71 село та шість селищ, Щорського – одне місто, 55 сіл та одне селище, Корюківського – одне місто, одне селище міського типу, 74 села та три селища, Семенівського – одне місто, 72 села та чотири селища, Новгород-Сіверського – одне місто, 88 сіл та одне селище⁵⁵³.

У цілому, в межах Чернігівського прикордоння розташовано одне місто обласного підпорядкування (обласний центр), п'ять міст районного підпорядкування, десять селищ міського типу та 586 сіл та 22 селища, разом 624 населених пунктів. Отже, Чернігівське прикордоння складається із восьми адміністративно-територіальних утворень: одного міста обласного підпорядкування та семи районів.

Українці. Незважаючи на прикордонне становище, абсолютну більшість серед усього населення цих районів складали українці: у Корюківському – 96,99% (32 547 осіб із 33 558 осіб), Новгород-Сіверському – 95,99% (34 587 осіб із 36 031 особи), Чернігівському – 95,78% (58 872 особи із 61 463 осіб), Городнянському – 95,66% (34 773 особи із 36 349 осіб), Щорському – 95,01% (28 918 осіб із 30 438 осіб) та Семенівському – 94,98% (22 286 осіб із 23 465 осіб). І лише у Ріпкинському районі, а також у Чернігові, їхня частка залишалася дещо меншою, відповідно, 90,81% (34 098 осіб із 37 547 осіб) та 86,27% (257 990 осіб із 2999 038 осіб)⁵⁵⁴.

У цілому, серед усього населення семи прикордонних районів та Чернігова частка українців становила 90,35% (504 071 особа із 557 889 осіб),

що було дещо менше за її рівень серед загальної чисельності населення області – 93,47% (1 155 354 особи із 1 236 065 осіб). До того ж, спостерігалися відмінності в рівні частки українців серед міського та сільського населення Чернігівщини, відповідно, 90,46% (648 179 осіб із 716 536 осіб) та 97,62% (507 175 осіб із 519 529 осіб). Незважаючи на прикордонний статус, рівень частки українців серед усього населення Чернігівської області залишався помітно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 90,46% та 77,82%⁵⁵⁵.

Україномовні українці. Мовне середовище українців відрізнялося за окремими районами Чернігівського прикордоння. Зокрема, у Корюківському та Чернігівському районах частка україномовних серед українців складала, відповідно, 99,25% (32 302 особи із 32 547 осіб) та 98,93% (58 242 особи із 58 872 осіб). Дещо меншим цей рівень був ще у трьох районах: у Городянському – 95,74% (33 293 особи із 34 773 осіб), Ріпкинському – 95,58% (32 592 особи із 34 098 осіб) та Щорському – 93,27% (26 974 особи із 28 918 осіб). І лише у двох північно-східних районах області частка україномовних серед українців була істотно нижчою: у Семенівському – 83,87% (18 691 особа із 22 286 осіб), а особливо в Новгород-Сіверському – 66,15% (22 878 осіб із 34 587 осіб). Серед українців Чернігова рівень частки україномовних становив 84,56% (218 144 особи із 257 990 осіб), помітно менше, ніж у Чернігівському районі – 98,93% (32 302 особи із 32 547 осіб)⁵⁵⁶.

У цілому, серед українців, які мешкали в прикордонні Чернігівської області, частка україномовних становила 87,91% (443 116 осіб із 504 071 особи), що було значно нижче за рівень цієї частки серед загальної чисельності українців в області – 94,35% (1 090 092 осіб із 1 155 354 осіб). Частка україномовних серед міських українців Чернігівщини складала 91,72% (594 511 осіб із 648 179 осіб), а серед сільських українців – 97,71% (495 581 особа із 507 175 осіб). До того ж, рівень частки україномовних серед українців у Чернігівській області залишався помітно вищим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 94,35% та 85,16%⁵⁵⁷.

Російськомовні українці. Вплив асиміляційних процесів на мовне середовище українців Чернігівського прикордоння відрізнявся за окремими районами. Зокрема, серед українців Корюківського та Чернігівського районів частка зросійщених за мовою залишалася зовсім незначною, відповідно, 1,07% (244 особи із 32 547 осіб) та 0,75% (628 осіб із 58 872 осіб). Дещо

вищим був цей рівень серед українців у Городнянському, Ріпкинському та Щорському районах, відповідно, 4,25% (1 478 осіб із 34 773 осіб), 4,41% (1 504 особи із 34 098 осіб) та 6,71% (1 939 осіб із 28 918 осіб). І лише в Чернігові, Семенівському та Новгород-Сіверському районах зросійщення мовного середовища українців набуло досить значного поширення. Так, частка російськомовних серед українців становила у Чернігові – 15,36% (39 617 осіб із 257 990 осіб) та Семенівському районі – 16,13% (3 395 осіб із 22 286 осіб). У Новгород-Сіверському районі кожен третій українець виявився зросійщеним за мовою – 33,85% (11 707 осіб із 34 587 осіб)⁵⁵⁸.

Серед українців Чернігівського прикордоння, насамперед за рахунок обласного центру, частка зросійщених за мовою становила 12,04% (60 712 осіб із 504 071 особа), що значно перевищувало рівень мовної асиміляції українців у цілому в області – 5,62% (64 982 особи із 1 155 354 осіб). Істотно різнився також і рівень частки російськомовних серед міських та сільських українців Чернігівської області, відповідно, 8,24% (53 401 особа із 648 179 осіб) та 2,28% (11 581 особа із 507 175 осіб). Між тим, рівень частки російськомовних серед українців у Чернігівській області залишався майже втричі нижчим, порівняно із рівнем частки зросійщених за мовою серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 5,62% та 14,77%⁵⁵⁹.

Отже, серед загальної чисельності населення Чернігівського прикордоння абсолютну більшість складали українці, а також у всіх, без винятку, прикордонних районах та в обласному центрі. Переважна більшість серед них були україномовними. Частка російськомовних серед українців у переважній більшості районів залишалася незначною, окрім Чернігова та двох північно-східних районів, особливо Новгород-Сіверського.

Етнічні меншини. Росіяни. Попри на те, що Чернігівщина межує з Російською Федерацією, чисельність росіян у прикордонних районах залишалася незначною, як і їхня частка серед усього населення. До того ж, росіяни розселені переважно дисперсно. Так, їхня частка складала серед усього населення районів: у Ріпкинському – 6,78% (2 545 осіб із 37 547 осіб), Семенівському – 4,49% (1 054 особи із 23 465 осіб), Щорському – 3,93% (1 195 осіб із 30 438 осіб), Новгород-Сіверському – 3,44% (1 238 осіб із 36 031 особи), Городнянському – 2,90% (1 054 особи із 36 349 осіб) та Корюківському – 2,35% (787 осіб із 33 558 осіб). Найбільше росіян у Чернігівщині зосереджувалося не в прикордонних районах, а в обласному центрі – 31 779

осіб, що складало 10,63% загальної чисельності населення міста Чернігова (299 038 осіб) і більше 50% загального числа росіян Чернігівської області (62 207 осіб) ⁵⁶⁰. За ступенем зосередження у прикордонні, насамперед за рахунок обласного центру, росіяни значно переважали українців, відповідно, 43,63% та 66,87% ⁵⁶¹. Тобто, на відміну від українців, переважна більшість росіян зосереджувалася в обласному центрі, а не в сільських районах.

У цілому, серед усього населення семи прикордонних районів та міста Чернігова частка росіян становила 7,46% (41 595 осіб із 557 889 осіб), що перевищувало їхню частку серед загальної чисельності населення області – 5,03% (62 207 осіб із 1 236 065 осіб). При цьому, частка росіян серед міського населення досягла 7,41% (53 104 особи із 716 536 осіб), а серед сільського населення – лише 1,75% (9 103 особи із 519 529 осіб). Між тим, рівень частки росіян серед усього населення Чернігівської області залишався більше, ніж утричі нижчим, порівняно з рівнем цієї частки серед загальної чисельності населення України, відповідно, 5,03% та 17,28% ⁵⁶².

Отже, росіяни розселені переважно не в прикордонних районах, а в обласному центрі. До того ж, більшість росіян Чернігівщини є мігрантами у першому поколінні. При тому, що область межує з Російською Федерацією, її частка серед загальної чисельності росіян в Україні залишалася досить незначною – лише 0,75% (62 207 осіб із 8 334 141 особи) ⁵⁶³.

Російськомовні росіяни. Попри незначну чисельність та переважно дисперсний тип розселення, абсолютна більшість росіян прикордоння Чернігівщини визнавали рідною російську мову, хоча спостерігалися і територіальні відмінності. Так, частка російськомовних серед росіян відрізнялася за окремими районами і становила: у Корюківському – 81,96% (645 осіб із 787 осіб), Городянському – 84,16% (887 осіб із 1 054 осіб), Семенівському – 86,15% (908 осіб із 1 054 осіб), Щорському – 87,03% (1 040 осіб із 1 195 осіб), Чернігівському – 87,61% (1 704 особи із 1 945 осіб), Новгород-Сіверському – 90,47% (1 120 осіб із 1 238 осіб) та Ріпкинському – 92,65% (2 358 осіб із 2 545 осіб), а найбільше у місті Чернігові – 93,54% (29 725 осіб із 31 779 осіб). За рахунок обласного центру частка російськомовних серед росіян прикордоння Чернігівщини складала 92,29% (38 387 осіб із 41 595 осіб), що було більше, ніж серед загального числа росіян в області – 88,83% (55 258 осіб із 62 207 осіб). Різниця цей рівень серед міських та сільських росіян – 89,73% (47 652 особи із 53 104 осіб) та 83,55% (7 606 осіб із 9 103

осіб). Між тим, рівень частки російськомовних серед росіян в області залишався помітно нижчим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 88,83% та 95,92%⁵⁶⁴.

Україномовні росіяни. В умовах дисперсного розселення в мовному середовищі малочисельних росіян набули поширення асиміляційні процеси. Однак, попри доволі високі відносні показники, чисельність україномовних росіян у прикордонних районах Чернігівщини залишалася незначною. Так, частка україномовних серед росіян складала за районами: у Корюківському – 17,92% (141 особа із 787 осіб), Городянському – 15,84% (167 осіб із 1 054 особи), Семенівському – 13,85% (146 осіб із 1 054 особи), Щорському – 12,97% (155 осіб із 1 195 осіб), Чернігівському – 12,39% (241 особа із 1 945 осіб), Новгород-Сіверському – 9,53% (118 осіб із 1 238 осіб) та Ріпкинському – 7,35% (187 осіб із 2 545 осіб). Найменша частка україномовних серед росіян спостерігалася у Чернігові, де їхня чисельність в абсолютних показниках залишалася найбільшою в прикордонні, 6,31% (2 004 особи із 31 779 осіб)⁵⁶⁵.

У п'яти із семи прикордонних районів Чернігівщини рівень мовної українізації росіян виявився вищим, ніж рівень мовного зросійщення українців. У Чернігові та двох північно-східних районах: у Семенівському та Новгород-Сіверському, навпаки, рівень мовної українізації росіян залишався нижчим, ніж рівень мовного зросійщення українців, відповідно, 7,59% (2 004 особи із 31 779 осіб) та 12,04% (39 617 осіб із 257 990 осіб); 13,85% (146 осіб із 1 054 осіб) та 16,13% (3 595 осіб із 22 286 осіб); 9,53% (118 осіб із 1 238 осіб) та 33,85% (11 707 осіб із 34 587 осіб)⁵⁶⁶.

Варто зазначити також, що ступінь мовної українізації росіян у цілому в Чернігівській області, міських та сільських росіян залишався вищим, порівняно із рівнем зросійщення як у цілому українців Чернігівщини, так і міських та сільських українців. Так, серед росіян, які були розселені в прикордонних районах та обласному центрі частка україномовних становила 7,59% (3 159 осіб із 41 595 осіб), що було помітно менше, ніж серед загальної чисельності росіян у Чернігівській області – 11,08% (6 894 особи із 62 207 осіб). Серед росіян, які дисперсно розселені в сільській місцевості, рівень мовної асиміляції (українізації) був вищим, ніж у містах, відповідно, 16,43% (1 496 осіб із 9 103 осіб) та 10,16% (5 398 осіб із 53 104 осіб). Для порівняння, частка російськомовних серед українців прикордоння становила 12,04% (60 712 осіб із 504 071 особи), серед загальної чисельності украї-

нців Чернігівщини – 5,62% (64 982 особи із 1 155 354 особи), серед міських українців – 8,24% (53 401 особа із 648 179 осіб), а найменше серед сільських українців – лише 2,28% (11 581 особа із 507 175 осіб). До того ж, рівень частки україномовних серед росіян Чернігівської області виявився значно вищим, порівняно із рівнем цієї частки серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 11,08% та 3,94%⁵⁶⁷.

Отже, серед усього населення Чернігівського прикордоння росіяни залишалися в меншості. Абсолютна більшість серед них визнавали рідною російську мову. Проте, в переважній більшості прикордонних районів в їхньому середовищі розгорнулися процеси мовної асиміляції (українізації). Серед росіян в обласному центрі, а також у двох північно-східних районах асиміляційні процеси не набули значного поширення, навпаки вищий рівень асиміляції (зросійщення) спостерігався серед українців.

Етнічні меншини, крім росіян. У Чернігівському прикордонні дисперсно розселені також і представники етнічних меншин, окрім росіян. У всіх семи районах їхня сукупна чисельність, як частка серед усього населення залишалася досить незначною: у Ріпкинському – 2,41% (904 особи із 37 547 осіб), Городнянському – 1,44% (522 особи із 36 349 осіб), Чернігівському – 1,06% (646 осіб із 61 463 осіб), Щорському – 1,06% (325 осіб із 30 438 осіб), Корюківському – 0,66% (224 особи із 33 558 осіб), Новгород-Сіверському – 0,57% (206 осіб із 36 031 особи), і найменше у Семенівському – 0,53% (125 осіб із 23 465 осіб). Дещо вищим цей рівень спостерігався в обласному центрі – 3,10% (9 269 осіб із 299 038 осіб)⁵⁶⁸.

Серед загальної чисельності населення Чернігівського прикордоння частка етнічних меншин, окрім росіян становила 2,19% (12 223 особи із 557 529 осіб). Виявилося також, що рівень цієї частки серед усього населення прикордоння був дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення Чернігівської області, серед її міського, а особливо серед сільського населення, відповідно, 1,50% (18 504 особи із 1 236 065 осіб), 2,13% (15 253 особи із 716 536 осіб) та 0,63% (3 251 особа із 519 529 осіб). Між тим, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення Чернігівської області залишався втричі нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 1,50% та 4,90%⁵⁶⁹. Отже, визначальною ознакою населення Чернігівського прикордоння є досить незначне представництво етнічних меншин, окрім росіян.

Білоруси. Чисельність білорусів у прикордонних районах Чернігівщини досить незначна, і, до того ж, вони були розселені дисперсно. Так, у Ріпкенському районі нараховувалося 720 білорусів із загальної чисельності населення 37 547 осіб (1,92%), Чернігівському – 357 осіб із 61 463 осіб (0,58%) та Городянському – 338 осіб із 36 349 осіб (0,93%). В інших прикордонних районах області було лише по декілька десятків дисперсно розселених представників цієї етнічної меншини. Найбільше білорусів зосереджувалося у Чернігові – 3 440 осіб, однак це складало лише 1,15% загальної чисельності населення обласного центру (299 038 осіб). Більшість серед них в обласному центрі були зросійщеними за мовою – 59,50% (2 047 осіб із 3 440 осіб). Білоруську мову рідною визнавали 827 осіб (24,04%), а найменше українську – 561 особа (16,31%)⁵⁷⁰.

Частка Чернігівської області серед загальної чисельності білорусів в Україні становила лише – 2,58% (7 122 особи із 275 763 осіб). Досить незначною залишалася також і частка білорусів серед загальної чисельності населення області – лише 0,58% (7 122 особи із 1 236 065 осіб). Серед білорусів Чернігівщини лише 2 314 осіб (32,49%) визнавали рідною білоруську мову, а українську – 1 514 осіб (21,26%). Відносну більшість серед білорусів області складали російськомовні – 46,17% (3 288 осіб). Проте, рівень частки україномовних серед білорусів Чернігівщини виявився майже втричі вищим, ніж серед росіян, відповідно, 21,26% та 7,59%⁵⁷¹.

Отже, незважаючи на прикордонне становище Чернігівської області, розселення білоруської етнічної меншини у прикордонні мало дисперсний характер. Найбільше їхнє територіальне представництво спостерігалось в обласному центрі. Переважна більшість білорусів виявилися асимільованими за мовою, однак не у формі українізації, а у формі зросійщення.

Окрім білорусів та росіян, у Чернігівському прикордонні, насамперед в обласному центрі, дисперсно розселені представники інших етнічних меншин. Так, у Чернігові мешкали 1 049 *євреїв*, що складало лише 0,35% загальної чисельності населення міста (299 038 осіб). Серед євреїв в обласному центрі більшість були російськомовними – 838 осіб (79,89%). Власну національну мову визнавали рідною 184 особи (17,54%), а українську – лише 19 осіб (1,81%)⁵⁷².

Україномовне населення. Мовна структура населення Чернігівського прикордоння дещо відрізнялася від етнічного складу населення, внаслідок

процесів мовної асиміляції, насамперед серед українців. При цьому, у Чернігівському та Корюківському районах чисельність та рівень частки україномовного населення фактично не поступалися чисельності та частці українців, відповідно, 95,42% (58 649 осіб із 61 463 осіб), 95,78% (58 872 осіб) та 96,93% (32 528 осіб із 33 558 осіб), 96,99% (32 547 осіб). У Ріпкинському, Щорському та Городянському районах рівень частки україномовного населення, як і його чисельність, залишалися меншими, ніж частка та чисельність українців, відповідно, 87,64% (32 907 осіб із 37 547 осіб) та 90,81% (34 098 осіб), 89,36% (27 199 осіб із 30 438 осіб) та 95,01% (28 918 осіб), 92,46% (33 609 осіб із 36 349 осіб) та 95,66% (34 773 осіб) ⁵⁷³.

Найбільші розбіжності між рівнем частки україномовного населення та українців спостерігалися у Семенівському та Новгород-Сіверському районах, а також у Чернігові. Так, частка україномовного населення становила у Семенівському районі 80,37% (18 859 осіб із 23 405 осіб), а українців – 94,98% (22 286 осіб), Новгород-Сіверському районі, відповідно, 63,93% (23 036 осіб із 36 031 особи) та 95,99% (34 587 осіб), в обласному центрі – 74,01% (221 322 особи із 299 038 осіб) та 86,27% (257 990 осіб) ⁵⁷⁴.

У цілому, у Чернігівському прикордонні україномовне населення становило абсолютну більшість – 80,32% (448 109 осіб із 557 889 осіб), хоча рівень частки українців залишався істотно вищим – 90,35% (504 071 особа). До того ж, рівень частки україномовного населення серед усього населення прикордоння виявився навіть дещо меншим, ніж серед загальної чисельності населення області – 89,05% (1 100 674 особи із 1 236 065 осіб). Різниця також і рівень україномовного населення серед мешканців міст та сіл Чернігівщини, відповідно, 84,09% (602 569 осіб із 716 536 осіб) та 95,88% (498 105 осіб із 519 529 осіб). До того ж, рівень частки україномовного населення серед усього населення області був помітно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 89,05% та 67,53% ⁵⁷⁵.

Серед загальної чисельності україномовного населення Чернігівського прикордоння абсолютну більшість складали україномовні українці – 98,56% (218 144 особи із 221 322 осіб). Натомість, рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян, як і їхня чисельність в абсолютних показниках, залишалися досить незначними, відповідно, 0,91% (2 004 особи) та 0,53% (1 174 особи). Дещо вищою була також і частка україномовних українців серед усього населення Чернігівської області, її міського

та сільського україномовного населення, відповідно, 99,04% (1 090 092 осіб із 1 100 764 особи), 98,66% (594 511 осіб із 602 569 осіб) та 99,49% (495 581 особа із 498 105 осіб). Проте, рівень частки україномовних росіян був досить незначним, відповідно, 0,63% (6 894 осіб), 0,90% (5 398 осіб) та 0,30% (1 496 осіб), як і рівень частки україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,33% (3 688 осіб), 0,44% (2 660 осіб) та 0,21% (1 028 осіб)⁵⁷⁶. Отже, україномовне населення Чернігівського прикордоння складалося переважно лише із україномовних українців, а рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян був мінімальним.

Таким чином, серед загальної чисельності населення прикордоння Чернігівської області україномовне населення складало абсолютну більшість, а також у кожному із семи прикордонних районів та в обласному центрі. Однак, його чисельність виявилася дещо нижчою за чисельність українців, особливо у двох північно-східних районах: у Семенівському та Новгород-Сіверському, а також у місті Чернігові. Такі відмінності спричинені тим, що рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців залишався вищим за рівень мовної асиміляції (українізації) етнічних меншин, насамперед росіян. Тому, україномовне населення прикордоння Чернігівщини складалося майже винятково із україномовних українців на тлі досить незначного рівня частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян.

Російськомовне населення. Навпаки, у прикордонні Чернігівщини рівень частки російськомовного населення був вищим за частку росіян, унаслідок мовної асиміляції українців, насамперед в обласному центрі, однак істотно відрізнявся за окремими районами. Проте, лише серед загальної чисельності населення Новгород-Сіверського району російськомовне населення становило більшість – 66,15% (22 878 осіб із 36 031 особи), хоча росіяни залишалися в меншості – 35,93% (12 945 осіб). Доволі високою залишалася також і частки російськомовного населення серед усього населення міста Чернігова – 24,50% (73 277 осіб із 299 725 осіб), що було значно більше за рівень частки росіян – 10,63% (31 779 осіб)⁵⁷⁷.

Варто звернути увагу і на те, що серед загальної чисельності російськомовного населення обласного центру частка росіян складала лише 40,57% (29 725 осіб). Чисельність російськомовних українців у Чернігові виявилася навіть більшою за чисельність російськомовних росіян, відповідно, 39 617

осіб та 29 725 осіб. Тому, російськомовне населення цього міста складалося переважно не з росіян, а із зросійщених за мовою українців – 54,06%⁵⁷⁸. Таке становище є безпосереднім наслідком етномовних процесів радянської доби, коли українська етнічна більшість зазнавала не природної, а штучної за своєю сутністю, мовної асиміляції.

Серед усього населення інших трьох прикордонних районів Чернігівщини рівень частка російськомовного населення був дещо нижчим, порівняно з Новгород-Сіверським районом та Черніговом, однак все-таки вищим за частку росіян. Так, частка російськомовного населення серед усього населення Семенівського району становила 19,39% (4 551 осіб із 23 465 осіб), а частка росіян була істотно нижчою – лише 4,49% (1 054 осіб), Ріпкинського, відповідно, 11,40% (4 279 осіб із 37 547 осіб) та 6,78% (2 545 осіб), Щорського – 10,30% (3 135 осіб із 30 438 осіб) та 3,93% (1 195 осіб)⁵⁷⁹.

Серед усього населення ще трьох прикордонних районів Чернігівської області рівень частки російськомовного населення залишався істотно меншим, хоча й перевищував рівень частки росіян. Так, у Городнянському районі частка російськомовного населення складала 6,99% (2 540 осіб із 36 349 осіб), а частка росіян – 2,90% (1 054 особи), Чернігівському, відповідно, 4,04% (2 483 особи із 61 463 осіб) та 3,16% (1 945 осіб), Корюківському – найменше, 2,81% (942 особи із 33 558 осіб) та 2,35% (787 осіб). Особливо різючі відмінності в мовній структурі спостерігалися між населення Чернігова та Чернігівського району. Зокрема, рівень частки російськомовного населення становив, відповідно, 24,50% та 4,04%⁵⁸⁰.

У цілому, серед усього населення Чернігівського прикордоння рівень частки російськомовних досягав 18,67% (104 152 особи із 557 889 осіб), що було значно більше за рівень частки росіян – 7,46% (4 159 осіб). До того ж, у прикордонні частка російськомовного населення виявилася вищою, ніж серед загальної чисельності населення області – 10,26% (126 830 осіб із 1 236 065 осіб). Істотні відмінності спостерігалися також і в мовній структурі міського та сільського населення Чернігівської області, де частка російськомовних становила, відповідно, 14,92% (106 926 осіб із 716 536 осіб) та 3,83% (19 904 осіб із 519 529 осіб). Між тим, рівень частки російськомовного населення серед усього населення Чернігівщини був майже втричі нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 10,26% та 29,59%⁵⁸¹.

Серед російськомовного населення Чернігівського прикордоння російськомовні росіяни ледве перевищували половину його загальної чисельності – 54,06% (39 617 осіб із 73 277 осіб). Доволі значною, у результаті мовної асиміляції (зросійщення), була також і частка російськомовних українців – 40,57% (29 725 осіб). Рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян залишався істотно нижчим – лише 5,37% (3 935 осіб). Серед загальної чисельності російськомовного населення Чернігівщини, а особливо серед її міського російськомовного населення області рівень частки російськомовних росіян виявився ще нижчим, ніж у прикордонні. Так, серед усього російськомовного населення області її рівень складав 51,23% (64 982 особи із 126 830 осіб). Серед міського російськомовного населення російськомовні росіяни становили лише відносну більшість – 49,94% (53 401 особа із 106 926 осіб). Дещо вищим цей рівень був серед сільського російськомовного населення – 58,19% (11 581 особа із 19 904 осіб). Спостерігався також і досить високий рівень частки російськомовних українців як серед усього російськомовного населення Чернігівської області, так і серед його міського російськомовного населення, відповідно, 43,57% (55 238 осіб) та 44,57% (47 652 особи). Дещо нижчою була ця частка серед сільського російськомовного населення – 38,21% (7 606 осіб). Рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян залишався істотно нижчим, відповідно, 5,20% (6 590 осіб), 5,49% (5 873 особи) та 3,60% (717 осіб)⁵⁸².

Отже, визначальною ознакою російськомовного населення прикордоння Чернігівщини, як і в цілому російськомовного населення області, є досить високий рівень частки російськомовних українців, хоча переважну більшість складали російськомовні росіяни. На відміну від російськомовного населення, україномовне населення прикордоння складалося, в основному, лише із україномовних українців, а частка україномовних росіян була мінімальною. Таке становище зумовлено високим рівнем мовної асиміляції (зросійщення) українців на тлі досить незначного рівня мовної асиміляції (українізації) росіян. Це стало прямим результатом інерційного впливу етномовних процесів радянської доби, який найбільше зберігався в урбаністичному середовищі.

Таким чином, серед загальної чисельності населення Чернігівського прикордоння, а також у всіх семи прикордонних районах та в обласному центрі російськомовне населення опинилося в меншості. Проте, його чисе-

льність та частка серед усього населення виявилася вдвічі більшою, ніж чисельність та частка росіян, насамперед за рахунок міста Чернігова та двох північно-східних районів. Ці відмінності виникли у результаті того, що значна частина українців були зросійщеними за мовою. Тому, серед загальної чисельності російськомовного населення прикордоння Чернігівщини, поряд з російськомовними росіянами складали російськомовні українці.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Чернігівської області. Частка всього населення, яке мешкало у прикордонні Чернігівщини, завдяки обласному центру, серед загальної чисельності населення області була досить значною і становила 45,13% (557 529 осіб із 1 236 065 осіб). Однак, за рівнем зосередження безпосередньо у прикордонні Чернігівщини українці поступалися росіянам та етнічним меншинам, окрім росіян, відповідно, 43,63% (504 071 особа із 1 155 354 осіб), 66,87% (41 595 осіб із 62 207 осіб) та 66,06% (12 223 особи із 18 504 осіб), бо більшість представників етнічних меншин, насамперед росіян, мешкали в обласному центрі ⁵⁸³. Тобто, якщо серед українців Чернігівщини мешканці прикордоння складали меншість, то переважна більшість етнічних меншин, насамперед росіян, зосереджувалися у прикордонні області за рахунок обласного центру.

Також виявилось, що рівень зосередження у прикордонні Чернігівщини україномовних українців залишався істотно нижчим, ніж російськомовних українців, відповідно, 40,65% (443 116 осіб із 1 090 092 осіб) та 93,43% (60 712 осіб із 64 982 осіб). Україномовних росіян у прикордонні також виявилось значно менше, ніж російськомовних росіян, відповідно, 45,82% (3 159 осіб із 6 894 осіб) та 69,47% (38 387 осіб із 55 258 осіб). За ступенем зосередження у Чернігівському прикордонні, переважно за рахунок обласного центру, російськомовне населення вдвічі переважало україномовне, відповідно, 82,12% (104 152 особи із 126 830 осіб) та 40,71% (448 105 осіб із 1 100 674 особи) ⁵⁸⁴.

Отже, безпосередньо у прикордонні зосереджено майже половину загальної чисельності населення та українців Чернігівської області. Однак, у прикордонні, завдяки обласному центру, зосереджена абсолютна більшість росіян, етнічних меншин, окрім росіян, російськомовних українців та російськомовного населення Чернігівщини.

Частка населення прикордоння Чернігівської області серед усього на-

селення прикордоння України. Серед загальної чисельності населення прикордоння України частка всього населення Чернігівського прикордоння становила 5,55% (557 889 осіб із 10 051 029 осіб). Проте, рівень зосередження населення у прикордонні області відрізнявся за етнічними ознаками. Так, рівень зосередження українців складав 7,26% (504 071 особа із 6 940 373 осіб) і перевищував рівень зосередження росіян та етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 1,92% (41 595 осіб із 2 166 725 осіб) та 1,29% (12 223 особи із 943 931 особа)⁵⁸⁵.

Ще більше відрізнявся рівень зосередження в Чернігівському прикордонні між україномовними та російськомовними. Так, частка україномовних українців становила 8,27% (443 116 осіб із 5 354 918 осіб), а частка російськомовних українців була істотно меншою – 3,85% (60 712 осіб із 1 576 770 осіб). Рівень зосередження україномовних росіян також перевищував рівень зосередження російськомовних росіян, відповідно, 5,33% (3 159 осіб із 59 233 осіб) та 1,82% (38 387 осіб із 2 103 861 особа). Істотно різнився також і рівень зосередження україномовного та російськомовного населення, відповідно, 8,19% (448 109 осіб із 5 473 228 осіб) та 2,67% (104 152 особи із 3 893 622 осіб)⁵⁸⁶.

Отже, серед усіх прикордонних областей України прикордоння Чернігівщини посідало восьме місце за рівнем зосередження всього населення. Прикордоння області характеризувалося значно вищим рівнем зосередження українців та україномовного населення, порівняно з росіянами, етнічними меншинами, крім росіян та російськомовним населенням.

Частка населення Чернігівської області серед усього населення України. Істотно різнився також і рівень частки прикордонної Чернігівської області серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. Так, частка Чернігівщини серед усього населення України становила 2,56% (1 236 065 осіб із 48 240 902 особи), серед українців – 3,08% (1 155 354 особи із 37 541 693 осіб), значно менше серед сукупної чисельності етнічних меншин, росіян, етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,75% (80 711 осіб із 10 699 209 осіб), 0,75% (62 207 осіб із 8 334 141 особа) та 0,78% (18 504 особи із 2 365 068 осіб). Тобто, за рівнем зосередження у цій прикордонній області, українці значно переважали етнічні меншини. До того ж, частка Чернігівщини серед загальної чисельності україномовного населення України виявилася значно вищою, ніж серед російськомовного

населення, відповідно, 3,38% (1 100 674 особи із 32 577 468 осіб) та 0,89% (126 830 осіб із 14 273 670 осіб)⁵⁸⁷.

Отже, попри те, що Чернігівська область є прикордонною, вона залишалася значно більшим ареалом територіального розміщення в Україні українців та україномовного населення, порівняно із росіянами, етнічними меншинами, крім росіян та російськомовним населенням.

Рівень урбанізації населення Чернігівської області. Переважна більшість населення Чернігівщини мешкали у містах, проте за рівнем урбанізації населення області дещо поступалося рівню урбанізації всього населення України, відповідно, 57,97% (716 536 осіб із 1 236 065 осіб) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб). Рівень урбанізації населення області мав відмінності за етнічними ознаками. Зокрема, рівень урбанізації українців виявився значно нижчим, ніж етнічних меншин, відповідно, 56,10% (648 179 осіб із 1 155 354 осіб) та 84,69% (68 357 осіб із 80 711 осіб). Тобто, серед українців лише дещо більше половини мешкали у містах, але п'ять із шести представників етнічних меншин зосереджувалися у містах. При цьому, рівень урбанізації росіян залишався дещо вищим, порівняно із етнічними меншинами, крім росіян, відповідно, 85,37% (53 104 особи із 62 207 осіб) та 82,43% (15 253 особи із 18 504 осіб)⁵⁸⁸.

Досить значні відмінності за рівнем урбанізації населення зберігалися у Чернігівській області за мовними ознаками. Так, за цим рівнем україномовне населення значно поступалося російськомовному населенню, відповідно, 54,75% (602 569 осіб із 1 100 674 осіб) та 85,37% (106 926 осіб із 126 830 осіб)⁵⁸⁹. Тобто, міське населення серед україномовного населення складало ледве половину його загальної чисельності, то майже все російськомовне населення зосереджувалося у містах. Рівень урбанізації україномовного населення залишався таким же, як і українців. Однак, не спостерігалося відмінностей у рівні урбанізації російськомовного населення та росіян.

Проте, значно відрізнявся рівень урбанізації україномовних та російськомовних українців, відповідно, 54,54% (594 511 осіб із 1 090 092 осіб) та 82,18% (53 401 особа із 64 982 осіб). Тобто, за цим рівнем російськомовні українці значно перевищували україномовних українців. Рівень урбанізації україномовних росіян поступався також рівню урбанізації російськомовних росіян, відповідно, 78,30% (5 398 осіб із 6 894 осіб) та 86,24% (47 652 особи із 55 258 осіб)⁵⁹⁰.

Отже, за рівнем урбанізації населення Чернігівської області поступалося всьому населенню України. Незважаючи на те, що, більшість українців, україномовних українців та україномовного населення розселені у містах, рівень їхньої урбанізації виявився істотно нижчим, порівняно із росіянами, російськомовними українцями, етнічними меншинами, крім росіян, російськомовним населенням, україномовними та російськомовними росіянами. Найвищий рівень урбанізації у Чернігівщині мали російськомовні українці, а найменш урбанізованими виявилися україномовні українці.

Частка сільського населення серед усього населення Чернігівської області. Серед загальної чисельності населення Чернігівщини рівень частки сільського населення залишався вищим, ніж серед усього населення прикордонних областей України відповідно, 42,03% (519 529 осіб із 1 236 065 осіб) та 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 осіб). Як у цілому у прикордонні України, в області більшість складало міське населення. Значні відмінності у рівні частки сільського населення в області спостерігалися за етнічними ознаками. Так, серед українців цей рівень виявився майже втричі вищим, порівняно з етнічними меншинами, відповідно, 43,90% (507 175 осіб із 1 155 354 осіб) та 15,31% (12 354 особи із 80 711 осіб). Тобто, майже половина українців мешкали у сільській місцевості, а серед етнічних меншин лише кожен шостий представник був сільським мешканцем. При цьому, рівень частки сільського населення серед росіян у Чернігівщині залишався дещо нижчим, ніж серед етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 14,63% (9 103 особи із 62 207 осіб) та 17,57% (3 251 особа із 18 504 осіб)⁵⁹¹. У сільській місцевості області було незначне територіальне представництво росіян та етнічних меншин, окрім росіян.

Спостерігалися також і значні відмінності в рівні частки сільського населення серед населення Чернігівщини за мовними ознаками. Зокрема, рівень частки сільського населення серед україномовного населення був майже втричі вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 45,25% (498 105 особи із 1 100 674 особи) та 15,69% (19 904 особи із 126 830 осіб)⁵⁹². Тобто, у сільській місцевості області зосереджувалася майже половина україномовного населення, і лише кожен шостий представник російськомовного населення. При цьому, рівень частки сільського населення серед україномовного населення та українців не відрізнявся, але цей рівень серед російськомовного населення був дещо вищим, ніж серед росіян.

Відрізнявся також, і ще більш істотно, рівень частки сільського населення між україномовними та російськомовними українцями Чернігівщини. Так, цей рівень серед україномовних українців був майже втричі вищим, порівняно з російськомовними українцями, відповідно, 45,46% (495 581 особа із 1 090 092 осіб) та 17,82% (11 581 особа із 64 982 осіб). На відміну від україномовних українців, значна частина яких мешкали у сільській місцевості, абсолютна більшість російськомовних українців, зосереджувалися не в селах, а в містах. До того ж, рівень частки сільського населення серед україномовних росіян залишався вищим, ніж серед російськомовних росіян, при збереженні їхньої незначної чисельності в абсолютних показниках, відповідно, 21,70% (1 496 осіб із 6 894 осіб) та 13,76% (7 606 осіб із 55 258 осіб)⁵⁹³. Переважна більшість україномовних та російськомовних росіян області мешкали в містах, а не в сільській місцевості.

Отже, рівень частки сільського населення серед загальної чисельності населення Чернігівської області був дещо вищим, ніж серед усього населення прикордоння України. Вищим в області цей рівень залишався серед українців, україномовних українців та україномовного населення, ніж серед росіян, російськомовних українців, російськомовного населення, етнічних меншин, окрім росіян, україномовних та російськомовних росіян. Найвищий рівень сільського населення в області спостерігався серед україномовних українців, а найнижчий – серед російськомовних українців.

Висновки. Таким чином, у всіх семи прикордонних районах та обласному центрі Чернігівщині абсолютну більшість серед усього населення складали українці та україномовне населення. Переважну більшість серед українців становили україномовні, проте у їхньому мовному середовищі у двох північно-східних районах та в обласному центрі спостерігався значний розвиток асиміляційних процесів (зросійщення). Етнічні меншини: росіяни та білоруси розселені переважно дисперсно, насамперед в обласному центрі. Абсолютну більшість серед росіян становили російськомовні, однак у переважній більшості прикордонних районів, насамперед у сільській місцевості розгорнулися процеси мовної асиміляції (українізації). Серед білорусів більшість виявилися зросійщеними за мовою, однак рівень мовної українізації білорусів залишався вищим, порівняно із росіянами.

У прикордонні, за рахунок обласного центру, зосереджувалася майже половина загальної чисельності населення Чернігівщини. За рівнем зосере-

дження безпосередньо у прикордонні області українці та україномовне населення поступалося росіянам та російськомовному населенню. Серед загальної чисельності населення прикордоння України рівень частки населення прикордоння Чернігівщини залишався не досить значним, як і рівень частки області серед усього населення України. За рівнем урбанізації всього населення Чернігівська область поступалася всьому населенню України. Проте, рівень урбанізації в області українців, україномовних українців та україномовного населення був нижчим, ніж росіян, російськомовних українців, російськомовного населення, етнічних меншин, окрім росіян, україномовних та російськомовних росіян.

13 СУМСЬКА ОБЛАСТЬ

Із 18-ти районів Сумської області прикордонними є вісім: Середино-Будський, Ямпільський, Глухівський, Путивльський, Білопільський, Сумський, Краснопільський та Великописарівський. Із семи міст обласного підпорядкування два міста: Глухів та Суми розташовані в прикордонні. Сумщина межує із трьома областями (12 районами) Російської Федерації: Брянською (Погарський, Трубчевський, Суземський та Севський), Курською (Хомутовський, Рильський, Глушковський, Кореневський, Суджанський та Беловський), Білгородською (Красноярузький та Грайворонський). Варто звернути увагу і на те, що частина кордону в межах Глухівського та Путивльського районів фактично проходить лінією залізниці.

До складу Середино-Будського району входять одне місто, одне селище міського типу, 57 сіл та чотири селища, Ямпільського – одне місто, два селища міського типу, 56 сіл та два селища, Глухівського – два селища міського типу, 83 села та два селища, Путивльського – два селища міського типу, 89 сіл та три селища, Білопільського – два міста, два селища міського типу, 115 сіл та сім селищ, Сумського – три селища міського типу, 115 сіл та вісім селищ, Краснопільського – два селища міського типу, 52 села, 4 селища та Великописарівського – два селища міського типу, 39 сіл⁵⁹⁴.

На території Сумського прикордоння розташовано два міста обласного підпорядкування, включно з обласним центром, п'ять міст районного підпорядкування, 14-ти селищ міського типу, 606 сіл та 30 селищ, усього 657 населених пунктів. Отже, Сумське прикордоння складається із десяти адміністративно-територіальних утворень: двох міст обласного підпорядкування та восьми районів.

Українці. Етнічний склад населення восьми прикордонних районів Сумської області дещо відрізнявся. З одного боку, серед усього населення шести районів рівень частки українців був досить високим і становив 86–93%: Білопільського – 93,14% (56 872 особи із 61 064 осіб), Сумського – 93,07% (58 448 осіб із 62 800 осіб), Ямпільського – 92,37% (28 119 осіб із 30 442 осіб), Краснопільського – 91,18% (31 104 особи із 34 113 осіб), Середино-Будського – 89,35% (18 724 особи із 20 955 осіб) та Глухівського – 86,37% (27 819 осіб із 32 209 осіб). Дещо нижчим цей рівень був у Великописарівському районі – 72,45% (19 721 особа із 27 222 осіб). І лише серед

загальної чисельності населення Путивльського району українці складали меншість – 47,44% (16 319 осіб із 34 401 особи), хоча в самому районному центрі вони становили абсолютну більшість ⁵⁹⁵.

Українці переважали за чисельністю серед усього населення міст: Сум – 84,50% (246 845 осіб із 292 139 осіб) та Глухова – 90,76% (31 723 особи із 34 954 осіб) ⁵⁹⁶. Серед загальної чисельності населення восьми прикордонних районів та двох міст обласного підпорядкування частка українців становила 84,99% (535 694 особи із 630 299 осіб), що було дещо менше, ніж серед усього населення Сумської області – 88,84% (1 152 034 особи із 1 296 763 осіб). Відрізнялася також і етнічна структура міського та сільського населення Сумщини, де частка українців становила, відповідно, 87,41% (732 449 осіб із 837 920 осіб) та 91,44% (419 585 осіб із 458 843 осіб). Попри прикордонний статус, рівень частки українців серед усього населення Сумської області залишався помітно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 88,84% та 77,82% ⁵⁹⁷.

Мовне середовище українців у прикордонних із Російською Федерацією районах Сумської області мало значні територіальні відмінності. У чотирьох південно-східних районах частка україномовних серед українців досягала 98–99%: у Краснопільському – 99,46% (30 935 осіб із 31 104 осіб), Білопільському – 99,20% (56 418 осіб із 56 872 осіб), Сумському – 99,00% (57 863 особи із 58 448 осіб) та Великописарівському – 97,75% (19 278 осіб із 19 721 особи). Частка зросійщених за мовою серед українців у цих районах залишалася досить незначною як у відносних, так і в абсолютних показниках, і становила: у Краснопільському – 0,54% (168 осіб), Білопільському – 0,76% (428 осіб), Сумському – 1,00% (582 особи) та Великописарівському – 2,24% (441 особа). У цих чотирьох прикордонних районах Сумщини рівень мовного зросійщення українців виявився навіть меншим, ніж рівень мовної українізації росіян ⁵⁹⁸.

Дещо нижчим спостерігався рівень частки україномовних серед українців у містах: у Глухові – 90,51% (28 713 осіб із 31 723 осіб) та Сумах – 89,58% (221 122 особи із 246 845 осіб), а також у трьох прикордонних північно-східних районах: у Глухівському – 89,91% (25 013 осіб із 27 819 осіб), Ямпільському – 88,39% (24 855 осіб із 28 119 осіб) та Путивльському – 79,32% (12 945 осіб із 16 319 осіб). Рівень частки зросійщених за мовою серед українців становив у районах: у Глухівському 10,07% (2 802 особи),

Ямпільському – 11,58% (3 257 осіб) та Путивльському – 20,64% (3 368 осіб), а також у містах: у Глухові – 9,47% (3 005 осіб) та Сумах – 10,19% (25 143 особи). У містах: Сумах та Глухові, а також у Ямпільському районі рівень мовної асиміляції українців та росіян фактично не відрізнявся. І лише серед українців північного Середино-Будського району частка україномовних становила лише 23,11% (4 327 осіб із 18 724 осіб), а більшість серед них складали російськомовні – 76,88% (14 395 осіб). У Глухівському, Путивльському, а особливо у Середино-Будському районі рівень мовного зросійщення українців залишався істотно вищим, ніж рівень мовної українізації росіян⁵⁹⁹.

Отже, переважну більшість серед загальної чисельності населення Сумського прикордоння складають українці. Із двох міст та восьми районів прикордоння лише в одному Путивльському районі українці за чисельністю поступалися росіянам і опинилися в меншості серед усього населення. Абсолютну більшість серед українців прикордоння області становили україномовні. Лише у мовному середовищі українців північного Середино-Будського району активно розгорнулися асиміляційні процеси, тому і зросійщені за мовою серед них складали більшість.

Етнічні меншини. Росіяни. Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною у прикордонні Сумщини є росіяни. Загальна їхня чисельність становила 82 453 особи, що складало 13,08% усього населення восьми районів та двох міст обласного підпорядкування (630 299 осіб). Росіяни досить нерівномірно розселені у прикордонні Сумської області, однак лише у Путивльському районі вони переважали за чисельністю українців, де їхня частка серед усього населення становила 51,65% (17 769 осіб із 34 401 особи). Доволі значною була також і частка росіян серед усього населення Великописарівського та Глухівського районів – 26,70% (7 268 осіб із 27 222 осіб) та 13,18% (4 246 осіб із 32 209 осіб)⁶⁰⁰.

В інших п'яти прикордонних районах Сумщини їхня чисельність становила лише 2–4 тис. осіб, а частка серед усього населення не перевищувала і 10%: у Білопільському – 5,61% (3 423 особи із 61 064 осіб), Сумському – 5,64% (3 545 осіб із 62 800 осіб), Ямпільському – 6,60% (2 008 осіб із 30 442 осіб), Краснопільському – 7,82% (2 667 осіб із 34 113 осіб) та Середино-Будському – 9,85% (2 065 осіб із 20 955 осіб). Серед усього населення міста Глухова частка росіян складала 8,41% (2 939 осіб із 34 954 осіб). Най-

більше росіян зосереджувалося в Сумах – 36 523 особи із 292 139 осіб, що становило 12,50% загальної чисельності населення міста. Тобто, лише в обласному центрі та Путивльському районі зосереджувалося дві третини загальної чисельності росіян прикордоння Сумщини ⁶⁰¹.

Виявилося також, що рівень частки росіян серед усього населення Сумського прикордоння залишався вищим, порівняно із часткою росіян серед загальної чисельності населення області, відповідно, 13,08% (82 453 особи із 630 299 осіб) та 9,38% (121 655 осіб із 1 296 763 осіб). У прикордонні Сумщини, за рахунок обласного центру, рівень частки росіян виявився також вищим, ніж серед міського – 10,31% (86 423 особи із 837 920 осіб) та сільського населення області – 7,68% (35 232 особи із 458 843 осіб). Між тим, рівень частки росіян серед усього населення Сумської області залишався майже вдвічі нижчим, порівняно з рівнем цієї частки серед загальної чисельності населення України, відповідно, 9,38% та 17,28% ⁶⁰².

Однак, рівень частки Сумщини серед загальної чисельності росіян в Україні, попри те що вона межує з Російською Федерацією, залишався досить незначним – лише 1,46% (121 655 осіб із 8 334 141 особи). Проте, за рівнем зосередження у прикордонні області росіяни значно переважали українців, відповідно, 46,50% (535 694 особи із 1 152 034 особи) та 67,78% (82 453 особи із 121 655 осіб) ⁶⁰³. Тобто, у прикордонних районах та містах зосереджено дві третини росіян Сумщини і менше половини загальної чисельності українців області.

Мовне середовище росіян істотно відрізнялося за окремими прикордонними районами Сумської області. У трьох північно-східних районах, попри незначну чисельність, вони фактично не зазнавали мовної асиміляції. Частка російськомовних серед росіян становила: у Середино-Будському – 99,32% (2 051 особа із 2 065 осіб), Путивльському – 98,13% (17 436 осіб із 17 769 осіб) та Глухівському – 97,17% (4 126 осіб із 4 246 осіб). Навпаки, у цих трьох прикордонних районах рівень частки україномовних серед росіян, як і їхня чисельність залишалися досить незначними: у Глухівському – 2,76% (117 осіб), Путивльському – 1,86% (331 особа), і найменше в Середино-Будському – лише 0,68% (14 осіб). У цьому районі спостерігався не лише найнижчий рівень мовної українізації росіян, але й найвищий рівень мовного зросійщення українців, відповідно, 0,68% (лише 14 осіб із 2 065 осіб) та 76,88% (14 395 осіб із 18 724 осіб) ⁶⁰⁴.

Дещо меншим був рівень частки російськомовних серед росіян у містах: у Сумах – 89,17% (32 569 осіб із 36 523 осіб) та Глухові – 89,72% (2 637 осіб із 2 939 осіб), а також у Ямпільському районі – 88,50% (1 777 осіб із 2 008 осіб). Навпаки, рівень частки україномовних серед росіян залишався досить незначним і становив у Глухові – 10,24% (301 особа), Сумах – 10,54% (3 851 особа), а в Ямпільському районі – 11,50% (231 особа) ⁶⁰⁵.

Значно нижчим залишався рівень частки російськомовних серед росіян, які були дисперсно розселені у південно-східних районах області: у Краснопільському – 74,09% (1 976 осіб із 2 667 осіб), Сумському – 76,87% (2 725 осіб із 3 545 осіб) та Білопільському – 79,37% (2 717 із 3 423 осіб). А частка україномовних, навпаки, вищою: у Краснопільському – 25,91% (691 особа), Сумському – 23,07% (818 осіб) та Білопільському – 20,01% (685 осіб). Лише у Великописарівському районі, де росіяни проживали в окремих сільських населених пунктах, частка російськомовних серед них становила 94,07% (6 837 осіб із 7 268 осіб), а україномовних – 5,92% (430 осіб) ⁶⁰⁶.

Серед росіян – мешканців Сумського прикордоння (вісім районів та два міста обласного підпорядкування) рівень частки російськомовних складав 90,78% (74 851 особа із 82 453 осіб). За цим рівнем, росіяни прикордоння, переважно за рахунок обласного центру, переважали росіян усієї Сумської області – 89,51% (108 896 осіб із 121 655 осіб). Навпаки, частка україномовних серед росіян у прикордонні Сумщини виявилася нижчою, ніж серед росіян у цілому в області, відповідно, 9,06% (7 469 осіб) та 10,36% (12 603 особи) ⁶⁰⁷.

Отже, у Сумському прикордонні найбільшою за чисельністю етнічною меншиною є росіяни. Однак серед усього населення всіх міст та районів прикордоння вони залишалися в меншості, за винятком Путивльського району. Хоча переважну більшість серед росіян складали російськомовні, проте в їхньому мовному середовищі, насамперед в умовах дисперсного розселення у сільській місцевості, активно розгорнулися процеси мовної асиміляції (українізації).

Етнічні меншини, крім росіян. У Сумському прикордоння переважно дисперсно розселені також представники інших етнічних меншин, окрім росіян, насамперед в обласному центрі. Сукупна їхня чисельність в абсолютних показниках була досить незначною, як і рівень частки серед усього населення в усіх восьми прикордонних районів області. Зокрема, у Сумському

– 1,29% (807 осіб із 62 800 осіб), Білопільському – 1,25% (769 осіб із 61 064 осіб), Ямпільському – 1,03% (315 осіб із 30 442 осіб), Краснопільському – 1,00% (342 особи із 34 113 осіб), Путивльському – 0,91% (313 осіб із 34 401 особи), Великописарівському – 0,85% (233 особи із 27 222 осіб), Середино-Будському – 0,80% (166 осіб із 20 955 осіб), і найменше у Глухівському – (144 особи із 32 209 осіб). Незначним був також і цей рівень серед усього населення міста Глухова – 0,83% (292 особи із 34 954 осіб)⁶⁰⁸.

Дещо вищим залишався рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення міста Сум – 3,00% (8 771 особа із 292 139 осіб). До того ж, в обласному центрі зосереджувалася абсолютна більшість представників етнічних меншин, окрім росіян – мешканців прикордоння Сумської області – 72,17% (8 771 особа із 12 152 осіб). Так, у Сумах мешкали 1 090 *білорусів*, однак їхня частка серед усього населення міста залишалася досить незначною – лише 0,37% (із 292 139 осіб). Переважна більшість білорусів виявилися асимільованими за мовою. Зокрема, російську мову рідною визнавали 595 осіб (54,59% загального числа білорусів у Сумах), україномовними були 228 осіб (20,92%). Білоруська мова залишалася рідною лише для 265 осіб (24,31%). Варто підкреслити також, що рівень мовної українізації білорусів в обласному центрі виявився вдвічі вищим, ніж росіян, відповідно, 20,92% та 10,54%⁶⁰⁹. Абсолютна більшість білорусів – мешканців Сум, як і всієї області, були мігрантами в першому поколінні.

Серед загальної чисельності населення Сумського прикордоння частка етнічних меншин, окрім росіян становила 1,93% (12 152 особи із 630 299 осіб). Доволі незначним був також і рівень цієї частки серед усього населення Сумської області – 1,78% (23 074 особи із 1 296 763 осіб), її міського – 2,28% (19 048 осіб), а особливо сільського населення – лише 0,88% (4 026 осіб із 458 843 осіб). Проте, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення Сумської області залишався значно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 1,78% та 4,90%⁶¹⁰.

Отже, характерною ознакою населення Сумського прикордоння є незначне територіальне представництво етнічних меншин, окрім росіян, найбільше їхнє зосередження спостерігалось в обласному центрі.

Україномовне та російськомовне населення. Етнічна та мовна структура населення прикордонних районів та міст Сумської області дещо відрізнялася, внаслідок розгортання процесів мовної асиміляції як у середовищі

українців, так і серед росіян. У південно-східних районах: Білопільському, Сумському та Краснопільському, де рівень мовної асиміляції дисперсно розселених росіян залишався вищим, ніж українців, чисельність, як і частка україномовного населення вища, ніж українців. Так, у Білопільському районі частка україномовного населення серед загальної чисельності населення досягала 93,83% (57 294 особи із 61 064 осіб), а українців – 93,14% (56 872 особи), Сумському, відповідно, 93,82% (58 920 осіб із 62 800 осіб) та 93,07% (58 448 осіб), Краснопільському – 93,03% (31 737 осіб із 34 113 осіб) та 91,18% (31 104 особи) ⁶¹¹.

І навпаки, у цих трьох прикордонних районах рівень частки російськомовного населення залишався нижчим, ніж рівень частки росіян серед усього населення. Так, серед загальної чисельності населення Білопільського району рівень частки російськомовного населення складав 5,35% (3 269 осіб із 61 064 осіб), а росіян – 5,61% (3 423 особи), Сумського, відповідно, 5,49% (3 448 осіб із 62 800 осіб) та 5,64% (3 545 осіб) та Краснопільського – 6,49% (2 215 осіб із 34 113 осіб) та 7,82% (2 667 осіб). Етнічна та мовна структура населення Великописарівського району фактично не відрізнялася. Так, частка україномовного населення серед загальної чисельності населення району становила 72,63% (19 771 особа із 27 222 осіб), а українців – 72,45% (19 721 особа). Частка російськомовного населення складала 26,98% (7 344 особи), а росіян – 26,70% (7 268 осіб) ⁶¹².

Серед загальної чисельності населення інших чотирьох північно-східних районах: у Ямпільському, Глухівському, Путивльському та Середино-Будському, а також в обох містах (Сумах та Глухові), рівень частки україномовного населення залишався нижчим, ніж українців, і навпаки, рівень частки російськомовного населення був вищим, порівняно із часткою росіян. Так, у Ямпільському районі частка україномовного населення серед усього населення становила 82,53% (25 123 особи із 30 442 осіб), а українців – 92,37% (28 119 осіб). При цьому, рівень частки російськомовного населення досягав 16,89% (5 143 особи), однак, рівень частки росіян залишався істотно нижчим – 6,60% (2 008 осіб). У Глухівському районі рівень частки україномовного населення серед загальної чисельності населення складав 78,14% (25 168 осіб із 32 209 осіб), а українців – 86,37% (27 819 осіб), рівень частки російськомовного населення – 21,68% (6 984 особи), а росіян – лише 13,18% (4 248 осіб) ⁶¹³.

Варто звернути увагу і на те, що у місті Глухові – колишній столиці Гетьманщини рівень частки як україномовного населення, так і українців, залишався вищим, а рівень частки російськомовного населення та росіян, навпаки, нижчим, порівняно із Глухівським районом. Зокрема, частка україномовного населення серед усього населення міста Глухова складала 83,20% (29 080 осіб із 34 954 осіб), а українців – 90,76% (31 723 особи), російськомовного населення – 16,49% (5 765 осіб), а росіян – 8,41% (2 939 осіб). Дещо різнилася також етнічна та мовна структура населення обласного центру. Так, серед усього населення міста Сум частка україномовного населення становила 77,29% (225 784 особи із 292 139 осіб), а українців – 84,50% (246 845 осіб), російськомовного населення – 20,35% (59 461 особа), а росіян – 12,50% (36 523 особи) ⁶¹⁴.

У Путивльському районі україномовне населення, як і українці, становило меншість серед загальної чисельності населення, а російськомовне населення, як і росіяни складали більшість. Так, рівень частки україномовного населення становив 38,68% (13 308 осіб із 34 401 особи), а українців – 47,44% (16 319 осіб), російськомовного населення – 61,02% (20 990 осіб), а росіян – 51,65% (17 769 осіб) ⁶¹⁵.

Хоча у Середино-Будському районі українці і складали абсолютну більшість серед загальної чисельності населення, однак унаслідок мовної асиміляції (зросійщення) значної їхньої частини, україномовне населення опинилося в меншості. Так, рівень частки україномовного населення у цьому прикордонному районі складав лише 20,65% (4 348 осіб із 20 955 осіб), при цьому рівень частки українців досягав 89,35% (18 724 особи). Навпаки, рівень частки російськомовного населення істотно перевищував рівень частки росіян, відповідно, 79,11% (16 577 осіб) та 9,85% (2 065 осіб). Тобто, російськомовне населення Середино-Будського району складалося переважно не з етнічних росіян, а із російськомовних українців, відповідно, 12,37% (2 051 особа) та 86,84% (14 395 осіб) ⁶¹⁶.

У цілому, серед усього населення Сумського прикордоння переважало україномовне населення – 77,83% (490 533 особи із 630 299 осіб), а частка російськомовного населення становила 20,81% (131 196 осіб). До того ж, рівень частки україномовного населення серед усього населення прикордоння області поступався рівню частки українців – 84,99% (535 694 особи). І, навпаки, рівень частки росіян залишався нижчим, порівняно із рівнем ча-

стки російськомовного населення, відповідно, 13,08% (82 453 особи) та 20,81% (131 196 осіб)⁶¹⁷.

Окрім цього, варто зазначити також, що рівень частки україномовного населення серед усього населення прикордоння виявився дещо нижчим, ніж серед загальної чисельності населення Сумської області, відповідно, 77,83% (490 533 особи із 630 299 осіб) та 83,30% (1 080 128 осіб із 1 296 763 особи), і, навпаки, рівень частки російськомовного населення – вищим, відповідно, 20,81% (131 196 осіб) та 15,50% (201 050 осіб). Звертає увагу на себе й той факт, що рівень частки україномовного населення серед усього населення прикордоння залишався нижчим (77,83%), порівняно з рівнем частки україномовного населення як серед сільського, так і серед міського населення області, відповідно, 88,92% (408 012 осіб із 458 843 осіб) та 80,21% (672 116 осіб із 837 920 осіб). До того ж, рівень частки україномовного населення серед усього населення Сумської області залишався помітно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 83,30% та 67,53%⁶¹⁸.

Проте, рівень частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення Сумського прикордоння виявився вищим – 20,81% (131 196 осіб із 630 299 осіб), порівняно із рівнем частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення Сумської області, її міського та сільського населення, відповідно, 15,50% (201 050 осіб із 1 296 763 осіб), 18,17% (152 245 осіб із 837 920 осіб) та 10,64% (48 805 осіб із 458 843 осіб). Між тим, рівень частки російськомовного населення серед усього населення Сумщини залишався був майже вдвічі нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 15,50% та 29,59%⁶¹⁹.

Істотно відрізнялася також і структура україномовного та російськомовного населення прикордоння області. Серед загальної чисельності україномовного населення Сумського прикордоння абсолютну більшість склали україномовні українці – 98,15% (481 469 осіб із 490 533 особи), а рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався досить незначним, відповідно, 1,52% (7 469 осіб) та 0,33% (1 595 осіб). Подібною була також і структура україномовного населення і Сумської області у цілому. Зокрема, частка україномовних українців становила 98,51% (1 064 075 осіб із 1 080 128 осіб), а рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 1,57% (12 603 особи) та 0,32% (3 450 осіб)⁶²⁰.

Такою ж була і структура міського та сільського україномовного населення Сумської області. Серед міського україномовного населення частка україномовних українців досягала 98,30% (660 717 осіб із 672 116 осіб), а серед сільського – 98,86% (403 358 осіб із 408 012 осіб), україномовних росіян, відповідно, 1,35% (9 061 особа) та 0,87% (3 542 особи), україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,35% (2 338 осіб) та 0,27% (1 112 осіб). Серед україномовного населення обласного центру частка україномовних українців складала 97,94% (221 122 особи із 225 784 осіб), а рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян був незначним, відповідно, 1,70% (3 851 особа) та 0,36% (811 осіб)⁶²¹. Отже, україномовне населення Сумського прикордоння складалося переважно лише із україномовних українців на тлі досить незначного рівня частки україномовних українців та україномовних етнічних меншин, окрім росіян.

Таким чином, серед усього населення прикордоння Сумської області україномовне населення домінувало за чисельністю. Україномовне населення складало абсолютну більшість серед усього населення обох прикордонних міст обласного підпорядкування та в шести із восьми прикордонних районів. Лише в двох прикордонних районах: Путивльському та Середино-Будському україномовне населення опинилося в меншості серед усього населення. При цьому, якщо в Путивльському районі українці становили меншість серед усього населення, то в Середино-Будському вони складали абсолютну більшість, бо серед українців цього району більшість виявилися зросійщеними за мовою. У Сумському прикордонні україномовне населення за чисельністю поступалося українцям. Таке співвідношення спостерігалось в обох прикордонних містах, а також у чотирьох із восьми прикордонних районів. Ці відмінності були спричинені тим, що в цих двох містах та чотирьох районах чисельність російськомовних українців перевищувала чисельність україномовних етнічних меншин, насамперед україномовних росіян. В інших чотирьох південно-східних районах співвідношення було протилежним – україномовне населення за чисельністю переважало українців. Ця перевага була забезпечена тим, що чисельність зросійщених за мовою українців виявилася нижчою, ніж чисельність україномовних росіян. Україномовне населення прикордоння Сумської області складалося майже винятково із україномовних українців, а рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних

меншин, окрім росіян залишався мінімальним.

Серед усього російськомовного населення Сумського прикордоння частка російськомовних росіян досягала лише 57,05% (74 851 особа із 131 196 осіб). Доволі значним залишався також і рівень частки російськомовних українців, унаслідок їхньої мовної асиміляції (зросійщення) – 40,85% (53 589 осіб). Істотно нижчим був рівень російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – лише 2,10% (2 756 осіб) ⁶²².

Серед загальної чисельності російськомовного населення Сумської області, а особливо серед її міського російськомовного населення, рівень частки російськомовних росіян виявився навіть дещо нижчим, ніж у прикордонні. Зокрема, серед усього російськомовного населення Сумщини їхня частка складала 54,16% (108 896 осіб із 201 050 осіб), а серед міського російськомовного населення ледве перевищувала половину його чисельності – 50,72% (77 221 особа із 152 245 осіб). Серед сільського російськомовного населення рівень частки російськомовних росіян залишався значно вищим – 64,90% (31 675 осіб із 48 805 осіб) ⁶²³.

Навпаки, рівень частки російськомовних українців серед загальної чисельності російськомовного населення Сумської області та її міського російськомовного населення виявився дещо вищим, ніж серед російськомовного населення прикордоння. Так, серед усього російськомовного населення області рівень їхньої частки досягав 43,33% (87 105 осіб), а серед міського російськомовного населення був ще більшим – 46,61% (70 960 осіб). І лише серед сільського російськомовного населення цей рівень залишався істотно нижчим – 33,08% (16 145 осіб). Рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян був значно меншим як серед усього російськомовного населення області, так і її міського та сільського російськомовного населення, відповідно, 2,51% (5 049 осіб), 2,67% (4 064 особи) та 2,02% (985 осіб). У структурі російськомовного населення міста Сум частка російськомовних росіян становила 54,77% (32 569 осіб із 59 461 особи). Доволі значною була також і частка російськомовних українців – 42,29% (25 143 особи) на тлі досить низького рівня російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – 2,94% (1 749 осіб) ⁶²⁴.

Отже, визначальною ознакою російськомовного населення Сумського прикордоння став досить високий рівень частки російськомовних українців, хоча абсолютну більшість становили російськомовні росіяни, а частка ро-

сійськомовних етнічних меншин, окрім росіян залишалася досить незначною. На відміну від російськомовного населення прикордоння Сумської області, його україномовне населення складалося майже винятково із україномовних українців на тлі мінімального рівня частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян.

Таким чином, серед усього населення Сумського прикордоння російськомовне населення опинилося в меншості, як і в шести із восьми районах та в обох прикордонних містах. Російськомовне населення складало абсолютну більшість серед усього населення лише у двох прикордонних районах. У цілому, у прикордонні Сумської області чисельність російськомовного населення перевищувала чисельність росіян. Таке становище виникло в результаті того, що за чисельністю російськомовні українці переважали україномовних росіян. Хоча серед російськомовного населення більшість складали російськомовні росіяни, доволі значною залишалася також і частка російськомовних українців на тлі незначного рівня частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Сумської області. Частка усього населення прикордоння серед загальної чисельності населення Сумської області була досить значною і становила 48,61% (630 299 осіб із 1 296 763 особи). Тобто, майже половина усього населення Сумщини, якраз за рахунок обласного центру, зосереджувалася в прикордонні. Проте, за рівнем зосередження безпосередньо у прикордонні області українці істотно поступалися росіянам та етнічним меншинам, окрім росіян, відповідно, 46,50% (535 694 особи із 1 152 034 осіб), 67,78% (82 453 особи із 121 655 осіб) та 52,67% (12 152 особи із 23 074 осіб), бо більшість представників етнічних меншин, насамперед росіян мешкали в обласному центрі. Тобто, серед українців Сумщини, як до речі і Чернігівщини, мешканці прикордоння складали меншість, то переважна більшість етнічних меншин, насамперед росіян, зосереджувалися у прикордонні області, найбільше в обласному центрі ⁶²⁵.

Виявилося також, що за рівнем зосередження у прикордонні Сумщини україномовні українці поступалися російськомовним українцям, відповідно, 45,25% (481 469 осіб із 1 064 075 осіб) та 61,52% (53 589 осіб із 87 105 осіб). Таке ж співвідношення спостерігалось між україномовними та російськомовними росіянами, відповідно, 59,26% (7 469 осіб із 12 603 осіб) та

68,74% (74 851 особа із 108 896 осіб). За ступенем зосередження у прикордонні Сумської області україномовне населення також істотно поступалося російськомовному населенню, відповідно, 45,41% (490 533 особи із 1 080 128 осіб) та 65,26% (131 196 осіб із 201 050 осіб) ⁶²⁶.

Отже, безпосередньо у прикордонні розселена майже половина загальної чисельності населення та українців Сумської області. Однак, завдяки обласному центру, у прикордонні зосереджена абсолютна більшість росіян, етнічних меншин, окрім росіян, російськомовних українців та російськомовного населення Сумщини.

Частка населення прикордоння Сумської області серед усього населення прикордоння України. Серед загальної чисельності населення прикордоння України частка всього населення Сумського прикордоння складала 6,27% (630 299 осіб із 10 051 029 осіб). Із усіх прикордонних областей України Сумщина посідала за цим показником шосте місце. Проте, рівень зосередження у прикордонні області мав істотні відмінності за етнічними ознаками. Зокрема, рівень частки українців залишався значно вищим, ніж рівень частки росіян, відповідно, 7,72% (535 694 особи із 6 940 373 осіб) та 3,81% (82 453 особи із 2 166 725 осіб), а особливо порівняно із часткою етнічних меншин, окрім росіян – 1,29% (12 152 особи із 943 931 особи) ⁶²⁷.

Істотно відрізнявся також і ступінь зосередження у Сумському прикордонні населення за мовними ознаками. За цим рівнем україномовні значно переважали російськомовних. Так, частка україномовних українців, які мешкали в прикордонні Сумщини, серед загальної чисельності україномовних українців прикордоння України досягала 8,99% (481 469 осіб із 5 354 918 осіб), а рівень частки російськомовних українців залишався значно нижчим – 3,40% (53 589 осіб із 1 576 770 осіб). Ще більші відмінності спостерігалися у рівні частки україномовних та російськомовних росіян, відповідно, 12,61% (7 469 осіб із 59 233 осіб) та 3,56% (74 851 особа із 2 103 861 особи). Варто звернути увагу і на те, що Сумське прикордоння посідало третє місце серед усіх прикордонних областей України після Харківської та Одеської за рівнем зосередження україномовних українців, попри їхню незначну чисельність в абсолютних показниках. Таке ж співвідношення було і в рівні частки україномовного та російськомовного населення, відповідно, 8,96% (490 533 особи із 5 473 228 осіб) та 3,37% (131 196 осіб із 3 893 622 осіб) ⁶²⁸. Отже, Сумське прикордоння характеризувалося

значно вищим рівнем зосередження українців та україномовного населення, порівняно із росіянами, етнічними меншинами, крім росіян та російськомовним населенням.

Частка населення Сумської області серед усього населення України. Відрізнявся також і рівень частки прикордонної Сумської області серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. Так, частка Сумщини серед усього населення України становила 2,69% (1 296 763 особи із 48 240 902 особи), серед українців – 3,07% (1 152 034 особи із 37 541 693 осіб), серед сукупної чисельності етнічних меншин – 1,35% (144 729 осіб із 10 688 209 осіб), серед росіян – 1,46% (121 655 осіб із 8 334 141 особа), серед етнічних меншин, окрім росіян – 0,98% (23 074 особи із 2 365 068 осіб). Тобто, за рівнем зосередження у цій прикордонній області, українці переважали етнічні меншини. До того ж, частка Сумщини серед загальної чисельності україномовного населення України залишалася вищою, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 3,31% (1 080 128 осіб із 32 577 468 осіб) та 1,41% (201 050 осіб із 14 273 670 осіб)⁶²⁹.

Отже, попри прикордонне становище Сумська область, залишалася значно більшим ареалом територіального розміщення в Україні українців та україномовного населення, порівняно із росіянами, етнічними меншинами, крім росіян та російськомовним населенням.

Рівень урбанізації населення Сумської області. Переважна більшість населення області мешкали у містах, проте за рівнем урбанізації населення Сумщини дещо поступалося рівню урбанізації всього населення України, відповідно, 64,62% (837 920 осіб із 1 296 763 осіб) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб). Рівень урбанізації населення області відрізнявся за етнічними ознаками. Так, рівень урбанізації українців виявився нижчим, ніж етнічних меншин, відповідно, 63,58% (732 449 осіб із 1 152 034 осіб) та 72,87% (105 471 особа із 144 729 осіб). При цьому, у Сумщині, як у Харківщині та Луганщині, на відміну від усіх інших прикордонних областей України, рівень урбанізації росіян виявився нижчим, порівняно з етнічними меншинами, крім росіян, відповідно, 71,04% (86 423 осіб із 121 655 осіб) та 82,55% (19 048 осіб із 23 074 осіб)⁶³⁰. Таке становище було зумовлено тим, що в Сумській області зберігався малокомпактний тип розселення росіян у сільській місцевості. Натомість, чисельність етнічних меншин, окрім росіян була досить незначною, до того ж вони розселені дисперсно переважно у

містах. До того ж, серед усіх прикордонних областей, за винятком АР Крим, у Сумщині спостерігався найнижчий рівень урбанізації росіян.

Значні відмінності за рівнем урбанізації населення зберігалися у Сумській області за мовними ознаками. Зокрема, рівень урбанізації україномовного населення був нижчим, ніж російськомовного населення, відповідно, 62,23% (672 116 осіб із 1 080 128 осіб) та 75,72% (152 245 осіб із 201 050 осіб)⁶³¹. Рівень урбанізації україномовного населення залишався меншим, ніж українців, і, навпаки, за цим рівнем російськомовне населення переважало росіян.

Істотно відрізнявся також і рівень урбанізації україномовних та російськомовних українців, відповідно, 62,09% (660 717 осіб із 1 064 075 осіб) та 81,46% (70 960 осіб із 87 105 осіб). Тобто, за цим рівнем україномовні українці поступалися російськомовним українцям. Виявилось також, що в Сумській області, на відміну від переважної більшості прикордонних областей, рівень урбанізації україномовних росіян перевищував рівень урбанізації російськомовних росіян, відповідно, 71,90% (9 061 особа із 12 603 осіб) та 70,91% (77 221 особа із 108 896 осіб)⁶³².

Отже, за рівнем урбанізації населення Сумської області дещо поступалося всьому населенню України. Попри те, що більшість українців, україномовних українців та україномовного населення розселені у містах, рівень їхньої урбанізації виявився нижчим, порівняно із росіянами, російськомовними українцями, етнічними меншинами, крім росіян, російськомовним населенням, україномовними та російськомовними росіянами. Найвищий рівень урбанізації у Сумщині належав етнічним меншинам, окрім росіян, а найнижчий – україномовним українцям.

Частка сільського населення серед усього населення Сумської області. Серед загальної чисельності населення Сумщини рівень частки сільського населення був фактично таким же, як серед усього населення прикордонних областей України, відповідно, 35,38% (458 843 особи із 1 296 763 осіб) та 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 осіб). Як і у цілому у прикордонні України, у цій області більшість складало не сільське, а міське населення. Рівень частки сільського населення в області відрізнявся за етнічними ознаками. Зокрема, серед українців цей рівень виявився вищим, порівняно з етнічними меншинами, відповідно, 36,42% (419 585 осіб із 1 152 034 осіб) та 27,13% (39 258 особи із 144 729 осіб). При цьому, на відміну від пе-

реважної більшості прикордонних областей, за винятком Харківщини, рівень частки сільського населення серед росіян у Сумщині був вищим, ніж серед етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 28,96% (35 232 особи із 121 655 осіб) та 17,45% (4 026 осіб із 23 074 осіб)⁶³³. До того ж, Сумщина посідала друге місце серед усіх прикордонних областей за рівнем частки сільського населення серед росіян.

Зберігалися також і відмінності в рівні частки сільського населення серед населення Сумської області за мовними ознаками. Так, рівень частки сільського населення серед україномовного населення залишався вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 37,77% (408 012 осіб із 1 080 128 осіб) та 24,28% (48 805 осіб із 201 050 осіб)⁶³⁴. При цьому, рівень частки сільського населення серед україномовного населення був більшим, ніж серед українців. Цей рівень серед російськомовного населення також був вищим, ніж серед росіян.

Ще більш істотно відрізнявся рівень частки сільського населення між україномовними та російськомовними українцями Сумщини. Так, цей рівень серед україномовних українців залишався вдвічі більшим, порівняно із російськомовними українцями, відповідно, 37,91% (403 358 осіб із 1 064 075 осіб) та 18,54% (16 145 осіб із 87 105 осіб). На відміну від усіх прикордонних областей, за винятком АР Крим, у Сумській області рівень частки сільського населення серед україномовних росіян виявився нижчим, ніж серед російськомовних росіян, відповідно, 28,10% (3 542 особи із 12 603 осіб) та 29,09% (31 675 осіб із 108 896 осіб)⁶³⁵. Сумщина посідала друге місце серед усіх областей, після Одеської, за рівнем частки сільського населення серед україномовних росіян, а також друге місце за цим рівнем – серед російськомовних росіян, після АР Крим.

Отже, рівень частки сільського населення серед усього населення Сумської області був фактично таким же, як серед усього населення прикордоння України. Більшим цей рівень залишався серед українців, україномовних українців та україномовного населення, ніж серед росіян, російськомовних українців, російськомовного населення, етнічних меншин, окрім росіян, україномовних та російськомовних росіян. Найвищий рівень сільського населення в області спостерігався серед україномовних українців, а найнижчий – серед етнічних меншин, окрім росіян.

Висновки. Таким чином, серед усього населення прикордоння Сумсь-

кої області абсолютну більшість складали українці та україномовне населення. Українці домінували за чисельністю в обох містах обласного підпорядкування та у семи із восьми прикордонних районів. Абсолютну більшість серед українців прикордоння складали україномовні. Лише в одному прикордонному районі області більшість серед українців становили російськомовні. Україномовне населення переважало у двох містах та у шести районах, а в двох районах опинилося в меншості. Росіяни становили більшість серед населення Путивльського району, а російськомовне населення переважало не лише в цьому районі, але й за рахунок мовного зросійщення українців ще й у Середино-Будському. Серед усього населення прикордоння Сумщини росіяни та російськомовне населення складали меншість. Серед росіян прикордоння абсолютну більшість складали російськомовні. Проте, в їхньому середовищі розгорнулися процеси мовної асиміляції, насамперед в умовах дисперсного розселення у сільській місцевості. Росіяни у північно-східних районах Сумщини, а також у південно-східному Великописарівському районі зберігали малокомпактний тип розселення – мешкали переважно в окремих селах. Однак, і в сусідніх із Сумщиною Курській та Білгородській областях Російської Федерації зберігався малокомпактний тип розселення українців в окремих селах. На теренах Сумського прикордоння спостерігалось досить незначне чисельне представництво етнічних меншин, окрім росіян, які були розселені дисперсно, до того ж, більшість з них мешкали в обласному центрі.

У Сумському прикордонні, за рахунок обласного центру, зосереджувалася майже половина загальної чисельності населення області. За рівнем зосередження безпосередньо у прикордонні області українці та україномовне населення поступалося росіянам та російськомовному населенню. Серед загальної чисельності населення прикордоння України рівень частки населення прикордоння Сумщини не був досить значним, як і рівень частки області серед усього населення України. За рівнем урбанізації Сумська область не відрізнялася від усього населення України, більшість якого мешкали у містах. За цим рівнем в області українці, україномовні українці та україномовне населення поступалися росіянам, російськомовним українцям, російськомовному населенню, етнічним меншинам, окрім росіян, україномовним та російськомовним росіянам.

14 ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Із 27-ми районів Харківської області шість є прикордонними: Золочівський, Дергачівський, Харківський, Вовчанський, Великобурлуцький та Дворічанський. Окрім цього, із семи міст обласного підпорядкування два міста: Харків та Люботин розташовані у прикордонні. Харківщина межує з Білгородською областю Російської Федерації (Грайворонський, Борисівський, Белгородський, Шебекінський, Волоконівський та Валуйський). До складу Золочівського району входять одне селище міського типу, 62 села та 10 селищ, Дергачівського – одне місто, сім селищ міського типу, 47 сіл та 8 селищ, Харківського – два міста, 14 селищ міського типу, 68 сіл та 22 селища, Вовчанського – одне місто, три селища міського типу, 80 сіл та 11 селищ, Великобурлуцького – два селища міського типу, 64 села та 18 селищ, Дворічанського – одне селище міського типу, 51-е село та три селища, Люботинській міськраді підпорядковано одне село та три селища⁶³⁶.

На території Харківського прикордоння розташовано два міста обласного підпорядкування, включно з обласним центром, чотири міста районного підпорядкування, 28 селищ міського типу, 373 села та 75 селищ, разом 482 населених пункти. Отже, прикордоння Харківщини складається із восьми адміністративно-територіальних утворень: двох міст обласного підпорядкування та шести районів. Серед усіх прикордонних міст України Харків є найбільшим за чисельністю населення.

Українці. Серед усього населення шести прикордонних районів Харківської області переважали українці: у Вовчанському – 85,36% (46 581 особа із 54 569 осіб), Золочівському – 83,97% (28 595 осіб із 34 052 осіб), Дворічанському – 83,65% (18 674 особи із 22 323 осіб), Дергачівському – 80,31% (79 126 осіб із 98 521 особи), Харківському – 75,48% (119 194 особи із 186 586 осіб) та Великобурлуцькому – 73,06% (20 316 осіб із 28 287 осіб)⁶³⁷.

Доволі високою була також і частка українців серед населення міста обласного підпорядкування Люботина – 89,40% (21 483 особи із 24 031 особи). І лише серед загальної чисельності населення Харкова її рівень був істотно нижчим – 60,99% (884 228 осіб із 1 449 871 осіб), навіть порівняно із Харківським районом (75,48%)⁶³⁸.

У цілому ж, серед усього населення Харківського прикордоння частка українців становила 65,37% (1 242 741 особа із 1 901 014 осіб). Серед зага-

льної чисельності населення області рівень цієї частки був ще вищим – 70,75% (2 048 699 осіб із 2 895 813 осіб), як, до речі, і серед міського, а особливо серед сільського населення, відповідно, 67,80% (1 536 698 осіб із 2 266 401 особи) та 81,35% (512 001 особа із 629 412 осіб). Варто зазначити, що рівень частки українців серед усього населення Харківщини залишався нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 70,75% та 77,82%⁶³⁹.

Незважаючи на прикордонне становище, абсолютна більшість українців Харківщини визнавали рідною українську мову: у Золочівському районі – 99,00% (28 310 осіб із 28 595 осіб), Вовчанському – 97,69% (45 505 осіб із 46 581 особи), Дворічанському – 97,51% (18 209 осіб із 18 674 осіб), Великобурлуцькому – 95,08% (19 650 осіб із 20 666 осіб) та Дергачівському – 94,99% (75 159 осіб із 79 126 осіб), а також у місті Люботині – 94,32% (20 263 особи із 21 483 осіб). Дещо меншим цей рівень зберігався у Харківському районі – 82,66% (116 415 осіб із 149 841 особи)⁶⁴⁰.

І лише у Харкові спостерігалось значне порушення стабільності мовного середовища українців. Серед українців, які мешкали в обласному центрі, лише половина – 50,44% (446 039 осіб із 884 228 осіб) визнавали рідною українську мову. За рахунок Харкова частка україномовних серед українців прикордоння області складала лише 62,13% (772 087 осіб із 1 242 741 особи). Для порівняння, серед загальної чисельності українців Харківської області українську мову рідною визнавали 74,13% (1 518 980 осіб із 2 048 699 осіб), серед міських українців – 66,75% (1 025 779 осіб із 1 536 698 осіб), а найбільше серед сільських українців – 96,29% (492 984 особи із 512 001 особи). Варто зазначити також, що рівень частки україномовних серед українців у Харківській області залишався значно меншим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 74,13% та 85,16%⁶⁴¹.

Мовна асиміляція (зросійщення) українців у прикордонних (сільських) районах Харківщини не набула широкого розповсюдження. Так, частка російськомовних серед українців становила за районами: у Золочівському – лише 0,99% (285 осіб із 28 595 осіб), Вовчанському – 2,31% (1 076 осіб із 45 505 осіб), Дворічанському – 2,48% (464 особи із 18 674 осіб), Великобурлуцькому – 4,92% (1 016 осіб із 20 666 осіб) та Дергачівському – 5,01% (3 965 осіб із 79 126 осіб), а також у місті Люботині – 5,67% (1 219 осіб із

21 483 осіб). У всіх цих районах, як і в Люботині, рівень частки асимільованих за мовою (зросійщених) серед українців залишався нижчим, ніж рівень асимільованих за мовою (україномовних) серед росіян ⁶⁴².

Лише серед українців у Харкові частка російськомовних була досить великою – 49,46% (437 337 осіб із 884 228 осіб). Однак, серед українців у приміському Харківському районі цей рівень залишався істотно меншим – 17,34% (24 421 особа із 149 841 особи). На відміну від усіх інших прикордонних районів області, у Харківському районі, як і в місті Харкові, рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців виявився вищим, ніж рівень мовної асиміляції (українізації) росіян ⁶⁴³.

Тому, за рахунок обласного центру частка російськомовних серед українців прикордоння Харківщини була досить значною – 37,80% (469 793 особи із 1 242 741 особа, із них у Харкові – 437 337 осіб). При цьому, її рівень серед загальної чисельності українців Харківської області залишався істотно нижчим – 25,82% (528 914 осіб із 2 048 699 осіб). Ще більші відмінності у рівні мовної асиміляції (зросійщення) спостерігалися між міськими та сільським українцями області, відповідно, 33,18% (509 922 особи із 1 536 698 осіб) та 3,71% (18 992 особи із 512 001 особа). Тобто, асиміляція мовного середовища українців Харківщини відбувалася переважно в містах, насамперед в обласному центрі. Варто підкреслити, що рівень частки російськомовних серед українців у Харківській області залишався помітно вищим, порівняно із рівнем частки зросійщених за мовою серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 25,82% та 14,77% ⁶⁴⁴.

Отже, серед усього населення Харківського прикордоння переважали за чисельністю українці, зокрема в обох містах обласного підпорядкування та в шести прикордонних районах. Абсолютна більшість українців прикордоння області визнавали рідною українську мову. Лише серед українців Харківського району, а особливо міста Харкова набули поширення асиміляційні процеси (зросійщення) мовного середовища.

Етнічні меншини. Росіяни. У прикордонних районах Харківщини розселені росіяни, але найбільше їх зосереджувалося в обласному центрі. Рівень частки росіян серед усього населення окремих прикордонних районів Харківщини помітно відрізнявся і складав: у Великобурлуцькому – 24,85% (7 030 осіб із 28 287 осіб), Харківському – 22,19% (41 411 осіб із 186 586 осіб), Дергачівському – 18,22% (17 949 осіб із 98 521 особи), Дворічансько-

му – 14,43% (3 222 особи із 22 323 осіб), Золочівському – 14,03% (4 778 осіб із 34 052 осіб) та Вовчанському – 12,42% (6 780 осіб із 54 569 осіб). Найменшим рівень цієї частки був серед усього населення міста Люботина – 8,57% (2 059 осіб із 24 031 особи)⁶⁴⁵. Варто зазначити також, що росіяни мешкали малокомпактно в окремих сільських населених пунктах Великобурлуцького, Дергачівського, Харківського та Вовчанського районів. До того ж, у сільських районах сусідньої Білгородської області Російської Федерації (Північна Слобожанщина) до сих пір мешкають також і українці.

І лише в Харкові рівень частки росіян серед загальної чисельності населення залишався найвищим – 34,25% (496 538 осіб із 1 449 871 особа). За рахунок обласного центру рівень частки росіян серед усього населення Харківського прикордоння був доволі значним і становив 30,51% (579 760 осіб із 1 901 014 осіб). Серед загальної чисельності населення Харківщини цей рівень залишався помітно нижчим – 25,62% (742 025 осіб із 2 895 813 осіб). До того ж, значно відрізнявся рівень частки росіян серед міського та сільського населення області, відповідно, 28,14% (637 659 осіб із 2 266 401 особи) та 16,58% (104 366 осіб із 629 412 осіб). Між тим, рівень частки росіян серед усього населення Харківської області залишався помітно вищим, ніж серед усього населення України, відповідно, 25,62% та 17,28%⁶⁴⁶.

Мовне середовище росіян у прикордонні Харківщини мало істотні територіальні відмінності. Російська мова була рідною для 97,42% росіян міста Харкова (483 772 особи із 496 607 осіб). Однак, безпосередньо у прикордонних районах області рівень частки російськомовних серед росіян залишався помітно нижчим: у Вовчанському – 85,37% (5 788 осіб із 6 780 осіб), Золочівському – 85,62% (4 091 особа із 4 778 осіб), Дворічанському – 86,10% (2 774 особи із 3 222 осіб), Дергачівському – 91,16% (16 363 особи із 17 949 осіб), Великобурлуцькому – 92,75% (6 520 осіб із 7 030 осіб) та Харківському – 94,66% (39 201 особа із 41 411 осіб), а також у місті Люботині – 91,26% (1 879 осіб із 2 059 осіб)⁶⁴⁷.

За рахунок Харкова, у цілому у прикордонні області частка російськомовних серед росіян становила 96,65% (560 542 особи із 579 960 осіб), що було дещо більше за її рівень серед загальної чисельності росіян в Харківщині – 95,64% (709 686 осіб із 742 025 осіб). До того ж, серед міських росіян частка російськомовних була вищою, ніж серед сільських росіян, відповідно, 96,27% (613 845 осіб із 637 659 осіб) та 91,83% (95 841 особа із

104 366 осіб). Варто вказати також, що рівень частки російськомовних серед росіян у Харківській області був майже таким же, як і серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 95,64% та 95,92%⁶⁴⁸.

Процеси мовної асиміляції не оминули росіян, насамперед в умовах дисперсного типу розселення в сільських районах прикордоння Харківщини. За винятком Харківського району, в усіх інших п'яти прикордонних районах області рівень мовної асиміляції росіян виявився навіть вищим, ніж українців. Так, частка україномовних серед росіян становила за районами: у Вовчанському – 14,63% (992 особи із 6 780 осіб), Золочівському – 14,36% (686 осіб із 4 778 осіб), Дворічанському – 13,87% (447 осіб із 3 222 осіб), Дергачівському – 8,83% (1 585 осіб із 17 949 осіб), Великобурлуцькому – 7,25% (510 осіб із 7 030 осіб) та Харківському – 5,34% (2 210 осіб із 41 411 осіб), а також у місті Люботині – 8,69% (179 осіб із 2 059 осіб). Найменше українізованими за мовою залишалися росіяни в Харкові – лише 2,47%, однак найбільше в абсолютних показниках – 12 245 осіб із 496 607 осіб⁶⁴⁹.

У цілому, частка україномовних серед росіян Харківського прикордоння становила 3,26% (18 893 особи із 579 960 осіб), що менше за рівень цієї частки серед загальної чисельності росіян області – 4,28% (31 724 особи із 742 025 осіб). При цьому, серед росіян – мешканців міст рівень частки україномовних залишався істотно меншим, ніж серед росіян – мешканців сіл, відповідно, 3,64% (23 207 осіб із 637 659 осіб) та 8,16% (8 517 осіб із 104 366 осіб). Варто підкреслити, що рівень частки україномовних серед росіян у Харківській області був навіть дещо вищим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 4,28% та 3,94%⁶⁵⁰.

Отже, на відміну від українців, процеси мовної асиміляції росіян набували більшого розповсюдження не в урбаністичному середовищі, а в сільській місцевості. Із шести прикордонних районів Харківської області у п'яти рівень мовної асиміляції (українізації) росіян виявився вищим, ніж рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців. Так, у Золочівському районі частка україномовних серед росіян досягала 14,36% (686 осіб із 4 778 осіб), а рівень частки російськомовних серед українців складав лише 0,99% (285 осіб із 28 595 осіб). Тобто, у цьому районі навіть чисельність україномовних росіян виявилася навіть більшою в абсолютних показниках, порівняно із російськомовними українцями. Таке ж співвідношення у відносних показниках між асимільованими за мовою росіянами та українцями спосте-

рігалося і в інших районах області: у Вовчанському – 14,63% (992 особи із 6 780 осіб) та 2,31% (1 076 осіб із 45 505 осіб), Дворічанському – 13,87% (447 осіб із 3 222 осіб) та 2,48% (464 осіб із 18 674 осіб), Великобурлуцькому – 7,25% (510 осіб із 7 030 осіб) та 4,92% (1 016 осіб із 20 666 осіб), Дергачівському – 8,83% (1 585 осіб із 17 949 осіб) та 5,01% (3 965 осіб із 79 126 осіб), а також у невеликому за чисельністю всього населення місті Люботині – 8,69% (179 осіб із 2 059 осіб) та 5,67% (1 219 осіб із 21 483 осіб). І лише у Харкові та приміському Харківському районі співвідношення у рівні мовної асиміляції росіян та українців було протилежним. Ступінь мовної асиміляції росіян залишався значно нижчим, ніж українців, відповідно, у Харкові – 2,47% (12 245 осіб із 496 607 осіб) та 49,46% (437 337 осіб із 884 228 осіб), у Харківському районі – 5,34% (2 210 осіб із 41 411 осіб) та 17,34% (24 421 особа із 149 841 особи)⁶⁵¹.

Абсолютна більшість росіян, які мешкали в сільських районах Харківської народилися в Україні. Навпаки, переважна більшість росіян Харкова є мігрантами радянської доби, насамперед із сусідніх областей Російської Федерації чи їхніми нащадками в першому поколінні.

Отже, серед усього населення Харківського прикордоння росіяни складали меншість та залишалися найбільшою за чисельністю етнічною меншиною в обох прикордонних містах обласного підпорядкування та в усіх шести районах. Найвищий рівень їхньої частки спостерігався серед усього населення міста Харкова. Серед росіян більшість складали російськомовні. Однак, у мовному середовищі росіян, насамперед у прикордонних районах, розгорнулися процеси мовної асиміляції. Найменшим рівень частки україномовних серед росіян спостерігався у Харкові.

Варто підкреслити також, що за абсолютною чисельністю та за часткою росіян серед усього населення Харківщина посідала четверте місце серед усіх прикордонних областей України, поступаючи у цьому лише АР Крим, Донецчині та Луганщині, а також третє місце після Луганщини та Донецчини за найвищим рівнем частки росіян серед загальної чисельності етнічних меншин.

Етнічні меншини, крім росіян. Окрім росіян, у прикордонні Харківської області, насамперед у Харкові, дисперсно розселені також представники інших етнічних меншин. Проте, рівень частки сукупної чисельності етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення прикордоння Харківщини

був досить незначним як у відносних, так і в абсолютних показниках. Зокрема, цей рівень складав за районами: у Дергачівському – 1,47% (1 446 із 98 521 особи), Дворічанському – 1,92% (427 осіб із 22 287 осіб), Золочівському – 2,00% (679 осіб із 34 052 осіб), Великобурлуцькому – 2,09% (591 особа із 28 287 осіб), Вовчанському – 2,22% (1 208 осіб із 54 569 осіб) та Харківському – 2,33% (4 334 особи із 186 586 осіб), а також у місті Люботині – 2,03% (489 осіб із 24 031 особи). Дещо вищим залишався рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення міста Харкова – 4,76% (69 105 осіб із 1 449 871 особи)⁶⁵².

У цілому, серед загальної чисельності населення Харківського прикордоння, у значній мірі за рахунок обласного центру, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян становив 4,12% (78 313 осіб із 1 901 014 осіб). Виявилося також, що рівень цієї частки серед усього населення прикордоння був дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення Харківської області, а також її міського та сільського населення, відповідно, 3,63% (105 089 осіб із 2 805 813 осіб), 4,06% (92 044 особи із 2 266 401 особи) та 2,07% (13 045 осіб із 629 412 осіб). Однак, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення Харківщини був нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 3,63% та 4,90%⁶⁵³.

Отже, серед усього населення Харківського прикордоння рівень частки етнічних меншин, окрім росіян залишався досить незначним. Окремі етнічні меншини, крім росіян мешкали на теренах прикордоння дисперсно і абсолютна більшість з них зосереджувалася в обласному центрі. До того ж, за найнижчим рівнем частки етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних меншин Харківщина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей України, після Луганщини та Донеччини.

Переважаюча більшість представників цих меншин, розселених в обласному центрі, за винятком євреїв, належали до мігрантів у першому поколінні. До того ж, чисельність, як і частка кожної із етнічних меншин, залишалася доволі незначною серед усього населення Харкова (1 449 871 особа). Так, частка *євреїв* складала 0,77% (11 176 осіб), *білорусів* – 0,50% (7 214 осіб), *вірменів* – 0,50% (7 214 осіб), *азербайджанців* – 0,27% (3 892 особи), *татар* – 0,22% (3 190 осіб), *грузинів* – 0,20% (2 839 осіб) та *в'єтнамців* – 0,17% (2 406 осіб)⁶⁵⁴. Варто зазначити, що в'єтнамці опинилися в Харкові наприкінці 70-х рр. XX ст. за радянсько-в'єтнамською угодою, як робітники

на промислових підприємствах обласного центру, нині займаються переважно торгівлею.

Мовне середовище окремих етнічних меншин Харкова істотно різнилося. Із семи меншин, лише серед двох із них переважали особи, які визнавали рідними власні національні мови. Найвищою була частка тих, хто визнавав рідною власну національну мову серед в'єтнамців і складала 98,50% (2 370 осіб із 2 406 осіб). Доволі високою залишалася також і частка тих, хто вказав рідною власну національну мову серед азербайджанців, переважно мігрантів двох останніх десятиліть – 55,11% (2 145 осіб із 3 892 осіб)⁶⁵⁵.

Серед інших п'яти етнічних меншин Харкова більшість виявилися асимільованими за мовою. Так, серед грузинів частка тих, хто зберігав власну національну мову складала 42,23% (1 199 осіб із 2 839 осіб), серед вірменів – 37,29% (2 690 осіб із 7 214 осіб), серед татар – 19,84% (633 особи із 3 190 осіб), серед білорусів – 12,35% (901 особа із 7 293 осіб), і найменше серед євреїв – лише 1,24% (139 осіб із 11 176 осіб). Якраз серед кожної із цих п'яти меншин абсолютну більшість складали російськомовні: серед євреїв – 94,27% (10 536 осіб), серед білорусів – 81,37% (5 934 особи), серед татар – 76,30% (2 434 особи), серед вірменів – 59,58% (4 298 осіб) та серед грузинів – 54,07% (1 535 осіб). Доволі значна частина азербайджанців визнавали рідною російську мову – 42,06% (1 637 осіб). І лише серед в'єтнамців частка російськомовних залишалася істотно меншою – 1,41% (34 особи)⁶⁵⁶.

Навпаки, на відміну від рівня частки російськомовних, рівень частки україномовних серед цих етнічних меншин залишався досить незначним: серед білорусів – 6,06% (442 особи), серед євреїв – 4,26% (476 осіб), серед татар – 3,57% (114 осіб), серед грузинів – 3,45% (98 осіб), серед вірменів – 2,87% (207 осіб) та серед азербайджанців – 2,34% (91 особа). І лише серед в'єтнамців не було жодного, хто б визнав рідною українську мову. Варто зазначити також, що рівень частки україномовних залишався вищим, порівняно із росіянами (2,47%), серед п'яти меншин Харкова: білорусів, євреїв, татар, грузинів та вірменів. І лише серед азербайджанців цей рівень був де-що нижчим⁶⁵⁷.

Варто звернути увагу і на той факт, що головний напрям мовної асиміляції (зросійщення) етнічних меншин, окрім росіян у Харкові, як і в інших великих містах України, за винятком західних областей, свідчить про

домінування в урбаністичному середовищі не української, а російської мови. Це домінування є безпосереднім наслідком доби бездержавності України, коли українці опинилися в становищі підпорядкованої більшості, а росіяни посідали статус домінантної меншості. Тому і рівень мовної асиміляції (українізації) росіян у Харкові виявився навіть нижчим, порівняно з іншими етнічними меншинами, за винятком недавніх мігрантів (в'єтнамців).

Україномовне населення. У прикордонних районах Харківщини етнічний склад та мовна структура населення не мала істотних відмінностей. Лише у Харкові існували значні розбіжності, завдяки високому рівню мовної асиміляції українців та етнічних меншин, окрім росіян. Зокрема, серед загальної чисельності населення обласного центру частка українців становила 60,99% (884 228 осіб із 1 449 871 особи), а частка україномовного населення залишалася майже вдвічі нижчою – лише 31,77% (460 607 осіб) ⁶⁵⁸.

Навпаки, серед усього населення трьох із шести прикордонних районів Харківської області рівень частки україномовного населення був навіть дещо вищим, ніж рівень частки українців, у результаті більш високого рівня мовної асиміляції росіян, порівняно з українцями. Так, серед загальної чисельності населення Вовчанського району частка та чисельність україномовного населення перевищували українців, відповідно, 85,72% (46 777 осіб із 54 569 осіб) та 85,36% (46 581 особа), Золочівському – 85,66% (29 169 осіб із 34 052 осіб) та 83,97% (28 595 осіб) та Дворічанському – 84,17% (18 790 осіб із 22 323 осіб) та 83,65% (18 674 особи) ⁶⁵⁹.

Україномовне населення становило абсолютну більшість і у трьох інших прикордонних районах Харківщини, однак рівень частки україномовного населення, як і його чисельність виявилися дещо нижчими, ніж українців. Так, серед усього населення Дергачівського району частка україномовного населення становила 78,08% (76 930 осіб із 98 521 особи), а частка українців – 80,31% (79 126 осіб), Великобурлуцького, відповідно, 71,82% (20 316 осіб із 28 287 осіб) та 73,06% (20 666 осіб). У Харківському районі ці відмінності були більш істотні: рівень частки україномовного населення складав 63,88% (119 194 особи із 186 586 осіб), а рівень частки українців значно вищий – 75,48% (140 841 особа). Зберігалися також відмінності в рівні частки україномовного населення та українців серед загальної чисельності населення міста Люботина, відповідно, 85,30% (20 495 осіб із 24 031 особи) та 89,40% (21 483 особи) ⁶⁶⁰.

Серед усього населення прикордоння Харківщини, за рахунок обласного центру, україномовне населення опинилося в меншості, його становила 41,81% (794 863 особи із 1 901 014 осіб), проте рівень частки українців залишався істотно вищим – 65,81% (1 242 741 особа). Однак, рівень серед загальної чисельності населення Харківської області україномовне населення складало більшість – 53,80% (1 557 980 осіб із 2 895 813 осіб). Ще більш істотні відмінності зберігалися у мовній структурі міського та сільського населення Харківщини. Якщо у містах, насамперед завдяки обласному центру, україномовне населення опинилося в меншості – 46,49% (1 053 717 осіб із 2 266 401 особи), то серед сільського населення воно складало більшість – 80,12% (504 263 особи із 629 412 осіб). Варто підкреслити, що рівень частки україномовного населення серед усього населення Харківської області залишався істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 53,80% та 67,53%⁶⁶¹.

Внаслідок незначного розвитку мовної українізації етнічних меншин, насамперед в урбаністичному середовищі, україномовне населення прикордоння Харківської області складалося переважно лише із україномовних українців – 97,13% (772 087 осіб із 794 863 осіб), а частка україномовних росіян становила лише 2,38% (18 893 особи), ще меншим був рівень україномовних етнічних меншин, окрім росіян – 0,49% (3 883 особи). Аналогічною була також і структура україномовного населення Харківської області у цілому. Зокрема, частка україномовних українців становила 97,49% (1 518 080 осіб із 1 557 980 осіб), частка україномовних росіян – 2,04% (31 724 особи), а частка україномовних етнічних меншин, окрім росіян – 0,47% (7 276 осіб)⁶⁶².

Не відрізнялася також і структура україномовного населення в урбаністичному середовищі та в сільській місцевості Харківщини. Так, частка україномовних українців серед міського україномовного населення складала 97,35% (1 025 779 осіб із 1 053 717 осіб), а серед сільського україномовного населення – 97,76% (492 984 особи із 504 263 осіб). Частка україномовних росіян залишалася доволі незначною, відповідно, 2,20% (23 207 осіб) та 1,69% (8 517 осіб). Ще нижчою була частка україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,45% (4 731 особа) та 0,55% (2 762 особи). Серед україномовного населення міста Харкова абсолютно перевагу мали україномовні українці – 96,84% (446 039 осіб із 460 607 осіб), а частка

україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишалася досить незначною, відповідно, 2,66% (12 245 осіб) та 0,50% (2 323 особи)⁶⁶³.

Отже, україномовне прикордоння населення Харківського прикордоння складалося лише із україномовних українців. Частка україномовних росіян, а особливо україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишалася доволі незначною. Таке становище було спричинено тим, що серед етнічних меншин, насамперед серед росіян, процеси мовної асиміляції (українізації) не набули значного поширення.

Таким чином, серед загальної чисельності населення Харківського прикордоння україномовне населення опинилося в меншості. Таке становище виникло внаслідок того, що серед усього населення обласного центру, внаслідок мовної асиміляції (зросійщення) значної частини українців, україномовне населення складало меншість. У всіх шести прикордонних районах Харківщини, а також у місті Люботині, україномовне населення домінувало за чисельністю і становило більшість серед усього населення. Чисельність україномовного населення у прикордонній області була меншою, ніж чисельність українців. Таке ж співвідношення склалося в обох містах та трьох районах прикордоння. Однак, серед усього населення в інших трьох районах україномовне населення перевищувало за чисельністю українців. Україномовне населення прикордоння області складалося в абсолютній більшості лише із україномовних українців на тлі досить незначного рівня україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян.

Російськомовне населення. У всіх прикордонних районах Харківщини російськомовне населення істотно поступалося за чисельністю україномовному і складало: у Вовчанському – 13,16% (7 183 особи із 54 569 осіб), Золочівському – 13,34% (4 543 особи із 34 052 осіб), Дворічанському – 15,02% (3 354 особи із 22 323 осіб), Дергачівському – 21,26% (20 944 особи із 98 521 особи), Великобурлуцькому – 27,32% (7 729 осіб із 28 287 осіб) та Харківському – 35,16% (65 606 осіб із 186 586 осіб), а також у місті Люботині – 13,33% (3 203 особи із 26 805 осіб). Лише у Харкові, за рахунок зросійщення за мовою значної частини українців та представників етнічних меншин, окрім росіян, російськомовне населення становило більшість – 65,86% (954 901 особа із 1 449 871 особи). До того ж, у Харкові та Люботині, а також у п'яти із шести прикордонних районів чисельність, як і частка

російськомовного населення серед усього населення виявилися вищими, ніж чисельність та частка росіян. І лише у Золочівському районі російськомовне населення за чисельністю поступалося росіянам, відповідно, 4 543 особи із 34 052 осіб (13,34%) та 4 778 осіб (14,03%), унаслідок того, що за чисельністю в абсолютних показниках україномовні росіяни переважали російськомовних українців⁶⁶⁴.

У цілому, серед загальної чисельності населення прикордоння Харківщини частка російськомовного населення складала більшість – 56,16% (1 067 634 особи із 1 901 014 осіб). Ця перевага була забезпечена винятково за рахунок обласного центру, бо в жодному із шести прикордонних районів російськомовне населення не домінувало за чисельністю. При цьому, рівень частки, як і чисельність росіян у Харківському прикордонні, залишалися істотно меншими – 30,51% (579 960 осіб)⁶⁶⁵.

До того ж, серед усього населення Харківської області частка російськомовного населення була значно нижчою, ніж у прикордонні – 44,29% (1 282 659 осіб із 2 895 813 осіб). Якщо за рахунок Харкова, серед міського населення області російськомовне населення становило більшість – 51,36% (1 164 010 осіб із 2 266 401 особи), то серед сільського населення – меншість, 18,85% (118 649 осіб із 629 412 осіб). Варто зазначити, що рівень частки російськомовного населення серед усього населення Харківської області залишався вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 44,29% та 29,59%⁶⁶⁶.

Внаслідок широкого розповсюдження процесів мовного зросійщення в урбаністичному середовищі Харківщини не лише етнічних меншин, окрім росіян, але й українців, російськомовні росіяни складали лише дещо більше половини загальної чисельності російськомовного населення прикордоння області – 52,51% (560 542 особи із 1 067 634 осіб). Доволі значними були як частка, так і чисельність російськомовних українців – 44,00% (469 793 особи). Рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян залишався істотно меншим – лише 3,50% (37 299 осіб)⁶⁶⁷.

Серед загальної чисельності російськомовного населення Харківської області рівень частки російськомовних росіян виявився дещо вищим, ніж у прикордонні, а рівень частки російськомовних українців, навпаки, дещо нижчим, відповідно, 55,33% (709 686 осіб із 1 282 659 осіб) та 41,24% (528 914 осіб). Рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім ро-

сіян фактично не відрізнявся і складав 3,43% (44 059 осіб) ⁶⁶⁸.

Істотні відмінності спостерігалися у структурі міського та сільського російськомовного населення Харківської області. Так, частка російськомовних росіян серед міського російськомовного населення складала лише 52,73% (613 845 осіб із 1 164 010 осіб), а серед сільського російськомовного населення виявилася значно вищою – 80,78% (95 841 особа із 118 649 осіб). Навпаки, рівень частки російськомовних українців серед міського російськомовного населення був значно вищим, ніж серед сільського російськомовного населення, відповідно, 43,81% (509 922 особи) та 16,01% (18 992 особи). Таке становище було спричинено тим, що процеси мовної асиміляції (зросійщення) українців розгорнулися, насамперед в урбаністичному середовищі Харківщини, насамперед в обласному центрі, а не в сільській місцевості. Рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян серед російськомовного населення не мав таких значних поселенських відмінностей і складав, відповідно, 3,46% (40 243 особи) та 3,21% (3 816 осіб) ⁶⁶⁹.

Визначальною ознакою структури російськомовного населення міста Харкова стало те, що російськомовні росіяни становили лише відносну більшість – 48,66% (483 772 особи із 954 901 особи). Дещо нижчими були як частка, так і чисельність російськомовних українців – 45,80% (437 337 осіб). Рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян залишався істотно меншим – 3,54% (33 792 особи) ⁶⁷⁰.

Отже, російськомовне населення Харківського прикордоння складалося не лише із російськомовних росіян, але й із російськомовних українців. Таке становище виникло тому, що в мовному середовищі українців, насамперед у Харкові, широкого розповсюдження набули асиміляційні процеси зросійщення.

Таким чином, серед загальної чисельності населення Харківського прикордоння, якраз за рахунок Харкова, російськомовне населення становило більшість. При цьому, безпосередньо серед усього населення всіх шести прикордонних районів Харківської області російськомовне населення складало меншість. На відміну від україномовного населення, яке складалося майже винятково із україномовних українців, російськомовне населення складалося не лише із російськомовних росіян, але й із зросійщених за мовою українців та представників етнічних меншин, окрім росіян. До того ж, серед російськомовного населення рівень частки етнічних меншин, окрім

росіян був вищим, ніж серед україномовного населення. Це свідчить про збереження інерційних впливів етномовних процесів радянської доби, коли домінантне становище в Україні посідала російська етнічна меншина, а українці опинилися в становищі підпорядкованої більшості.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Харківської області. У прикордонні Харківщини зосереджувалося 65,65% загальної чисельності населення області (1 901 014 осіб із 2 895 813 осіб), у значній мірі за рахунок обласного центру (1 449 871 особа). У прикордонні Харківщини, також за рахунок обласного центру зосереджено 78,16% (579 960 осіб із 742 025 осіб) загальної чисельності росіян в області, для порівняння, українців – помітно менше, лише 60,66% (1 242 741 особа із 2 048 699 осіб). Доволі високий рівень зосередження у прикордонні був притаманний для інших етнічних меншин, окрім росіян – 74,52% (78 313 осіб із 105 089 осіб) ⁶⁷¹.

До того ж, рівень зосередження україномовних українців залишався істотно меншим, ніж російськомовних українців, відповідно, 50,83% (772 087 осіб із 1 518 980 осіб) та 88,82% (469 793 особи із 528 914 осіб). Це було спричинено тим, що процеси мовної асиміляції серед українців розгорнулися в урбаністичному середовищі Харківщини, насамперед у Харкові. За рівнем зосередження у прикордонні Харківської області україномовні та російськомовні росіяни також істотно відрізнялися, відповідно, 59,55% (18 893 особи із 31 724 осіб) та 78,98% (560 542 особи із 709 686 осіб). Ці відмінності були спричинені тим, що значна частина україномовних росіян дисперсно розселені у сільських районах області, а російськомовні росіяни зосереджувалися переважно у прикордонному обласному центрі. За ступенем зосередження у Харківському прикордонні, за рахунок обласного центру, російськомовне населення значно переважало україномовне, відповідно, 83,24% (1 067 634 особи із 1 282 659 осіб) та 51,02% (794 863 особи із 1 557 980 осіб) ⁶⁷².

Отже, Харківська область посідала четверте місце серед усіх прикордонних областей України після Одеської, Чернівецької та Закарпатської, де рівень зосередження населення безпосередньо у прикордонні був максимальним, насамперед за рахунок розташування у прикордонні обласного центру. За рахунок Харкова, дві третини всього населення Харківщини розселено у прикордонні. За рівнем зосередження безпосередньо у прикордон-

ні області українці та україномовне населення поступалися росіянам, етнічним меншинам, окрім росіян та російськомовному населенню.

Частка населення прикордоння Харківської області серед усього населення прикордоння України. Серед загальної чисельності населення прикордоння України доволі значною була частка населення, яке мешкало у Харківському прикордонні – 18,91% (1 901 014 осіб із 10 051 029 осіб). Таке становище зумовлено тим, що безпосередньо в прикордонні розташоване місто Харків – друге за чисельністю населення місто України, після столиці – Києва. За рівнем зосередження населення прикордоння Харківської області поступалося лише населенню Одеського прикордоння. Однак, рівень зосередження населення у Харківському прикордонні відрізнявся за етнічними ознаками. Зокрема, виявилося, що рівень частки українців був нижчим, ніж рівень частки росіян, відповідно, 17,90% (1 242 741 особа із 6 940 373 особи) та 26,77% (579 960 осіб із 2 166 725 осіб). Рівень частки Харківського прикордоння серед етнічних меншин, окрім росіян залишався значно нижчим – 8,30% (78 313 осіб із 943 931 особа)⁶⁷³.

Тобто, у прикордонні Харківської області проживав кожен шостий українець та кожен четвертий росіянин – мешканець прикордоння України. Попри це, серед усіх прикордонних областей України за рівнем зосередження українців прикордоння Харківщини посідало перше місце, а за рівнем зосередження росіян – друге місце, після Луганщини, за рівнем зосередження етнічних меншин, окрім росіян – четверте місце, після Одещини, Закарпаття та Чернівецьчини.

Не менш істотні відмінності спостерігалися також і в рівні зосередження у Харківському прикордонні населення за мовними ознаками. Виявилося, що рівень зосередження україномовних українців у прикордонні області вдвічі поступався рівню зосередження російськомовних українців, відповідно, 14,42% (772 087 осіб із 5 354 918 осіб) та 29,80% (469 793 особи із 1 576 770 осіб). Варто зазначити також, що прикордоння Харківщини посідало перше місце серед усіх прикордонних областей України як за рівнем зосередження україномовних українців, так і за рівнем зосередження російськомовних українців. Проте, рівень зосередження у Харківському прикордонні україномовних росіян перевищував російськомовних росіян, відповідно, 31,90% (18 893 особи із 59 233 осіб) та 26,64% (560 542 особи із 2 103 861 особа)⁶⁷⁴. За рівнем зосередження у прикордонні україномовних

росіян Харківщина посідала перше місце серед усіх прикордонних областей України, а серед російськомовних росіян – друге місце, після Луганщини.

Істотно відрізнявся також і рівень зосередження у Харківському прикордонні україномовного та російськомовного населення. Рівень частки україномовного населення був майже вдвічі нижчим, ніж російськомовного населення, відповідно, 14,52% (794 863 особи із 5 473 228 осіб) та 27,42% (1 067 634 особи із 3 893 622 осіб)⁶⁷⁵. Однак, незважаючи на ці відмінності у рівні частки, Харківське прикордоння посідало перше місце серед усіх прикордонних областей України за чисельністю як україномовного, так і російськомовного населення.

Отже, прикордоння Харківщини характеризувалося значним рівнем зосередження серед усього населення прикордоння України. Проте, рівень частки українців та україномовного населення залишався значно нижчим, порівняно із росіянами та російськомовним населенням.

Частка населення Харківської області серед усього населення України. Істотно відрізнявся також і рівень частки прикордонної Харківської області серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. За чисельністю населення Харківщина є однією з найбільших в Україні. Так, частка області серед усього населення України становила 6,00% (2 895 813 осіб із 48 240 902 осіб)⁶⁷⁶.

Однак, на відміну від Чернігівщини та Сумщини, частка Харківщини серед українців виявилася нижчою, порівняно з етнічними меншинами, за рахунок, насамперед росіян. Зокрема, частка області серед загальної чисельності українців в Україні становила 5,46% (2 048 699 осіб із 37 541 693 осіб), серед сукупної чисельності етнічних меншин – 7,92% (847 114 осіб із 10 699 209 осіб), серед росіян – 8,90% (742 025 осіб із 8 334 141 особи), а найменше серед етнічних меншин, окрім росіян – 4,45% (105 089 осіб із 2 265 068 осіб)⁶⁷⁷. Тобто, за рівнем зосередження у цій області, українці поступалися росіянам, але переважали етнічні меншини, крім росіян.

Окрім цього, частка Харківщини серед загальної чисельності україномовного населення України залишалася нижчою, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 4,78% (1 557 980 осіб) та 8,99% (1 282 659 осіб із 1 282 659 осіб із 14 273 670 осіб)⁶⁷⁸. Тобто, Харківська область була одним із головних осередків територіального розміщення російськомовного населення в Україні, після Донеччини, АР Крим та Луганщини. Отже, Хар-

ківщина залишалася значно більшим ареалом територіального розміщення в Україні для росіян та російськомовного населення, порівняно з українцями та україномовним населенням.

Рівень урбанізації населення Харківської області. Переважна більшість населення області зосереджена у містах, до того ж, за рівнем урбанізації населення області істотно переважало все населення України, відповідно, 78,26% (2 266 401 особа із 2 895 813 осіб) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб). За рівнем частки міського населення серед усього населення Харківщина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей, після Донецької та Луганської. У Харківській області зберігалися значні відмінності у рівні урбанізації населення за етнічними ознаками. Так, рівень урбанізації українців виявився нижчим, ніж етнічних меншин, відповідно, 75,01% (1 536 698 осіб із 2 046 699 осіб) та 86,14% (729 703 особи із 847 114 осіб) ⁶⁷⁹. За рівнем урбанізації українців Харківщина посідала третє місце серед усіх областей, після Донеччини та Луганщини, а серед етнічних меншин – четверте, після Донеччини, Луганщини та Івано-Франківщини.

У Харківщині, як у Сумщині та Луганщині, на відміну від усіх інших прикордонних областей України, рівень урбанізації росіян виявився дещо нижчим, порівняно з етнічними меншинами, крім росіян, відповідно, 85,93% (637 659 осіб із 742 025 осіб) та 87,59% (92 044 особи із 105 089 осіб). За рівнем урбанізації росіян Харківщина посідала четверте місце серед усіх прикордонних областей, після Львівщини, Донеччини та Луганщини, однак, серед етнічних меншин, окрім росіян – друге, після Луганщини ⁶⁸⁰.

Ще більш істотні відмінності за рівнем урбанізації населення зберігалися у Харківській області за мовними ознаками. Так, рівень урбанізації україномовного населення залишався значно нижчим, ніж російськомовного населення, відповідно, 67,63% (1 053 717 осіб із 1 557 980 осіб) та 90,75% (1 164 010 осіб із 1 282 659 осіб) ⁶⁸¹. Тобто, дві третини загальної чисельності україномовного населення Харківщини мешкали у містах, натомість, дев'ять із десяти представників російськомовного населення зосереджувалися в урбаністичному середовищі. За рівнем урбанізації україномовного населення Харківщина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей України, після Донеччини та Луганщини, а серед російськомовного населення – п'яте, після Львівщини, Донеччини, Луганщини та Чернівецьчини. До того ж, рівень урбанізації україномовного населення в області зали-

шався меншим, ніж українців, і, навпаки, за цим рівнем російськомовне населення переважало росіян.

Істотно відрізнявся також і рівень урбанізації україномовних та російськомовних українців у Харківщині, відповідно, 67,53% (1 025 779 осіб із 1 518 980 осіб) та 96,41% (509 922 особи із 528 914 осіб). Тобто, за цим рівнем україномовні українці значно поступалися російськомовним українцям. Зокрема, серед україномовних українців лише дві третини мешкали у містах, то майже всі російськомовні українці зосереджувалися в урбаністичному середовищі. За рівнем урбанізації україномовних українців Харківщина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей, після Донецчини та Луганщини, як і серед російськомовних українців – також третє, після Львівщини та Чернівецьчини. Рівень урбанізації україномовних росіян також був нижчим, ніж російськомовних росіян, відповідно, 73,13% (23 207 осіб із 31 724 осіб) та 86,50% (613 845 осіб із 709 686 осіб)⁶⁸².

Отже, абсолютна більшість населення Харківщини зосереджувалася у містах, при цьому рівень урбанізації населення області залишався вищим, ніж рівень урбанізації всього населення України. Незважаючи на те, що більшість українців, україномовних українців, україномовних росіян та україномовного населення розселені у містах, рівень їхньої урбанізації виявився нижчим, порівняно із росіянами, російськомовними українцями, етнічними меншинами, крім росіян, російськомовними росіянами та російськомовним населенням. Найвищий рівень урбанізації у Харківській області мали російськомовні українці, а найнижчий – україномовні українці.

Частка сільського населення серед усього населення Харківської області. Серед загальної чисельності населення Харківщини рівень частки сільського населення був істотно нижчим, ніж серед усього населення прикордонних областей України, відповідно, 21,74% (629 412 осіб із 2 895 813 осіб) та 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 осіб)⁶⁸³. Однак, як і у цілому у прикордонні України, у цій області сільське населення складало меншість. Рівень частки сільського населення в Харківщині був одним із найнижчих серед усіх областей, після Донецчини та Луганщини.

Рівень частки сільського населення у Харківській області відрізнявся за етнічними ознаками. Так, серед українців цей рівень виявився майже вдвічі вищим, порівняно з етнічними меншинами, відповідно, 24,99% (512 001 особа із 2 048 699 осіб) та 13,86% (117 411 осіб із 847 114 осіб)⁶⁸⁴.

За найнижчим рівнем частки сільського населення серед українців Харківщина поступалася лише Донеччині та Луганщині. А за мінімальним рівнем цієї частки серед етнічних меншин область посідала п'яте місце серед усіх прикордонних областей України, після Донецької, Львівської, Луганської та Івано-Франківської. Рівень частки сільського населення серед росіян у Харківщині дещо перевищував цей рівень серед етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 14,07% (104 366 осіб із 742 025 осіб) та 12,41% (13 045 осіб із 105 089 осіб) ⁶⁸⁵. До того ж, Харківщина посідала друге місце серед усіх прикордонних областей, після Луганщини, за мінімальним рівнем частки сільського населення серед етнічних меншин, окрім росіян.

Спостерігалися також і значні відмінності в рівні частки сільського населення серед населення Харківської області за мовними ознаками. Так, рівень частки сільського населення серед україномовного населення був утричі вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 33,37% (504 263 особи із 1 557 980 осіб) та 9,25% (118 649 осіб із 1 282 659 осіб) ⁶⁸⁶. Тобто, мешканцем сільської місцевості був кожен третій представник україномовного населення та лише кожен десятий представник російськомовного населення області. За найнижчим рівнем частки сільського населення серед україномовного населення Харківщина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей України, після Донецької та Луганської. Проте, серед російськомовного населення за мінімальним рівнем сільського населення Харківщина залишалася на п'ятому місці, після Львівської, Донецької, Луганської та Івано-Франківської областей. До того ж, рівень частки сільського населення серед україномовного населення був більшим, ніж серед українців. Цей рівень серед російськомовного населення, навпаки, був нижчим, ніж серед росіян.

Ще більш істотні відмінності у рівні частки сільського населення спостерігалися між україномовними та російськомовними українцями Харківської області. Так, цей рівень серед україномовних українців залишався на порядок більшим, порівняно з російськомовними українцями, відповідно, 33,47% (492 984 особи із 1 518 980 осіб) та 3,59% (18 992 особи із 528 914 осіб) ⁶⁸⁷. За найнижчим рівнем частки сільського населення серед україномовних українців Харківщина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей України, після Донеччини та Луганщини. Харківщина посідала також третє місце за найнижчим рівнем частки сільського населення се-

ред російськомовних українців серед усіх прикордонних областей, після Львівської та Чернівецької.

Рівень частки сільського населення серед україномовних росіян у Харківській області виявився вдвічі вищим, ніж серед російськомовних росіян, відповідно, 26,85% (8 517 осіб із 31 724 осіб) та 13,50% (95 841 особа із 709 686 осіб)⁶⁸⁸. До того ж, Харківщина посідала третє місце серед усіх областей прикордоння, після Одеської та Сумської, за найвищим рівнем частки сільського населення серед україномовних росіян.

Отже, рівень частки сільського населення серед усього населення Харківської області залишався нижчим, ніж серед усього населення прикордоння України. При цьому, як у Харківщині, так і в цілому у прикордонні України, сільське населення складало меншість серед усього населення. Вищим цей рівень був в області серед українців, україномовних українців, україномовних росіян та україномовного населення, порівняно із росіянами, російськомовними українцями, російськомовними росіянами, етнічними меншинами, крім росіян та російськомовним населенням. Найвищий рівень сільського населення в області спостерігався серед україномовних українців, а найнижчий – серед російськомовних українців.

Висновки. Таким чином, відмінності в етнічному складі та мовній структурі населення полягали не скільки між окремими прикордонними районами Харківщини, а насамперед між обласним центром та сільськими районами. Серед загальної чисельності населення всіх, без винятку, прикордонних районів абсолютну більшість становили українці та україномовне населення. Переважну більшість серед українців складали україномовні. Лише у Харкові, незважаючи на чисельну перевагу українців, домінувало за чисельністю не україномовне, а російськомовне населення, внаслідок зросійщення значної частини українців та представників етнічних меншин, окрім росіян.

Тому, за рахунок обласного центру, в цілому, серед усього населення прикордоння Харківщини більшість складало російськомовне населення. Проте, росіяни залишалися в меншості у всіх, без винятку, прикордонних районах та містах, включно з обласним центром. Абсолютну більшість серед росіян становили російськомовні. Асиміляційні процеси у мовному середовищі росіян набули значного поширення, переважно у сільській місцевості. У містах, насамперед в обласному центрі, де їх було найбільше, росі-

яни фактично не зазнавали мовної асиміляції. Переважна більшість росіян у Харківському прикордонні є мігрантами та їхніми нащадками у першому поколінні, за винятком малокомпактного типу розселення в окремих селах. Однак, і в сусідній із Харківщиною Білгородській області Російської Федерації зберігався також малокомпактний тип розселення українців, насамперед у сільській місцевості (Північна Слобожанщина).

За загальною чисельністю всього населення в абсолютних показниках Харківщина посідала друге місце серед усіх прикордонних областей, після Донецчини, за чисельністю українців – третє, після Донецчини та Львівщини, за чисельністю україномовного населення – четверте, після Львівщини, Київщини та Вінниччини, за чисельністю росіян та російськомовного населення – також четверте, після Донецчини, АР Крим та Луганщини. За найвищим рівнем частки росіян серед загальної чисельності етнічних меншин Харківщина займала друге місце серед усіх областей прикордоння, після Луганської та Донецької. Навпаки, за найнижчим рівнем частки етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних меншин Харківщина поступалася лише також Луганщині та Донецчині.

У прикордонні області, насамперед у Харкові, дисперсно розселені також представники інших етнічних меншин, окрім росіян. Їхня сукупна чисельність була доволі незначною. Переважна більшість серед них виявилася зросійщеними за мовою, за винятком новітніх мігрантів (в'єтнамців та вихідців із Кавказу). Харківське прикордоння характеризувалося досить високим рівнем зосередження всього населення, бо у прикордонні розташовано обласний центр. За ступенем зосередження у прикордонні Харківської області українці та україномовне населення поступалися росіянам та російськомовному населенню, але переважали етнічні меншини, крім росіян. Рівень урбанізації всього населення Харківщини виявився вищим, ніж рівень урбанізації всього населення України. Однак, за рівнем урбанізації в області українці, україномовні українці, україномовні росіяни та україномовне населення поступалися росіянам, російськомовним українцям, російськомовним росіянам, етнічним меншинам, окрім росіян та російськомовному населенню.

15 ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ

Луганська область межує з трьома областями Російської Федерації: Білгородською (Валуйський, Вейделевський та Ровеньківський райони), Воронізькою (Россошанський та Кантемирівський райони) та Ростовською (Чортківський, Міллерівський, Тарасівський, Каменський, Красносулинський, Родіоново-Несветайський та Куйбишевський райони). Із 18-ти районів Луганщини десять районів є прикордонними: Троїцький, Білокуракинський, Новопсковський, Марківський, Міловський, Біловодський, Станично-Луганський, Краснодонський, Свердловський та Антрацитівський. Луганська область характеризується високим рівнем урбанізації населення. Із 11-ти міст обласного підпорядкування у південно-східному прикордонні області розташовано шість: обласний центр – Луганськ, Краснодон, Свердловськ, Ровеньки, Антрацит та Красний Луч. Останні три міста розташовані фактично в межах Антрацитівського району.

До складу Троїцького району входять одне селище міського типу, 57 сіл та одне селище, Білокуракинського – два селища міського типу, 49 сіл та одне селище, Новопсковського – два селища міського типу, 36 сіл та одне селище, Марківського – одне селище міського типу та 33 села, Міловського – одне селище міського типу та 28 сіл, Біловодського – одне селище міського типу та 32 села, Станично-Луганського – два селища міського типу, 41-е село та шість селищ, Краснодонського – шість селищ міського типу, 47 сіл та п'ять селищ, Свердловського – одне селище міського типу, 26 сіл та три селища, Антрацитівського – шість селищ міського типу, 21-е село та 15 селищ⁶⁸⁹.

До підпорядкування Луганської міськради, окрім обласного центру належать два міста, одне селище міського типу та два селища, Краснодонської – два міста, вісім селищ міського типу та чотири селища, Свердловської – одне місто, п'ять селищ міського типу, два села та п'ять селищ, Ровеньківської – десять селищ міського типу, дев'ять сіл та п'ять селищ, Антрацитівської – шість селищ міського типу, два села та п'ять селищ, Краснолуцької – три міста, вісім селищ міського типу, п'ять сіл та чотири селища⁶⁹⁰.

У цілому, на території Луганського прикордоння розташовано 14 міст, серед них шість міст обласного підпорядкування, включно з обласним центром та вісім міст районного підпорядкування, а також 61-е селище міського типу, 348 сіл та 57 селищ, усього 480 населених пунктів. Отже, Лу-

ганське прикордоння складається із 16-ти адміністративно-територіальних утворень: шести міст обласного підпорядкування та десяти районів. За кількістю адміністративно-територіальних утворень, розташованих у прикордонні, Луганщина посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України, після Одещини. До того ж, до складу Луганської області входить кожен десятий прикордонний район України та кожне п'яте місто обласного підпорядкування, розташоване в українському прикордонні.

Визначальною ознакою південно-східного прикордоння Луганської області є домінування не сільського, а міського населення (шахтарські міста та селища). Особливістю Луганського прикордоння є те, що частина державного кордону в межах Міловського району фактично проходить залізничною колією.

Українці. Етнічний склад населення окремих прикордонних районів Луганщини мав істотні відмінності. Насамперед, це стосувалося рівня часток українців та росіян серед усього населення. Доволі високою залишалася частка українців у п'яти північних та північно-східних районах області: у Марківському – 93,02% (17 661 особа із 18 987 осіб), Новописковському – 92,22% (35 320 осіб із 38 299 осіб), Білокуракинському – 90,70% (21 694 особи із 23 918 осіб), Біловодському – 87,78% (24 213 осіб із 27 584 осіб) та Міловському – 77,73% (13 533 особи із 17 411 осіб)⁶⁹¹.

Дещо меншим рівень частки українців серед усього населення був у двох південно-східних районах: у Свердловському – 69,86% (9 939 осіб із 14 227 осіб) та Антрацитівському – 62,82% (23 526 осіб із 37 451 особи), а також у північно-західному Троїцькому – 67,96% (17 467 осіб із 25 701 особи). І лише серед загальної чисельності населення двох східних районів Луганської області українці становили меншість: у Краснодонському – 45,89% (15 075 осіб із 32 848 осіб) та Станично-Луганському – 36,51% (19 366 осіб із 53 038 осіб)⁶⁹².

Істотно нижчим залишався рівень частки українців серед усього населення шести міст обласного підпорядкування, які розташовані на півдні та південному сході Луганщини. Варто звернути увагу і на те, що етнічний склад безпосередньо міст обласного підпорядкування дещо відрізнявся від етнічного складу міст та селищ міського типу, які підпорядковувалися відповідним міським радам.

Спостерігається така тенденція: рівень частки українців серед загаль-

ної чисельності населення безпосередньо міст обласного підпорядкування залишався нижчим, ніж серед усього населення міст та селищ, які входили до складу відповідних міськрад. Зокрема, українці складали абсолютну більшість серед загальної чисельності населення міста Ровеньки – 61,03% (32 718 осіб із 53 609 осіб), однак серед усього населення десяти селищ міського типу, дев'яти сіл та п'яти селищ, які перебували у підпорядкуванні Ровеньківської міськради їхня частка була ще вищою – 67,19% (25 498 осіб із 37 949 осіб). Ще більші відмінності спостерігалися в Луганській міськраді. Українці становили відносну більшість серед усього населення обласного центру 49,55% (227 571 особа із 459 924 осіб), однак серед усього населення двох міст, селища міського типу та двох селищ цієї міськради вони складали абсолютну більшість – 54,85% (21 915 осіб із 39 958 осіб) ⁶⁹³.

Серед загальної чисельності населення чотирьох інших міст обласного підпорядкування прикордоння Луганщини українці опинилися в меншості: в Антрациті – 44,93% (28 485 осіб із 63 404 осіб), Свердловську – 42,89% (31 143 особи із 72 611 осіб) та Красному Лучі – 40,83% (38 696 осіб із 94 756 осіб). Однак, серед усього населення міст та селищ, які входили до складу цих трьох міських рад українці домінували за чисельністю. Зокрема, серед усього населення Антрацитівської міськради (без Антрациту) частка українців становила – 60,83% (16 432 особи із 27 012 осіб), Краснолуцької (без Красного Луча) – 56,05% (28 272 особи із 50 443 осіб) та Свердловської (без Свердловська) – 51,88% (19 455 осіб із 37 496 осіб). Ще вищою була частка українців серед усього населення прилеглих до цих міськрад сільських районів: Антрацитівського та Свердловського, відповідно, 62,82% (23 526 осіб із 37 451 особи) та 69,86% (9 939 осіб із 14 227 осіб) ⁶⁹⁴.

Із шести міст обласного підпорядкування Луганського прикордоння найменшим рівень частки українців залишався в Краснодоні – 29,74% (14 846 осіб із 49 921 особи). Проте, варто зазначити, що сукупна чисельність населення двох міст, восьми селищ міського типу та чотирьох селищ Краснодонської міськради виявилася навіть вищою, ніж чисельність усього населення міста Краснодона. Серед усього населення цих міст та селищ рівень частки українців був дещо вищим, ніж безпосередньо у цьому місті обласного підпорядкування – 35,83% (24 299 осіб із 67 809 осіб) ⁶⁹⁵.

Отже, відмінності у рівні частки українців спостерігалися не лише між міським та сільським населенням прикордоння Луганщини, але й навіть

між населенням міст обласного підпорядкування та невеликими за чисельністю населення шахтарськими містами та селищами міського типу, підпорядкованим відповідним міськрадам.

У цілому, серед усього населення десяти прикордонних районів та шести міськрад обласного підпорядкування Луганщини українці складали абсолютну більшість – 52,62% (707 124 особи із 1 343 726 осіб), що було дещо менше, ніж серед загальної чисельності населення області – 57,97% (1 472 376 осіб із 2 540 191 особи). Істотні відмінності в етнічному складі спостерігалися між міським та сільським населенням Луганської області. Так, серед міського населення частка українців складала 55,56% (1 213 048 осіб із 2 183 454 осіб), а серед сільського населення – значно більше, 72,70% (259 328 осіб із 356 737 осіб). Варто зазначити, що рівень частки українців серед усього населення Луганської області залишався істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 55,56% та 77,82%⁶⁹⁶. До того ж, за найнижчим рівнем частки українців серед усього населення Луганщина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей України, після АР Крим та Донецчини.

Україномовні українці. Мовне середовище українців істотно відрізнялося за окремими прикордонними районами Луганської області. Зокрема, серед українців трьох північних районів частка україномовних перевищувала 98%: у Марківському – 98,80% (17 450 осіб із 17 661 особи), Білокуракинському – 98,52% (21 374 особи із 21 694 осіб) та Новопокровському – 98,21% (34 687 осіб із 35 320 осіб). Доволі високою була також ця частка ще у трьох районах: у Біловодському – 94,20% (22 808 осіб із 24 213 осіб), Міловському – 92,69% (12 544 особи із 13 533 осіб) та Троїцькому – 89,59% (21 374 особи із 21 694 осіб). Меншим її рівень спостерігався у південно-східних районах: у Свердловському – 78,37% (7 789 осіб із 9 939 осіб), Антрацитівському – 72,60% (17 081 особа із 23 526 осіб) та Краснодонському – 56,85% (8 571 особа із 15 075 осіб). І лише у Станично-Луганському районі, де за чисельністю переважали росіяни, україномовні серед українців опинилися в меншості – 37,52% (7 266 осіб із 19 366 осіб)⁶⁹⁷.

Характерною ознакою міських українців Луганщини є порушення стабільності їхнього мовного середовища. Тому, в усіх шести прикордонних містах обласного підпорядкування переважна більшість українців визнавали рідною не українську, а російську мову. Частка україномовних серед

українців становила: в Антрациті – 24,12% (6 872 особи із 28 485 осіб), Красному Лучі – 24,82% (9 603 особи із 38 696 осіб), Свердловську – 26,07% (8 119 осіб із 31 143 осіб), Луганську – 26,59% (60 507 осіб із 227 571 особи), Краснодоні – 27,68% (4 110 осіб із 14 846 осіб) та Ровеньках – 31,13% (10 186 осіб із 32 718 осіб) ⁶⁹⁸.

При цьому, рівень частки україномовних залишався дещо вищим серед українців міст та селищ відповідних міськрад, порівняно безпосередньо з містами обласного підпорядкування: у Краснолуцькій – 39,59% (11 193 особи із 28 272 осіб), Луганській – 37,46% (8 210 осіб із 21 915 осіб), Свердловській – 36,28% (7 059 осіб із 19 455 осіб), Ровеньківській – 34,20% (8 720 осіб із 25 498 осіб) та Антрацитівській – 32,86% (5 399 осіб із 16 432 осіб). Серед українців, які мешкали в населених пунктах Краснодонської міськради, і складали меншість серед усього населення, рівень частки україномовних залишався найнижчим – лише 22,31% (5 422 особи із 24 299 осіб) ⁶⁹⁹.

У цілому, серед українців прикордоння Луганщини, за рахунок міст обласного підпорядкування, частка україномовних досягала лише 43,93% (310 622 особи із 707 124 осіб). Однак, серед загальної чисельності українців Луганської області україномовні становили абсолютну більшість – 50,44% (742 607 осіб із 1 472 376 осіб). Істотно відрізнялося мовне середовище міських та сільських українців області. Переважна більшість українців, які мешкали в селах Луганщини, визнавали рідною українську мову – 85,75% (222 371 особа із 259 328 осіб). Серед українців – мешканців міст україномовними були лише 42,89% (520 236 осіб із 1 213 048 осіб). Тобто, якщо у сільській місцевості Луганщини українці зберігали переважно рідну українську мову, то в містах їхнє мовне середовище зазнало істотних асиміляційних впливів (зросійщення). Варто зазначити також, що рівень частки україномовних серед українців у Луганській області залишався істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 50,44% та 85,16% ⁷⁰⁰. До того ж, за найнижчим рівнем частки україномовних серед українців Луганщини посідала третє місце серед усіх прикордонних областей України, за винятком АР Крим та Донецчини.

Російськомовні українці. Рівень мовної асиміляції українців у окремих прикордонних районах Луганщини істотно відрізнявся. У трьох її північних районах частка зросійщених за мовою серед українців не досягала і 2%: у Марківському – лише 1,19% (211 осіб із 17 661 особи), Білокуракинському –

1,47% (319 осіб із 21 694 осіб) та Новопсковському – 1,78% (630 осіб із 35 320 осіб). Дещо вищим її рівень був ще у трьох інших північних районах: у Біловодському – 5,80% (1 404 особи із 24 213 осіб), Міловському – 7,30% (988 осіб із 13 533 осіб) та Троїцькому – 10,41% (1 819 осіб із 17 467 осіб)⁷⁰¹.

Доволі значним рівень мовної асиміляції українців спостерігався, насамперед у південно-східних районах Луганської області: у Свердловському – 21,63% (2 150 осіб із 9 939 осіб), Антрацитівському – 27,37% (6 440 осіб із 23 526 осіб) та Краснодонському – 43,14% (6 503 особи із 15 075 осіб). Проте, лише у Станично-Луганському районі більшість серед українців становили російськомовні – 56,85% (12 099 осіб із 19 366 осіб)⁷⁰². Варто звернути увагу і на те, що в п'яти із десяти районів Луганського прикордоння (Марківському, Білокуракинському, Новопсковському, Біловодському та Міловському) рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців виявився навіть нижчим, порівняно із рівнем мовної асиміляції (українізації) росіян.

Однак, абсолютна більшість українців, які мешкали в містах обласного підпорядкування Луганщини, були зросійщеними за мовою: у Ровеньках – 68,82% (22 515 осіб із 32 718 осіб), Краснодоні – 72,30% (10 734 особи із 14 846 осіб), Луганську – 73,33% (166 867 осіб із 227 571 особи), Свердловську – 73,82% (22 990 осіб із 31 143 осіб), Антрациті – 73,87% (21 041 особа із 28 485 осіб) та Красному Лучі – 75,15% (29 081 особа із 38 696 осіб)⁷⁰³.

Рівень мовної асиміляції українців безпосередньо залежав від типу поселення. Спостерігалася така тенденція: вищий рівень російськомовних серед українців виявився у містах обласного підпорядкування, порівняно із населеними пунктами відповідних міськрад, а найменший – у прилеглих сільських районах. Так, серед українців міста Свердловська частка російськомовних досягала 73,82% (22 990 осіб із 31 143 осіб), серед українців, які мешкали на території підпорядкованій Свердловській міськраді, куди входили шахтарські селища, її рівень становив 63,70% (12 392 особи із 19 455 осіб), а в сільському Свердловському районі – лише 21,63% (2 150 осіб із 9 939 осіб)⁷⁰⁴.

Подібне становище склалося в Антрациті, Красному Лучі, Ровеньках та відповідних міськрадах, порівняно з Антрацитівським районом, прилеглого до цих трьох міст. Так, рівень частки російськомовних серед українців в Антрациті становив 73,87% (21 041 особа із 28 485 осіб), в інших населених пунктах Антрацитівської міськради – 67,11% (11 027 осіб із 16 432

осіб), а в Антрацитівському районі – лише 27,37% (6 440 осіб із 23 526 осіб). У Красному Лучі – 75,15% (29 081 особа із 38 696 осіб), а в населених пунктах Краснолуцької міськради – 60,39% (17 773 особи із 28 272 особи), Ровеньках – 68,82% (22 515 осіб із 32 718 осіб), а в шахтарських селищах Ровеньківської міськради – 65,78% (16 773 особи із 25 498 осіб). Така ж ситуація склалася і в Луганській міськраді. Частка зросійщених за мовою серед українців досягала в обласному центрі 73,33% (166 867 осіб із 227 571 особи), а в населених пунктах Луганської міськради, окрім Луганська – 62,51% (13 699 осіб із 21 915 осіб). Лише серед українців Краснодонської міськради рівень російськомовних був дещо вищим, порівняно з Краснодоном, відповідно, 77,68% (18 875 осіб із 24 299 осіб) та 75,64% (10 734 особи із 14 846 осіб)⁷⁰⁵.

Отже, якщо в прикордонних районах Луганської області, за винятком Станично-Луганського, зросійщені за мовою серед українців складали меншість, то в містах вони становили більшість. У зв'язку з тим, що більшість населення Луганського прикордоння розселено у містах, включно з обласним центром, де українці зазнали мовної асиміляції, рівень зосередження російськомовних українців у прикордонній області виявився істотно вищим, ніж україномовних українців, відповідно, 54,39% (395 630 осіб із 727 403 осіб) та 41,39% (310 622 особи із 742 607 осіб)⁷⁰⁶. Тобто, переважна більшість зросійщених за мовою українців Луганщини мешкали якраз у прикордонні.

У цілому, серед українців Луганського прикордоння, за рахунок міст обласного підпорядкування, більшість були російськомовними – 54,95% (395 630 осіб із 707 124 осіб). Однак, серед загальної чисельності українців Луганської області російськомовні опинилися в меншості – 49,40% (727 403 особи із 1 472 376 осіб). При цьому, рівень частки зросійщених за мовою серед міських українців досягав 56,92% (690 465 осіб із 1 213 048 осіб), то серед сільських українців цей рівень був учетверо меншим і становив лише 14,24% (36 938 осіб із 259 328 осіб). Варто підкреслити, що рівень частки російськомовних серед українців у Луганській області залишався більше, ніж утричі вищим, порівняно із рівнем частки зросійщених за мовою серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 49,40% та 14,77%⁷⁰⁷. До того ж, за найвищим рівнем російськомовних серед українців Луганщина посідала третє місце серед усіх областей українського прикордоння, після АР Крим та Донеччини.

Варто нагадати також, що в сусідніх із Луганщиною районах Воронізької та Ростовської областей в окремих населених пунктах, насамперед у селах та дисперсно в містах розселені українці. Ще в 20-х рр. XX ст. у Північно-Східній Слобожанщині (колишній Острогозький полк) та Західній Донщині (Шахтинська округа) українці становили абсолютну більшість серед усього населення.

Отже, переважну більшість серед загальної чисельності Луганського прикордоння складали українці. Абсолютну більшість серед них у дев'яти із десяти прикордонних районів становили україномовні. У містах Луганщини у мовному середовищі українців значного розповсюдження набули асиміляційні процеси (зросійщення). Тому, в усіх шести містах обласного підпорядкування та в одному районі, а за рахунок цього, і в цілому серед усіх українців Луганського прикордоння переважали російськомовні.

Етнічні меншини. Росіяни. Значну частину серед загальної чисельності населення прикордоння Луганської області складали росіяни. Абсолютна більшість росіян, які мешкали у селах прикордонних районів Луганщини, народилися в Україні, але переважна більшість росіян – мешканців міст були мігрантами радянських часів, які переселилися в Україну з території Російської Федерації та їхніми нащадками у першому поколінні. Тому, рівень частки росіян серед усього населення істотно різнився за окремими районами та містами Луганщини. Росіяни становили абсолютну більшість серед загальної чисельності населення лише у двох із десяти прикордонних районів області: у Станично-Луганському – 61,09% (32 403 особи із 53 038 осіб) та Краснодонському – 51,68% (16 976 осіб із 32 848 осіб). Також доволі значним був рівень частки росіян серед усього населення ще у двох південних районах області: у Антрацитівському – 35,72% (13 376 осіб із 37 451 особи) та Свердловському – 25,85% (3 678 осіб із 14 227 осіб), а також у північно-західному Троїцькому – 31,08% (7 989 осіб із 25 701 особи). В інших п'яти північних та північно-східних районах прикордоння Луганщини чисельність росіян, як і їхня частка серед усього населення, залишалися істотно меншими: у Міловському – 19,64% (3 420 осіб із 17 411 осіб), Біловодському – 11,22% (3 096 осіб із 27 584 осіб), Білокуракинському – 8,48% (2 028 осіб із 23 918 осіб), Новопсковському – 6,86% (2 627 осіб із 38 299 осіб) та Марківському – 5,66% (1 075 осіб із 18 987 осіб)⁷⁰⁸.

Значні відмінності у рівні частки росіян існували не лише серед усьо-

го населення окремих міст обласного підпорядкування, але й між населенням цих міст та інших населених пунктів відповідних міськрад. Загальна чисельність населення цих міст у півтора-два рази була меншою, ніж загальна чисельність населення міськрад, яким підпорядковувалися шахтарські містечка та селища. Серед загальної чисельності населення кожної із шести міськрад прикордоння Луганщини, росіяни становили абсолютну більшість лише в одній Краснодонській – 63,32% (74 549 осіб із 117 730 осіб), а відносно більшість у Свердловській – 48,60% (53 513 осіб із 110 107 осіб) та Краснолуцькій – 49,20% (71 432 особи із 145 199 осіб). Росіяни опинилися у меншості серед усього населення інших трьох міськрад: у Луганській – 47,70% (234 646 осіб із 499 252 осіб), Антрацитівській – 46,71% (42 229 осіб із 90 416 осіб) та Ровеньківській – 33,71% (30 860 осіб із 91 558 осіб)⁷⁰⁹.

Однак, безпосередньо серед усього населення чотирьох із шести міст обласного підпорядкування Луганського прикордоння росіяни становили більшість: у Краснодоні – 67,00% (33 447 осіб із 49 921 особи), Красному Лучі – 54,11% (51 273 особи із 94 756 осіб), Антрациті – 51,57% (32 486 осіб із 63 404 осіб) та Свердловську – 51,07% (37 083 особи із 72 611 осіб). Проте, у Луганську та Ровеньках росіяни за чисельністю поступалися українцям. Так, їхня частка серед усього населення Луганська складала 47,40% (217 571 особа із 459 294 осіб), Ровеньків – 36,28% (19 448 осіб із 53 609 осіб)⁷¹⁰.

Варто зазначити також, що серед усього населення міст та селищ, які підпорядковувалися міськрадам, у п'яти із шести рівень частки росіян виявився нижчим, порівняно із відповідними містами. Так, частка росіян серед усього населення Луганська становила 47,40% (217 723 особи із 459 294 осіб), а серед усього населення інших населених пунктів Луганської міськради – 42,35% (16 923 особи із 39 958 осіб), Ровеньків – 36,28% (19 448 осіб із 53 609 осіб), а Ровеньківської міськради, крім Ровеньків – 30,07% (11 412 осіб із 37 949 осіб). Ще в трьох містах обласного підпорядкування росіяни складали більшість серед загальної чисельності населення, а серед усього населення інших населених пунктів відповідних міськрад – меншість. Так, серед усього населення міста Свердловська – 51,07% (37 083 особи із 72 611 осіб), а Свердловської міськради, крім Свердловська – 43,82% (16 430 осіб із 37 496 осіб), Красного Луча – 54,11% (51 273 особи із 94 756 осіб), а Краснолуцької міськради, крім Красного Луча – 39,96% (20 159 осіб із 50 443 осіб), Антрациту – 51,57% (32 486 осіб із 63 404 осіб), а Антрацитівської

міськради, крім Антрациту – 36,07% (9 743 особи із 27 012 осіб)⁷¹¹.

Лише серед усього населення міст та селищ Краснодонської міськради, як і серед усього населення Краснодону, росіяни домінували за чисельністю, відповідно, 60,61% (41 102 особи із 67 809 осіб) та 63,32% (33 447 осіб із 49 921 особи)⁷¹². Тобто, якщо серед усього населення із шести міст обласного підпорядкування прикордоння Луганщини росіяни становили більшість у чотирьох містах, то серед усього населення інших населених пунктів відповідних міськрад – лише в одній Краснодонській.

Отже, спостерігалася така закономірність: рівень частки росіян серед усього населення Луганського прикордоння залишався вищим безпосередньо у містах обласного підпорядкування, порівняно із населеними пунктами відповідних міськрад, а ще нижчим у прилеглих сільських районах. Таке становище стало результатом етнічних процесів радянської доби, коли домінантна меншість (росіяни) зосереджувалися переважно у великих містах.

Росіяни в Луганському прикордонні розселені переважно у містах обласного підпорядкування та в окремих сільських населених пунктах, насамперед у Краснодонському та Станично-Луганському районах. При цьому, у сусідніх районах Ростовської області (Східному Донбасі) переважно в сільських населених пунктах розселені українці. До 1924 року Східне Донбас (Шахтинська округа) входило до складу УСРР, а українці на цих теренах за переписом 1926 року складали більшість серед усього населення.

Серед загальної чисельності населення Луганського прикордоння частка росіян становила 44,20% (593 897 осіб із 1 343 726 осіб), що було менше, ніж серед усього населення області – 39,04% (991 825 осіб із 2 540 191 особи), а також серед її міського та сільського населення, відповідно, 41,23% (900 199 осіб із 2 183 454 осіб) та 25,68% (91 626 осіб із 356 737 осіб). Варто зазначити також, що рівень частки росіян серед усього населення Луганської області залишався більше, ніж удвічі вищим, порівняно із рівнем частки росіян серед загальної чисельності України, відповідно, 39,04% та 17,28%⁷¹³. До того ж, за рівнем частки росіян серед усього населення Луганщина посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України, за винятком АР Крим. При цьому, у Луганщині спостерігався найвищий рівень частки росіян серед загальної чисельності етнічних меншин, порівняно з усіма іншими прикордонними областями.

Російськомовні росіяни. Характерною ознакою росіян Луганського

прикордоння було збереження ними стабільності мовного середовища, за винятком північних сільських районів області, де в умовах дисперсного розселення розгорнулися процеси природної мовної асиміляції (українізації). Із десяти прикордонних районів області найвищий рівень частки російськомовних серед росіян спостерігався у Станично-Луганському районі – 99,34% (32 188 осіб із 32 403 осіб). Доволі високим цей рівень залишався також і в трьох інших південно-східних районах: у Краснодонському – 98,06% (16 647 осіб із 16 976 осіб), Антрацитівському – 97,80% (13 082 особи із 13 376 осіб) та Свердловському – 96,36% (3 544 особи із 3 678 осіб), а також у північно-західному Троїцькому – 94,43% (7 544 особи із 7 989 осіб). Дещо нижчим був рівень частки російськомовних серед росіян в інших п'яти північно-східних районах: у Міловському – 91,75% (3 138 осіб із 3 420 осіб), Біловодському – 88,76% (2 748 осіб із 3 096 осіб), Новопсковському – 80,62% (2 118 осіб із 2 627 осіб), Білокуракинському – 79,64% (1 615 осіб із 2 028 осіб), і найменше у Марківському – 76,47% (822 особи із 1 075 осіб) ⁷¹⁴.

У всіх шести прикордонних містах обласного підпорядкування Луганщини росіяни майже не зазнавали мовної асиміляції. Так, частка російськомовних серед росіян становила у Краснодоні – 99,71% (33 351 особа із 33 447 осіб), Красному Лучі – 99,54% (51 037 осіб із 51 273 осіб), Свердловську – 99,20% (36 786 осіб із 37 083 осіб), Луганську – 98,94% (215 405 осіб із 217 571 особи), Ровеньках – 98,51% (19 159 осіб із 19 448 осіб) та Антрациті – 97,38% (31 635 осіб із 32 486 осіб). Фактично не відрізнявся також і рівень частки російськомовних серед росіян, які мешкали в містах та селищах підпорядкованим відповідним міськрадам ⁷¹⁵.

Рівень частки російськомовних серед росіян Луганського прикордоння виявився навіть дещо вищим, ніж серед загальної чисельності росіян області, відповідно, 98,61% (585 628 осіб із 593 897 осіб) та 98,16% (973 590 осіб із 991 825 осіб), а також серед міських та сільських росіян, відповідно, 98,45% (886 229 осіб із 900 199 осіб) та 95,35% (87 361 особа із 91 626 осіб). Варто зазначити також, що рівень частки російськомовних серед росіян у Луганській області залишався дещо вищим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 98,16% та 95,92% ⁷¹⁶. За найвищим рівнем частки російськомовних серед росіян Луганщина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей України, після АР Крим та Донецчини.

Україномовні росіяни. Процеси мовної асиміляції не оминули росіян

прикордоння Луганщини, однак найбільш інтенсивно ці процеси розгорнулися в сільських північних районах області. До того ж, у п'яти із десяти прикордонних районів рівень мовної асиміляції (українізації) росіян виявився навіть вищим, ніж рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців. Проте, чисельність україномовних росіян в абсолютних показниках залишалася доволі незначною. Так, частка україномовних серед росіян становила за районами: у Марківському – 23,44% (252 особи із 1 075 осіб), Білокуракинському – 20,32% (412 осіб із 2 028 осіб), Новопсковському – 19,34% (508 осіб із 2 627 осіб), Біловодському – 11,21% (347 осіб із 3 096 осіб) та Міловському – 8,24% (282 особи із 3 420 осіб). Меншим цей рівень залишався в інших трьох прикордонних районах: у Троїцькому – 5,57% (445 осіб із 7 989 осіб), Свердловському – 3,64% (134 особи із 3 678 осіб) та Антрацитівському – 2,18% (291 особа із 13 376 осіб). Зовсім незначним рівень мовної асиміляції росіян спостерігався у Краснодонському та Станично-Луганському районах, відповідно, 1,91% (325 осіб із 16 976 осіб) та 0,64% (209 осіб із 32 403 осіб). У цих двох районах прикордоння Луганщини росіяни складали більшість серед усього населення. Аналіз статистичних матеріалів свідчить про існування тенденції: чим вищим був рівень мовного зросійщення українців, тим меншим був рівень мовної українізації росіян ⁷¹⁷.

Мовна українізація росіян, розселених у містах обласного підпорядкування Луганщини, які розташовані в прикордонні, не набула значного поширення, її рівень був досить незначним, істотно нижчим, ніж у сільських районах. Найвищим рівень україномовних серед росіян із шести міст обласного підпорядкування спостерігався в Ровеньках – 1,46% (283 особи із 19 448 осіб) та Луганську – 1,00% (2 193 особи із 217 723 осіб – найвищий абсолютний показник). Менше 1% складали україномовні серед росіян в інших чотирьох містах обласного підпорядкування: у Свердловську – 0,76% (282 особи із 37 083 осіб), Красному Лучі – 0,43% (223 особи із 51 273 осіб), Антрациті – 0,37% (123 особи із 32 486 осіб), і найменше в Краснодоні – 0,26% (87 осіб із 33 447 осіб). Таким же незначним залишався рівень мовної асиміляції росіян у містах та селищах, які підпорядковувалися відповідним міськрадам ⁷¹⁸.

Рівень частки україномовних серед росіян Луганського прикордоння залишався досить незначним – лише 1,23% (7 330 осіб із 593 897 осіб), і був навіть меншим, порівняно із цією часткою серед загальної чисельності росі-

ян області – 1,67% (16 531 особа із 991 825 осіб), як і серед міських росіян – 1,36% (12 276 осіб із 900 199 осіб). Однак, серед сільських росіян рівень частки україномовних залишався дещо вищим – 4,64% (4 255 осіб із 91 626 осіб). Варто підкреслити також, що рівень частки україномовних серед росіян у Луганській області залишався втричі нижчим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 1,23% та 3,94% ⁷¹⁹. До того ж, за найнижчим рівнем частки україномовних серед росіян Луганщина займала третє місце серед усіх прикордонних областей України, поступаючись у цьому лише АР Крим та Донецчині.

Отже, у Луганському прикордонні найбільшою за чисельністю серед етнічних меншин залишалися росіяни. Однак, серед усього населення прикордоння області вони опинилися у меншості, хоча домінували за чисельністю у чотирьох із шести міст обласного підпорядкування та у двох із десяти прикордонних районах. Виявилось, що рівень частки росіян був вищим серед усього населення безпосередньо у містах, порівняно з іншими населеними пунктами відповідних міськрад та сільськими районами. Абсолютну більшість серед росіян складали російськомовні. Проте, у мовному середовищі росіян Луганщини, насамперед у північних сільських районах, розгорнулися процеси природної мовної асиміляції. Тому, у п'яти із десяти районів рівень мовної асиміляції (українізації) росіян був вищим, ніж рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців. Найменшим рівень частки україномовних серед росіян був у містах обласного підпорядкування, а також у Станично-Луганському та Краснодонському районах.

Етнічні меншини, крім росіян. Окрім росіян, у Луганському прикордонні розселені дисперсно представники інших етнічних меншин, насамперед в обласному центрі. Сукупна їхня чисельність, як і частка серед усього населення прикордоння області, залишалися досить незначними, особливо у районах. Так, їхня частка серед усього населення складала за районами: у Білокуракинському – 0,82% (196 осіб із 23 918 осіб), Новопокровському – 0,92% (352 особи із 38 299 осіб), Троїцькому – 0,96% (245 осіб із 25 701 особи), Біловодському – 1,00% (275 осіб із 27 584 осіб), Марківському – 1,32% (251 особа із 27 584 осіб), Антрацитівському – 1,46% (549 осіб із 37 541 особи), Станично-Луганському – 2,40% (1 269 осіб із 53 038 осіб), Краснодонському – 2,43% (797 осіб із 32 848 осіб), Міловському – 2,63% (458 осіб із 17 411 осіб), і найбільше у Свердловському – 4,29% (610 осіб із

14 227 осіб)⁷²⁰.

Серед усього населення міст обласного підпорядкування прикордоння Луганщини рівень частки етнічних меншин, окрім росіян був дещо вищим, ніж у прикордонних районах. Зокрема, у Свердловську – 6,04% (4 385 осіб із 72 611 осіб), Красному Лучі – 5,06% (4 487 осіб із 94 756 осіб), Антрациті – 3,50% (2 433 особи із 63 404 осіб), Краснодоні – 3,26% (1 628 осіб із 49 921 особи), Луганську – 3,15% (14 000 осіб із 459 294 осіб), і найменше в Ровеньках – 2,69% (1 443 особи із 53 609 осіб)⁷²¹.

Частка етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності населення Луганського прикордоння становила 3,18% (42 705 осіб із 1 343 726 осіб). Виявилось, що рівень цієї частки у прикордонні залишався дещо вищим, ніж серед усього населення Луганської області та її сільського населення, відповідно, 2,99% (75 990 осіб із 2 540 191 особи) та 1,62% (5 783 особи із 356 737 осіб), але фактично не відрізнявся від рівня частки серед міського населення – 3,21% (70 207 осіб із 2 183 454 особи). Варто підкреслити, що рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення Луганщини залишався помітно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 2,99% та 4,90%⁷²².

Отже, серед усього населення Луганського прикордоння рівень частки сукупної чисельності етнічних меншин, окрім росіян залишався досить незначним. До того ж, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних меншин у Луганщині залишався найнижчим серед усіх прикордонних областей України. Незначна чисельність окремих етнічних меншин, окрім росіян та їхній дисперсний тип розселення свідчить про безпідставність міфу про «багатоетнічність» населення Луганської області та її прикордоння.

Найбільше представників етнічних меншин, окрім росіян розселені в обласному центрі, зокрема, *білоруси, вірмени та євреї*. Чисельність кожної із цих меншин досить незначна. Так, у Луганську мешкають білоруси, їхня чисельність становила 2 957 осіб, що складало 0,64% загальної чисельності населення міста (459 294 осіб). Ще менше вірмен та євреїв, відповідно, 1 941 особа (0,42%) та 1 699 осіб (0,37%)⁷²³.

Абсолютна більшість серед цих трьох етнічних меншин Луганська асимільовані (зросійщені) за мовою. Так, частка російськомовних серед євреїв становила 95,83% (1 623 особи із 1 699 осіб), серед білорусів – 89,55%

(2 642 особи із 2 957 осіб) та серед вірменів – 59,81% (1 161 особа із 1 941 особа). Однак, частка україномовних серед цих трьох меншин, як і їхня чисельність, залишалися досить незначними і складали: серед євреїв – 3,24% (55 осіб), серед білорусів – 2,47% (79 осіб), і найменше серед вірменів – лише 0,46% (9 осіб). Варто зазначити також, що більшість серед білорусів складали мігранти радянських часів, а серед вірменів – мігранти останніх трьох десятиліть. Однак, рівень мовної асиміляції (українізації) євреїв та білорусів у Луганську виявився навіть вищим, ніж росіян – 1,00%. Власні національні мови визнавали рідними серед вірменів – 39,21% (761 особа), серед білорусів – 8,15% (241 особа), і найменше серед євреїв – лише 1,06% (18 осіб)⁷²⁴. Отже, серед усього населення Луганська досить незначне представництво мали етнічні меншини, крім росіян, до того ж, переважна більшість серед них виявилися асимільованими (зросійщеними) за мовою.

Україномовне населення. Внаслідок розгортання асиміляційних процесів у мовному середовищі українців Луганського прикордоння, рівень їхньої частки серед усього населення залишався істотно вищим, ніж україномовного населення. Особливо великі розбіжності між етнічним та мовним складом населення спостерігалися у містах обласного підпорядкування Луганської області. Серед усього населення кожного із шести міст обласного підпорядкування україномовне населення складало меншість, хоча рівень частки українців був значно вищим. Так, серед загальної чисельності населення міста Ровеньки рівень частки україномовного населення становив лише 19,66% (10 540 осіб із 52 609 осіб), а рівень частки українців був утричі вищим – 61,03% (32 718 осіб). У інших прикордонних містах області частка україномовного населення залишалася ще нижчою. Зокрема, серед усього населення Луганська її рівень становив 13,72% (63 025 осіб із 459 294 осіб), а рівень частки українців – 49,55% (227 571 особа), Свердловська, відповідно, 11,66% (8 455 осіб із 72 611 осіб) та 42,89% (31 143 особи), Антрациту – 11,08% (7 024 особи із 63 404 осіб) та 44,93% (28 485 осіб), Красному Луча – 10,43% (9 885 осіб із 49 921 особи) та Краснодона – 8,46% (4 223 особи із 49 921 особи) та 29,74% (14 846 осіб)⁷²⁵.

При цьому, рівень частки україномовного населення залишався дещо вищим серед населення міст і селищ, підпорядкованим міськрадам, порівняно із відповідними містами. Так, безпосередньо у Ровеньках частка україномовного населення становила 21,24% (10 540 осіб із 53 009 осіб), а в ін-

ших населених пунктах Ровеньківської міськради – 23,47% (8 907 осіб із 37 949 осіб), Красному Лучі – 14,65% (9 885 осіб із 94 756 осіб), а в Краснолуцькій міськраді – 22,59% (11 393 особи із 50 443 осіб), Луганську – 14,33% (63 025 осіб із 459 294 осіб), а в Луганській міськраді 21,34% (8 528 осіб із 39 958 осіб), Свердловську – 14,22% (8 455 осіб із 72 611 осіб), а в Свердловській міськраді – 19,20% (7 198 осіб із 37 496 осіб), Антрациті – 13,93% (7 024 особи із 63 404 осіб), а в Антрацитівській міськраді – 20,63% (5 572 особи із 27 012 осіб). Лише у місті Краснодоні таких значних відмінностей, порівняно з іншими населеними пунктами Краснодонської міськради, не спостерігалось – 8,46% (4 223 особи із 49 981 особи) та 8,21% (5 567 осіб із 67 809 осіб)⁷²⁶.

У прикордонних сільських районах Луганщини мовне середовище населення істотно відрізнялося від міського. Так, серед загальної чисельності населення двох північних районах рівень частки україномовного населення навіть перевищував рівень частки українців, унаслідок мовної асиміляції дисперсно розселених росіян. Зокрема, у Марківському районі частка україномовного населення становила 93,78% (17 806 осіб із 18 987 осіб), а українців – 93,02% (17 661 особа), Білокуракинському, відповідно, 91,39% (21 858 осіб із 23 918 осіб) та 90,70% (21 694 особи). Серед загальної чисельності населення Новопсковського району рівень частки україномовного населення фактично не поступався рівню частки українців, відповідно, 92,20% (35 311 осіб із 38 299 осіб) та 92,22% (35 320 осіб)⁷²⁷.

В інших семи прикордонних районах області в результаті розповсюдження у мовному середовищі українців асиміляційних процесів, рівень частки україномовного населення залишався нижчим, ніж українців. Зокрема, україномовне населення, як і українці, домінувало за чисельністю у районах: у Біловодському – 84,20% (23 226 осіб із 27 584 осіб) та 87,78% (24 213 осіб), Міловському – 73,84% (12 857 осіб із 17 411 осіб) та 77,73% (13 533 особи), Троїцькому – 62,76% (15 129 осіб із 25 701 особи) та 67,96% (17 467 осіб) та Свердловському – 56,01% (7 968 осіб із 14 227 осіб) та 69,86% (9 939 осіб)⁷²⁸.

Лише серед загальної чисельності трьох прикордонних районів Луганщини, україномовне населення опинилося в меншості: в Антрацитівському – 46,51% (17 419 осіб із 37 451 особи), Краснодонському – 27,26% (8 953 особи із 32 848 осіб), і найменше у Станично-Луганському – 14,17% (7 518

осіб із 53 038 осіб). При цьому, якщо в двох останніх районах українці складали меншість серед усього населення, відповідно, 45,89% (15 075 осіб), 36,51% (19 366 осіб), то в Антрацитівському районі вони становили абсолютну більшість – 62,82% (23 526 осіб) ⁷²⁹.

Отже, серед усього населення семи із десяти прикордонних районів Луганщини україномовне населення становило більшість, на відміну від шести міст обласного підпорядкування, де україномовне населення опинилося в меншості. Варто зазначити також, що загальна чисельність населення кожного із прикордонних районів поступалася чисельності кожного із міст обласного підпорядкування. Тому, серед загальної чисельності населення Луганського прикордоння україномовне населення було в меншості, попри те, що українці складали більшість, відповідно, 23,77% (319 362 особи із 1 343 726 осіб) та 52,62% (707 124 особи) ⁷³⁰.

Спостерігалася і така закономірність: найнижчим рівень частки україномовного населення серед загальної чисельності населення виявився безпосередньо в містах обласного підпорядкування Луганщини, дещо вищим – серед населення міст та селищ, які підпорядковувалися відповідним міськрадам, і найвищим – серед усього населення сільських районів області.

До того ж, рівень частки україномовного населення серед усього населення прикордоння виявився навіть меншим, ніж серед загальної чисельності населення Луганської області, відповідно, 23,77% (319 362 особи із 1 343 726 осіб) та 30,01% (762 402 особи із 2 540 191 особи). Рівень частки україномовного населення серед усього населення Луганського прикордоння навіть дещо поступався рівню частки україномовного населення серед міського, а особливо серед сільського населення області, відповідно, 24,50% (534 907 осіб із 2 183 454 осіб) та 63,77% (227 495 осіб із 356 737 осіб). Варто підкреслити, що рівень частки україномовного населення серед усього населення Луганської області залишався більше, ніж удвічі нижчим, порівняно із рівнем частки україномовного населення серед загальної чисельності населення України, відповідно, 30,01% та 67,53% ⁷³¹. Тобто, якщо у цілому в Україні україномовне населення складало абсолютну більшість, то у Луганській області – меншість.

У результаті незначного розвитку мовної українізації етнічних меншин, насамперед росіян, україномовне населення прикордоння Луганської області складалося переважно лише із україномовних українців – 97,26%

(310 622 особи із 319 362 осіб). Частка російськомовних росіян становила лише 2,30% (7 330 осіб), ще нижчим залишався рівень частки україномовних етнічних меншин, окрім росіян – 0,44% (1 410 осіб) ⁷³².

Подібною була також і структура україномовного населення Луганської області в цілому, а також її міського та сільського населення. Так, частка українців серед загальної чисельності україномовного населення Луганщини складала 97,40% (742 607 осіб із 762 404 осіб), серед міського україномовного населення – 97,26% (520 236 осіб із 534 907 осіб), серед сільського україномовного населення – 97,75% (222 371 особа із 227 371 особа). Частка україномовних росіян залишалася незначною, відповідно, 2,18% (16 631 особа), 2,29% (12 276 осіб) та 1,87% (4 255 осіб). Зовсім мізерною була частка україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,42% (3 164 особи), 0,45% (2 395 осіб) та 0,38% (869 осіб). Серед україномовного населення міста Луганська частка україномовних українців досягала 96,04% (68 717 осіб із 71 553 осіб), а частка україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян становила, відповідно, 3,43% (2 457 осіб) та 0,53% (379 осіб) ⁷³³.

Отже, україномовне населення Луганського прикордоння складалося переважно лише із україномовних українців на тлі незначного рівня частки україномовних росіян, а особливо україномовних етнічних меншин, окрім росіян. Це було спричинено тим, що процеси мовної асиміляції (українізації) етнічних меншин, особливо у містах не були розповсюдженими.

Таким чином, серед загальної чисельності населення Луганського прикордоння україномовне населення опинилося в меншості, хоча українці складали абсолютну більшість. Таке становище стало результатом активної мовної асиміляції (зросійщення) українців та представників етнічних меншин, окрім росіян, насамперед в урбаністичному середовищі. Тому серед усього населення всіх шести прикордонних міст обласного підпорядкування Луганщини україномовне населення складало меншість, а в семи із десяти прикордонних районів домінування за чисельністю залишалося за україномовним населенням. Внаслідок незначного розвитку асиміляційних процесів (українізації) у середовищі етнічних меншин, україномовне населення Луганського прикордоння складалося в переважній більшості лише із україномовних українців на тлі незначного рівня частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян. До того ж, за найнижчим

рівнем частки україномовного населення серед усього населення Луганщини поступалася лише АР Крим та Донеччині.

Російськомовне населення. Навпаки, рівень частки росіян серед усього населення залишався істотно нижчим, ніж російськомовного населення. Ці розбіжності були спричинені тим, що росіяни фактично не зазнавали мовної асиміляції (українізації) на тлі широкого розповсюдження процесів мовної асиміляції (зросійщення) українців, особливо у містах. Тому, серед усього населення в усіх шести містах обласного підпорядкування Луганщини російськомовне населення становило більшість, а його рівень був значно вищим, ніж рівень частки росіян. Так, серед загальної чисельності населення міста Краснодона рівень частки російськомовного населення складав – 90,75% (45 304 особи із 49 921 особи), а рівень частки росіян – істотно менший, 67,00% (33 447 осіб), Красного Луча, відповідно, 87,82% (83 211 осіб із 94 756 осіб) та 54,11% (51 273 особи), Антрацита – 87,26% (55 324 особи із 63 404 осіб) та 51,57% (51 273 особи), Луганська – 85,33% (391 938 осіб із 459 294 осіб) та 49,55% (217 571 особа) та Свердловська – 85,28% (61 925 осіб із 72 611 осіб) та 51,07% (37 083 особи). Серед усього населення міста Ровеньки російськомовне населення становило більшість – 79,79% (42 774 особи із 53 609 осіб), а росіяни – меншість, 36,28% (19 448 осіб)⁷³⁴.

При цьому, рівень частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення у містах обласного підпорядкування був навіть дещо вищим, ніж серед усього населення інших населених пунктів відповідних міських рад, за винятком Краснодонської міськради. Так, серед загальної чисельності населення міста Луганська частка російськомовного населення становила 85,33% (391 938 осіб із 459 204 осіб), а серед усього населення інших населених пунктів Луганської міськради – 77,82% (16 923 особи із 39 958 осіб), Свердловська – 85,28% (61 925 осіб із 72 611 осіб), а Свердловської міськради без Свердловська – 80,14% (30 049 осіб із 37 496 осіб), Красного Луча – 87,82% (83 211 осіб із 94 756 осіб), а Краснолуцької міськради без Красного Луча – 75,66% (38 163 особи із 50 443 осіб), Антрацита – 87,26% (55 324 особи із 63 404 осіб), а Антрацитівської міськради без Антрацита – 75,36% (20 356 осіб із 27 012 осіб), Ровеньків – 79,79% (42 774 особи із 53 609 осіб), а Ровеньківської міськради без міста Ровеньки – 76,20% (28 918 осіб із 37 949 осіб). Частка російськомовного населення серед загальної чисельності населення Краснодона виявилися дещо нижчою, порівняно з Крас-

нодонською міськрадою без Краснодона, відповідно, 90,75% (45 304 особи із 49 921 особи) та 91,37% (31 096 осіб із 39 958 осіб)⁷³⁵.

Рівень частки російськомовного населення істотно відрізнявся за окремими прикордонними районами Луганської області. Проте, у дев'яти із десяти районів прикордоння рівень частки російськомовного населення, як і його чисельність перевищували рівень частки та чисельність росіян. Лише в одному північному Білокуракинському районі співвідношення було протилежним: частка російськомовного населення виявилася дещо нижчою, ніж частка росіян, відповідно, 8,37% (2 003 особи із 23 918 осіб) та 8,48% (2 028 осіб). Досить незначним залишався рівень частки російськомовного населення, як і рівень частки росіян серед усього населення, ще у двох північних районах області: у Марківському – 5,80% (1 102 особи із 18 987 осіб) та 5,66% (1 075 осіб) та Новопсковському – 7,52% (2 881 особа із 38 299 осіб) та 6,86% (2 627 осіб)⁷³⁶.

Дещо вищим був рівень частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення ще в чотирьох районах Луганщини, однак частка росіян залишалася помітно нижчою. Так, частка російськомовного населення серед усього населення Біловодського району становила 15,56% (4 293 особи із 27 584 особи), а частка росіян – 11,22% (3 096 осіб), Міловського, відповідно, 24,12% (4 199 осіб із 17 411 осіб) та 19,64% (3 420 осіб), Троїцького – 36,88% (9 480 осіб із 25 701 особи) та 31,08% (7 989 осіб), Свердловського – 41,29% (5 874 осіб із 14 227 осіб) та 25,85% (3 678 осіб)⁷³⁷.

Лише серед загальної чисельності населення у трьох прикордонних районах Луганської області російськомовне населення домінувало за чисельністю: у Станично-Луганському – 85,06% (45 113 осіб із 53 038 осіб), Краснодонському – 72,32% (23 756 осіб із 32 848 осіб) та Антрацитівському – 53,10% (19 887 осіб із 37 451 особи). Однак, лише у двох районах: у Краснодонському та Станично-Луганському росіяни складали більшість серед усього населення, відповідно, 51,68% (16 976 осіб) та 61,09% (32 403 особи), а в Антрацитівському районі залишалися в меншості – 35,72% (13 376 осіб)⁷³⁸. Виявилася і така тенденція: рівень частки російськомовного населення залишався вищим серед загальної чисельності населення міст обласного підпорядкування, дещо нижчим його рівень спостерігався серед населення міст та селищ, які підпорядковувалися відповідним міськрадам, і найменшим – у сільських районах.

За рахунок мовної асиміляції (зросійщення) українців, насамперед у містах обласного підпорядкування, серед загальної чисельності населення Луганського прикордоння російськомовне населення становило абсолютну більшість – 75,13% (1 009 605 осіб із 1 343 726 осіб), хоча росіяни залишалися в меншості – 44,20% (593 897 осіб). Варто підкреслити також, що російськомовні росіяни складали серед загальної чисельності російськомовного населення прикордоння області лише 58,01% (585 628 осіб із 1 009 605 осіб), доволі значною була і частка російськомовних українців – 39,19% (395 630 осіб) ⁷³⁹.

Рівень частки російськомовного населення серед усього населення прикордоння виявився навіть вищим, порівняно із рівнем цієї частки серед загальної чисельності населення Луганської області – 68,84% (1 748 589 осіб із 2 540 191 особи), а особливо її міського населення – 74,26% (900 199 осіб із 2 183 454 осіб). Натомість, серед сільського населення області цей рівень залишався істотно нижчим і складав 35,67% (91 626 осіб із 356 737 осіб). Варто підкреслити, що рівень частки російськомовного населення серед усього населення Луганської області залишався більше, ніж удвічі вищим, порівняно із часткою російськомовного населення серед загальної чисельності населення України, відповідно, 68,84% та 29,59% ⁷⁴⁰. Тобто, якщо серед усього населення України російськомовне населення було у меншості, то серед загальної чисельності населення Луганщини воно становило абсолютну більшість.

Серед російськомовного населення Луганського прикордоння частка російськомовних росіян не досягала і двох третин – 58,00% (585 628 осіб із 1 009 605 осіб). Доволі значною, внаслідок масової мовної асиміляції (зросійщення), залишалася також і частка російськомовних українців – 39,19% (395 630 осіб). Проте, рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян був досить незначним – лише 2,81% (28 347 осіб). Серед загальної чисельності російськомовного населення Луганської області частка російськомовних росіян виявилася нижчою, ніж у прикордонні, і складала 55,68% (973 590 осіб із 1 748 589 осіб). І, навпаки, рівень частки російськомовних українців був дещо вищим – 41,60% (727 403 осіб). Рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян залишався фактично таким же – 2,72% (47 586 осіб) ⁷⁴¹.

Більш істотні відмінності спостерігалися у структурі міського та сіль-

ського російськомовного населення. Так, рівень частки російськомовних росіян серед міського російськомовного населення був значно нижчим, порівняно із рівнем цієї частки серед сільського російськомовного населення, відповідно, 54,66% (886 229 осіб із 1 621 343 осіб) та 68,65% (87 361 особа із 127 246 осіб). Навпаки, внаслідок більш високого рівня мовної асиміляції (зросійщення) українців в урбаністичному середовищі, рівень частки російськомовних українців серед міського російськомовного населення був значно вищим, ніж серед сільського російськомовного населення, відповідно, 42,59% (690 465 осіб) та 29,03% (36 938 осіб). Рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян серед міського та сільського російськомовного населення істотних відмінностей не мав і складав, відповідно, 2,75% (44 649 осіб) та 2,32% (2 947 осіб). Подібною до структури міського російськомовного населення Луганщини була і структура російськомовного населення обласного центру. Так, частка російськомовних росіян становила 54,86% (232 060 осіб із 423 034 особи), російськомовних українців – 42,68% (180 566 осіб) та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – 2,46% (10 408 осіб)⁷⁴².

Отже, російськомовне населення Луганського прикордоння складалося не лише із російськомовних росіян, але й в значній мірі із російськомовних українців. Таке становище стало результатом масової мовної асиміляції (зросійщення) українців, насамперед в урбаністичному середовищі. На відміну від російськомовного населення, україномовне населення прикордоння Луганської області складалося майже винятково із україномовних українців, а частка україномовних росіян залишалася досить незначною. До того ж, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед російськомовного населення виявився вищим, ніж серед україномовного населення Луганського прикордоння.

Таким чином, серед загальної чисельності населення Луганського прикордоння, за рахунок міст обласного підпорядкування російськомовне населення становило більшість. Однак, безпосередньо у семи із десяти районів серед усього населення російськомовне населення залишалося у меншості. У прикордонні Луганської області російськомовне населення за чисельністю переважало росіян, за винятком Білокуракинського району, де це співвідношення було протилежним. Серед російськомовного населення прикордоння доволі значною була частка зросійщених за мовою українців, хоча чисельна перевага

залишалася за російськомовними росіянами. Незначним був рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян серед російськомовного населення прикордоння Луганщини. До того ж, за рівнем частки російськомовного населення серед усього населення Луганщина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей України, після АР Крим та Донецчини.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Луганської області. Переважна більшість усього населення Луганської області зосереджувалася у прикордонні – 52,90% (1 343 726 осіб із 2 540 191 особи), у значній мірі за рахунок Луганська (499 252 особи). У прикордонні Луганщини, за рахунок обласного центру, зосереджено більшість росіян 59,88% (593 897 осіб із 991 825 осіб). Для порівняння, рівень частки українців залишався істотно нижчим – 48,03% (707 124 особи із 1 472 376 осіб). Доволі високий рівень зосередження у прикордонні був притаманним для етнічних меншин, окрім росіян – 56,20% (42 705 осіб із 75 990 осіб)⁷⁴³.

До того ж, у прикордонні Луганщини рівень частки україномовних українців був істотно меншим, ніж російськомовних українців, відповідно, 41,83% (310 622 осіб із 742 607 осіб) та 54,39% (395 630 осіб із 727 403 осіб). Це було спричинено тим, що процеси мовної асиміляції (зросійщення) серед українців розгорнулися насамперед в урбаністичному середовищі області, насамперед у Луганську, який розташований безпосередньо у прикордонні. За ступенем зосередження у прикордонні російськомовні росіяни переважали україномовних росіян, відповідно, 60,15% (585 628 осіб із 973 590 осіб) та 44,34% (7 330 осіб із 16 531 особа). Тобто, переважна більшість російськомовних росіян Луганщини зосереджувалася у прикордонні, на відміну від україномовних росіян. За ступенем зосередження у прикордонні, за рахунок міст обласного підпорядкування, російськомовне населення переважало україномовне, відповідно, 57,74% (1 009 605 осіб із 1 748 589 осіб) та 41,89% (319 362 особи із 762 402 осіб). При цьому, частка всього населення, що мешкало у прикордонні становила 52,90% загальної чисельності населення Луганщини⁷⁴⁴.

Луганська область посідала п'яте місце серед усіх прикордонних областей України, після Одеської, Чернівецької, Закарпатської та Харківської, де рівень зосередження населення безпосередньо у прикордонні був максимальним, насамперед за рахунок розташування у прикордонні обласного центру. За рахунок Луганська більше половини всього населення області

зосереджено у прикордонні. За рівнем зосередження безпосередньо у прикордонні Луганщини українці, україномовні українці та україномовне населення поступалися росіянам, російськомовним українцям, етнічним меншинам, окрім росіян та російськомовному населенню.

Частка населення прикордоння Луганської області серед усього населення прикордоння України. Серед загальної чисельності населення прикордоння України доволі значною була частка всього населення, яке зосереджувалося в Луганському прикордонні. За чисельністю прикордоння Луганщини посідало третє місце серед усіх прикордонних областей України після Одеської та Харківської і його частка досягала 13,37% (1 343 726 осіб із 10 051 029 осіб)⁷⁴⁵.

Рівень зосередження населення у прикордонні області відрізнявся за етнічними ознаками. Прикордоння Луганщини посідало перше місце серед усіх прикордонних областей України за рівнем зосередження росіян – 27,41% (593 897 осіб із 2 166 725 осіб). За цим рівнем серед українців Луганське прикордоння посідало третє місце серед усіх прикордонних областей України – 10,19% (707 124 особи із 6 940 373 осіб). Тобто, у прикордонні Луганської мешкав кожен четвертий росіянин та лише кожен десятий українець, які зосереджувалися в прикордонні України. Значно нижчим був рівень зосередження у прикордонні області етнічних меншин, окрім росіян – 4,52% (42 705 осіб із 943 931 особи)⁷⁴⁶.

Істотні відмінності спостерігалися також і в рівні зосередження у Луганському прикордонні населення за мовними ознаками. Так, україномовні українці значно поступалися російськомовним українцям, відповідно, 5,80% (310 622 особи із 5 354 918 осіб) та 25,09% (395 630 осіб із 1 576 770 осіб)⁷⁴⁷. Тобто, у прикордонні області мешкав лише кожен 17-й україномовний українець та кожен четвертий російськомовний українець прикордоння України. Прикордоння Луганщини посідало сьоме місце серед усіх прикордонних областей України за рівнем зосередження україномовних українців та третє місце після Харківської та Одеської за рівнем зосередження російськомовних українців.

За рівнем зосередження у Луганському прикордоння російськомовні росіяни більше, ніж удвічі перевищували україномовних росіян, відповідно, 27,83% (585 628 осіб із 2 103 861 особи) та 12,37% (7 330 осіб із 59 233 осіб)⁷⁴⁸. Луганське прикордоння посідало перше місце серед усіх прикордонних

областей України за рівнем зосередження російськомовних росіян та четверте місце після Харківської, Одеської та Сумської за рівнем зосередження україномовних росіян.

Істотно відрізнявся також і рівень зосередження у Луганському прикордонні україномовного та російськомовного населення. Так, україномовне населення за цим рівнем досить істотно поступалося російськомовному населенню, відповідно, 5,84% (319 362 особи із 5 473 228 осіб) та 25,93% (1 009 605 осіб із 3 893 622 осіб)⁷⁴⁹. Луганське прикордоння посідало лише восьме місце серед усіх прикордонних областей України за рівнем зосередження україномовного населення. Для порівняння, за рівнем зосередження російськомовного населення прикордоння Луганщини поступалося лише прикордонню Харківщини.

Отже, серед усього населення прикордоння України доволі значним був рівень частки населення Луганського прикордоння. Прикордоння області відзначалося значно вищим ступенем зосередження росіян та російськомовного населення, порівняно з українцями та україномовним населенням. Тобто, прикордоння Луганської області слугувало одним із головних осередків територіального розміщення у прикордонні України для росіян, російськомовних українців та російськомовного населення.

Частка населення Луганської області серед усього населення України. Значно відрізнявся також і рівень частки прикордонної Луганської області серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. Так, частка області серед усього населення України становила 5,27% (2 549 191 особа із 48 240 902 осіб). Частка Луганщини, як і частка Харківщини, серед українців виявилася нижчою, порівняно з етнічними меншинами, за рахунок, насамперед росіян. Зокрема, частка Луганської області серед загальної чисельності українців в Україні складала 3,92% (1 472 376 осіб із 37 541 693 осіб), серед сукупної чисельності етнічних меншин – 9,98% (1 067 815 осіб із 10 699 209 осіб), серед росіян – найбільше, 11,90% (991 825 осіб із 8 334 141 особи), а найменше серед етнічних меншин, окрім росіян – 3,21% (75 990 осіб із 2 365 068 осіб)⁷⁵⁰. Тобто, за рівнем зосередження у цій області, українці істотно поступалися росіянам.

Окрім цього, частка Луганщини серед загальної чисельності україномовного населення України залишалася істотно нижчою, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 2,34% (762 402 особи із 32 577 468 осіб)

та 12,25% (1 748 589 осіб із 14 273 670 осіб)⁷⁵¹. Отже, прикордонна Луганщина залишалася одним із найбільших осередків територіального розміщення росіян та російськомовного населення в Україні. Ця східна область за чисельністю як росіян, так і російськомовного населення посідала третє місце серед усіх прикордонних областей, після Донецчини та Криму.

Рівень урбанізації населення Луганської області. Абсолютна більшість населення Луганщини зосереджена у містах, до того ж, рівень урбанізації населення області залишався істотно вищим, ніж рівень урбанізації всього населення України, відповідно, 85,96% (2 183 454 особи із 2 540 191 особи) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб)⁷⁵². За рівнем частки міського населення серед усього населення Луганщина посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України, після Донецької.

У Луганській області спостерігалися значні відмінності у рівні урбанізації населення за етнічними ознаками. Так, рівень урбанізації українців виявився нижчим, ніж етнічних меншин, відповідно, 82,39% (1 213 048 осіб із 1 472 376 осіб) та 90,88% (970 406 осіб із 1 067 815 осіб). За рівнем урбанізації як українців, так і етнічних меншин, Луганщина посідала друге місце серед усіх областей України, після Донецчини. Проте, у Луганщині, як і Харківщині та Сумщині, на відміну від усіх інших прикордонних областей України, рівень урбанізації росіян був дещо нижчим, порівняно з етнічними меншинами, крім росіян, відповідно, 90,76% (534 907 осіб із 762 402 осіб) та 92,39% (70 207 осіб із 75 990 осіб)⁷⁵³. У Луганщині спостерігався найвищий серед усіх областей України рівень урбанізації етнічних меншин, окрім росіян. За цим рівнем Луганська область посідала друге місце, після Донецької.

Більш істотні відмінності за рівнем урбанізації населення зберігалися у Луганській області за мовними ознаками. Зокрема, рівень урбанізації україномовного населення залишався нижчим, ніж російськомовного населення, відповідно, 70,16% (534 907 осіб із 762 402 осіб) та 92,72% (900 199 осіб із 991 825 осіб)⁷⁵⁴. Тобто, хоча переважна більшість україномовного населення Луганщини мешкали у містах, однак майже все російськомовне населення зосереджувалися в урбаністичному середовищі області. За рівнем урбанізації україномовного населення Луганщина посідала друге місце серед усіх прикордонних областей, після Донецчини, а за рівнем урбанізації російськомовного населення – третє, після Львівщини та Донецчини. До того ж, рівень урбанізації україномовного населення в області залишався меншим, ніж українців, і,

навпаки, за цим рівнем російськомовне населення перевищувало росіян.

Значно відрізнявся також і рівень урбанізації україномовних та російськомовних українців у Луганській області. Так, за цим рівнем україномовні українці значно поступалися російськомовним українцям відповідно, 70,06% (520 236 осіб із 742 607 осіб) та 94,92% (690 465 осіб із 727 403 осіб). За рівнем урбанізації україномовних українців Луганщина посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України, після Донецчини, а за цим рівнем серед російськомовних українців – лише п'яте, після Львівщини, Чернівецьчини, Харківщини та Донецчини. Рівень урбанізації україномовних росіян також залишався істотно нижчим, ніж російськомовних росіян, відповідно, 74,26% (12 276 осіб із 16 531 особи) та 91,03% (886 229 осіб із 973 590 осіб)⁷⁵⁵.

Отже, абсолютна більшість населення Луганщини зосереджувалася у містах, при цьому рівень урбанізації населення області залишався вищим, ніж всього населення України. Хоча більшість українців, україномовних українців, україномовних росіян та україномовного населення розселені у містах області, однак рівень їхньої урбанізації залишався нижчим, порівняно із росіянами, російськомовними українцями, етнічними меншинами, крім росіян, російськомовними росіянами та російськомовним населенням. Найвищий рівень урбанізації у Луганській області належав російськомовним українцям, а найнижчий – україномовним українцям.

Частка сільського населення серед усього населення Луганської області. Серед загальної чисельності населення Луганщини рівень частки сільського населення був більше, ніж удвічі нижчим, порівняно з цією часткою серед усього населення прикордонних областей України відповідно, 14,04% (356 737 осіб із 2 540 191 особи) та 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 осіб). Однак, як і у цілому у прикордонні України, у цій області сільське населення залишалося у меншості. При цьому, рівень частки сільського населення Луганщині був одним із найнижчих серед усіх областей, після Донецької. Значні відмінності у рівні частки сільського населення у Луганській області спостерігалися за етнічними ознаками. Зокрема, цей рівень серед українців був майже вдвічі вищим, ніж серед етнічних меншин, відповідно, 17,61% (707 124 особи із 1 213 048 осіб) та 9,12% (97 409 осіб із 1 067 815 осіб)⁷⁵⁶. За найнижчим рівнем частки сільського населення серед українців Луганщина посідала друге місце серед усіх прикордонних областей, після Донецчини та третє місце за мінімальним рівнем цієї частки серед етнічних

меншин, після Львівщини та Донеччини.

Виявилося також, що рівень частки сільського населення серед росіян у Луганщині перевищував цей рівень серед етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 9,24% (91 626 осіб із 991 825 осіб) та 7,61% (5 783 особи із 75 990 осіб)⁷⁵⁷. Луганщина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей, після Львівщини та Донеччини, за мінімальним рівнем частки сільського населення серед росіян. До того ж, у Луганщині спостерігався найнижчий рівень сільського населення серед етнічних меншин, окрім росіян.

Значні відмінності у рівні частки сільського населення серед населення Луганської області зберігалися за мовними ознаками. Зокрема, рівень частки сільського населення серед україномовного населення був учетверо вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 29,84% (227 495 осіб із 762 402 осіб) та 7,28% (127 246 осіб із 1 748 589 осіб)⁷⁵⁸. Тобто, мешканцями сільської місцевості залишалися менше третини україномовного населення та майже все російськомовне населення області зосереджувалося у містах. За найнижчим рівнем частки сільського населення серед україномовного населення Луганщина посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України, після Донеччини та третє місце за цим мінімальним рівнем серед російськомовного населення, після Львівщини та Донеччини. До того ж, рівень частки сільського населення серед україномовного населення був вищим, ніж серед українців. І, навпаки, цей рівень серед російськомовного населення залишався нижчим, ніж серед росіян.

Найбільш істотні відмінності у рівні частки сільського населення спостерігалися між україномовними та російськомовними українцями Луганської області. Так, цей рівень серед україномовних українців залишався вшестеро більшим, порівняно із російськомовними українцями, відповідно, 29,94% (222 371 особа із 742 607 осіб) та 5,08% (36 938 осіб із 727 403 осіб)⁷⁵⁹. Тобто, якщо серед україномовних українців кожен третій мешкав у селах, то серед російськомовних українців – лише кожен двадцятий. За найнижчим рівнем частки сільського населення серед україномовних українців Луганщина посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України, після Донеччини. Проте, Луганщина посідала п'яте місце за найнижчим рівнем частки сільського населення серед російськомовних українців серед усіх областей, після Львівщини, Чернівецьчини, Харківщини та Донеччини.

Рівень частки сільського населення серед україномовних росіян у Лу-

ганській області був майже втричі вищим, ніж серед російськомовних росіян, відповідно, 25,74% (4 255 осіб із 16 531 особи) та 8,97% (87 361 особа із 973 590 осіб)⁷⁶⁰. У сільській місцевості області мешкав кожен четвертий україномовний росіянин та лише кожен десятий російськомовний росіянин.

Отже, рівень частки сільського населення серед усього населення Луганської області виявився значно нижчим, ніж серед усього населення прикордоння України. Як і в Луганщині, так і в цілому у прикордонні України, сільське населення складало меншість серед усього населення. Істотно вищим цей рівень був в області серед українців, україномовних українців, україномовних росіян та україномовного населення, на тлі значно нижчого рівня серед росіян, російськомовних українців, російськомовних росіян, етнічних меншин, окрім росіян та російськомовного населення. Найвищий рівень сільського населення в Луганській області залишався серед україномовних українців, а найнижчий – серед російськомовних українців.

Висновки. Таким чином, серед усього населення Луганського прикордоння абсолютну більшість складали українці. Однак, спостерігався поселенські розбіжності у мовному середовищі українців: у селах зберігалася українська мова, а в містах домінувала російська мова. Росіяни зосереджувалися переважно у містах і фактично не зазнавали мовної асиміляції, бо зберігався інерційний вплив етнічних процесів радянської доби. Представники етнічних меншин, окрім росіян мешкали в прикордонні області дисперсно, і їхня чисельність залишалася досить незначною. Найбільше їхнє зосередження спостерігалося в обласному центрі. Переважна більшість етнічних меншин, окрім росіян виявилися асимільованими (зросійщеними) за мовою.

За рахунок мовної асиміляції (зросійщення) значної частини українців, а також етнічних меншин, окрім росіян в урбаністичному середовищі, не україномовне, а російськомовне населення складало абсолютну більшість серед загальної чисельності населення Луганського прикордоння. Проте, серед усього населення семи із десяти районів україномовне населення становило абсолютну більшість. Україномовне населення складалося майже винятково з україномовних українців. Рівень мовної асиміляції (українізації) росіян та етнічних меншин, окрім росіян залишався досить незначним, тому і їхня частка серед україномовного населення була мінімальною. Хоча переважну більшість серед російськомовного населення складали російськомовні росіяни, спостерігався досить високий рівень частки ро-

сійськомовних українців, а частка російськомовних етнічних меншин, окрім росіян залишалася досить низькою.

За чисельністю російськомовного населення Луганщина посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України, поступаючись у цьому лише Донецьчині, а за чисельністю росіян – третє, після Донецьчини та АР Крим. Проте, чисельність україномовного населення в Луганщині залишалася однією із найменших серед усіх областей прикордоння, за винятком Чернівеччини та АР Крим. За найвищим рівнем частки росіян серед усього населення Луганщина займала друге місце серед усіх областей прикордоння, після АР Крим, за рівнем частки російськомовного населення – третє, після АР Крим та Донецьчини. Навпаки, за найнижчим рівнем частки українців та україномовного населення Луганщина поступалася також АР Крим та Донецьчині. Окрім цього, у Луганщині спостерігався найвищий рівень частки росіян серед загальної чисельності етнічних меншин, порівняно з усіма іншими прикордонними областями, і, навпаки, найнижчий рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед загального числа етнічних меншин. До того ж, Луганщина мала найвищий рівень частки російськомовних як серед українців, так і серед росіян, серед усіх областей прикордоння, за винятком АР Крим та Донецьчини. Натомість, рівень частки україномовних серед українців та росіян Луганщини залишався найнижчим, поступаючись у цьому також АР Крим та Донецьчині.

Луганське прикордоння було одним із головних осередків територіального розміщення всього населення прикордоння України. За рівнем зосередження у прикордонні Луганської області українці, україномовні українці, україномовні росіяни та україномовне населення значно поступалися росіянам, російськомовним українцям, російськомовним росіянам та російськомовному населенню. Луганська область слугувала одним із найбільших ареалів територіального розміщення в Україні росіян, російськомовних українців та російськомовного населення. За рівнем урбанізації всього населення Луганщина поступалася лише Донецьчині, і значно перевищувала цей рівень серед усього населення України. Однак, рівень урбанізації українців, україномовних українців, україномовних росіян та україномовного населення у Луганській області залишався істотно нижчим, порівняно з росіянами, російськомовними українцями, російськомовними росіянами, етнічними меншинами, окрім росіян та російськомовним населенням.

16 ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ

Із 18-ти районів Донецької області п'ять: Шахтарський, Амвросіївський, Старобешівський, Тельманівський та Новоазовський є прикордонними. Окрім того, у прикордонні розташовано три із 28-ми міст обласного підпорядкування: Шахтарськ, Торез та Сніжне. Донеччина межує з трьома районами Ростовської області Російської Федерації (Куйбишевський, Матвієво-Курганський та Некліновський). До складу Шахтарського району входять 42 села та 12 селищ, Амвросіївського – одне місто, три селища міського типу, 43 села та 30 селищ, Старобешівського – одне місто, два селища міського типу, 48 сіл та дев'ять селищ, Тельманівського – три селища міського типу, 53 села та чотири селища, Новоазовського – одне місто, одне селище міського типу, 50 сіл та два селища. До Шахтарської міськради належать чотири селища міського типу, Торезької міськради – два селища міського типу, Сніжнянської міськради – десять селищ міського типу та три селища⁷⁶¹. До цих трьох міськрад прилеглим є Шахтарський район.

У цілому, на території прикордоння Донеччини розташовано шість міст, серед них три міста обласного підпорядкування та три міста районного підпорядкування, а також 25 селищ міського типу, 236 сіл та 60 селищ, усього 327 населених пунктів. Отже, прикордоння області складається із восьми адміністративно-територіальних утворень: трьох міст обласного підпорядкування та п'яти районів.

Українці. Етнічний склад прикордонних районів та міст обласного підпорядкування Донеччини, хоча і мав свої особливості, визначався домінуванням за чисельністю українців. У всіх п'яти прикордонних районах області абсолютну більшість серед усього населення становили українці: у Шахтарському – 74,36% (18 042 особи із 24 762 осіб), Амвросіївському – 71,02% (39 015 осіб із 54 939 осіб), Новоазовському – 67,15% (26 123 особи із 38 902 осіб), Тельманівському – 57,80% (20 442 особи із 35 365 осіб) та Старобешівському – 52,13% (29 170 осіб із 55 952 осіб)⁷⁶².

Серед усього населення трьох міст обласного підпорядкування Донеччини, які розташовувалися у прикордонні, рівень частки українців залишався дещо нижчим, ніж у прикордонних районах області. Так, українці становили абсолютну більшість серед загальної чисельності населення Шахтарська – 57,43% (34 668 осіб із 60 368 осіб) та Тореза – 50,51% (36 743 осо-

би із 72 745 осіб), а відносну більшість у Сніжному – 48,78% (28 574 особи із 58 578 осіб)⁷⁶³.

При цьому, серед усього населення міст та селищ, підпорядкованим цих трьом міськрадам рівень частки українців був навіть вищим, ніж серед загальної чисельності населення відповідних міст. Зокрема, серед усього населення чотирьох селищ міського типу Шахтарської міськради рівень частки українців становив 59,01% (7 283 особи із 12 343 осіб), серед усього населення двох селищ міського типу Торезької міськради – 51,82% (12 064 особи із 23 281 особи). Однак, ще більші відмінності спостерігалися у Сніжному. Так, серед загальної чисельності населення десяти селищ міського типу та трьох селищ Сніжнянської міськради українці становили абсолютну більшість – 57,42% (14 050 осіб із 24 468 осіб), хоча в самому місті Сніжному – лише відносну більшість – 48,78% (28 574 особи із 58 578 осіб)⁷⁶⁴.

У цілому, серед усього населення прикордонних п'яти районів та трьох міст обласного підпорядкування Донецчини рівень частки українців становив 57,71% (266 174 особи із 461 203 осіб), що було навіть дещо більше, ніж серед загальної чисельності населення області – 56,87% (2 744 149 осіб із 4 825 563 осіб). Істотні відмінності спостерігалися також між рівнем частки українців серед міського та сільського населення області, відповідно, 55,04% (2 391 461 особа із 4 345 373 осіб) та 73,45% (352 688 осіб із 480 190 осіб). Варто акцентувати увагу на тому, що рівень частки українців серед усього населення Донецької області залишався істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 56,87% та 77,82%. До того ж, серед усіх прикордонних областей у Донецчині був найнижчий рівень частки українців серед усього населення, за винятком АР Крим та Луганщини⁷⁶⁵.

Україномовні українці. Порушення стабільності мовного середовища українців прикордоння Донецчини, як, до речі, і всього Донбасу, проявляється в низькому рівні частки україномовних серед українців, особливо в містах. Так, у Сніжному лише 29,40% українців визнавали рідною українську мову (8 402 особи із 28 574 осіб), Торезі – 32,87% (12 077 осіб із 36 743 осіб) та Шахтарську – 37,48% (12 992 особи із 34 668 осіб). Серед усього населення селищ міського типу Шахтарської міськради рівень частки україномовних серед українців виявився дещо вищим, ніж у Шахтарську, відповідно, 37,87% (2 758 осіб із 7 283 осіб) та 37,48% (12 992 особи із 34 668

осіб). І, навпаки, серед українців, які мешкали в населених пунктах підпорядкованих Сніжнянській та Торезькій міськрадам, частка україномовних серед українців була меншою, відповідно, 27,57% (3 873 особи із 14 050 осіб) та 21,46% (2 589 осіб із 12 064 осіб), ніж серед українців міст Сніжного та Торезу, відповідно, 29,40% (8 402 особи із 28 574 осіб) та 32,87% (12 077 осіб із 36 743 осіб)⁷⁶⁶.

На відміну від міст обласного підпорядкування, серед українців у прикордонних районах Донецької області, україномовні становили більшість: у Шахтарському – 70,15% (12 657 осіб із 18 042 осіб), Тельманівському – 65,02% (13 292 особи із 20 442 осіб), Амвросіївському – 59,18% (23 088 осіб із 39 015 осіб), Новоазовському – 58,08% (15 172 особи із 26 123 осіб), і лише у Старобешівському – меншість (31,52%, 9 194 особи із 29 170 осіб)⁷⁶⁷.

У цілому, серед українців Донецького прикордоння рівень частки україномовних складав 43,62% (116 094 особи із 266 174 осіб), що було навіть дещо більше, ніж серед загальної чисельності українців області – 41,17% (1 129 650 осіб із 2 744 149 осіб). До того ж, серед сільських українців Донеччини україномовні становили більшість – 78,50% (276 856 осіб із 352 688 осіб), але меншість серед міських українців – 35,66% (852 794 особи із 2 391 461 особи). Між тим, рівень частки україномовних серед українців у Донецькій області був удвічі нижчим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 41,17% та 85,16%⁷⁶⁸. Тобто, якщо у цілому серед українців в Україні абсолютну більшість складали україномовні, то серед українців в цій східній області – меншість. За найменшим рівнем цієї частки Донеччина поступалася лише АР Крим.

Російськомовні українці. Характерною ознакою мовного середовища українців прикордонних районів, а особливо міст обласного підпорядкування Донеччини, стало широке розповсюдження процесів мовної асиміляції (зросійщення). При цьому, рівень частки російськомовних серед українців істотно відрізнявся за окремими районами та містами. Російськомовні серед українців становили більшість у всіх трьох містах прикордоння: у Сніжному – 70,56% (20 162 особа із 28 574 осіб), Торезі – 67,10% (24 653 особи із 36 743 осіб) та Шахтарську – 62,29% (21 609 осіб із 34 668 осіб). Окрім того, у селищах підпорядкованих Сніжнянській, а особливо Торезькій міськраді, рівень мовної асиміляції українців виявився навіть вищим – 71,77% (10 084

особи із 14 050 осіб) та 78,52% (9 473 особи із 12 064 осіб), ніж у відповідних містах. І лише серед українців, які мешкали в селищах підпорядкованих Шахтарській міськраді частка російськомовних фактично була такою ж, як і в Шахтарську – 62,08% (4 521 особа із 7 283 осіб) ⁷⁶⁹.

Серед українців п'яти прикордонних районів Донеччини лише в одному Старобешівському більшість українців виявилися зросійщеними за мовою – 68,35% (19 937 осіб із 29 170 осіб). У інших чотирьох районах російськомовні залишалися у меншості серед українців: у Новоазовському – 41,82% (10 925 осіб із 26 123 осіб), Амвросіївському – 40,41% (15 882 особи із 39 015 осіб), Тельманівському – 34,93% (7 140 осіб із 20 442 осіб), і найменше у Шахтарському – 29,81% (5 379 осіб із 18 042 осіб). Варто зазначити також, що, якщо в сільському Шахтарському районі серед українців російськомовні складали меншість, то в Шахтарську та в селищах підпорядкованих Шахтарській міськраді зросійщених за мовою серед українців виявилася більшість ⁷⁷⁰.

Тобто, рівень мовної асиміляції українців залишався істотно вищим у містах обласного підпорядкування, порівняно із сільськими районами прикордоння Донеччини. За рахунок міст, у цілому серед українців Донецького прикордоння, частка російськомовних становила 56,27% (149 765 осіб із 266 174 осіб), однак це було менше, ніж рівень мовного зросійщення українців у Донецькій області у цілому – 58,75% (1 612 243 особи із 2 744 149 осіб). До того ж, якщо серед міських українців Донеччини більшість були російськомовними – 64,25% (1 536 614 осіб із 2 391 461 особи), то серед сільських українців рівень мовної асиміляції був втричі нижчим – 21,44% (75 629 осіб із 352 688 осіб). Варто підкреслити, що рівень частки російськомовних серед українців у Донецькій області був майже вчетверо вищим, порівняно із рівнем частки зросійщених за мовою серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 58,75% та 14,77% ⁷⁷¹. Тобто, якщо серед українців в області російськомовні становили більшість, то серед загальної чисельності українців в Україні – меншість. До того ж, у Донеччині спостерігався найвищий рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців серед усіх прикордонних областей, за винятком АР Крим.

Отже, серед усього населення Донецького прикордоння українці переважали за чисельністю. Однак, серед українців прикордоння області більшість виявилися асимільованими (зросійщеними) за мовою, насамперед

за рахунок міських українців. Проте, у чотирьох із п'яти прикордонних районах серед українців переважали україномовні. Тобто, рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців прикордоння Донеччини істотно відрізнявся за поселенською мережею.

Етнічні меншини. Росіяни. Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною в Донецькій області є росіяни. Доволі значною була і їхня частка серед усього населення прикордонних районів: у Старобешівському – 31,74% (17 761 особа із 55 952 осіб), Новоазовському – 29,55% (11 494 особи із 38 902 осіб), Амвросіївському – 26,21% (14 401 особа із 54 939 осіб), Шахтарському – 23,34% (5 663 осіб із 24 262 осіб) та Тельманівському – 20,81% (7 359 осіб із 35 365 осіб)⁷⁷². Але, у жодному із прикордонних районів області росіяни не становили абсолютної більшості серед населення.

Серед загальної чисельності населення міст обласного підпорядкування, розташованих у прикордонні Донеччини, рівень частки росіян був дещо вищим, ніж серед усього населення прикордонних районів. Однак, у жодному із цих міст росіяни не становили більшості серед усього населення. Так, їхня частка складала у Сніжному 47,59% (27 879 осіб із 58 578 осіб), Торезі – 45,33% (32 974 особи із 72 745 осіб) та Шахтарську – 38,16% (23 034 особи із 60 368 осіб). Ще нижчим рівень частки росіян виявився серед усього населення селищ, підпорядкованим відповідним міськрадам: Сніжнянській – 39,03% (9 551 особа із 24 468 осіб), Торезькій – 44,59% (10 380 осіб із 23 281 особи) та Шахтарській – 35,47% (4 378 осіб із 12 343 осіб)⁷⁷³.

Серед усього населення Донецького прикордоння рівень частки росіян складав 35,75% (164 874 особи із 461 203 осіб), що було дещо менше, ніж серед загальної чисельності населення області – 38,22% (1 844 399 осіб із 4 825 563 осіб). Росіяни зосереджувалися не в прикордонні, а насамперед у найбільших містах області: Донецьку, Маріуполі, Макіївці, Горлівці, Краматорську, Єнакієвому. Тому, і рівень частки росіян серед міського населення залишався більше, ніж удвічі вищим, ніж серед сільського, відповідно, 40,39% (1 735 241 особа із 4 345 373 осіб) та 18,57% (89 158 осіб із 480 190 осіб). Рівень частки росіян серед усього населення Донецької області перевищував більше, ніж удвічі рівень частки росіян серед загальної чисельності України, відповідно, 39,04% та 17,28%⁷⁷⁴. До того ж, за цим рівнем Донеччина посідала третє місце серед усіх прикордонних областей, після АР Крим та Луганщини. При цьому, у Донеччині спостерігався найви-

щий рівень частки росіян серед загальної чисельності етнічних меншин, порівняно з усіма іншими прикордонними областями України, за винятком Луганщини.

Росіяни в Донецькому прикордонні розселені переважно у містах та в окремих населених пунктах у сільській місцевості, При цьому, варто зазначити, що у сусідніх районах Ростовської області (Східному Приазов'ї) переважно в селах розселені українці. До 1924 року Східне Приазов'я (Таганрозька округа) входило до складу УСРР, а українці на цих теренах складали більшість серед усього населення за переписом 1926 року.

Російськомовні росіяни. Абсолютну більшість серед росіян у прикордонні Донеччини становили російськомовні. Так, у Старобешівському районі рівень частки російськомовних серед росіян становив 98,61% (17 515 осіб із 17 761 особи), Новоазовському – 97,10% (11 161 особа із 11 494 осіб), Шахтарському – 95,64% (27 651 особа із 27 879 осіб), Амвросіївському – 95,21% (13 711 осіб із 14 401 особи) та Тельманівському – 93,50% (6 881 особа із 7 359 осіб)⁷⁷⁵.

Ще вищим залишався рівень частки російськомовних серед росіян у містах обласного підпорядкування прикордоння, де вони фактично не зазнавали мовної асиміляції. Так, серед росіян міста Тореза частка російськомовних складала 99,21% (32 715 осіб із 32 974 осіб), Сніжного – 99,18% (27 651 особа із 27 879 осіб) та Шахтарська – 98,02% (22 579 осіб із 23 034 осіб). Доволі високим цей рівень залишався і серед росіян, які мешкали в селищах підпорядкованих відповідним міськрадам: Торезькій – 99,35% (10 313 осіб із 10 380 осіб), Сніжнянській – 98,80% (9 436 осіб із 9 551 особи) та Шахтарській – 98,68% (4 320 осіб із 4 378 осіб)⁷⁷⁶.

У цілому, серед росіян п'яти прикордонних районів та трьох міст обласного підпорядкування частка російськомовних становила 98,07% (161 698 осіб із 164 874 осіб), що було менше, ніж серед загальної чисельності росіян в Донецькій області – 98,58% (1 818 201 особа із 1 844 399 осіб). До того ж, серед міських росіян Донеччини рівень частки російськомовних досягав 98,82% (1 734 445 осіб із 1 755 241 особа), а серед сільських росіян – дещо менше, 93,94% (83 756 осіб із 89 158 осіб). При цьому, рівень частки російськомовних серед росіян у Донецькій області був вищим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 98,58% та 95,92%⁷⁷⁷. Серед усіх прикордонних областей за максимальним рівнем цієї частки

Донеччина поступалася лише АР Крим.

Україномовні росіяни. На відміну від українців, у мовному середовищі росіян Донецького прикордоння асиміляційні процеси не набули широкого розповсюдження, насамперед у містах. Зокрема, частка україномовних серед росіян, як і їхня чисельність залишалися досить незначними: у Торезі – 0,75% (248 осіб із 32 974 осіб), Сніжному – 0,77% (216 осіб із 27 879 осіб), Шахтарську – 1,79% (412 осіб із 23 034 осіб), а також у Старобешівському районі – 1,30% (231 особа із 17 761 особа). Серед дисперсно розселених росіян у інших прикордонних районах рівень мовної українізації залишався дещо вищим: у Тельманівському – 6,40% (471 особа із 7 359 осіб), Амвросіївському – 4,66% (671 особа із 14 401 осіб), Шахтарському – 4,33% (245 осіб із 5 663 осіб) та Новоазовському – 2,84% (327 осіб із 11 494 осіб) ⁷⁷⁸.

У цілому, серед росіян прикордоння Донецької області частка україномовних залишалася досить незначною і становила лише 1,84% (3 036 осіб із 164 874 осіб). Однак, її рівень був дещо вищим, ніж серед загальної чисельності росіян у Донецькій області – 1,34% (24 785 осіб із 1 844 399 осіб). При цьому, серед міських росіян, частка україномовних складала 1,11% (19 483 особи із 1 755 241 особи), а серед сільських росіян цей рівень був помітно більшим – 5,95% (5 302 особи із 89 158 осіб). Проте, рівень частки україномовних серед росіян Донецькій області був утричі меншим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 1,34% та 3,94% ⁷⁷⁹. До того ж, за найнижчим рівнем цієї частки серед усіх областей прикордоння Донеччина поступалася лише АР Крим.

Отже, серед усього населення Донецького прикордоння найбільшою за чисельністю етнічною меншиною є росіяни. Вони опинилися в меншості серед усього населення всіх п'яти прикордонних районів та у двох із трьох міст обласного підпорядкування прикордоння області. Абсолютну більшість серед росіян прикордоння Донеччини складали російськомовні. На відміну від українців, асиміляційні процеси у мовному середовищі росіян більшого розповсюдження набули в сільській місцевості. У містах Донецького прикордоння росіяни фактично не зазнавали мовної асиміляції (українізації), попри те, що за чисельністю вони поступалися українцям.

Етнічні меншини, крім росіян. Серед усього населення п'яти прикордонних районів Донеччини доволі значною була частка етнічних меншин, окрім росіян, насамперед за рахунок греків, лише у двох районах: Тельма-

нівському та Старобешівському, відповідно, 21,39% (7 564 особи із 35 365 осіб) та 16,13% (9 021 особа із 55 952 осіб). В інших трьох прикордонних районах рівень частки сукупної чисельності етнічних меншин, окрім росіян залишався досить незначним: у Новоазовському – 3,30% (1 285 осіб із 38 902 особи), Амвросіївському – 2,77% (1 523 особи із 54 939 осіб) та Шахтарському – 2,30% (557 осіб із 24 262 особи)⁷⁸⁰.

Доволі незначною була також і частка етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення міст обласного підпорядкування прикордоння Донеччини. Так, серед усього населення Шахтарська рівень цієї частки склав 4,41% (2 666 осіб із 60 368 осіб), Тореза – 4,16% (3 028 осіб із 72 745 осіб) та Сніжного – 3,63% (2 125 осіб із 58 578 осіб)⁷⁸¹.

Серед усього населення Донецького прикордоння частка етнічних меншин, окрім росіян досягала 6,54% (30 155 осіб із 461 203 осіб). Виявилось також, що рівень цієї частки був навіть дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення Донецької області та її міського населення, відповідно, 4,91% (237 015 осіб із 4 825 563 осіб) та 4,57% (198 671 особа із 4 345 373 осіб). Серед сільського населення Донеччини, за рахунок греків, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян був дещо вищим, ніж безпосередньо у прикордонні – 7,98% (38 344 особи із 480 190 осіб). Між тим, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення області був фактично таким же, як серед загальної чисельності населення України, відповідно, 4,91% та 4,90%⁷⁸². До того ж, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних меншин у Донеччині залишався найнижчим серед усіх прикордонних областей України, за винятком Луганщини.

Отже, серед усього населення прикордоння Донецької області рівень частки сукупної чисельності етнічних меншин, окрім росіян залишався доволі незначним, за винятком двох районів. Тому, попри розповсюджені міфологеми про багатоетнічний склад населення Донбасу, аналіз статистичних матеріалів свідчить про відсутність реальних підстав для таких висновків. Сукупна чисельність етнічних меншин, окрім росіян, як і чисельність кожної із них була незначною, до того ж вони мали дисперсний тип розселення.

Греки. Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною після росіян у прикордонні Донеччини є греки. Вони є нащадками переселенців із Криму, які оселилися в Приазов'ї наприкінці XVIII ст. У прикордонні Донеччи-

ни греки розселені у двох районах: у Старобешівському (7 491 особа із 55 952 осіб) та Тельманівському (6 172 особа із 35 365 осіб), де складали, відповідно, 13,38% та 17,45% від загальної чисельності населення. В інших трьох районах та трьох містах обласного підпорядкування прикордоння чисельність греків залишалася досить незначною і вони розселені дисперсно. Зокрема, за районами: у Новоазовському – 1,00% (389 осіб із 38 902 осіб), Амвросіївському – 0,17% (94 особи із 54 939 осіб) та найменше у Шахтарському – лише 0,07% (16 осіб із 24 262 осіб), за містами обласного підпорядкування: у Шахтарську – 0,22% (131 особа із 60 368 осіб), Торезі – 0,17% (125 осіб із 72 745 осіб), Сніжному – 0,17% (99 осіб із 58 578 осіб) ⁷⁸³.

Серед усього населення Донецької області частка греків була досить незначною – 1,61% (77 516 осіб із 4 825 563 особи). Серед загальної чисельності населення України рівень частки греків був ще меншим – лише 0,19% (91 548 осіб із 48 240 902 осіб). Донеччина є головним осередком територіального розміщення греків в Україні. Так, частка області серед загальної чисельності греків в Україні становила 84,67% (77 516 осіб із 91 548 осіб) ⁷⁸⁴.

Мовне середовище грецької етнічної меншини зазнало істотного впливу асиміляційних процесів у формі зросійщення. Так, серед греків Тельманівського та Старобешівського районів частка російськомовних складала, відповідно, 87,02% (5 371 особа із 6 172 осіб) та 94,78% (7 100 осіб із 7 491 особи). Україномовними були лише 214 осіб (3,47%) представників цієї етнічної меншини у Тельманівському та 61 особа (0,81%) у Старобешівському районах. Власну рідну мову (ромейську чи урумську) зберігали лише 583 особи (5,83%) у Тельманівському та 316 осіб (4,22%) у Старобешівському районі ⁷⁸⁵.

Подібною була також і мовна структура греків і в трьох інших прикордонних районах Донеччини. Зокрема, серед греків абсолютну перевагу мали російськомовні: у Амвросіївському районі – 84,04% (79 осіб із 94 осіб), Новоазовському – 80,46% (313 осіб із 389 осіб) та Шахтарському – 75,00% (12 осіб із 16 осіб). Однак, виявилось, що рівень частки україномовних серед греків у цих районах був істотно вищим, ніж тих хто зберігав власну рідну мову, попри незначні абсолютні показники, відповідно за районами: у Шахтарському – 18,75% (3 особи) та 6,25% (1 особа), Новоазовському – 15,43% (60 осіб) та 3,09% (12 осіб) та Амвросіївському – 10,64% (10 осіб) та 5,32% (5 осіб) ⁷⁸⁶.

Ще вищим залишався рівень частки російськомовних серед греків, які мешкали у містах обласного підпорядкування прикордоння: у Шахтарську – 94,66% (124 особи із 131 особи), Торезі – 93,60% (117 осіб із 125 осіб) та Сніжному – 92,93% (92 особи із 99 осіб). Навпаки, рівень частки україномовних та не асимільованих за мовою серед греків був незначним: у Шахтарську – 3,03% (5 осіб) та 1,53% (2 особи), Торезі – 3,20% (4 особи) та 3,20% (4 особи), Сніжному – 3,03% (3 особи) та 4,04% (4 особи)⁷⁸⁷.

Отже, у прикордонні Донеччини переважно дисперсно розселені греки. У їхньому мовному середовищі набули поширення асиміляційні процеси. Більшість серед греків визнавали рідною російську мову, що свідчить про інерційні впливи етномовних процесів радянської доби на етнічні меншини розселені дисперсно, насамперед в урбаністичному середовищі. Серед греків досить незначною залишалася частка тих, хто не був асимільований за мовою, як і україномовних. Донеччина залишалася головним осередком територіального розміщення греків в Україні. Окрім греків, у містах Донецького прикордоння дисперсно розселені білоруси та татари, абсолютна більшість серед них також були зросійщеними за мовою.

Україномовне населення. Завдяки розгортанню асиміляційних процесів у мовному середовищі українців на тлі значно менших наслідків мовної українізації в середовищі етнічних меншин, насамперед росіян, рівень частки україномовного населення серед загальної чисельності населення прикордоння Донеччини залишався істотно нижчим, ніж рівень частки українців. І лише в одному Шахтарському районі україномовне населення домінувало за чисельністю – 53,36% (12 946 осіб із 24 262 осіб), хоча частка українців серед усього населення цього району була значно вищою – 74,36% (18 042 особи). У інших чотирьох прикордонних районах, незважаючи на те, що українці переважали за чисельністю, україномовне населення опинилося в меншості. Зокрема, за районами: у Амвросіївському – 43,46% (23 878 осіб із 54 939 осіб) та 71,02% (39 015 осіб), Новоазовському – 40,22% (15 646 осіб із 38 902 осіб) та 67,15% (26 123 особи), Тельманівському – 39,87% (14 101 особа із 35 365 осіб) та 57,80% (20 442 особи) та Старобешівському – 17,06% (9 543 особи із 55 952 осіб) та 52,13% (29 170 осіб)⁷⁸⁸.

У всіх трьох прикордонних містах обласного підпорядкування Донеччини рівень частки україномовного населення серед загальної чисельності населення залишався істотно меншим, порівняно із рівнем частки українців.

Так, серед усього населення Шахтарська україномовне населення опинилося в меншості – 22,35% (13 494 особи із 60 368 осіб), хоча українці домінували за чисельністю – 57,43% (34 668 осіб). Подібна ситуація склалася і в Торезі, відповідно, 17,03% (12 389 осіб із 72 745 осіб) та 50,51% (36 743 особи). Найменшим рівень частки україномовного населення та українців спостерігався у Сніжному – 14,80% (8 670 осіб із 58 578 осіб) та 48,78% (28 574 особи). Варто зазначити також, що рівень частки україномовного населення серед усього населення селищ, підпорядкованих Шахтарській та Сніжнянській міськрадам виявився дещо вищим, ніж у Шахтарську та Сніжному, відповідно, 23,00% (2 839 осіб із 12 343 осіб) та 16,34% (3 998 осіб із 24 468 осіб). Навпаки, серед усього населення селищ, підпорядкованих Торезькій міськраді, частка україномовного населення була нижчою, ніж серед усього населення міста Тореза – 11,46% (2 669 осіб із 23 281 особи) ⁷⁸⁹.

Серед загальної чисельності населення прикордоння Донеччини частка україномовного населення складала лише 26,06% (120 173 особи із 461 203 осіб), хоча українці становили абсолютну більшість – 57,71% (266 174 особи). Однак, виявилось, що рівень частки україномовного населення, як і українців серед усього населення прикордоння був дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення Донецької області, відповідно, 24,10% (2 744 149 осіб із 4 825 563 осіб) та 56,87% (1 163 085 осіб). Варто підкреслити, що абсолютну більшість серед сільського населення Донеччини складало україномовне населення та українці, відповідно, 59,31% (284 803 особи із 480 190 осіб) та 73,45% (352 688 осіб). Однак, серед міського населення Донеччини україномовне населення опинилося в меншості – лише 20,21% (878 282 особи із 4 345 373 осіб), попри те, що українці домінували за чисельністю – 55,04% (2 391 461 особа). При цьому, рівень частки україномовного населення серед усього населення Донецької області залишався майже втричі нижчим, порівняно із рівнем частки україномовного населення серед загальної чисельності населення України, відповідно, 24,10% та 67,53% ⁷⁹⁰. Тобто, у цілому в Україні україномовне населення складало абсолютну більшість, а в Донеччині – меншість.

Серед загальної чисельності україномовного населення Донецького прикордоння абсолютну більшість складали україномовні українці – 96,60% (116 094 особи із 120 173 осіб). Рівень частки україномовних росіян був досить незначним – 2,53% (3 036 осіб), ще нижчим залишався рівень частки

україномовних етнічних меншин, окрім росіян – лише 0,87% (1 043 осіб). Аналогічною була також і структура україномовного населення Донецької області, її міського та сільського україномовного населення. Так, частка україномовних українців серед усього україномовного населення Донеччини досягала 97,13% (1 129 650 осіб із 1 163 085 осіб), серед міського україномовного населення – 97,10% (852 794 особи із 878 282 осіб), серед сільського україномовного населення – 97,21% (276 856 осіб із 284 803 осіб). Низькою була частка україномовних росіян, відповідно, 2,13% (24 785 осіб), 2,22% (19 483 особи) та 1,86% (5 302 особи), ще нижчою частка етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,74% (8 650 осіб), 0,68% (6 005 осіб) та 0,93% (2 645 осіб) ⁷⁹¹.

Отже, україномовне населення Донецького прикордоння складалося переважно лише із україномовних українців. Частка україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишалася досить незначною, внаслідок того, що навіть в умовах дисперсного розселення, насамперед у містах, процеси мовної асиміляції (українізації) не набули значного поширення у середовищі етнічних меншин, особливо серед росіян.

Таким чином, серед загальної чисельності населення прикордоння Донецької області україномовне населення опинилося в меншості, попри те, що українці складали більшість. Таке становище стало результатом масової мовної асиміляції (зросійщення) українців, насамперед в урбаністичному середовищі, на тлі незначного розвитку процесів мовної асиміляції (українізації) етнічних меншин, зокрема і росіян. Лише серед усього населення Шахтарського району україномовне населення становило більшість, а в інших чотирьох районах та трьох містах обласного підпорядкування прикордоння Донеччини – меншість. Україномовне населення Донецького прикордоння майже винятково складалося з україномовних українців, а частка як україномовних росіян, так і україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишалася мінімальною. До того ж, у Донеччині спостерігався найнижчий рівень частки україномовного населення серед усього населення серед усіх прикордонних областей України, за винятком лише АР Крим.

Російськомовне населення. Навпаки, рівень частки російськомовного населення був істотно вищим за частку росіян серед усього населення прикордоння Донеччини. Незважаючи на те, що росіяни не становили абсолютної більшості серед усього населення в жодному прикордонному районі чи

місті обласного підпорядкування, російськомовне населення домінувало у всіх трьох містах та в чотирьох із п'яти районів. Так, серед загальної чисельності населення Старобешівського району рівень частки російськомовного населення досягав 81,78% (45 756 осіб із 55 952 осіб), а рівень частки росіян залишався значно нижчим – 31,74% (17 761 особа), у Новоазовському, відповідно, 59,33% (23 080 осіб із 38 902 осіб) та 29,55% (11 494 особи), Тельманівському – 57,17% (20 219 осіб із 35 365 осіб) та 20,81% (7 359 осіб) та Амвросіївському – 55,77% (30 638 осіб із 54 939 осіб) та 26,21% (14 401 особа). Лише в Шахтарському районі російськомовне населення залишалося в меншості – 46,25% (11 220 осіб із 24 262 осіб), однак рівень частки росіян був удвічі нижчим – 23,34% (5 663 особи)⁷⁹².

Серед усього населення прикордонних міст обласного підпорядкування Донецчини рівень частки російськомовного населення виявився ще вищим. Так, серед загальної чисельності населення міста Сніжного частка російськомовного населення досягала 84,07% (49 249 осіб із 58 578 осіб), хоча рівень частки росіян залишався істотно нижчим – 47,59% (27 879 осіб), Тореза, відповідно, 81,83% (59 530 осіб із 72 745 осіб) та 45,33% (32 974 особи), Шахтарська – 76,44% (46 146 осіб із 60 368 осіб) та 38,16% (23 034 особи). Виявилось також, що рівень частки російськомовного населення серед усього населення селищ, підпорядкованих Шахтарській та Сніжнянській міським радам, був дещо нижчим, ніж серед усього населення Шахтарська та Сніжного, відповідно, 75,87% (9 365 осіб із 12 343 осіб) та 82,09% (20 184 особи із 24 468 осіб). Навпаки, серед усього населення селищ Торезької міськради частка російськомовного населення була дещо вищою, ніж серед усього населення безпосередньо міста Тореза – 88,20% (20 534 особи із 23 281 осіб)⁷⁹³.

У цілому, серед усього населення прикордоння Донецчини частка російськомовного населення становила 72,84% (335 921 особа із 461 203 осіб), що було вдвічі більше за частку росіян – 35,75% (164 874 особи). Рівень частки російськомовного населення серед усього населення прикордоння залишався дещо нижчим, порівняно із цією часткою серед загальної чисельності населення Донецької області – 74,92% (3 615 461 особа із 4 825 563 осіб). Проте, рівень частки росіян серед усього населення Донецчини залишався істотно нижчим – 38,22% (1 844 399 осіб). Російськомовне населення домінувало за чисельністю лише серед міського населення Донецчини –

78,85% (3 426 250 осіб із 4 345 373 осіб), але залишалося в меншості серед сільського населення – 39,40% (189 211 осіб із 480 190 осіб). При цьому, рівень частки росіян виявився значно нижчим як серед міського, так особливо серед сільського населення області, відповідно, 40,39% (1 755 241 особа) та 18,57% (89 158 осіб). Варто підкреслити, що рівень частки російськомовного населення серед усього населення Донецької області був майже утричі вищим, порівняно із часткою російськомовного населення серед загальної чисельності населення України, відповідно, 74,92% та 29,59%⁷⁹⁴. Тобто, серед усього населення України російськомовне населення залишалося у меншості, а серед загальної чисельності населення Донеччини воно складало абсолютну більшість.

Серед російськомовного населення Донецького прикордоння частка російськомовних росіян не досягала і половини його загальної чисельності – 48,14% (161 698 осіб із 335 921 особи). Внаслідок масової мовної асиміляції українців, особливо у містах, доволі значною була також і частка російськомовних українців серед російськомовного населення прикордоння області – 44,58% (149 765 осіб). Досить високою залишалася також і частка російськомовних етнічних меншин, окрім росіян, у значній мірі за рахунок греків, і складала 7,28% (24 458 осіб)⁷⁹⁵.

Серед загальної чисельності населення російськомовного населення Донецької області рівень частки російськомовних росіян був дещо вищим, ніж у прикордонні, і становив 50,29% (1 818 201 особа із 3 615 461 особи). Рівень частки російськомовних українців був лише дещо меншим – 44,59% (1 612 243 особи). Однак, істотно нижчим виявився рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян – 5,12% (185 017 осіб)⁷⁹⁶.

Структура міського та сільського російськомовного населення Донеччини істотно відрізнялася. Зокрема, якщо серед міського російськомовного населення російськомовні росіяни складали абсолютну більшість – 50,62% (1 734 445 осіб із 3 426 250 осіб), то серед сільського російськомовного населення – лише відносну більшість, 44,27% (83 756 осіб із 189 211 осіб). Частка російськомовних українців також виявилася більшою серед міського російськомовного населення, порівняно із сільським російськомовним населенням, відповідно, 44,85% (1 536 614 осіб) та 39,97% (75 629 осіб). Навпаки, рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян залишався нижчим серед міського російськомовного населення, ніж серед сіль-

ського російськомовного населення, відповідно, 4,53% (155 191 особа) та 15,76% (29 826 осіб)⁷⁹⁷.

Отже, російськомовне населення прикордоння Донецької області складалося не лише із російськомовних росіян, їхня частка не досягала і половини його чисельності, але й у значній мірі із зросійщених за мовою українців та представників етнічних меншин, окрім росіян. Таке становище стало результатом активної мовної асиміляції (зросійщення) українців та етнічних меншин, окрім росіян. На відміну від російськомовного населення, україномовне населення Донецького прикордоння складалося переважно лише із україномовних українців, бо етнічні меншини, насамперед росіяни, фактично не зазнавали мовної асиміляції (українізації) у Донеччині навіть в умовах дисперсного розселення.

Таким чином, серед загальної чисельності населення прикордоння Донеччини російськомовне населення складало абсолютну більшість. Російськомовне населення домінувало за чисельністю у всіх трьох містах обласного підпорядкування та в п'яти районах прикордоння області. Лише серед усього населення одного Шахтарського району російськомовне населення залишалося в меншості. До того ж, за чисельністю російськомовне населення значно переважало росіян у всіх трьох містах та п'яти прикордонних районах. Ця перевага була забезпечена тим, що російськомовне населення складалося не лише із російськомовних росіян, але й у значній мірі із російськомовних українців, а також із російськомовних етнічних меншин, окрім росіян, насамперед за рахунок греків, внаслідок їхньої мовної асиміляції (зросійщення). До того ж, рівень частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення Донеччини був найвищих серед усіх прикордонних областей України, за винятком АР Крим.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення Донецької області. Частка всього населення Донеччини, яке мешкало в прикордонній області була досить незначною і становила лише 9,56% (461 203 особи із 4 825 563 особи). Тобто, лише кожен десятий мешканець Донецької області проживав у прикордонні. У прикордонних районах та містах зосереджено лише 8,94% загального числа росіян області (164 874 особи із 1 844 399 осіб). За рівнем зосередження у прикордонні Донеччини росіяни дещо поступалися українцям – 9,70% (266 174 особи із 2 744 149 осіб). Таке становище спричинено тим, що бі-

льшість росіян зосереджувалися у великих містах Донецької області, а не безпосередньо в її прикордонні. Дещо вищий рівень зосередження у прикордонні був притаманним для інших етнічних меншин, окрім росіян – 12,72% (30 155 осіб із 237 015 осіб), у значній мірі за рахунок греків⁷⁹⁸.

За рівнем зосередження у прикордонні Донеччини україномовні українці навіть дещо переважали російськомовних українців, відповідно, 10,28% (116 094 осіб із 1 129 650 осіб) та 9,29% (149 765 осіб із 1 612 243 осіб), а україномовні росіяни – російськомовних росіян, відповідно, 12,25% (3 036 осіб із 24 785 осіб) та 8,89% (161 698 осіб із 1 818 201 особи). За ступенем зосередження у прикордонні області російськомовне населення дещо поступалося україномовному населенню, відповідно, 9,29% (335 921 особа із 3 615 461 особи) та 10,33% (120 173 особи із 1 163 085 осіб)⁷⁹⁹.

Отже, рівень зосередження всього населення безпосередньо у прикордонні Донецької області виявився незначним, хоча українці та україномовне населення дещо перевищувало за цим рівнем росіян та російськомовне населення, однак поступалося, у значній мірі за рахунок греків, етнічним меншинам, окрім росіян.

Частка населення прикордоння Донецької області серед усього населення прикордоння України. Серед загальної чисельності населення прикордоння України частка всього населення Донецького прикордоння не була досить значною і складала лише 4,59% (461 203 особи із 10 051 029 осіб). Рівень зосередження населення у прикордонні Донецької області відрізнявся за етнічними ознаками. Виявилося, що за рівнем зосередження українці майже вдвічі поступалися росіянам, відповідно, 3,84% (266 174 особи із 6 940 373 осіб) та 7,61% (164 874 особи із 2 166 725 осіб). За ступенем зосередження росіян Донецьке прикордоння посідало четверте місце серед усіх прикордонних областей України після Луганської, Харківської та Одеської, а серед українців – лише десяте. Доволі незначною була також і частка прикордоння області серед загальної чисельності етнічних меншин, крім росіян, які мешкали в прикордонні України – 3,20% (30 155 осіб із 943 931 особи)⁸⁰⁰.

Істотні відмінності спостерігалися також і в рівні зосередження у прикордонні Донеччини населення за мовними ознаками серед усього населення прикордоння України. Так, частка україномовних українців складала лише 2,17% (116 094 особи із 5 354 918 осіб), а рівень частки російськомовних українців досягав 9,50% (149 765 осіб із 1 576 770 осіб). За ступенем зо-

середження україномовних українців прикордоння Донецчини посідало тринадцяте місце серед усіх прикордонних областей України, а серед російськомовних українців – лише четверте, після Харківської, Одеської та Луганської. Рівень зосередження україномовних росіян також поступався рівню зосередження російськомовних росіян, відповідно, 5,12% (3 036 осіб із 59 233 осіб) та 7,69% (161 698 осіб із 2 103 861 особи)⁸⁰¹.

Значно відрізнявся також і рівень зосередження в Донецькому прикордонні україномовного та російськомовного населення. Зокрема, частка україномовного населення істотно поступалася частці російськомовного населення, відповідно, 2,20% (120 173 особи із 5 473 228 осіб) та 8,63% (335 921 особа із 3 893 622 осіб)⁸⁰². Донецьке прикордоння посідало четверте місце серед усіх прикордонних областей України за рівнем зосередження російськомовного населення після Харківської, Луганської та Одеської, але лише тринадцяте місце – за рівнем зосередження україномовного населення.

Отже, попри те, що за рівнем зосередження всього населення прикордоння Донецчини займало лише дев'яте місце серед усіх прикордонних областей України, то за рівнем зосередження росіян, російськомовних українців та російськомовного населення – четверте місце. Тобто, Донецьке прикордоння, поряд з Харківським, Луганським та Одеським залишалось основним ареалом територіального розміщення у прикордонні України для росіян, російськомовних українців та російськомовного населення.

Частка населення Донецької області серед усього населення України. Досить істотно відрізнявся також і рівень частки прикордонної Донецької області серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. За чисельністю населення Донецщина залишалася найбільшою серед усіх областей України. Так, частка області серед усього населення України становила 10,00% (4 825 563 особи із 48 240 902 осіб). Тобто, кожен десятий мешканець України проживав у Донецькій області. Частка Донецчини, як і Луганщини та Харківщини, серед українців виявилася нижчою, порівняно з етнічними меншинами, за рахунок, насамперед росіян. Зокрема, частка Донецької області серед загальної чисельності українців в Україні складала 7,31% (2 744 149 осіб із 37 541 693 осіб), серед сукупної чисельності етнічних меншин – 19,45% (2 081 414 осіб із 10 699 209 осіб), серед росіян найбільше – 22,13% (1 844 399 осіб із 8 334 141 особи), серед етнічних меншин, окрім росіян – 10,02% (237 015 осіб із 2 365 068 осіб)⁸⁰³.

За рівнем зосередження у цій прикордонній області, українці істотно поступалися росіянам. Для порівняння, кожен п'ятий росіянин України мешкав у Донецькій області і лише кожен чотирнадцятий українець. Тобто, прикордонна Донеччина слугувала головним осередком територіального розміщення росіян в Україні, а за їхній рахунок і всіх етнічних меншин.

Окрім цього, частка Донецької області серед загальної чисельності україномовного населення України залишалася істотно нижчою, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 3,57% (1 163 185 осіб із 32 577 468 осіб) та 25,33% (3 426 250 осіб із 14 273 670 осіб)⁸⁰⁴. Донеччина залишалася також і головним осередком територіального розміщення російськомовного населення в Україні, бо кожен четвертий представник російськомовного населення України мешкав у цій області. Для порівняння – мешканцем Донецької області був лише кожен 28-й представник україномовного населення України.

Рівень урбанізації населення Донецької області. Найвищий рівень урбанізації населення серед усіх областей в Україні спостерігався в Донеччині. За цим рівнем ця область значно переважала все населення України, відповідно, 90,05% (4 345 373 особи із 4 825 563 осіб) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб). У Донецькій області зберігалися досить значні відмінності у рівні урбанізації населення за етнічними ознаками. Так, рівень урбанізації українців залишався нижчим, ніж етнічних меншин, відповідно, 87,15% (2 391 461 особа із 2 744 149 осіб) та 93,87% (1 953 912 осіб із 2 081 414 осіб). Рівень урбанізації як українців, так і етнічних меншин, був найбільшим серед усіх областей України. При цьому, рівень урбанізації росіян був навіть вищим, порівняно з етнічними меншинами, крім росіян, відповідно, 95,17% (1 755 241 особа із 1 844 399 осіб) та 83,82% (198 671 особа із 237 015 осіб)⁸⁰⁵. Однак, за рівнем урбанізації росіян Донеччина посідала серед усіх прикордонних областей друге місце, після Львівщини, а за рівнем урбанізації етнічних меншин, окрім росіян – лише четверте, після Луганщини, Харківщини та Івано-Франківщини.

Не менш значні відмінності за рівнем урбанізації населення спостерігалися у Донецькій області за мовними ознаками. Так, рівень урбанізації україномовного населення залишався значно нижчим, ніж російськомовного населення, відповідно, 75,51% (878 282 особи із 1 163 085 осіб) та 94,77% (3 426 250 осіб із 3 615 461 особи)⁸⁰⁶. Хоча три із чотирьох представників

україномовного населення Донеччини мешкали у містах, однак майже все російськомовне населення зосереджувалося в урбаністичному середовищі області. При цьому, за рівнем урбанізації україномовного населення Донеччина посідала перше місце серед усіх прикордонних областей, за рівнем урбанізації російськомовного населення – друге місце, після Львівщини. До того ж, рівень урбанізації україномовного населення в області залишався помітно меншим, ніж українців, і, навпаки, за цим рівнем між російськомовним населенням та росіянами таких відмінностей не існувало.

Істотно відрізнявся також і рівень урбанізації україномовних та російськомовних українців у Донецькій області. Зокрема, за цим рівнем україномовні українці значно поступалися російськомовним українцям відповідно, 75,49% (852 794 особи із 1 129 650 осіб) та 95,31% (1 536 614 осіб із 1 612 243 осіб). Варто зазначити також, що в Донеччині був найвищий рівень урбанізації серед усіх областей України україномовних українців, але серед російськомовних українців область посідала четверте місце, після Львівської, Чернівецької та Харківської⁸⁰⁷.

Рівень урбанізації україномовних росіян у Донецькій області також був нижчим, ніж російськомовних росіян, відповідно, 78,61% (19 483 особи із 24 785 осіб) та 95,39% (1 734 445 осіб із 1 818 201 особи). За рівнем урбанізації російськомовних росіян Донеччина посідала друге місце, після Львівщини, а за рівнем урбанізації російськомовних росіян – лише десяте місце серед усіх прикордонних областей України⁸⁰⁸.

Отже, абсолютна більшість населення Донеччини зосереджувалася у містах, при цьому рівень урбанізації населення області залишався найвищим серед усіх областей України. За цим рівнем українці, україномовні українці, україномовні росіяни, етнічні меншини, крім росіян та україномовне населення поступалися росіянам, російськомовним українцям, російськомовним росіянам та російськомовному населенню. Найвищий рівень урбанізації у Донецькій області належав російськомовним росіянам, а найнижчий – україномовному населенню.

Частка сільського населення серед усього населення Донецької області. У найбільш урбанізованій серед усіх областей України частка сільського населення залишався найнижчим. До того ж, цей рівень був значно меншим, ніж серед усього населення прикордоння України відповідно, 9,95% (480 190 осіб із 4 825 563 осіб) та 35,24% (10 806 836 осіб із

30 662 901 осіб). Як і у цілому у прикордонні України, у цій області сільське населення залишалося у меншості. Істотні відмінності у рівні частки сільського населення у Донецькій області зберігалися за етнічними ознаками. Так, незважаючи на досить незначний рівень, частка сільського населення серед українців залишалася вдвічі нижчою, ніж серед етнічних меншин, відповідно, 12,85% (352 688 осіб із 2 744 149 осіб) та 6,13% (127 502 особи із 2 081 414 осіб)⁸⁰⁹. Варто підкреслити, що серед усіх прикордонних областей України у Донеччині залишався найнижчим рівнем частки сільського населення як серед українців, так і серед етнічних меншин.

Виявилося також, що рівень частки сільського населення серед росіян у Донецькій області був утричі нижчим, ніж серед етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 4,83% (89 158 осіб із 1 844 399 осіб) та 16,18% (38 344 особи із 237 015 осіб)⁸¹⁰. За мінімальним рівнем частки сільського населення серед росіян Донеччина посідала перше місце серед усіх прикордонних областей, після Львівщини, а серед етнічних меншин, окрім росіян – четверте місце, після Луганщини, Харківщини та Івано-Франківщини.

Досить значні відмінності у рівні частки сільського населення серед населення Донецької області зберігалися за мовними ознаками. Так, рівень частки сільського населення серед україномовного населення був майже вп'ятеро вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 24,49% (284 803 особи із 1 163 085 осіб) та 5,23% (189 211 осіб із 3 615 461 особи)⁸¹¹. Тобто, у сільській місцевості області мешкав кожен четвертий представник україномовного населення і лише кожен двадцятий представник російськомовного населення. За найнижчим рівнем частки сільського населення серед україномовного населення Донеччина посідала перше місце серед усіх прикордонних областей України, а серед російськомовного населення – друге місце, після Львівщини. До того ж, рівень частки сільського населення серед україномовного населення був удвічі вищим, ніж серед українців. Однак, помітних відмінностей у рівні частки сільського населення між російськомовним населенням та росіянами не спостерігалось.

Істотні відмінності у рівні частки сільського населення були також і між україномовними та російськомовними українцями Донецької області. Так, цей рівень серед україномовних українців залишався вп'ятеро більшим, порівняно із російськомовними українцями, відповідно, 24,51% (276 856 особа із 1 129 650 осіб) та 4,69% (75 629 осіб із 1 612 243 осіб)⁸¹². Тобто,

якщо серед україномовних українців кожен четвертий мешкав у селах, то серед російськомовних українців – лише кожен двадцятий. За найнижчим рівнем частки сільського населення серед україномовних українців Донецька область посідала перше місце серед усіх прикордонних областей України та четверте місце серед російськомовних українців, після Львівщини, Чернівецької та Харківщини.

Рівень частки сільського населення серед україномовних росіян у Донецькій області також залишався значно вищим, ніж серед російськомовних росіян, відповідно, 21,39% (3 036 осіб із 24 785 осіб) та 4,61% (83 756 осіб із 1 818 201 особи)⁸¹³. Тобто, в сільській місцевості найбільш урбанізованої області України мешкав кожен п'ятий україномовний росіянин та лише кожен двадцятий російськомовний росіянин. До того ж, за найнижчим рівнем частки сільського населення серед російськомовних росіян Донецька область посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України, після Львівщини.

Отже, рівень частки сільського населення серед усього населення Донецької області виявився найнижчим, порівняно з усіма іншими прикордонними областями України. У Донецькій області, як і в цілому у прикордонній Україні, сільське населення складало меншість серед загальної чисельності населення. Вищим рівень цієї частки в області залишався серед українців, україномовних українців, україномовних росіян, етнічних меншин, окрім росіян та україномовного населення, ніж серед росіян, російськомовних українців, російськомовних росіян та російськомовного населення. Найвищий рівень сільського населення у Донецькій області спостерігався серед україномовних українців, а найнижчий – серед російськомовних росіян.

Висновки. Таким чином, етнічний склад та мовна структура населення Донецького прикордоння мали істотні відмінності, внаслідок інерційного впливу асиміляційних процесів у мовному середовищі українців. Найбільше відрізнялася мовна структура міського та сільського населення. Серед усього населення прикордоння Донецької області українці складали абсолютну більшість. Українці домінували за чисельністю у всіх п'яти районах та в трьох містах обласного підпорядкування прикордоння, в одному з них (Торезі) вони складали відносно більшість. Визначальною ознакою мовного середовища українців прикордоння стало розповсюдження асиміляційних процесів (зросійщення), насамперед у містах. Тому, у цілому серед українців прикордоння області більшість виявилася зросійщеними за мовою. Про-

те, серед українців у чотирьох із п'яти прикордонних районів області переважали україномовні.

Росіяни залишалися у меншості серед усього населення прикордоння, а також у всіх п'яти районах та трьох містах обласного підпорядкування Донецької області. Абсолютна більшість серед росіян визнавали рідною російську мову, асиміляційні процеси (українізація), особливо у містах, не набули значного поширення. Переважна більшість розселених в прикордонній області греків були зросійщеними за мовою, як і дисперсно розселені, насамперед, у містах, представники інших етнічних меншин, окрім росіян. У результаті мовної асиміляції значної частини українців, особливо у містах, чисельність україномовного населення виявилася значно нижчою, ніж чисельність українців. Тому серед усього населення Донецького прикордоння, а також у всіх трьох містах обласного підпорядкування та в чотирьох із п'яти районів, україномовне населення залишалося в меншості. Україномовне населення прикордоння складалося майже винятково із україномовних українців, бо рівень мовної асиміляції меншин, насамперед росіян, був мінімальним.

Навпаки, чисельність російськомовного населення виявилася значно більшою, ніж чисельність росіян, завдяки російськомовним українцям та російськомовним етнічним меншинам, окрім росіян. Тому, російськомовне населення складало більшість серед усього населення прикордоння Донецької області, за винятком одного (Шахтарського) району. Російськомовні росіяни складали лише відносну більшість серед російськомовного населення прикордоння, спостерігався досить високий рівень частки російськомовних українців, а рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян залишався нижчим. Унаслідок того, що в найбільш урбанізованій області України сільське населення складало лише менше 10%, мовна ситуація у містах фактично визначала мовне середовище всієї Донецької області.

Донецьчина посідала перше місце серед усіх прикордонних областей України за чисельністю всього населення, українців, росіян та російськомовного населення, третє місце – за чисельністю етнічних меншин, окрім росіян, після Одещини та АР Крим, але за чисельністю україномовного населення – лише сьоме, після Львівщини, Київщини, Вінниччини, Харківщини, Івано-Франківщини та Житомирщини.

Серед усіх прикордонних областей України за максимальним рівнем частки росіян серед усього населення Донецьчина займала третє місце, після

АР Крим та Луганщини, друге місце за рівнем частки російськомовного населення, поступаючи у цьому лише АР Крим. Натомість, рівень частки українців серед усього населення Донецчини був найнижчим серед усіх областей прикордоння, за винятком АР Крим та Луганщини, як і рівень частки російськомовного населення, за винятком АР Крим.

У Донецчині спостерігався найвищий рівень частки російськомовних як серед українців, так і серед росіян серед усіх прикордонних областей України, за винятком АР Крим. Навпаки, у Донецчині залишався найнижчий рівень частки україномовних серед українців та росіян, також за винятком АР Крим. До того ж, в області був найвищий рівень частки росіян серед загальної чисельності етнічних меншин і, навпаки, найнижчий рівень частки етнічних меншин, окрім росіян, після Луганщини.

Донецьке прикордоння не було одним із головних осередків територіального розміщення всього населення прикордоння України. Однак, за рівнем зосередження у прикордонні Донецької області українці, україномовні українці, україномовні росіяни та україномовне населення значно поступалися росіянам, російськомовним українцям, російськомовним росіянам та російськомовному населенню. Проте, Донецька область була найбільшим ареалом територіального розміщення в Україні всього населення, росіян, російськомовних українців, російськомовних росіян та російськомовного населення. Донецщина залишалася найбільш урбанізованою областю України. Проте, за рівнем урбанізації українці, україномовні українці, україномовні росіяни, етнічні меншини, окрім росіян та україномовне населення поступалися росіянам, російськомовним українцям, російськомовним росіянам та російськомовному населенню.

17 АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ

Автономна республіка Крим межує з Краснодарським краєм Російської Федерації (Темрюцький район) через Керченську протоку. Із 14-ти районів та 11 міст республіканського підпорядкування автономії безпосередньо у прикордонні розташовані Ленінський район та місто Керч. До складу Ленінського району входить одне місто, два селища міського типу, 64 села та одне селище⁸¹⁴. На території прикордоння АР Крим розташовано одне місто обласного підпорядкування, одне місто районного підпорядкування, два селища міського типу, 64 села та одне селище, разом 69 населених пунктів. Кримське прикордоння складається із двох адміністративно-територіальних утворень: одного міста обласного підпорядкування та одного району.

Українці. Серед усього населення Керчі та Ленінського району українці не домінували за чисельністю. Так, їхня частка складала серед усього населення Керчі – 15,36% (24 298 осіб із 158 165 осіб) та Ленінського району – 22,91% (15 950 осіб із 69 629 осіб). У цілому, у Кримському прикордонні рівень цієї частки становив 17,67% (40 248 осіб із 227 794 осіб), що було дещо менше, ніж серед усього населення АР Крим – 24,32% (492 227 осіб із 2 024 056 осіб). До того ж, частка українців серед сільського населення автономії залишалася дещо вищою, ніж серед міського, відповідно, 27,36% (282 827 осіб із 1 258 720 осіб) та 22,47% (209 400 осіб із 720 765 осіб)⁸¹⁵.

Варто зазначити також, що серед усього населення у двох із 14-ти районів АР Крим українці складали відносну більшість. Однак, рівень частки українців серед усього населення АР Крим залишався втричі нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України, відповідно, 24,32% та 77,82%⁸¹⁶. До того ж, серед усіх прикордонних областей в АР Крим спостерігався найнижчий рівень частки українців серед усього населення. Тобто, серед загальної чисельності населення автономії українці складали меншість.

Україномовні українці. Стабільність мовного середовища українців у Криму, як і в Донбасі, порушена внаслідок асиміляційних процесів (зросійщення). Тому, українську мову визнавали рідною лише 33,56% загального числа українців у Керчі (8 154 особи із 24 298 осіб) та 45,66% у Ленінському районі (7 283 особи із 15 950 осіб). Серед українців Кримського прикордоння рівень частки україномовних виявився меншим, ніж серед загальної чисельності українців АР Крим, відповідно, 38,35% (15 437 осіб із 40 248

осіб) та 40,40% (198 855 осіб із 492 227 осіб). Серед сільських українців автономії частка україномовних залишалася значно вищою, ніж серед міських українців, відповідно, 48,21% (100 951 особа із 209 400 осіб) та 34,62% (97 904 особи із 282 827 осіб)⁸¹⁷.

Між тим, рівень частки україномовних серед українців в АР Крим був більше, ніж удвічі нижчим, порівняно з рівнем цієї частки серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 38,35% та 85,16%⁸¹⁸. До того ж, якщо у цілому в Україні серед українців переважали за чисельністю україномовні, то серед українців автономії вони опинилися у меншості. Варто підкреслити також, що рівень частки україномовних серед українців в АР Крим залишався найнижчим серед усіх прикордонних областей України.

Російськомовні українці. Навпаки, внаслідок мовної асиміляції, абсолютну більшість серед українців складали російськомовні: у Керчі – 66,12% (16 067 осіб із 24 298 осіб) та у Ленінському районі – 54,23% (8 650 осіб із 15 950 осіб). Рівень мовного зросійщення українців на сході Криму був де-що вищим, ніж у цілому в автономії, відповідно, 61,41% (24 717 осіб із 40 248 осіб) та 59,51% (292 923 особи із 492 227 осіб). Відмінності у цьому рівні існували між міськими та сільськими українцями, відповідно, 65,28% (184 290 осіб із 282 827 осіб) та 51,72% (108 294 особи із 209 400 осіб)⁸¹⁹.

Варто зазначити, що рівень частки російськомовних серед українців в АР Крим був учетверо вищим, порівняно із рівнем частки зросійщених за мовою серед загальної чисельності українців в Україні, відповідно, 59,51% та 14,77%⁸²⁰. Тобто, серед українців в автономії російськомовні становили більшість, а серед загальної чисельності українців в Україні – меншість. До того ж, в АР Крим спостерігався найвищий рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців серед усіх прикордонних областей України.

Отже, на відміну від усіх інших прикордонних областей України, у прикордонні Криму українці опинилися в меншості серед усього населення. До того ж, виявилося, що переважну більшість серед українців прикордоння, як і в цілому в АР Крим, складали не україномовні, а російськомовні, внаслідок розгортання процесів мовної асиміляції (зросійщення).

Етнічні меншини. Росіяни. Абсолютну більшість серед усього населення Кримського прикордоння складали росіяни: у Керчі – 78,67% (124 430 осіб із 158 165 осіб) та у Ленінському районі – 54,82% (38 168 осіб із 69 629 осіб). Разом у місті та районі – 71,38% (162 598 осіб із 227 794

осіб), що було істотно більше, ніж серед загальної чисельності населення АР Крим – 58,32% (1 180 441 особа із 2 024 056 осіб). До цього варто додати, що в АР Крим росіяни складали абсолютну більшість лише серед міського населення – 63,93% (829 839 осіб із 1 238 720 осіб), але серед сільського – лише відносну більшість 45,81% (350 602 особи із 765 336 осіб) ⁸²¹. Проте, серед усього населення 14-ти районів АР Крим росіяни складали абсолютну більшість лише в п'яти районах, в у семи – відносну більшість.

Рівень частки росіян серед усього населення АР Крим перевищував більше, ніж утричі рівень частки росіян серед загальної чисельності України, відповідно, 58,32% та 17,28% ⁸²². Тобто, якщо серед загальної чисельності населення України росіяни залишалися у меншості, то в Криму вони домінували за чисельністю. До того ж, в АР Крим спостерігався найвищий рівень частки росіян серед усього населення, порівняно з усіма іншими прикордонними областями. Варто підкреслити, що абсолютна більшість росіян у Криму є мігрантами та їхніми нащадками у першому поколінні. Особливо активне заселення росіянами Криму розгорнулося в другій половині ХХ ст. Лише за 30 років (1959–1989 рр.) їхня чисельність на Кримському півострові подвоїлася. Переселення росіян – громадян Російської Федерації до Криму, насамперед у приморські міста, продовжувалося і після здобуття Україною незалежності.

Російськомовні росіяни. На відміну від українців, росіяни в Криму зберігали стабільність власного мовного середовища. Так, 99,66% загального числа росіян Керчі (124 004 особи із 124 430 осіб) та 99,74% росіян Ленінського району (38 068 осіб із 38 168 осіб) визнавали рідною російську мову. У цілому, серед росіян, які мешкали в Кримському прикордонні частка російськомовних досягала 99,68% (162 072 особи із 162 598 осіб). Доволі значною залишалася і частка російськомовних як серед загальної чисельності росіян в АР Крим – 99,72% (1 177 132 особи із 1 180 441 особа), так і серед міських та сільських росіян, відповідно, 99,73% (827 630 осіб із 839 839 осіб) та 99,69% (349 502 особи із 350 602 осіб). До того ж, рівень частки російськомовних серед росіян в АР Крим залишався вищим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 99,72% та 95,92% ⁸²³. Серед усіх прикордонних областей за максимальним рівнем цієї частки АР Крим посідала перше місце.

Україномовні росіяни. Росіяни в Криму фактично зовсім не зазнавали

мовної асиміляції. Тому чисельність україномовних росіян, як і їхня частка серед росіян були мінімальними. Істотних відмінностей у цьому рівні не існувало між представниками цієї етнічної меншини – мешканцями міст та сіл. Так, частка україномовних серед росіян у Керчі становила лише 0,10% (125 осіб із 124 430 осіб), а в Ленінському районі – 0,11% (43 особи із 38 168 осіб). Серед росіян – мешканців Кримського прикордоння рівень частки україномовних був мінімальним і складав лише 0,10% (168 осіб із 162 598 осіб). При цьому, серед загальної чисельності росіян АР Крим рівень частки україномовних виявився також досить незначним – 0,18% (1 781 особа із 1 180 441 особи), як і серед міських та сільських росіян, відповідно, 0,17% (1 418 осіб із 839 839 осіб) та 0,20% (970 осіб із 350 602 осіб)⁸²⁴. Між тим, рівень частки україномовних серед росіян в АР Крим залишався істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності росіян в Україні, відповідно, 0,18% та 3,94%⁸²⁵. До того ж, в АР Крим спостерігався найнижчий рівнем цієї частки серед усіх областей прикордоння.

Отже, на відміну від прикордоння інших областей України, серед усього населення Кримського прикордоння домінування за чисельністю належало росіянам. Серед росіян прикордоння автономії абсолютну більшість складали російськомовні, а рівень їхньої мовної асиміляції (українізації) залишався мінімальним.

Етнічні меншини, крім росіян. Характерною ознакою населення Кримського прикордоння є досить значне територіальне представництво етнічних меншин, окрім росіян, насамперед за рахунок кримських татар. Зокрема, серед усього населення Ленінського району рівень цієї частки досягала 22,27% (15 511 осіб із 69 679 осіб). Однак, серед загальної чисельності населення міста Керчі рівень частки етнічних меншин, окрім росіян залишався істотно нижчим – 5,97% (9 437 осіб із 158 165 осіб). У цілому, серед усього населення прикордоння Криму рівень цієї частки становив 10,95% (24 948 осіб із 227 794 осіб)⁸²⁶.

Виявилося також, що серед усього населення рівень частки етнічних меншин, окрім росіян був нижчим, ніж серед загальної чисельності населення АР Крим, серед його міського, а особливо серед сільського населення, відповідно, 17,36% (351 388 осіб із 2 024 056 осіб), 13,60% (146 054 особи із 1 258 720 осіб) та 26,83% (205 334 особи із 765 336 осіб). Між тим, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення АР

Крим більше, ніж утричі перевищував рівень цієї частки серед загальної чисельності населення України, відповідно, 17,36% та 4,90%⁸²⁷. До того ж, за максимальним рівнем частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення АР Крим поступалася лише Чернівеччині. Отже, серед усього населення Кримського прикордоння, як і в АР Крим, доволі значною була частка етнічних меншин, окрім росіян, завдяки кримським татарам.

Кримські татари. Крім українців та росіян у східному Криму розселені також і кримські татари. Їхня чисельність у Керчі становила 1 635 осіб, що складало лише 1,03% загальної чисельності населення міста (158 165 осіб). Значно більше кримських татар зосереджено у Ленінському районі – 10 784 особи із 69 629 осіб (15,49%). Частка кримських татар серед усього населення прикордоння Криму становила лише 5,45% (12 419 осіб із 227 794 осіб)⁸²⁸.

Серед загальної чисельності населення АР Крим частка кримських татар була помітно вищою і становила 12,03% (243 433 особи із 2 024 056 осіб). Однак, серед сільського населення автономії рівень їхньої частки залишався ще більшим – 21,18 % (162 119 осіб із 765 336 осіб), ніж серед міського – 6,46% (81 314 осіб із 1 258 720 осіб). В АР Крим зосереджувалося 98,08% загальної чисельності кримських татар в Україні (243 433 особи із 248 193 осіб). Хоча частка кримських татар серед загальної чисельності населення України складала лише 0,51% (248 193 осіб із 48 240 902 осіб)⁸²⁹.

Трагічною була історична доля кримських татар, депортованих сталінським режимом із Криму до Середньої Азії. Їхнє виселення з історичної Батьківщини проводилося за постановою ДКО СРСР від 11 травня 1944 року за № 5859. Ця “операція” була проведена військами НКВС у ніч з 18-го на 19-те травня 1944 року, в ході якої була депортовано 44 006 родин, загальним числом 188 628 осіб. Значна їхня частина, особливо діти та люди похилого віку, померли в дорозі, або в перші місяці після виселення до Середньої Азії. 28 квітня 1956 року указом Президії Верховної Ради СРСР кримські татари були звільнені зі спецпоселень, однак “без права повернення до місцевостей, звідки вони були вислані, і без повернення конфіскованого майна”. Спеціальною постановою Ради Міністрів УРСР від 15 грудня 1956 року було заборонено проживання кримських татар також у південних областях України: Запорізькій, Одеській, Миколаївській та Херсонській⁸³⁰.

Незважаючи на те, що кримські татари тривалий час (із 1944 року до

кінця 80-х рр. XX ст.) перебували в умовах дисперсного типу розселення в Середній Азії, абсолютна більшість з них зуміли зберегти рідною кримсько-татарську мову: 94,90% (10 234 особи із 10 784 осіб) у Ленінському районі та 76,76% (1 255 осіб із 1 635 осіб) у Керчі. Частка російськомовних серед них становила у Ленінському районі – 4,89% (528 осіб) та в Керчі – 22,75% (272 особи). Зовсім незначною була чисельність україномовних серед кримських татар у Ленінському районі – лише 1 особа та в Керчі – 2 особи. У цілому, у Кримському прикордонні серед кримських татар переважали ті, хто визнавав рідною кримськотатарську мову – 92,51% (11 489 осіб із 12 419 осіб). Частка російськомовних серед них була досить незначною і складала 6,44% (800 осіб), мізерною залишалася частка україномовних – лише 0,02% (3 особи) ⁸³¹.

Серед кримських татар в АР Крим частка тих, хто визнавав рідною кримськотатарську мову складала 92,29% (226 380 осіб із 243 433 осіб), україномовних – лише 0,05% (114 осіб), російськомовних – 5,93% (14 443 особи) ⁸³². Як і серед українців, процеси мовної асиміляції (зросійщення) більшого впливу набували серед кримських татар – мешканців міст, а не сіл.

Отже, Кримський півострів є історичною батьківщиною для кримських татар. Тому, у прикордонні розселені кримські татари, однак вони складали меншість серед усього населення і за чисельністю поступалися як українцям, так і росіянам. Переважну більшість серед кримських татар складали ті, хто визнавав рідною кримськотатарську мову. Асиміляційні процеси у їхньому мовному середовищі не набули значного розповсюдження. Лише незначна частина кримських татар прикордоння Криму були російськомовними, на відміну від українців, більшість з яких виявилися зросійщеними за мовою. Частка україномовних серед кримських татар була мінімальною.

Україномовне населення. У результаті мовної асиміляції більшості українців у Криму, рівень частки україномовного населення був істотно меншим, ніж частка українців серед усього населення. Зокрема, серед усього населення міста Керчі частка україномовного населення становила лише 5,27% (8 334 особи із 158 165 осіб), а українців – майже втричі вищою, 15,36% (24 298 осіб), у Ленінському районі, відповідно, 10,57% (7 361 особа із 69 629 осіб) та 22,91% (15 950 осіб). У цілому, серед загальної чисельності населення Кримського прикордоння частка україномовного населення складала лише 6,89% (15 695 осіб із 227 734 осіб), а українців – майже

втричі більше, 17,67% (40 248 осіб)⁸³³.

Варто зазначити, що рівень частки україномовного населення серед усього населення АР Крим залишався майже на порядок нижчим, порівняно із рівнем цієї частки україномовного серед загальної чисельності населення України, відповідно, 6,89% та 67,53%⁸³⁴. Тобто, у цілому в Україні україномовне населення складало абсолютну більшість, а в АР Крим – меншість. До того ж, в АР Крим спостерігався найнижчий рівень частки україномовного населення серед усього населення, порівняно з усіма іншими прикордонними областями України.

Серед усього населення прикордоння Криму рівень частки україномовного населення виявився навіть нижчим, ніж серед загальної чисельності населення автономії. Так, серед усього населення АР Крим частка україномовного населення становила 10,02% (202 761 особа із 2 024 056 осіб), а частка українців – 24,32% (492 227 осіб). Істотні відмінності у рівні частки україномовного населення спостерігалися між міським та сільським населенням Криму, відповідно, 7,96% (100 133 особи із 1 258 720 осіб) та 13,41% (102 628 осіб із 765 336 осіб). При цьому, рівень частки українців серед міського та сільського населення автономії залишався істотно вищим, відповідно, 22,47% (282 827 осіб) та 27,36% (209 400 осіб)⁸³⁵.

Загальна чисельність україномовного населення Кримського прикордоння була незначною. У його структурі україномовні українці складали абсолютну більшість – 98,36% (15 437 осіб із 15 695 осіб). Частка україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян була мінімальною, відповідно, 1,07% (168 осіб) та 0,57% (90 осіб)⁸³⁶.

Аналогічною була також і структура україномовного населення АР Крим, її міського та сільського україномовного населення. Так, частка україномовних українців серед загальної чисельності україномовного населення АР Крим становила 98,07% (198 855 осіб із 202 761 особи), серед міського україномовного населення автономії – 97,77% (97 904 осіб із 100 133 осіб), серед сільського україномовного населення – 98,37% (100 951 особа із 102 268 осіб). Рівень частки україномовних росіян становив, відповідно, 0,88% (1 781 особа), 1,42% (1 418 осіб) та 0,94% (970 осіб). Незначним залишався також і рівень частки україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 1,05% (2 125 осіб), 0,81% (811 осіб) та 0,69% (707 осіб)⁸³⁷.

Отже, україномовне населення Кримського прикордоння складалося

переважно лише із україномовних українців. Частка україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян була досить незначною. Таке становище спричинено тим, що у Криму етнічні меншини фактично не зазнавали мовної асиміляції (українізації).

Таким чином, серед загальної чисельності населення Кримського прикордоння, як і в цілому в АР Крим, україномовне населення опинилося в меншості. Його чисельність залишалася значно меншою, ніж чисельність українців, внаслідок розгортання в їхньому мовному середовищі асиміляційних процесів. Україномовне населення Кримського прикордоння складалося майже винятково із україномовних українців, бо рівень мовної асиміляції етнічних меншин, зокрема і росіян, залишався мінімальним.

Російськомовне населення. Натомість, рівень частки, як і чисельність, російськомовного населення перевищував рівень частки росіян серед усього населення, насамперед завдяки мовній асиміляції (зросійщення) українців та представників інших етносів. Тому, рівень частки російськомовного населення міста Керчі виявився значно вищим, ніж рівень частки росіян, відповідно, 91,34% (144 464 особи із 158 165 осіб) та 78,67% (124 430 осіб), у Ленінському районі – 70,39% (49 013 осіб із 69 629 осіб) та 54,82% (38 168 осіб). У цілому, серед загальної чисельності населення Кримського прикордоння частка російськомовного населення досягала 84,94% (193 477 осіб із 227 794 осіб), а частка росіян – 71,38% (162 598 осіб)⁸³⁸.

Серед загальної чисельності населення АР Крим рівень частки російськомовного населення був нижчим – 76,55% (1 549 422 особи із 2 024 056 осіб). При цьому, рівень частки росіян серед усього населення автономії залишався значно меншим – 58,32% (1 180 441 особа). Зберігалися також і істотні розбіжності у мовній структурі між міським та сільським населенням АР Крим, де частка російськомовного населення становила, відповідно, 84,25% (1 060 453 осіб із 1 258 720 осіб) та 63,89% (488 969 осіб із 765 336 осіб). До цього варто додати, що росіяни становили абсолютну більшість лише серед міського населення – 63,93% (829 839 осіб), а серед сільського населення – лише відносну більшість, 45,81% (350 602 особи)⁸³⁹.

Варто підкреслити, що рівень частки російськомовного населення серед усього населення АР Крим був майже утричі вищим, порівняно із часткою російськомовного населення серед загальної чисельності населення України, відповідно, 76,55% та 29,59%⁸⁴⁰. Тому, серед усього населення

України російськомовне населення залишалося у меншості, а серед загальної чисельності населення АР Крим воно складало абсолютну більшість. До того ж, рівень частки російськомовного населення серед усього населення в АР Крим залишався найвищим серед усіх прикордонних областей України.

Серед російськомовного населення Кримського прикордоння частка російськомовних росіян досягала 83,77% (162 072 осіб із 193 477 осіб). Попри незначну чисельність українців, унаслідок їхньої мовної асиміляції (зросійщення), рівень частки російськомовних українців складав 12,77% (24 717 осіб). Значно нижчим був рівень частки російськомовних меншин, окрім росіян – 3,46% (6 688 осіб) ⁸⁴¹.

Структура російськомовного населення АР Крим дещо відрізнялася від структури російськомовного населення Кримського прикордоння. Так, виявилось, що рівень частки російськомовних росіян серед загальної чисельності російськомовного населення автономії був дещо нижчим, ніж у прикордонні і складав 75,97% (1 177 132 особи із 1 549 422 осіб). Навпаки, рівень частки російськомовних українців та російськомовних етнічних меншин, окрім росіян був дещо вищим, ніж у прикордонні і становив, відповідно, 18,91% (292 923 особи) та 5,12% (79 367 осіб) ⁸⁴².

Відрізнялася також структура міського та сільського російськомовного населення АР Крим. Так, серед міського російськомовного населення рівень частки російськомовних росіян залишався дещо вищим, ніж серед сільського російськомовного населення, відповідно, 78,05% (827 650 осіб із 1 060 453 осіб) та 71,48% (349 502 особи із 488 969 осіб). Проте, рівень частки російськомовних українців був нижчим серед міського російськомовного населення, порівняно із сільським, відповідно, 17,41% (184 629 осіб) та 22,15% (108 294 особи). Подібні поселенські відмінності спостерігалися також і в рівні частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 4,54% (48 194 особи) та 6,37% (31 173 особи) ⁸⁴³.

Отже, російськомовне населення Кримського прикордоння складалося не лише із російськомовних росіян. До його складу входили також зросійщені за мовою українці та представники етнічних меншин, окрім росіян. Серед українців та етнічних меншин, окрім росіян у Криму масового розповсюдження набули процеси мовної асиміляції (зросійщення). На відміну від російськомовного населення, україномовне населення прикордоння АР Крим складалося майже винятково із україномовних українців, бо росіяни

та етнічні меншини, окрім росіян у автономії фактично не зазнавали мовної українізації.

Таким чином, серед загальної чисельності населення Кримського прикордоння та АР Крим у цілому абсолютну більшість складало російськомовне населення. Його чисельність перевищувала чисельність росіян. Такі відмінності виникли в результаті того, що переважна більшість українців та значна частина представників етнічних меншин, окрім росіян були російськомовними. Тому, до складу російськомовного населення прикордоння Криму входили поряд із російськомовними росіянами також і російськомовні українці та російськомовні етнічні меншини, крім росіян.

Територіальне розміщення. Частка населення прикордоння серед загальної чисельності населення АР Крим. Частка всього населення АР Крим, яке мешкало у прикордонній області була незначною і становила лише 11,25% (227 794 особи із 2 024 056 осіб). Тобто, лише кожен десятий мешканець автономії проживав у прикордонні. За ступенем зосередження у Кримському прикордонні росіяни переважали українців, відповідно, 13,77% (162 598 осіб із 1 180 441 особи) та 8,18% (40 248 осіб із 492 227 осіб). Ще меншим був рівень зосередження у прикордонні етнічних меншин, окрім росіян – 7,10% (24 948 осіб із 351 388 осіб)⁸⁴⁴.

За рівнем зосередження у прикордонні Криму україномовні українці навіть дещо поступалися російськомовним українцям, відповідно, 7,76% (15 437 осіб із 198 855 осіб) та 8,44% (24 717 осіб із 292 923 осіб), а україномовні росіяни – російськомовним росіянам, відповідно, 9,43% (168 осіб із 1 781 особи) та 13,77% (162 072 особи із 1 177 132 осіб). За ступенем зосередження у Кримському прикордонні російськомовне населення переважало україномовне населення, відповідно, 12,49% (193 477 осіб із 1 549 422 осіб) та 7,74% (15 695 осіб із 202 761 особи)⁸⁴⁵.

Отже, рівень зосередження всього населення безпосередньо у прикордонні АР Крим залишався доволі незначним. Українці та україномовне населення поступалися за цим рівнем росіянам та російськомовному населенню.

Частка населення прикордоння АР Крим серед усього населення прикордоння України. Серед загальної чисельності населення прикордоння України частка всього населення Кримського прикордоння не була досить значною – лише 2,27% (227 794 особи із 10 051 029 осіб). Рівень зосередження населення у прикордонні АР Крим відрізнявся за етнічними озна-

ками. За цим рівнем українці істотно поступалися росіянам, відповідно, 0,58% (40 248 осіб) та 7,50% (162 598 осіб). Варто звернути увагу на те, що росіяни Кримського прикордоння посідали п'яте місце серед усіх прикордонних областей України, після Луганської, Харківської, Одеської та Донецької, а українці прикордоння автономії – лише 15-те. Рівень частки етнічних меншин, окрім росіян, які мешкали у прикордонні АР Крим становив 2,64% (24 948 осіб із 943 931 особи)⁸⁴⁶.

Значні відмінності зберігалися також і в рівні зосередження у Кримському прикордонні населення за мовними ознаками. Так, рівень частки україномовних залишався істотно меншим за рівень частки російськомовних. Так, частка україномовних українців прикордоння автономії складала лише 0,29% загальної чисельності україномовних українців прикордоння України (15 437 осіб із 5 354 918 осіб), а частка російськомовних українців – 1,57% (24 717 осіб із 1 576 770 осіб). Ще більші відмінності спостерігалися у рівні частки україномовних та російськомовних росіян, відповідно, 0,28% (168 осіб із 59 233 осіб) та 7,70% (162 072 особи із 2 103 861 особи). Істотно відрізнявся також і рівень зосередження у прикордонні АР Крим україномовного та російськомовного населення, відповідно, 0,29% (15 695 осіб із 5 473 228 осіб) та 4,97% (193 477 осіб із 3 893 622 осіб)⁸⁴⁷. Варто підкреслити також, що Кримське прикордоння за рівнем зосередження україномовного населення посідало останнє, 16-те місце серед прикордонних областей, а за рівнем зосередження російськомовного населення – п'яте місце після Харківської, Луганської, Одеської та Донецької областей.

Отже, незважаючи на те, що прикордоння АР Крим посідало лише 11-те місце серед усіх прикордонних областей за загальною чисельністю населення, однак за рівнем зосередження росіян та російськомовного населення – п'яте місце. Тобто, Кримське прикордоння слугувало одним із основних ареалів територіального розміщення росіян та російськомовного населення у прикордонні України.

Частка населення АР Крим серед усього населення України. Досить істотно відрізнявся також і рівень частки АР Крим серед загальної чисельності населення України, українців та етнічних меншин. Так, частка автономії серед усього населення України становила 4,20% (2 024 056 осіб із 48 240 902 осіб). Частка АР Крим, як Донеччини, Луганщини та Харківщини, серед українців виявилася нижчою, порівняно з етнічними меншинами,

за рахунок, насамперед росіян. Зокрема, частка автономії серед загальної чисельності українців в Україні складала 1,31% (492 227 осіб із 37 541 693 осіб), серед сукупної чисельності етнічних меншин – 14,31% (1 531 829 осіб із 10 699 209 осіб), серед росіян – 14,17% (1 180 441 осіб із 8 334 141 особи), серед етнічних меншин, окрім росіян – 14,86% (351 388 осіб із 2 365 068 осіб)⁸⁴⁸. Тобто, за рівнем зосередження в АР Крим, українці на порядок поступалися росіянам та етнічним меншинам, окрім росіян.

До того ж, частка АР Крим серед загальної чисельності україномовного населення України залишалася істотно нижчою, ніж серед загальної чисельності російськомовного населення, відповідно, 0,62% (202 761 особа із 32 577 468 осіб) та 10,86% (1 549 422 особи із 14 273 670 осіб)⁸⁴⁹. Для порівняння: в АР Крим мешкав кожен десятий представник російськомовного населення України і лише кожен 160-й представник україномовного населення.

Отже, АР Крим слугувала одним із основних осередків територіального розміщення в Україні росіян, етнічних меншин, окрім росіян, насамперед за рахунок кримських татар, а також російськомовного населення. До того ж, більше половини загальної чисельності росіян та російськомовного населення України припадало лише дві області: Донецьку та Луганську, а також на АР Крим. В інших 22-х областях, разом взятих, чисельність росіян та російськомовного населення була меншою, ніж у Донбасі та в Криму.

Рівень урбанізації населення АР Крим. Переважна більшість населення АР Крим мешкали у містах. Однак, за рівнем урбанізації населення автономії дещо поступалося всьому населенню України, відповідно, 62,19% (1 258 720 осіб із 2 024 056 осіб) та 66,94% (32 290 729 осіб із 48 240 902 осіб). В АР Крим спостерігалися відмінності у рівні урбанізації населення за етнічними ознаками. Так, рівень урбанізації українців був нижчим, ніж етнічних меншин, відповідно, 57,46% (282 827 осіб із 492 227 осіб) та 63,71% (975 893 особи із 1 531 829 осіб). Ще більш істотні відмінності були у рівні урбанізації росіян та етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 70,30% (829 839 осіб із 1 180 441 особи) та 41,56% (146 054 особи із 351 388 осіб)⁸⁵⁰. Тобто, переважна більшість росіян зосереджувалася в урбаністичному середовищі Криму, а більшість етнічних меншин, окрім росіян – у сільській місцевості. Таке становище виникло в результаті того, що кримські татари мешкали переважно у селах. АР Крим за найнижчим рівнем міського населення серед росіян посідала перше місце серед усіх прикордонних

областей, а серед етнічних меншин, окрім росіян – третє, після Чернівецьчини та Закарпаття.

Досить значні відмінності за рівнем урбанізації населення зберігалися в АР Крим і за мовними ознаками. Зокрема, за цим рівнем україномовне населення істотно поступалося російськомовному населенню, відповідно, 49,38% (100 133 особи із 202 761 особи) та 68,44% (1 060 453 особи із 1 549 422 осіб)⁸⁵¹. Тобто, переважна більшість україномовного населення автономії зосереджувалася в селах, а більшість російськомовного населення – у містах. Рівень урбанізації україномовного населення залишався значно меншим, ніж українців, і, навпаки, за цим рівнем російськомовне населення переважало росіян. До того ж, в АР Крим спостерігався найнижчий рівень урбанізації російськомовного населення серед усіх прикордонних областей.

Істотно відрізнявся також і рівень урбанізації україномовних та російськомовних українців в АР Крим. Так, цей рівень серед україномовних українців виявився значно нижчим, ніж серед російськомовних українців відповідно, 49,23% (97 904 особи із 198 855 осіб) та 63,03% (184 629 осіб із 292 923 осіб)⁸⁵². Тобто, більшість україномовних українців розселені не в містах, а в сільській місцевості. Однак, переважна більшість російськомовних українців зосереджені у містах. Проте, в АР Крим залишався найнижчий серед усіх прикордонних областей України рівень урбанізації російськомовного населення.

Незважаючи на досить незначну чисельність, рівень урбанізації україномовних росіян в АР Крим виявився навіть дещо вищим, ніж російськомовних росіян, відповідно, 79,62% (1 418 осіб із 1 781 особи) та 70,31% (827 630 осіб із 1 177 132 осіб)⁸⁵³. До того ж, в АР Крим був найнижчий рівень урбанізації російськомовних росіян серед усіх прикордонних областей України.

Отже, попри те, що переважна більшість населення АР Крим зосереджувалася у містах, за рівнем урбанізації населення автономії поступалося всьому населенню України. До того ж, міське населення в АР Крим складало меншість серед українців, україномовних українців, етнічних меншин, окрім росіян та україномовного населення. Більшість росіян, російськомовних українців, російськомовного населення, україномовних та російськомовних росіян мешкали у містах. Найвищий рівень урбанізації в автономії належав україномовним росіянам, а найнижчий – етнічним меншинам, окрім

росіян, за рахунок, насамперед кримських татар.

Частка сільського населення серед усього населення АР Крим. Серед загальної чисельності населення АР Крим рівень частки сільського населення залишався дещо вищим, ніж серед усього населення прикордонних областей України відповідно, 37,81% (765 336 осіб із 2 024 056 осіб) та 35,24% (10 806 836 осіб із 30 662 901 осіб)⁸⁵⁴. Проте, як у цілому у прикордонні України, в автономії більшість складало не сільське, а міське населення.

Відмінності у рівні частки сільського населення зберігалися в АР Крим за етнічними ознаками. Так, серед українців цей рівень виявився вищим, порівняно з етнічними меншинами, відповідно, 43,54% (209 400 осіб із 492 227 осіб) та 36,29% (555 936 осіб із 1 531 829 осіб). При цьому, рівень частки сільського населення серед росіян в автономії залишався вдвічі нижчим, ніж серед етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 29,70% (350 602 особи із 1 180 441 особи) та 58,44% (205 334 особи із 351 388 осіб)⁸⁵⁵. Тобто, переважна більшість росіян Криму мешкали не в селах, а в містах. І, навпаки абсолютна більшість етнічних меншин, окрім росіян, насамперед за рахунок кримських татар, зосереджувалися в сільській місцевості автономії. Варто зазначити також, що серед усіх прикордонних областей України в АР Крим спостерігався найвищий рівень частки сільського населення серед росіян. А за цим рівнем серед етнічних меншин, окрім росіян АР Крим посідала третє місце серед областей прикордоння України, після Чернівецьчини та Закарпаття.

Спостерігалися також і значні відмінності в рівні частки сільського населення серед населення АР Крим за мовними ознаками. Так, рівень частки сільського населення серед україномовного населення був істотно вищим, ніж серед російськомовного населення, відповідно, 45,25% (102 628 осіб із 202 761 особи) та 31,54% (488 969 осіб із 1 549 422 осіб)⁸⁵⁶. Тобто, у сільській місцевості автономії зосереджувалося більше половини загальної чисельності україномовного населення, і лише кожен третій представник російськомовного населення. До того ж, рівень частки сільського населення серед російськомовного населення АР Крим залишався найвищим серед усіх прикордонних областей. Однак, за цим рівнем серед україномовного населення АР Крим посідала лише сьоме місце серед областей прикордоння України, після Закарпаття, Івано-Франківщини, Чернівецьчини, Вінниччини, Рівненщини та Волині. При цьому, рівень частки сільського населення се-

ред україномовного населення залишався навіть дещо вищим, ніж українців. Подібне співвідношення за цим рівнем спостерігалось також між російськомовним населенням та росіянами.

Відрізнявся також і рівень частки сільського населення між україномовними та російськомовними українцями АР Крим, відповідно, 50,77% (100 951 особа із 198 855 осіб) та 36,97% (108 294 особи із 292 923 осіб)⁸⁵⁷. Тобто, на відміну від україномовних українців, більшість з яких мешкали у сільській місцевості, абсолютна більшість російськомовних українців, зосереджувалися в містах. При цьому рівень частки сільського населення серед російськомовних українців в АР Крим був найвищим серед усіх прикордонних областей. Проте, за цим рівнем серед україномовних українців автономія посідала лише шосте місце серед областей прикордоння, після Закарпаття, Івано-Франківщини, Чернівецьчини, Рівненщини та Волині.

На відміну від усіх прикордонних областей, за винятком Сумщини, в АР Крим рівень частки сільського населення серед україномовних росіян, попри незначну їхню чисельність, виявився нижчим, ніж серед російськомовних росіян, відповідно, 20,38% (970 осіб із 1 781 особи) та 29,60% (349 502 особи із 1 177 132 осіб)⁸⁵⁸. Тобто, переважна більшість як україномовних, так і російськомовних росіян Криму мешкали в містах, а не в сільській місцевості. До того ж, за рівнем частки сільського населення серед україномовних українців в АР Крим посідала перше місце серед усіх прикордонних областей, серед російськомовних українців – лише 11-те.

Отже, рівень частки сільського населення серед усього населення АР Крим був дещо вищим, ніж серед усього населення прикордоння України. Вищим цей рівень залишався серед українців, україномовних українців, етнічних меншин, окрім росіян та україномовного населення автономії, ніж серед росіян, російськомовних українців, російськомовного населення, україномовних та російськомовних росіян. При цьому, серед україномовних українців, етнічних меншин, окрім росіян та україномовного населення переважало сільське населення. Найвищий рівень сільського населення в області спостерігався серед україномовних українців, а найнижчий – серед україномовних росіян.

Висновки. Таким чином, серед усього населення Кримського прикордоння українці за чисельністю поступалися росіянам, а україномовне населення – російськомовному. У мовному середовищі українців АР Крим ши-

рокого розповсюдження набули процеси мовного зросійщення, навпаки, росіяни фактично не зазнавали мовної асиміляції. На сході Криму, насамперед у селах, розселені кримські татари, які повернулися із Середньої Азії наприкінці 80-х рр. XX ст., переважна більшість серед них зуміли зберегти власну національну мову.

АР Крим посідала друге місце серед усіх прикордонних областей України за чисельністю росіян, після Донеччини та за чисельністю етнічних меншин, окрім росіян, після Одещини, а також третє місце за чисельністю російськомовного населення, після Донеччини та Луганщини. Проте, абсолютна чисельність українців та україномовного населення в АР Крим залишалися найменшими, порівняно з усіма іншими областями прикордоння.

В АР Крим спостерігався максимальний рівень частки росіян та російськомовного населення серед усього населення, а також російськомовних як серед росіян, так і українців серед усіх прикордонних областей України. За рівнем частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення АР Крим поступалася лише Чернівецьчині. Натомість, в АР Крим залишався найнижчий рівень частки українців та україномовного населення серед усього населення, а також найменший рівень частки україномовних як серед українців, так і серед росіян, порівняно з усіма іншими прикордонними областями України.

Кримське прикордоння не було одним із головних осередків територіального розміщення всього населення прикордоння України. Однак, за рівнем зосередження у прикордонні автономії українці та україномовне населення значно поступалися росіянам та російськомовному населенню. АР Крим залишалася одним із найбільших ареалів територіального розміщення в Україні росіян, етнічних меншин, окрім росіян, за рахунок кримських татар, а також російськомовного населення. Рівень урбанізації всього населення АР Крим залишався дещо нижчим, ніж усього населення України. Серед усього населення автономії, а також серед українців, російськомовних українців, росіян, російськомовного населення, україномовних та російськомовних росіян переважало міське населення, а більшість україномовних українців, україномовного населення та етнічних меншин, окрім росіян, насамперед кримських татар, мешкали в сільській місцевості.

ВИСНОВКИ

Державний кордон, який успадкувала незалежна Україна від УРСР був встановлений протягом 20-х – 50-х рр. XX ст. керівництвом СРСР. Сучасні межі державного кордону України не охоплюють усі українські етнічні землі, які були в першій половині XX ст. Крайні південно-західні, західні, північно-західні, північні, північно-східні, східні та південно-східні українські етнічні терени залишилися у складі сусідніх держав, де внаслідок прискореної мовної та етнічної асиміляції, а також у результаті масових переселень, включно з депортаціями, українці втратили компактний тип розселення і перетворилися на початку XXI ст. на малочисельні етнічні меншини.

За межами державного кордону України у сусідніх країнах залишилися українські етнічні землі: у Румунії – Подунав'я, Південна Буковина та Мармарош (Східне Закарпаття), Молдові – Придністров'я, Словаччині – Пряшівщина (Західне Закарпаття), Польщі – Лемківщина, Надсяння, Холмщина та Підляшшя, Білорусі – Берестейщина, у Російській Федерації – Стародубщина (Північна Сіверщина), Північна Слобожанщина, Західна Донщина та Кубань. Українська держава виступає за визнання непорушності державних кордонів, не претендує на втрачені українські етнічні землі, однак відкидає будь-які територіальні претензії з боку сусідніх держав.

Україна межує із сьома країнами: Румунією, Молдовою, Угорщиною, Словаччиною, Польщею, Білоруссю та Російською Федерацією. Найдовша ділянка кордону – із Російською Федерацією, а найкоротша – зі Словаччиною. Прикордонними є 15 із 24-х областей України, а також АР Крим. Найбільш протяжну лінію кордону мають Одеська, Луганська та Сумська області, а найменшу – Івано-Франківська область та АР Крим.

Із 175-ти міст обласного підпорядкування 31-е розташоване у прикордонні, у тому числі і сім обласних центрів: Одеса, Чернівці, Ужгород, Чернігів, Суми, Харків та Луганськ, із 490 районів прикордонними є 90. Усього у прикордонні України розташовано 121 адміністративно-територіальне утворення. Найбільше адміністративно-територіальних утворень зосереджено у прикордонні Одещини: п'ять міст обласного підпорядкування та 14 районів, Луганщини: шість міст обласного підпорядкування та десять районів, Закарпаття: чотири міста обласного підпорядкування та вісім районів. Найменше в Івано-Франківщині – лише один район, Київщині – одне місто

обласного підпорядкування та один район, АР Крим – також одне місто обласного підпорядкування та один район. Усього у прикордонні України розташовано 5 628 населених пунктів. Серед них: 100 міст, у тому числі 31-е місто обласного підпорядкування та 69 міст районного підпорядкування, а також 209 селищ міського типу, 5 042 села та 277 селищ.

Загальна чисельність населення, яке мешкало безпосередньо у прикордонних районах та містах обласного підпорядкування, перевищувала 10 млн. осіб. Тобто, кожен п'ятий мешканець України проживав безпосередньо у прикордонні. Найбільш високий рівень зосередження населення безпосередньо у прикордонні (більше половини загальної чисельності) спостерігався у тих областях, де в прикордонні розташовано обласні центри, зокрема в Одещині, Чернівецькій, Закарпатті, Харківщині та Луганщині. А найменший рівень зосередження населення у прикордонні залишався в Івано-Франківщині, де кордон з Румунією проходив малозаселеною гірською місцевістю. Досить незначне зосередження населення у прикордонні було також і Київській області, де лінія кордону із Білоруссю пролягає малозаселеними болотистими місцевостями Полісся. До того ж, в результаті аварії на Чорнобильській АЕС, значна частина населення з 1986 року була відселена з півночі Київщини.

Опираючись на аналіз статистичних матеріалів Всеукраїнського перепису населення 2001 року, вдалося встановити визначальні ознаки етномовної структури населення українського прикордоння у цілому, а також розкрити особливості етномовного складу населення кожної прикордонної області, кожного прикордонного району та кожного міста обласного підпорядкування.

У сучасній Україні зберігається інерційний вплив етномовних процесів доби бездержавності, насамперед в урбаністичному середовищі східних та південних областей. Ключовою ознакою змін етномовного складу населення України за радянських часів була заміна українців та українськомовного населення на росіян та російськомовне населення. Такі зміни були спричинені політикою радянського режиму, спрямованої на масове заселення України росіянами та переселення українців за межі України, найбільше у східні та північні райони Росії. Міграційна політика поєднувалася зі штучною за своєю сутністю мовною та етнічною асиміляцією українців (зросійщенням), насамперед в урбаністичному середовищі. За радянської доби українці перебували в становищі підпорядкованої більшості, а росіяни мали статус домінантної меншості і фактично не зазнавали асиміляції, тому роз-

гортання асиміляційних процесів якраз і відбувалося у мовному та етнічному середовищі українців.

Попри інерційні наслідки доби бездержавності, серед загальної чисельності населення прикордоння України абсолютну більшість складали українці. Українці переважали за чисельністю у прикордонні всіх, без винятку, 15-ти прикордонних областях, і лише в АР Крим за чисельністю вони поступалися росіянам. До того ж, у десяти із 15-ти областей рівень частки українців серед усього населення виявився навіть вищим, ніж серед усього населення України.

В етнічному складі населення прикордонних районів рівень частки українців залишався вищим, ніж в містах обласного підпорядкування. Серед загальної чисельності населення 90 прикордонних районів України українці становили абсолютну більшість в 76-ти. Зокрема, в *Одещині* – у восьми із 14-ти районів: Білгород-Дністровському, Біляївському, Великомихайлівському, Кодимському, Котовському, Красноокнянському, Роздільнянському, Фрунзівському, *Вінниччині* – у всіх трьох районах: Могилів-Подільському, Піщанському, Ямпільському, *Чернівеччині* – у п'яти із восьми районів: Вижицькому, Кельменецькому, Путильському, Сокирянському, Сторожинецькому, *Івано-Франківщині* – в єдиному Верховинському, *Закарпатті* – у семи із восьми районів: Ужгородському, Виноградівському, Великобerezнянському, Перечинському, Рахівському, Тячівському, Хустському, *Львівщині* – у всіх шести районах: Жовківському, Мостиському, Сокальському, Старосамбірському, Турківському, Яворівському, *Волині* – у всіх шести районах: Володимир-Волинському, Іваничівському, Любешівському, Любомпольському, Ратнівському, Шацькому, *Рівненщині* – у всіх трьох районах: Дубровицькому, Зарічненському, Рокитнівському, *Житомирищині* – у всіх трьох районах: Народицькому, Олевському, Овруцькому, *Київщині* – в єдиному Поліському, *Чернігівщині* – у всіх семи районах: Городнянському, Корюківському, Новгород-Сіверському, Ріпкинському, Семенівському, Чернігівському, Щорському, *Сумщині* – у семи із восьми районів: Білопільському, Великописарівському, Глухівському, Краснопільському, Середино-Будському, Сумському, Ямпільському, *Харківщині* – у всіх шести районах: Великобурлуцькому, Вовчанському, Дергачівському, Дворічанському, Золочівському, Харківському, *Луганищині* – у восьми із десяти районів: Антрацитівському, Біловодському, Білокуракинському, Марківському, Міловському, Новопсковському, Сверд-

ловському, Троїцькому, *Донеччині* – у всіх п'яти районах: Амвросіївському, Новоазовському, Старобешівському, Тельманівському, Шахтарському.

Українці складали також відносну більшість серед усього населення у чотирьох районах: Ізмаїльському, Кілійському та Саратському (Одещина), Глибоцькому (Чернівецьчина), а меншість – у десяти районах: Болградському, Ренійському та Тарутинському (Одещина), Герцаївському та Новоселицькому (Чернівецьчина), Берегівському (Закарпаття), Путивльському (Сумщина), Краснодонському та Станично-Луганському (Луганщина), Ленінському (АР Крим).

Серед загальної чисельності населення 31-го міста обласного підпорядкування, розташованого у прикордонні, українці складали абсолютну більшість у 21-му: в Одесі, Білгороді-Дністровському, Котовську та Теплодарі (Одещина), Могилеві-Подільському (Вінниччина), Чернівцях та Новодністровську (Чернівецьчина), Ужгороді та Хусті (Закарпаття), Червонограді (Львівщина), Володимирі-Волинському та Нововолинську (Волинь), Славутичі (Київщина), Чернігові (Чернігівщина), Сумах та Глухові (Сумщина), Харкові та Люботині (Харківщина), Ровеньках (Луганщина), Шахтарську та Сніжному (Донеччина). Відносну більшість – у трьох містах: у Чопі (Закарпаття), Луганську (Луганщина) та Торезі (Донеччина).

Українці опинилися у меншості у семи містах: в Ізмаїлі (Одещина), Береговому (Закарпаття), Керчі (АР Крим), Антрациті, Краснодоні, Красному Лучі та Свердловську (Луганщина), Проте, серед усього населення міст та селищ, які входили до складу трьох із чотирьох міських рад Луганщини (Антрацитівської, Краснолуцької та Свердловської) українці домінували за чисельністю. Ще вищим був рівень частки українців серед усього населення прилеглих до цих міськрад сільських районів: Антрацитівського та Свердловського. Тобто, визначальною ознакою українського прикордоння була етнічна однорідність населення переважної більшості районів не лише західних та північних областей, але й сільських прикордонних районів східних областей, де за чисельністю домінували українці. Лише в окремих містах обласного підпорядкування, насамперед АР Крим та Луганщини, українці складали меншість серед усього населення.

Серед українців, які мешкали у прикордонні, абсолютну більшість складали україномовні, хоча цей рівень був дещо нижчим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні. Проте, в 11-ти із 15-ти прикордонних

областей: Вінницькій, Чернівецькій, Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській, Волинській, Рівненській, Житомирській, Київській, Чернігівській та Сумській рівень частки україномовних залишався вищим, ніж серед загальної чисельності українців в Україні. І лише серед українців в Одеській, Харківській, Луганській та Донецькій областях, а також в АР Крим – нижчим. До того ж, серед українців Донеччини та АР Крим україномовні опинилися у меншості.

Зберігалися також і відмінності у рівні частки україномовних серед українців за поселенською мережею. Серед українців, які мешкали у сільській місцевості прикордоння цей рівень помітно вищим, ніж серед українців, які мешкали у містах. При цьому, в усіх, без винятку, прикордонних областях серед українців, які мешкали у селах переважали україномовні. Україномовні складали більшість також і серед міських українців у 14-ти із 15-ти областей. Лише серед українців – мешканців міст Донеччини, україномовні становили меншість, як і серед міських та сільських українців АР Крим.

Інерційні впливи етномовних процесів радянської доби відбиваються на мовному середовищі українців, однак мають значні територіальні та поселенські відмінності. Рівень частки російськомовних серед українців, які мешкали в сільській місцевості, залишався істотно нижчим, ніж серед українців, зосереджених у містах, особливо у східних областях та Криму.

У цілому, серед українців, які мешкали безпосередньо у прикордонні, рівень частки російськомовних виявився дещо вищим, ніж у цілому серед загальної чисельності українців в Україні. Однак, в переважній більшості прикордонних областей цей рівень був помітно нижчим, ніж у цілому в Україні. Російськомовні серед українців складали більшість в найбільш урбанізованій Донецькій області та в Криму, а також безпосередньо у прикордонні Луганської області за рахунок міст обласного підпорядкування, включно з обласним центром.

Серед українців 90 прикордонних районів російськомовні становили абсолютну більшість лише в шести: у Ренійському (Одещина), Середино-Будському (Сумщина), Станічно-Луганському (Луганщина), Старобешівському (Донеччина) та Ленінському (АР Крим). Більшість українців виявилися зросійщеними за мовою у 12-ти із 31-го міста обласного підпорядкування, розташованих у прикордонні: в Одесі, Ізмаїлі (Одещина), Луганську, Антрациті, Краснодоні, Красному Лучі, Ровеньках, Свердловську (Луган-

щина), Сніжному, Торезі, Шахтарську (Донеччина), Керчі (АР Крим).

Серед загальної чисельності населення українського прикордоння етнічні меншини залишалися в меншості. Рівень частки етнічних меншин серед усього населення прикордоння виявився дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення України. Однак, у переважній більшості областей (у дев'яти із 15-ти) цей рівень був нижчим, ніж у цілому в Україні. Лише в АР Крим етнічні меншини переважали за чисельністю українців.

Представники етнічних меншин досить нерівномірно були розселені у прикордонні України. У переважній більшості прикордонних районів та міст обласного підпорядкування їхня чисельність залишалася досить незначною. Виняток складали лише декілька прикордонних районів шести областей та АР Крим, серед усього населення яких, поряд з українцями були представлені етнічні меншини. Зокрема, в Одещині – болгари, молдовани, росіяни та гагаузи, Чернівецьчині – румуни та молдовани, Закарпатті – угорці, румуни та цигани), Сумщині – росіяни, Луганщині – росіяни, Донеччині – росіяни та греки, АР Крим – росіяни та кримські татари. У містах обласного підпорядкування, особливо на сході та півдні розселені росіяни.

Із 90 прикордонних районів лише у восьми представники окремих етнічних меншин складали абсолютну більшість серед загальної чисельності населення: болгари – в Болградському (Одещина), молдовани – в Новоселицькому та румуни – у Герцаївському (Чернівецьчина), угорці – у Берегівському (Закарпаття), росіяни – у Путивльському (Сумщина), Краснодонському, Станічно-Луганському (Луганщина) та Ленінському (АР Крим). Ще в двох районах Одеської області етнічні меншини складали відносну більшість серед усього населення: молдовани – у Ренійському та болгари – у Тарутинському.

Серед усього населення 31-го міста обласного підпорядкування прикордоння України представники окремих етнічних меншин, а точніше одна з них – росіяни, становили абсолютну більшість у п'яти містах: в Антрациті, Краснодоні, Красному Лучі, Свердловську (Луганщина) та Керчі (АР Крим). В Ізмаїлі (Одещина) росіяни складали відносну більшість серед усього населення, як і угорці – у Береговому (Закарпаття). У всіх інших прикордонних районах та більшості міст обласного підпорядкування, окрім міст Донбасу, етнічні меншини мали переважно дисперсний тип розселення. Тому поліетнічний склад населення був характерною ознакою лише окремих прикордонних районів та міст обласного підпорядкування, а не

всього українського прикордоння.

Із семи етнічних меншин, які походять із країн, що безпосередньо межують з Україною, чотири: угорці, румуни, молдавани та словаки зосереджувалися поблизу кордону. Абсолютна більшість поляків, білорусів та росіян розселені у глибині української території, а не в прикордонні. До того ж, чотири етнічні меншини мали ще в ХХ ст. статус домінантної меншості: угорці – на Закарпатті, румуни – на Буковині та в Придунав'ї (Буджаку), поляки – в Галичині та на Волині, а також росіяни – на всій території України до 1991 року.

Значне зростання чисельності росіян в Україні, особливо з другої половини ХХ ст., спричинено їхньою масовою міграцією до великих міст, насамперед до обласних центрів та міст обласного підпорядкування східних та південних областей. Збільшення росіян зумовлено також розгортанням штучних за своєю сутністю процесів етнічної асиміляції, коли зайшла меншість асимілює корінну більшість. Найбільш активно процеси мовної та етнічної асиміляції українців в урбаністичному середовищі південних та східних областей. У цих містах чисельність росіян збільшувалася також за рахунок етнічної асиміляції (зросійщення) дисперсно розселених представників етнічних меншин, окрім росіян.

Відрізнявся також і тип розселення представників окремих етнічних меншин (міські та сільські поселення). Угорці, румуни, молдавани, болгари, гагаузи та кримські татари розселені переважно у сільській місцевості, а росіяни, білоруси, греки та євреї зосереджувалися у містах. Компактний тип розселення, насамперед у селах, забезпечував домінування ендогамії (моноетнічних шлюбів), і, внаслідок цього, збереження власного мовного середовища етнічних меншин. В умовах дисперсного розселення розповсюдження набувала екзогамія (міжетнічні шлюби), результатом якої є прискорення процесів природної мовної асиміляції.

Абсолютну більшість серед загальної чисельності етнічних меншин не лише безпосередньо у прикордонні, але й у цілому в Україні, складали представники лише однієї із них – росіяни. Проте, рівень частки росіян серед міських етнічних меншин залишався істотно вищим, ніж серед етнічних меншин, які мешкали в сільській місцевості. Лише серед етнічних меншин Закарпаття та Чернівецьчини, а також серед сільських етнічних меншин Одещини росіяни опинилися в меншості. Варто зазначити також, що абсо-

лютну більшість серед болгарів, молдованів, гагаузів, румунів, угорців, словаків, поляків, греків складали особи, які народилися на території України. Натомість, серед росіян, як і серед білорусів, переважали мігранти та їхні нащадки у першому поколінні. Кримські татари розпочали повернення до Криму лише наприкінці 80-х рр. XX ст.

Мовне середовище окремих етнічних меншин також істотно відрізнялося. У західних областях абсолютна більшість угорців, румунів та молдованів зберігали власні рідні мови. Рівень їхньої мовної асиміляції був досить незначним, однак україномовних було дещо більше, ніж російськомовних. Серед поляків Львівщини, білорусів Рівненщини, словаків Закарпаття більшого поширення набули процеси мовної українізації, а не зросійщення. Більшість болгарів, молдованів та гагаузів Одещини, як і кримських татар в АР Крим, зберігали власні рідні мови. Однак, асимільованих за мовою серед них більше було російськомовних, ніж україномовних. Абсолютна більшість греків Донецчини зросійщені за мовою не лише в містах, але й у селах.

Інерційний вплив етнічних процесів радянської доби, коли росіяни посідали статус домінантної меншості, гальмував природні процеси їхньої мовної асиміляції у містах. Проте, у сільських районах прикордоння, в умовах дисперсного розселення, росіяни зазнавали природної мовної асиміляції і не лише у західних областях, але й у північних та східних. Тобто, на відміну від українців, асиміляційні процеси у мовному середовищі росіян відбувалися не в урбаністичному середовищі, а в сільській місцевості.

Серед загальної чисельності населення прикордоння України абсолютну більшість складали україномовне населення. Україномовне населення домінувало за чисельністю в 13-ти із 15-ти прикордонних областей, за винятком Донецчини, Луганщини, а також АР Крим, а в Одещині становило відносну більшість. До того ж, серед усього населення в 11-ти із 15-ти областей: Вінницькій, Чернівецькій, Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській, Волинській, Рівненській, Житомирській, Київській, Чернігівській та Сумській рівень частки україномовного населення виявився навіть вищим, ніж серед загальної населення України.

Цей рівень істотно відрізнявся за поселенською мережею. Серед сільського населення рівень частки україномовного населення залишався значно вищим, ніж серед міського населення. У сільській місцевості всіх 15-ти прикордонних областей україномовне населення складало абсолютну біль-

шість серед усього населення, і лише в АР Крим – меншість. Україномовне населення домінувало за чисельністю також і серед міського населення десяти областей прикордоння. Серед населення урбаністичного середовища Одеської, Харківської, Луганської та Донецької областей, а також в АР Крим, воно опинилося в меншості. За рахунок міського населення україномовне населення залишалося також у меншості безпосередньо серед усього населення у прикордонні цих чотирьох областей та у Криму.

Серед загальної чисельності населення 90 прикордонних районів україномовне населення становило абсолютну більшість у 72-х, відносно більшість – у двох (Ізмаїльському та Саратському Одеської області) та меншість – в 16-ти. Дещо інше становище склалося в містах обласного підпорядкування, розташованих у прикордонні. Серед усього населення 31-го міста україномовне населення становило абсолютну більшість в 15-ти: у Котовську та Теплодарі (Одещина), Могилеві-Подільському (Вінниччина), Чернівцях та Новодністровську (Чернівеччина), Ужгороді та Хусті (Закарпаття), Червонограді (Львівщина), Володимирі-Волинському та Нововолинську (Волинь), Славутичі (Київщина), Чернігові (Чернігівщина), Сумах та Глухові (Сумщина), Люботині (Харківщина), відносно більшість в одному – Чопі (Закарпаття), а меншість – у 15-ти.

Чисельність та частка україномовного населення серед усього населення як безпосередньо у прикордонні, так і в цілому в Україні, були нижчими, ніж чисельність та частка українців, за рахунок мовної асиміляції частини з них в урбаністичному середовищі Донбасу, Харківщини, Одещини та Криму. Україномовне населення прикордоння складалося майже винятково з україномовних українців. Рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався досить низьким, внаслідок незначного розвитку процесів українізації їхнього мовного середовища, навіть умовах дисперсного розселення.

Російськомовне населення залишалося в меншості серед усього населення прикордоння України. Воно домінувало за чисельністю лише у Донецьчині, Луганщині та АР Крим. Рівень частки російськомовного населення серед міського населення залишався значно вищим, ніж серед сільського населення. Варто зазначити, що в жодній прикордонній області російськомовне населення не становило абсолютної більшості серед сільського населення. Натомість, серед міського населення чотирьох областей: Одеської,

Харківської, Луганської та Донецької, а також в АР Крим російськомовне населення домінувало за чисельністю. У цих же чотирьох областях та в Криму, якраз за рахунок міського населення, російськомовне населення і становило більшість серед усього населення, розселеного безпосередньо у прикордонні, у тому числі в Одеському прикордонні – відносну більшість.

Серед загальної чисельності населення 90 прикордонних районів російськомовне населення становили більшість лише у десяти: у Путивльському та Середино-Будському (Сумщина), Антрацитівському, Краснодонському та Станично-Луганському (Луганщина), Амвросіївському, Новоазовському, Старобешівському та Тельманівському (Донеччина), Ленінському (АР Крим), відносну більшість – в одному Кілійському (Одещина) та меншість – у 79-ти районах.

Серед загальної чисельності населення прикордонного 31-го міста обласного підпорядкування російськомовне населення складало абсолютну більшість в 14-ти: в Одесі, Ізмаїлі та Білгороді-Дністровському (Одещина), Харкові (Харківщина), Луганську, Антрациті, Краснодоні, Красному Лучі, Ровеньках та Свердловську (Луганщина), Сніжному, Торезі та Шахтарську (Донеччина), Керчі (АР Крим), а меншість – у 17-ти містах.

Чисельність та частка російськомовного населення серед усього населення як безпосередньо у прикордонні, так і в цілому в Україні, залишалися помітно вищими, ніж чисельність та частка росіян, переважно за рахунок населення урбаністичного середовища східних та південних областей. Російськомовне населення прикордоння складалося не лише із російськомовних росіян, але й у значній мірі із зросійщених за мовою українців та представників етнічних меншин, окрім росіян.

Серед українців в урбаністичному середовищі, і не лише на українсько-російському прикордонні, як безпосередній наслідок доби бездержавності, широкого розвитку процеси мовної асиміляції (зросійщення). У мовному середовищі українців, як і серед представників етнічних меншин, окрім росіян, у прикордонних містах Донбасу та Криму, а також в Одесі та Харкові переважали російськомовні, що безпосередньо впливало на мовну ситуацію в прикордонних областях у цілому. Тому, не лише в прикордонні, але й в усіх східних та південних областях України, зберігаються значні відмінності у мовному середовищі між міським та сільським населенням.

Домінантною у містах південних та східних областей, насамперед ве-

ликих, залишається російська мова, хоча не росіяни, а якраз українці переважають за чисельністю. Серед сільського населення домінує українська мова, за винятком окремих районів, де компактно розселені етнічні меншини. Отже, внаслідок того, що в середовищі українців, насамперед у містах, розгорнулися процеси мовної асиміляції, етнічна та мовна структура населення прикордоння дещо відрізняється за поселенською мережею. Проте, незважаючи на ці відмінності, абсолютну більшість серед загальної населення прикордоння України складає україномовне населення.

Спостерігалися також і помітні відмінності між прикордонними областями в абсолютній чисельності населення за етнічними та мовними ознаками. Серед усіх прикордонних областей України за чисельністю в абсолютних показниках Донеччина посідала перше місце серед усього населення, українців, росіян, російськомовного населення, білорусів та греків, Львівщина – серед україномовного населення та поляків, Одещина – серед етнічних меншин, окрім росіян, болгарів, молдованів та гагаузів, АР Крим – серед кримських татар, Чернівецьщина – серед румунів, Закарпаття – серед угорців, циганів та словаків.

Відрізнявся також і рівень частки населення за етнічними та мовними ознаками поміж областями прикордоння України. Серед усіх прикордонних областей в Івано-Франківщині був максимальний рівень частки українців та україномовного населення серед усього населення, а також україномовних серед українців. В АР Крим – найвищий рівень частки росіян та російськомовного населення серед усього населення, а також російськомовних серед українців та росіян. Найбільший рівень частки україномовних серед росіян спостерігався у Житомирщині. Максимальний рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення залишався в Чернівецьчині. Найвищий рівень частки росіян серед етнічних меншин був у Луганщині, а найбільший рівень етнічних меншин, окрім росіян серед етнічних меншин – в Закарпатті.

Зберігалися також і відмінності у рівні зосередження безпосередньо у прикордонні населення за етнічними та мовними ознаками. Безпосередньо у прикордонні зосереджувалася майже третина загальної чисельності населення прикордонних областей України. За рівнем зосередження у прикордонні українці, україномовні українці, україномовні росіяни та україномовне населення поступалися росіянам, російськомовним українцям, російськомовним росіянам, російськомовному населенню та етнічним меншинам,

окрім росіян. До того ж, прикордоння Одещини, а точніше окремі її райони, слугували головним ареалом територіального розміщення в Україні для болгарів, гагаузів та молдованів, Чернівеччина – для румунів, Закарпаття – для угорців, циганів та словаків. Найнижчим рівень зосередження безпосередньо у прикордонні мали україномовні українці, а найвищий (абсолютна більшість) – етнічні меншини, крім росіян, насамперед за рахунок Одеської, Чернівецької та Закарпатської областей.

Рівень урбанізації населення мав також істотні відмінності за окремими областями прикордоння. Серед усіх областей України найбільш урбанізованим було населення Донеччини, а найменш урбанізованим – населення Закарпаття. До того ж, серед усього населення шести із 15-ти прикордонних областей: Вінницької, Чернівецької, Івано-Франківської, Закарпатської, Волинської та Рівненської домінувало за чисельністю не міське, а сільське населення.

Істотно відрізнявся також і рівень урбанізації населення прикордоння за етнічними та мовними ознаками. Безпосередньо у прикордонні та в цілому в Україні, рівень частки міського населення серед українців, етнічних меншин, окрім росіян, україномовних українців, україномовних росіян та україномовного населення залишався помітно нижчим, ніж серед росіян, російськомовних українців, російськомовних росіян та російськомовного населення. Найвищий рівень урбанізації у прикордонні спостерігався серед російськомовних українців, у значній мірі за рахунок Харкова, Одеси та міст обласного підпорядкування Луганської та Донецької областей, а найнижчий – серед україномовних українців та етнічних меншин, окрім росіян.

Таким чином, незважаючи на територіальні та поселенські відмінності в етномовній структурі населення за окремими прикордонними областями, серед загальної чисельності населення прикордоння України абсолютну більшість складали українці та україномовне населення. У прикордонні розселені також і представники окремих етнічних меншин.

Україна є Батьківщиною для всіх її громадян, незалежно від їхнього етнічного походження, рідної мови, територіального та поселенського розміщення. Тому збереження незалежності України та її територіальної цілісності є природною і нагальною потребою для всього українського загалу. Українська влада, проводячи зважену етномовну політику, повинна не допускати проявів сепаратизму та політичних спекуляцій за етномовною проблематикою.

ДОДАТКИ

Таблиця 1 – Чисельність усього населення (1), українців (2), україномовного населення (3), етнічних меншин (4), росіян (5), російськомовного населення (6), україномовних українців (7), російськомовних українців (8), російськомовних росіян (9), україномовних росіян (10), етнічних меншин, окрім росіян (11) у прикордонних областях, містах обласного підпорядкування та районах, (осіб)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Україна	48	37	32	10	8	14	31	5	7		2
	240	541	577	699	334	273	970	544	993	328	365
	902	693	468	209	141	670	728	729	832	152	068
міське	32	23	18	8	7	12	18	5	6		1
	290	658	894	632	236	756	467	169	973	252	395
	729	227	536	502	704	184	593	229	564	539	798
сільське	15	13	13	2	1	1	13		1		
	950	883	682	066	097	517	503	375	020	75	969
	173	466	932	707	437	486	135	500	268	613	270
15 областей та АР Крим	30	22	19	7	5	10	19	3	5		1
	662	910	383	752	938	126	037	857	758	172	813
	901	787	364	114	388	055	890	547	428	844	726
міське	19	13	10	6	5	8	10	3	4		
	855	774	442	081	112	950	203	559	973	133	968
	965	466	240	499	818	929	731	471	788	175	681
сільське	10	9	8	1		1	8				
	806	136	941	670	825	175	833	298	784	39	844
	836	321	124	515	570	126	369	076	640	669	945
прикордонні 31 місто; 90 районів	10	6	5	3	2	3	5	1	2		
	051	940	473	110	166	893	354	576	103	59	943
	029	373	228	656	725	622	918	770	861	233	931
Одеська	2	1	1			1	1				
	455	542	136	913	508	030	103	435	493	13	404
	666	341	571	325	537	090	662	839	413	818	788
міське	1	1									
	604	000	603	604	430	914	585	412	419	9	174
	669	104	552	565	184	805	817	559	753	656	381
сільське	850	542	533	308	78	115	517	23	73	4	230
	997	237	019	760	353	285	845	280	660	162	407
	1	1									
прикордонні 5 міст; 14 районів	949	150	766	798	454	946	743	404	442	10	344
	325	469	514	856	187	029	195	783	184	831	669
міста:											
1 Одеса	1										
	010	622	307	387	291	654	297	324	285	6	95
	298	935	196	363	908	128	561	097	386	021	455
2 Ізмаїл	85	32	15	52	37	63	14	17	36		15
	098	500	353	598	166	180	656	761	737	390	432
3 Білгород-Дністровський (м. р.)	57	36	24	21	15	31	23	12	15		5
	550	074	081	476	938	263	349	661	554	335	538
Білгород-Дністровський	51	32	21	18	14	27	20	11	14		4
	133	151	516	982	447	880	876	215	111	308	535
2 смт	6	3	2	2	1	3	2	1	1		1
	417	923	565	494	491	383	473	446	443	27	003
4 Теплодар	9	6	5	2	2	38	4	1	2		
	036	189	042	847	322	34	924	263	247	73	525
5 Котовськ	40	33	28	7	4	10	27	5	3		3
	664	445	593	219	206	791	933	490	986	215	013
райони:											

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1 Кілійський	59 837	26 659	21 598	33 178	17 977	26 465	21 086	5 469	17 743	205	15 201
2 Ізмаїльський	54 692	15 798	14 404	38 894	8 870	11 790	14 116	1 522	8 658	109	30 024
3 Ренійський	40 680	7 196	2 955	33 484	6 136	15 411	2 790	4 303	6 008	63	27 348
4 Болградський	74 951	5 667	3 650	69 284	6 020	12 233	3 516	1 968	5 783	44	63 264
5 Тарутинський	45 169	11 055	8 489	34 114	6 295	14 874	8 155	2 757	6 101	125	27 819
6 Саратський	49 907	21 918	20 606	27 989	7 915	10 690	20 015	1 817	7 716	154	20 074
7 Білгород-Дністровський	62 326	51 028	50 339	11 298	5 485	8 080	48 901	2 059	5 003	469	5 813
8 Біляївський	104 723	86 219	84 048	18 504	12 282	17 663	81 691	4 503	11 265	1 011	6 222
9 Роздільнянський	56 897	44 145	38 723	12 752	7 811	16 172	37 342	6 783	7 360	447	4 941
10 Великомихайлівський	32 687	25 941	26 266	6 746	4 733	5 020	25 676	4 251	526	195	2 013
11 Фрунзівський	21 029	18 881	19 366	2 148	638	678	18 794	80	497	141	1 510
12 Красноокнянський	22 879	18 692	19 709	4 187	1 417	1 512	18 538	144	224	192	2 770
13 Котовський	30 981	21 011	21 363	9 970	1 608	2 385	20 522	441	438	164	8 262
14 Кодимський	34 788	32 965	33 217	1 823	1 013	1 189	32 754	8 199	41	170	810
Вінницька	1 763 944	1 674 135	1 672 324	89 809	67 501	83 531	654 446	19 688	58 194	9 174	22 308
міське	809 078	738 453	733 055	70 825	54 776	70 815	720 047	18 405	47 558	7 102	15 849
сільське	954 866	935 682	939 269	19 184	12 725	12 716	934 399	1 283	10 636	2 072	6 459
прикордонні 1 місто; 3 райони	145 515	140 031	140 527	5 484	3 505	4 106	139 479	2 652	2 965	1 535	1 979
місто: Могилів-Подільський	32 513	30 000	30 013	2 513	1 730	2 278	29 550	1 450	1 493	235	783
райони:											
1 Піщанський	25 127	24 406	24 529	721	373	401	24 322	84	279	93	348
2 Ямпільський	47 669	46 282	46 508	1 387	766	805	46 214	68	662	103	621
3 Могилів-Подільський	40 206	39 343	39 477	863	636	622	39 293	50	531	104	227
Чернівецька	919 028	689 056	694 468	229 972	37 881	48 434	678 593	9 281	34 653	3 071	192 091
міське	368 263	296 368	296 443	71 895	31 845	42 221	287 052	8 974	29 157	2 634	40 050
сільське	550 765	392 688	398 025	158 077	6 036	6 213	391 541	307	5 496	437	152 041
прикордонні 2 міста; 8 районів	717 485	495 458	500 324	222 027	35 945	46 530	485 163	9 147	32 994	2 795	186 082
міста:											
1 Чернівці	236 691	189 021	187 465	47 670	26 733	36 150	180 742	8 001	24 696	1 989	20 937

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2 Новодністровськ	10 344	9 013	8 862	1 331	1 054	1 383	8 683	327	945	109	277
райони:											
1 Сокирянський	48 889	43 927	44 207	4 962	3 044	3 130	43 779	136	2 892	149	1 918
2 Кельменецький	48 468	47 261	47 376	1 207	607	641	47 208	46	545	61	600
3 Новоселицький	87 461	29 703	29 803	57 758	1 235	1 557	29 338	163	1 144	63	56 523
4 Герцаївський	32 316	1 616	1 560	30 700	299	392	1 488	38	271	7	30 401
5 Глибоцький	72 676	34 025	38 198	38 651	877	834	33 805	31	734	126	37 774
6 Сторожинецький	95 295	56 786	58 531	38 509	1 367	1 729	56 068	358	1 150	180	37 142
7 Вижницький	59 993	58 924	59 104	1 069	631	620	58 877	41	538	92	438
8 Путильський	25 352	25 182	25 218	170	98	94	25 175	6	79	19	72
Івано-Франківська	1 406 129	1 371 242	1 375 275	34 887 925	24 925 984	24 984	368 880	2 301	21 436	3 473	9 962
міське	586 126	554 946	558 078	31 180	22 605	22 845	552 741	2 162	19 541	3 050	8 575
сільське	820 003	816 296	817 197	3 707	2 320	2 139	816 139	139	1 895	423	1 387
прикордонний район:											
Верховинський	30 079	29 954	29 971	125	96	95	29 946	6	83	13	29
Закарпатська	1 254 614	1 010 127	1 016 268	244 487 993	30 993	36 412	1 001 977	5 297	28 435	2 451	213 494
міське	460 429	356 711	361 318	103 718	25 866	31 142	350 321	4 905	23 860	1 935	77 852
сільське	794 185	653 416	654 950	140 769	5 127	5 270	651 656	392	4 575	516	135 642
прикордонні 4 міста; 8 районів	849 266	640 258	646 936	209 008	21 785	26 042	634 155	4 026	20 015	1 674	187 223
міста:											
1 Ужгород	115 568	89 942	93 051	25 626	11 106	14 335	86 515	2 811	10 355	726	14 520
2 Хуст	28 559	25 228	25 765	3 331	1 107	1 167	25 100	103	986	119	2 224
3 Чоп	8 870	4 265	4 109	4 605	739	1 029	4 040	195	711	25	3 866
4 Берегове (м. р.)	26 554	10 321	10 204	16 233	1 445	1 669	9 995	181	1 383	52	14 788
райони:											
1 Рахівський	90 945	76 184	76 968	14 761	774	809	76 015	110	659	109	13 987
2 Тячівський	171 850	142 978	143 536	28 872	1 799	1 821	142 809	80	1 634	146	27 073
3 Хустський	96 960	92 146	92 316	4 814	846	813	92 102	29	763	82	3 968
4 Виноградівський	117 957	84 263	84 900	33 694	1 425	1 511	83 521	138	1 271	148	32 269
5 Берегівський	54 062	10 185	10 182	43 877	361	408	10 067	28	334	16	43 516

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
6 Ужгородський	74 399	43 489	43 817	30 910	1 485	1 840	43 053	303	1 367	112	29 425
7 Перечинський	32 026	30 857	30 938	1 169	430	409	30 559	37	346	84	739
8 Великобerezнянський	28 211	27 182	27 924	1 029	210	177	27 164	8	155	55	819
Львівська	2 605 956	2 471 033	2 484 094	134 923	92 565	98 286	2 459 927	10 596	81 260	11 208	42 358
міське	1 533 976	1 410 494	1 420 295	123 482	89 017	95 056	1 399 661	10 368	78 444	10 479	34 465
сільське	1 071 980	1 060 539	1 063 799	11 441	3 548	3 230	1 060 266	228	2 816	729	7 893
прикордонні 1 місто; 6 районів	627 260	610 196	613 653	17 064	8 365	7 817	609 665	528	6 840	1 518	8 699
Червоноград (м. р.)	85 034	78 493	79 371	6 541	5 476	5 304	78 158	327	4 677	798	1 065
Червоноград	70 287	64 868	65 550	5 419	4 514	4 423	64 567	293	3 876	637	905
1 місто, 1 смт	14 747	13 625	13 821	1 122	962	881	13 591	34	801	161	160
райони:											
1 Турківський	54 906	54 738	54 807	168	83	78	54 733	3	66	17	85
2 Старосамбірський	82 135	80 695	81 114	1 440	363	313	80 670	16	283	80	1 077
3 Мостиський	61 919	56 835	57 715	5 084	307	262	56 807	16	227	78	4 777
4 Яворівський	123 321	121 596	121 912	1 725	1 297	1 237	121 488	106	1 067	227	428
5 Жовківський	109 173	107 894	108 197	1 279	790	729	107 814	69	618	172	489
6 Сокальський	98 123	96 638	97 170	1 485	1 011		96 610	25	703	307	474
Волинська	1 057 214	1 024 955	1 028 271	32 259	25 132	26 499	1 021 821	3 100	21 502	3 625	7 127
міське	526 711	499 139	501 444	27 572	22 161	23 626	496 253	2 866	19 077	3 079	5 411
сільське	530 503	525 816	526 827	4 687	2 971	2 873	525 568	232	2 425	546	1 716
прикордонні 2 міста; 6 районів	312 046	303 555	304 699	8 491	6 346	6 481	303 007	536	5 441	904	2 145
міста:											
1 Володимир-Волинський	37 982	35 662	35 889	2 320	1 897	1 957	35 491	171	1 660	237	423
2 Нововолинськ	58 558	54 899	55 263	3 659	2 922	3 058	54 621	277	2 544	378	737
райони:											
1 Іваничівський	35 995	35 534	35 635	461	302	288	35 511	19	246	56	159
2 Володимир-Волинський	28 446	27 995	28 098	451	308	284	27 980	13	242	66	143
3 Любомльський	43 198	42 736	42 813	462	335	327	42 716	19	278	56	127

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
4 Шацький	18 213	17 879	17 981	334	181	163	17 864	13	135	46	153
5 Ратнівський	52 530	51 982	52 092	548	267	277	51 961	19	219	48	281
6 Любешівський	37 124	36 868	36 928	256	134	127	36 863	5	117	17	122
Рівненська	1 171 445	1 123 401	1 136 355	48 044	30 129	31 965	1 118 784	4 574	25 065	5 049	17 915
міське	544 074	509 728	513 607	34 346	26 465	28 376	505 582	4 118	22 203	4 249	7 881
сільське	627 371	613 673	622 748	13 698	3 664	3 589	613 202		2 862		10 034
прикордонні 3 райони	139 708	130 058	138 561	9 650	730	702	129 987				8 920
райони:											
1 Зарічненський	36 345	35 968	36 114	377	158	143	35 959	8	125	33	219
2 Дубровицький	51 437	50 730	50 882	707	333	335	50 697	33	267	66	374
3 Рокитнівський	51 926	43 360	51 565	8 566	239	224	43 331	29	157	82	8 327
Житомирська	1 389 393	1 254 855	1 292 386	134 538	68 851	91 317	1 227 268	27 300	55 976	12 833	65 687
міське	772 679	670 751	687 544	101 928	58 448	81 399	644 695	25 834	48 308	10 103	43 480
сільське	616 614	584 104	604 842	32 510	10 403	9 918	582 573	1 466	7 668	2 730	22 177
прикордонні 3 райони	126 299	121 555	122 340	4 744	2 816	3 217	120 981		2 310		1 928
райони:											
1 Олевський	47 028	45 667	46 197	1 361	663	620	45 556	103	459	161	698
2 Овруцький	67 876	64 911	65 078	2 965	1 946	2 389	64 480		1 689		1 019
3 Народицький	11 395	10 977	11 065	418	207	208	10 945	32	162	44	211
Київська	1 821 061	1 684 803	1 680 322	136 258	109 322	130 526	1 658 490	26 001	95 731	13 480	26 936
міське	1 041 556	933 110	925 180	108 446	88 986	109 417	909 621	23 289	78 865	10 045	19 460
сільське	779 505	751 693	755 142	27 812	20 336	21 109	748 869	2 712	16 866	3 435	7 476
прикордонні 1 місто; 1 район	32 121	22 787	20 968	9 334	7 573	10 618	20 515	2 258	7 302		1 761
місто: Славутич	24 549	15 530	13 606	9 019	7 366	10 453	13 283	2 233	7 175		1 653
район: Поліський	7 572	7 257	7 362		207		7 232				
Чернігівська	1 236 065	1 155 354	1 100 674	80 711	62 207	126 830	1 090 092	64 982	55 258	6 894	18 504
міське	716 536	648 179	602 569	68 357	53 104	106 926	594 511	53 401	47 652	5 398	15 253

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
сільське	519 529	507 175	498 105	12 354	9 103	19 904	495 581	11 581	7 606	1 496	3 251
прикордонні 1 місто; 7 районів	557 889	504 071	448 109	53 818	41 595	104 152	443 116	60 712	38 387	3 159	12 223
місто: Чернігів	299 038	257 990	221 322	41 048	31 779	73 277	218 144	39 617	29 725	2 004	9 269
райони:											
1 Чернігівський	61 463	58 872	58 649	2 591	1 945	2 483	58 242		1 704		646
2 Ріпкинський	37 547	34 098	32 907	3 449	2 545	4 279	32 592	1 504	2 358	187	904
3 Городнянський	36 349	34 773	33 609	1 576	1 054	2 540	33 293	1 478		887	167 522
4 Щорський	30 438	28 918	27 199	1 520	1 195	3 135	26 974	1 939	1 040	155	325
5 Корюківський	33 558	32 547	32 528	1 011			32 942			645	141 224
6 Семенівський	23 465	22 286	18 859	1 179	1 054	4 551	18 691	3 595		908	146 125
7 Новгород-Сіверський	36 031	34 587	23 036	1 444	1 238	12 945	22 878	11 707	1 120		206
Сумська	1 296 763	1 152 034	1 080 128	144 144 729	121 121 655	201 201 050	1 064 075	87 87 105	108 108 896	12 12 603	23 23 074
міське	837 920	732 449	672 116	105 471	86 423	152 245	660 717	70 960	77 221	9 061	19 048
сільське	458 843	419 585	408 012	39 258	35 232	48 805	403 358	16 145	31 675	3 542	4 026
прикордонні 2 міста; 8 районів	630 299	535 694	490 533	94 605	82 453	131 196	481 469	53 589	74 851	7 469	12 152
міста:											
1 Суми	292 139	246 845	225 784	45 294	36 523	59 461	221 122	25 143	32 569	3 851	8 771
2 Глухів	34 954	31 723	29 080	3 231	2 939	5 765	28 713	3 005	2 637	301	292
райони:											
1 Середино-Будський	20 955	18 724	4 348	2 231	2 065	16 577	4 327	14 395	2 051	14	166
2 Ямпільський	30 442	28 119	25 123	2 323	2 008	5 143	24 855	3 257	1 777	231	315
3 Глухівський	32 209	27 819	25 168	4 390	4 246	6 984	25 013	2 802	4 126	117	144
4 Путивльський	34 401	16 319	13 308	18 082	17 769	20 990	12 945	3 368	17 436	331	313
5 Білопільський	61 064	56 872	57 294	4 192	3 423	3 269	56 418		2 717	685	769
6 Сумський	62 800	58 448	58 920	4 352	3 545	3 448	57 863		2 725	818	807
7 Краснопільський	34 113	31 104	31 737	3 009	2 667	2 215	30 935		1 976	691	342
8 Великописарівський	27 222	19 721	19 771	7 501	7 268	7 344	19 278		6 837	430	233
Харківська	2 895 813	2 048 699	1 557 980	847 847 114	742 742 025	282 282 659	1 518 980	1 528 914	709 709 686	31 31 724	105 105 089
міське	2 266 401	1 536 698	1 053 717		729 637 659		1 025 779	1 509 922		613 23 845	92 044

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
сільське	629 412	512 001	504 263	117 411	104 366	118 649	492 984	18 992	95 841	8 517	13 045
прикордонні 2 міста; 6 районів	1 901 014	1 242 741	794 863	658 273	579 960	1 067 634	772 087	469 793	560 542	18 893	78 313
міста:											
1 Харків	1 449 871	884 228	460 607	565 643	496 538	954 901	446 039	437 337	483 772	12 245	69 105
2 Люботин (м. р.)	26 805	24 030	23 080	2 775	2 252	3 374	22 800	1 229	2 033	218	523
Люботин	24 031	21 483	20 495	2 548	2 059	3 203	20 263	1 219	1 879	179	489
1 село, 2 селища	2 774	2 547	2 585				2 537				
райони:											
1 Золочівський	34 052	28 595	29 169	5 457	4 778	4 543	28 310		4 091	686	679
2 Дергачівський	98 521	79 126	76 930	19 395	17 949	20 944	75 159	3 965	16 363	1 585	1 446
3 Харківський	186 586	140 841	119 194	45 745	41 411	65 606	116 415	24 421	39 201	2 210	4 334
4 Вовчанський	54 569	46 581	46 777	7 988	6 780	7 183	45 505	1 076	5 788	992	1 208
5 Великобурлуцький	28 287	20 666	20 316	7 621	7 030	7 729	19 650	1 016	6 520	510	591
6 Дворічанський	22 323	18 674	18 790	3 649	3 222	3 354	18 209		2 774	447	427
Луганська	2 540 191	1 472 376	1 762 402	1 067 815	991 825	1 748 589	742 607	727 403	973 590	16 531	75 990
міське	2 183 454	1 213 048		534 970 406	900 199	1 621 343	520 236	690 465	886 229	12 276	70 207
сільське	356 737	259 328	227 495	97 409	91 626	127 246	222 371	36 938	87 361	4 255	5 783
прикордонні 6 міст; 10 районів	1 343 726		319 362	636 602	593 897	1 009 605	310 622	395 630	585 628	7 330	42 705
міста:											
1 Луганськ (м. р.)	499 252	249 486	71 553	249 766	234 646	423 034	68 717	180 566	232 060	2 457	15 120
Луганськ	459 294	227 571	63 025	231 723	217 723	391 938	60 507	166 867	215 405	2 193	14 000
2 міста, 1 смт, 2 селища	39 958	21 915	8 528	18 043	16 923	31 096	8 210	13 699	16 655		1 120
2 Краснодон (м. р.)	117 730	39 145	9 790	78 585	74 549	107 263	9 532	29 609	74 333		4 036
Краснодон	49 921	14 846	4 223	35 075	33 447	45 304	4 110	10 734	33 351	87	1 628
2 міста, 8 смт, 4 селища	67 809	24 299	5 567	43 510	41 102	61 959	5 422	18 875	40 982	113	2 408
3 Свердловськ (м. р.)	110 107	50 598	15 653	59 509	53 513	91 974	15 178	35 382	53 110	383	5 996
Свердловськ	72 611	31 143	8 455	41 468	37 083	61 925	8 119	22 990	36 786	282	4 385
1 місто, 5 смт, 2 села, 5 селищ	37 496	19 455	7 198	18 041	16 430	30 049	7 059	12 392	16 324	101	1 611

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
4 Ровеньки (м. р.)	91 558	58 216	19 447	33 342	30 860	71 692	18 906	39 288	30 415	435	2 482
Ровеньки	53 609	32 718	10 540	20 891	19 448	42 774	10 186	22 515	19 159	283	1 443
10 смт, 9 сіл, 5 селищ	37 949	25 498	8 907	12 451	11 412	28 918	8 720	16 773	11 256	152	1 039
5 Антрацит (м. р.)	90 416	44 917	12 596	45 499	42 229	75 680	12 271	32 068	41 232	265	3 270
Антрацит	63 404	28 485	7 024	34 919	32 486	55 324	6 872	21 041	31 635	123	2 433
6 смт, 2 села, 5 селищ	27 012	16 432	5 572	10 580	9 743	20 356	5 399	11 027	9 597	142	837
6 Красний Луч (м. р.)	145 199	66 968	21 278	78 231	71 432	121 374	20 800	46 154	71 032	385	6 799
Красний Луч	94 756	38 696	9 885	56 060	51 273	83 211	9 603	29 081	51 037	223	4 787
3 міста, 8 смт, 5 сіл, 4 селища	50 443	28 272	11 393	22 171	20 159	38 163	11 193	17 073	19 995	162	2 012
райони:											
1 Троїцький	25 701	17 467	16 129	8 234	7 989	9 480	15 648	1 819	7 544	445	245
2 Білокуракинський	23 918	21 694	21 858	2 224	2 028	2 003	21 374		1 615	412	196
3 Новопсковський	38 299	35 320	35 311	2 979	2 627	2 881	34 687		2 118	508	352
4 Марківський	18 987	17 661	17 806	1 326	1 075	1 102	17 450		822	252	251
5 Міловський	17 411	13 533	12 857	3 878	3 420	4 199	12 544		3 988	282	458
6 Біловодський	27 584	24 213	23 226	3 371	3 096	4 293	22 808	1 404	2 748	347	275
7 Станично-Луганський	53 038	19 366	7 518	33 672	32 403	45 113	7 266	12 099	32 188	209	1 169
8 Краснодонський	32 848	15 075	8 953	17 773	16 976	23 756	8 571	6 503	16 647	325	797
9 Свердловський	14 227	9 939	7 968	4 288	3 678	5 874	7 789	2 150	3 544	134	610
10 Антрацитівський	37 451	23 526	17 419	13 925	13 376	19 887	17 081	6 440	13 082	291	549
Донецька	4 825 563	2 744 149	1 163 085	2 081 414	1 844 399	3 615 461	1 129 650	1 612 243	1 818 201	24 785	237 015
міське	4 345 373	2 391 461		1 878 282	1 953 912	3 755 241		1 426 794	1 536 614	19 734 445	198 483 671
сільське	480 190	352 688	284 803	127 502	89 158	189 211	276 856	75 629	83 756	5 302	38 344
прикордонні 3 міста; 5 районів	461 203	266 174	120 173	195 029	164 874	335 921	116 094	149 765	161 698	3 036	30 155
міста:											
1 Шахтарськ (м. р.)	72 711	41 951	16 333	30 760	27 412	55 511	15 750	26 130	26 899	470	3 348
Шахтарськ	60 368	34 668	13 494	25 700	23 034	46 146	12 992	21 609	22 579	412	2 666
4 смт	12 343	7 283	2 839	5 060	4 378	9 365	2 758	4 521	4 320	58	682
2 Торез (м. р.)	96 026	48 807	15 058	47 219	43 354	80 064	14 666	34 126	43 028	314	3 865

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Торез	72 745	36 743	12 389	36 002	32 974	59 530	12 077	24 653	32 715	248	3 028
2 смт	23 281	12 064	2 669	11 217	10 380	20 534	2 589	9 473	10 313	66	837
3 Сніжне (м. р.)	83 046	42 624	12 668	40 422	37 430	69 433	12 275	30 246	37 087	307	2 992
Сніжне	58 578	28 574	8 670	30 004	27 879	49 249	8 402	20 162	27 651	216	2 125
10 смт, 3 селища	24 468	14 050	3 998	10 418	9 551	20 184	3 873	10 084	9 436	91	867
райони:											
1 Шахтарський	24 262	18 042	12 946	6 220	5 663	11 220	12 657	5 379	54 16	245	557
2 Амвросіївський	54 939	39 015	23 878	15 924	14 401	30 638	23 088	15 882	13 711	671	1 523
3 Старобешівський	55 952	29 170	9 543	26 782	17 761	45 756	9 194	19 937	17 515	231	9 021
4 Тельманівський	35 365	20 442	14 101	14 923	7 359	20 219	13 292	7 140	6 881	471	7 564
5 Новоазовський	38 902	26 123	15 646	12 779	11 494	23 080	15 172	10 925	11 161	327	1 285
АР Крим	2 024 056	492 492 227	202 202 761	531 531 829	180 180 441	549 549 422	198 198 855	292 292 923	177 177 132	1 1 781	351 351 388
міське	1 258 720	282 827	100 133	975 893	829 839	060 453	97 904	184 629	827 630	1 418	146 054
сільське	765 336	209 400	102 628	555 936	350 602	488 969	100 951	108 294	349 502	970	205 334
прикордонні	227	40	15	187	162	193	15	24	162		24
1 місто; 1 район	794	248	695	546	598	477	437	717	072	168	948
місто: Керч	158 165	24 298	8 334	133 867	124 430	144 464	8 154	16 067	124 004	125	15 511
район: Ленінський	69 629	15 950	7 361	53 679	38 168	49 013	7 283	8 650	38 068	43	15 511

Таблиця 2 – Частка українців (1), україномовного населення (2), етнічних меншин (3), росіян (4), російськомовного населення (5), етнічних меншин, окрім росіян (6) серед усього населення, україномовних (7) та російськомовних (8) серед українців, російськомовних (9) та україномовних (10) серед росіян, етнічних меншин, окрім росіян серед усього населення (11), росіян (12) та етнічних меншин, окрім росіян (13) серед етнічних меншин у прикордонних областях, містах обласного підпорядкування та районах України, (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Україна	77,82	67,53	22,18	17,28	29,59	4,90	85,16	14,77	95,92	3,94	14,90	77,89	22,11
міське	73,27	58,51	26,73	22,41	39,51	4,32	78,06	21,85	96,36	3,49	4,32	83,83	16,17
сільське	87,04	85,79	12,96	6,88	9,51	6,08	97,26	2,70	92,97	6,89	6,08	53,10	46,90
15 областей та АР Крим	74,72	63,21	25,28	19,37	33,02	5,91	83,10	16,84	96,97	2,91	5,91	76,60	23,40
міське	69,37	52,59	30,63	25,75	45,08	4,88	74,08	25,84	97,28	2,60	4,88	84,07	15,93
сільське	84,54	82,74	15,46	7,64	10,87	7,82	96,68	3,26	95,04	4,81	7,82	49,42	50,58
31 місто; 90 районів	68,98	54,45	31,02	21,56	38,74	9,46	77,16	22,72	97,10	2,73	9,46	69,65	30,35
Одеська	62,81	46,28	37,19	20,71	41,95	16,48	71,56	28,26	97,03	2,71	16,48	55,68	44,32
міське	62,32	37,61	37,68	26,81	57,01	10,87	58,58	41,25	97,58	2,24	10,87	71,16	28,84
сільське	63,72	62,63	36,28	9,21	13,55	27,07	95,50	4,29	94,01	5,31	27,07	25,38	74,62
5 міст; 14 районів	59,02	39,32	40,98	23,30	48,53	17,68	64,60	35,18	97,36	2,38	17,68	56,85	43,15
міста:													
Одеса	61,66	30,41	38,34	28,89	64,75	9,45	47,77	52,03	97,77	2,06	9,45	75,36	24,64
Ізмаїл	38,19	18,04	61,81	43,67	74,24	18,14	45,10	54,65	98,85	1,05	18,14	70,66	29,34
Білгород-Дністровський (м. р.)	62,68	41,84	37,32	27,69	54,32	9,63	64,73	35,10	97,59	2,10	9,63	74,21	25,79
Білгород-Дністровський	62,88	42,08	37,12	28,25	54,52	8,87	64,93	34,88	97,67	2,13	8,87	76,11	23,89
2 смт	61,13	39,97	38,87	23,24	52,72	15,63	63,04	36,86	96,78	1,81	15,63	59,78	40,22
Теплодар	68,49	55,80	31,51	25,70	42,43	5,81	79,56	20,41	96,77	3,14	5,81	81,56	18,44
Котовськ	82,25	70,32	17,75	10,34	26,54	7,41	83,52	16,42	94,77	5,11	7,41	58,26	41,74
райони:													
Кілійський	44,55	36,09	55,45	30,04	44,23	25,41	79,10	20,51	98,70	1,14	25,41	54,18	45,82
Ізмаїльський	28,89	26,34	71,11	16,22	21,56	54,89	89,35	9,63	97,61	1,23	54,89	22,81	77,19
Ренійський	17,69	7,26	82,31	15,08	37,88	67,23	38,77	59,80	97,91	1,03	67,23	18,33	81,67
Болградський	7,56	4,87	92,44	8,03	16,32	84,41	62,04	34,73	96,06	0,73	84,41	8,69	91,31
Тарутинський	24,47	18,79	75,53	13,94	32,93	61,59	73,77	24,94	96,92	1,99	61,59	18,45	81,55
Саратський	43,92	41,29	56,08	15,86	21,42	40,22	91,32	8,29	97,49	1,95	40,22	28,28	71,72
Білгород-Дністровський	81,87	80,77	18,13	8,80	12,96	9,33	95,83	4,04	91,21	8,55	9,33	48,55	51,45
Біляївський	82,33	80,26	17,67	11,73	16,87	5,94	94,75	2,73	91,72	8,23	5,94	66,37	33,63
Роздільнянський	77,59	68,06	22,41	13,73	28,42	8,68	84,59	15,37	94,23	5,72	8,68	61,25	38,75
Великомихайлівський	79,36	80,36	20,64	14,48	15,36	6,16	98,98	0,97	95,63	4,12	6,16	70,16	29,84
Фрунзівський	89,79	92,09	10,21	3,03	3,22	7,18	99,54	0,42	77,90	22,10	7,18	29,70	70,30
Красноокнянський	81,70	86,14	18,30	6,19	6,61	12,11	99,18	0,77	86,38	13,55	12,11	33,84	66,16
Котовський	67,82	68,96	32,18	5,19	7,70	25,99	97,67	2,10	89,43	10,20	25,99	16,13	83,87
Кодимський	94,76	95,48	5,24	2,91	3,42	2,33	99,36	0,60	83,02	16,78	2,33	55,57	44,43
Вінницька	94,91	94,81	5,09	3,83	4,73	1,26	98,82	1,18	86,21	13,59	1,26	75,16	24,84
міське	91,27	90,60	8,73	6,77	8,75	1,96	97,51	2,49	86,82	12,97	1,96	77,56	22,44
сільське	97,99	98,37	2,01	1,33	1,33	0,68	99,86	0,14	83,58	16,28	0,68	66,33	33,67
1 місто; 3 райони	96,23	96,57	3,77	2,41	2,82	1,36	99,61	0,47	84,59	15,26	1,36	63,91	36,09
місто Могилів-Подільський	92,27	92,31	7,73	5,32	7,01	2,41	98,50	1,50	86,30	13,58	2,41	68,84	31,16
райони:													
Піщанський	97,13	97,62	2,87	1,48	1,60	1,39	99,66	0,34	74,80	24,93	1,39	51,73	48,27
Ямпільський	97,09	97,56	2,91	1,61	1,69	1,30	99,85	0,15	86,42	13,45	1,30	55,23	44,77
Могилів-Подільський	97,85	98,19	2,15	1,58	1,55	0,57	99,87	0,13	83,49	16,35	0,57	73,70	26,30
Чернівецька	74,98	75,57	25,02	4,12	5,27	20,90	98,48	1,35	91,45	8,11	20,90	16,47	83,53
міське	80,48	80,50	19,56	8,65	11,46	10,87	96,86	3,03	91,56	8,27	10,87	44,29	55,71
сільське	71,30	72,27	28,70	1,10	1,13	27,60	99,71	0,14	91,05	7,24	27,60	3,82	96,18
2 міста; 8 районів	69,05	69,73	30,95	5,01	6,49	25,94	97,92	1,85	91,79	7,78	25,94	16,19	83,81
міста:													
Чернівці	79,86	79,20	20,14	11,29	15,27	8,85	95,62	4,23	92,38	7,44	8,85	56,08	43,92

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Новодністровськ	87,13	85,67	12,87	10,19	13,37	2,68	96,34	3,63	89,66	10,34	2,68	79,19	20,81
райони:													
Сокирянський	89,85	90,42	10,15	6,23	6,40	3,92	99,66	0,31	95,01	4,89	3,92	61,35	38,65
Кельменецький	97,51	97,75	2,49	1,25	1,32	1,24	99,89	0,10	89,79	10,05	1,24	50,29	49,71
Новоселицький	33,96	34,08	66,04	1,41	1,78	64,63	98,77	0,55	92,63	5,10	64,63	2,14	97,86
Герцаївський	5,00	4,83	95,00	0,93	1,21	94,07	92,08	2,35	90,64	2,34	94,07	0,97	99,03
Глибоцький	46,82	52,56	53,18	1,21	1,15	51,97	99,35	0,09	83,69	14,37	51,97	2,27	97,73
Сторожинецький	59,60	61,42	40,40	1,43	1,81	38,97	98,74	0,63	84,13	13,17	38,97	3,55	96,45
Вижницький	98,22	98,52	1,78	1,05	1,03	0,73	99,92	0,07	85,26	14,58	0,73	59,03	40,97
Путильський	99,33	99,47	0,67	0,38	0,37	0,29	99,97	0,02	80,61	19,39	0,29	57,65	42,35
Івано-Франківська	97,52	97,80	2,48	1,77	1,78	0,71	99,83	0,17	86,00	13,93	0,71	71,44	28,56
міське	94,68	95,21	5,32	3,86	3,90	1,46	99,60	0,39	86,45	13,49	1,46	72,50	27,50
сільське	99,55	99,66	0,45	0,28	0,26	0,17	99,98	0,02	81,68	18,23	0,17	62,58	37,42
район Верховинський	99,58	99,64	0,42	0,32	0,32	0,10	99,97	0,02	86,46	13,54	0,10	76,80	23,20
Закарпатська	80,51	81,00	19,49	2,47	2,90	17,02	99,19	0,52	91,75	7,91	17,02	12,68	87,32
міське	77,47	78,47	22,53	5,62	6,76	16,91	98,20	1,38	92,24	7,48	16,91	24,94	75,06
сільське	82,27	82,47	17,73	0,65	0,66	17,08	99,73	0,06	89,23	10,06	17,08	3,64	96,36
4 міста; 8 районів	75,39	76,18	24,61	2,57	3,07	22,04	99,05	0,62	91,88	7,68	22,04	10,42	89,58
міста:													
Ужгород	77,83	80,52	22,17	9,61	12,40	12,56	96,19	3,13	93,24	6,54	12,56	43,34	56,66
Хуст	88,34	90,22	11,66	3,88	4,09	7,78	99,49	0,41	89,07	10,75	7,78	33,23	66,77
Чоп	48,08	46,32	51,92	8,33	11,60	43,59	94,72	4,57	96,21	3,38	43,59	16,05	83,95
Берегове (м. р.)	38,87	38,43	61,13	5,44	6,29	55,69	96,84	1,75	95,71	3,60	55,69	8,90	91,10
райони:													
Рахівський	83,77	84,63	16,23	0,85	0,89	15,38	99,78	0,14	85,14	14,08	15,38	5,24	94,76
Тячівський	83,20	83,52	16,80	1,05	1,06	15,75	99,88	0,06	90,83	8,12	15,75	6,23	93,77
Хустський	95,04	95,21	4,96	0,87	0,84	4,09	99,95	0,03	90,19	9,69	4,09	17,57	82,43
Виноградівський	71,44	71,98	28,56	1,21	1,28	27,35	99,12	0,16	89,19	10,39	27,35	4,23	95,77
Берегівський	18,84	18,83	82,16	0,67	0,75	80,49	98,84	0,27	92,52	4,43	80,49	0,82	99,18
Ужгородський	58,45	58,89	41,55	2,00	2,47	39,55	99,00	0,70	92,05	7,54	39,55	4,80	95,20
Перечинський	96,35	96,60	3,65	1,34	1,28	2,31	99,03	0,12	80,47	19,53	2,31	36,78	63,22
Великобerezнянський	96,35	98,98	3,65	0,74	0,63	2,91	99,93	0,03	73,81	26,19	2,91	20,41	79,59
Львівська	94,82	95,32	5,18	3,55	3,77	1,63	99,55	0,43	87,79	12,11	1,63	68,61	31,39
міське	91,95	92,59	8,05	5,80	6,20	2,25	99,23	0,73	88,12	11,77	2,25	72,09	27,91
сільське	98,93	99,24	1,07	0,33	0,30	1,04	99,97	0,02	79,37	20,55	1,04	31,01	68,99
1 місто; 6 районів	97,28	97,83	2,72	1,33	1,25	1,39	99,91	0,09	81,77	18,15	1,39	49,02	50,98
Червоноград (м. р.)	92,31	93,34	7,69	6,44	6,24	1,25	99,57	0,42	85,41	14,57	1,25	83,72	16,28
Червоноград	92,29	93,26	7,71	6,42	6,29	1,29	99,54	0,45	85,87	14,11	1,29	83,30	16,70
1 місто, 1 смт	92,39	93,72	7,61	6,52	5,97	1,09	99,75	0,25	83,26	16,74	1,09	85,74	14,26
райони:													
Турківський	99,69	99,82	0,31	0,15	0,14	0,16	99,99	0,01	79,52	20,48	0,16	49,40	50,60
Старосамбірський	98,24	98,76	1,76	0,44	0,38	1,32	99,97	0,02	77,96	22,04	1,32	25,21	74,79
Мостиський	91,79	93,21	8,21	0,50	0,42	7,71	99,95	0,03	73,94	25,41	7,71	6,04	93,96
Яворівський	98,60	98,86	1,40	1,05	1,00	0,35	99,91	0,09	82,27	17,50	0,35	75,19	24,81
Жовківський	98,83	99,11	1,17	0,72	0,67	0,45	99,93	0,06	78,23	21,77	0,45	61,77	38,23
Сокальський	98,49	99,03	1,51	1,03	0,79	0,48	99,97	0,03	69,54	30,37	0,48	68,08	31,92
Волинська	96,95	97,26	3,05	2,38	2,51	0,67	99,69	0,30	85,56	14,42	0,67	77,91	22,09
міське	94,76	95,20	5,24	4,21	4,49	1,03	99,42	0,57	86,08	13,89	1,03	80,38	19,62
сільське	99,12	99,31	0,88	0,56	0,54	0,32	99,95	0,04	81,62	18,41	0,32	63,39	36,61
2 міста; 6 районів	97,28	97,65	2,72	2,03	2,08	0,69	99,82	0,18	85,74	14,25	0,69	74,74	25,26
міста:													
Володимир-Волинський	93,89	94,49	6,11	4,99	5,15	1,12	99,52	0,48	87,51	12,49	1,12	81,77	18,23
Нововолинськ	93,75	94,37	6,25	4,99	5,22	1,26	99,49	0,50	87,06	12,94	1,26	79,86	20,14
райони:													
Іваничівський	98,72	99,00	1,28	0,84	0,80	0,44	99,94	0,05	81,46	18,54	0,44	65,51	34,49
Володимир-Волинський	98,41	98,77	1,59	1,08	1,00	0,51	99,95	0,05	78,57	21,43	0,51	68,29	31,71

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Любомльський	98,93	99,11	1,07	0,77	0,76	0,30	99,95	0,04	83,00	16,72	0,30	72,51	27,49
Шацький	98,17	98,73	1,83	0,99	0,89	0,84	99,92	0,07	74,59	25,41	0,84	54,19	45,81
Ратнівський	98,96	99,17	1,04	0,51	0,53	0,53	99,96	0,04	82,02	17,98	0,53	48,72	51,28
Любешівський	99,31	99,47	0,69	0,36	0,34	0,33	99,99	0,01	87,31	12,69	0,33	52,34	47,66
Рівненська	95,90	97,00	4,10	2,57	2,73	1,53	99,59	0,41	83,19	16,76	1,53	62,71	37,29
міське	93,69	94,40	6,31	4,86	5,22	1,45	99,19	0,81	83,90	16,06	1,45	77,05	22,95
сільське	97,82	99,26	2,18	0,58	0,57	1,60	99,92	0,07	78,11	21,83	1,60	26,75	73,25
3 райони	93,09	99,18	6,91	0,52	0,50	6,39	99,95	0,05	75,20	24,79	6,39	7,56	92,44
райони:													
Зарічненський	98,96	99,36	1,04	0,43	0,39	0,61	99,97	0,02	79,11	20,89	0,61	41,91	58,09
Дубровицький	98,63	98,92	1,37	0,65	0,65	0,72	99,93	0,07	80,18	19,82	0,72	47,10	52,90
Рокитнівський	83,50	99,30	16,50	0,46	0,43	16,04	99,93	0,07	65,69	34,31	16,04	2,79	97,21
Житомирська	90,32	93,02	9,68	4,96	6,57	4,72	97,80	2,18	81,30	18,64	4,72	51,18	48,82
міське	86,81	88,98	13,19	7,56	10,53	5,63	96,12	3,85	82,65	17,29	5,63	57,34	42,66
сільське	94,73	98,09	5,27	1,69	1,61	3,58	99,74	0,25	73,71	26,24	3,58	32,00	68,00
3 райони	96,24	96,87	3,76	2,23	2,55	1,53	99,53	0,46	82,03	16,30	1,53	59,36	40,64
райони:													
Олевський	97,11	98,23	2,89	1,41	1,32	1,48	99,76	0,23	69,23	30,77	1,48	48,71	51,29
Овруцький	95,63	95,88	4,37	2,87	3,52	1,50	99,34	0,65	86,79	13,05	1,50	65,63	34,37
Народицький	96,33	97,10	3,67	1,82	1,83	1,85	99,71	0,29	78,26	21,26	1,85	49,52	50,48
Київська	92,52	92,27	7,48	6,00	7,17	1,48	98,44	1,54	87,57	12,33	1,48	80,23	19,77
міське	89,59	88,83	10,41	8,54	10,51	1,87	97,48	2,50	88,63	11,23	1,87	82,06	17,94
сільське	96,43	96,87	3,57	2,61	2,71	0,96	99,62	0,36	82,94	16,89	0,96	73,12	26,88
1 місто; 1 район	70,94	65,28	29,04	23,58	33,06	5,48	90,03	9,91	96,42	3,54	5,48	81,13	18,87
місто Славутич	63,26	55,42	36,74	30,01	42,58	6,73	85,53	14,38	97,41	2,55	6,73	81,67	18,33
район Поліський	95,84	97,23	3,16	2,73	2,18	1,43	99,66	0,34	61,35	38,65	1,43	65,71	34,29
Чернігівська	93,47	89,05	6,53	5,03	10,26	1,50	94,35	5,62	88,83	11,08	1,50	77,07	22,93
міське	90,46	84,09	9,54	7,41	14,92	2,13	91,72	8,24	89,73	10,16	2,13	77,69	22,31
сільське	97,62	95,88	2,38	1,75	3,83	0,63	97,71	2,28	83,55	16,43	0,63	73,68	23,32
1 місто; 7 районів	90,35	80,32	9,65	7,46	18,67	2,19	87,91	12,04	92,29	7,59	2,19	77,29	22,71
місто:													
Чернігів	86,27	74,01	13,73	10,63	24,50	3,10	84,56	15,36	93,54	6,31	3,10	77,42	22,58
райони:													
Чернігівський	95,78	95,42	4,22	3,16	4,04	1,06	98,93	1,07	87,61	12,39	1,06	75,07	24,93
Ріпкинський	90,81	87,64	9,19	6,78	11,40	2,41	95,58	4,41	92,65	7,35	2,41	73,79	26,21
Городнянський	95,66	92,46	4,34	2,90	6,99	1,44	95,74	4,25	84,16	15,84	1,44	66,88	33,12
Щорський	95,01	89,36	4,99	3,93	10,30	1,06	93,27	6,71	87,03	12,97	1,06	78,62	21,38
Корюківський	96,99	96,93	3,01	2,35	2,81	0,66	99,25	0,75	81,96	17,92	0,66	77,84	22,16
Семенівський	94,98	80,37	5,02	4,49	19,39	0,53	83,87	16,13	86,15	13,85	0,53	89,40	10,60
Новгород-Сіверський	95,99	63,93	4,01	3,44	35,93	0,57	66,15	33,85	90,47	9,53	0,57	85,73	14,27
Сумська	88,84	83,30	11,16	9,38	15,50	1,78	92,36	7,56	89,51	10,36	1,78	84,06	15,94
міське	87,41	80,21	12,59	10,31	18,17	2,28	90,21	9,69	89,35	10,48	2,28	81,94	8,06
сільське	91,44	88,92	8,56	7,68	10,64	0,88	96,13	3,85	89,90	10,05	0,88	89,74	10,25
2 міста; 8 районів	84,99	77,83	5,01	13,08	20,81	1,93	89,88	10,00	90,78	9,06	1,93	87,16	12,84
міста:													
Суми	84,50	77,29	15,50	12,50	20,35	3,00	89,58	10,19	89,17	10,54	3,00	80,64	19,36
Глухів	90,76	83,20	9,24	8,41	16,49	0,83	90,51	9,47	89,72	10,24	0,83	90,96	9,04
райони:													
Середино-Будський	89,35	20,65	10,65	9,85	79,11	0,80	23,11	76,88	99,32	0,68	0,80	92,56	7,44
Ямпільський	92,37	82,53	7,63	6,60	16,89	1,03	88,39	11,58	88,50	11,50	1,03	86,44	13,56
Глухівський	86,37	78,14	13,63	13,18	21,68	0,45	89,91	10,07	97,17	2,76	0,45	96,72	3,28
Путівльський	47,44	38,68	52,56	51,65	61,02	0,91	79,32	20,64	98,13	1,86	0,91	98,27	1,73
Білопільський	93,14	93,83	6,86	5,61	5,35	1,25	99,20	0,76	79,37	20,01	1,25	81,66	18,34
Сумський	93,07	93,82	6,93	5,64	5,49	1,29	99,00	1,00	76,87	23,07	1,29	81,46	18,54
Краснопільський	91,18	93,03	8,82	7,82	6,49	1,00	99,46	0,54	74,09	25,91	1,00	88,63	11,37
Великописарівський	72,45	72,63	17,55	26,70	26,98	0,85	97,75	2,24	94,07	5,92	0,85	96,89	3,11

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Харківська	70,75	53,80	29,25	25,62	44,29	3,63	74,13	25,82	95,64	4,28	3,63	87,59	12,41
міське	67,80	46,49	32,20	28,14	51,36	4,06	66,75	33,18	96,27	3,64	4,06	87,39	12,61
сільське	81,35	80,12	18,65	16,58	18,85	2,07	96,29	3,71	91,83	8,16	2,07	88,89	11,11
2 міста; 6 районів	65,37	41,81	34,63	30,51	56,16	4,12	62,13	37,80	96,65	3,26	4,12	88,10	11,90
міста:													
Харків	60,99	31,77	39,01	34,25	65,86	4,76	50,44	49,46	97,42	2,47	4,76	87,78	12,22
Люботин (м. р.)	89,65	86,10	10,35	8,40	12,59	1,95	98,88	5,11	90,28	9,68	1,95	81,15	18,85
Люботин	89,40	85,30	10,60	8,57	13,33	2,03	94,32	5,67	91,26	8,69	2,03	80,81	19,19
1 село, 3 селища	91,82	93,19	8,18	6,96	6,16	1,22	99,61	0,39	79,79	20,21	1,22	85,02	14,98
райони:													
Золочівський	83,97	85,66	16,03	14,03	13,34	2,00	99,00	0,99	85,62	14,36	2,00	87,56	12,44
Дергачівський	80,31	78,08	19,69	18,22	21,26	1,47	94,99	5,01	91,16	8,83	1,47	92,54	7,46
Харківський	75,48	63,88	24,52	22,19	35,16	2,33	82,66	17,34	94,66	5,34	2,33	90,53	9,47
Вовчанський	85,36	85,72	14,64	12,42	13,16	2,22	97,69	2,31	85,37	14,63	2,22	84,88	15,12
Великобурлуцький	73,06	71,82	26,94	24,85	27,32	2,09	95,08	4,92	92,75	7,25	2,09	92,25	7,75
Дворічанський	83,65	84,17	16,35	14,43	15,02	1,92	97,51	2,48	86,10	13,87	1,92	88,30	11,70
Луганська	57,97	30,01	42,03	39,04	68,84	2,99	50,44	49,40	98,16	1,67	2,99	92,88	7,12
міське	55,56	24,50	44,44	41,23	74,26	3,21	42,89	56,92	98,45	1,36	3,21	92,77	7,23
сільське	72,70	63,77	27,30	25,68	35,67	1,62	85,75	14,24	95,35	4,64	1,62	94,06	5,94
6 міст; 10 районів	52,62	23,77	47,38	44,20	75,13	3,18	43,93	54,95	98,61	1,23	3,18	93,29	6,71
міста:													
Луганськ (м. р.)	49,97	14,33	50,03	47,00	84,73	3,03	27,54	72,38	98,90	1,05	3,03	93,95	6,05
Луганськ	49,55	13,72	50,45	47,30	85,33	3,15	26,59	73,33	98,94	1,00	3,15	93,96	6,04
2 міста, 1 смт, 2 селища	54,85	21,34	45,15	42,35	77,82	2,00	37,46	62,51	98,42	1,56	2,00	93,79	6,21
Краснодон (м. р.)	33,25	8,32	66,75	63,32	91,11	3,43	24,35	75,64	99,71	0,27	3,43	94,86	5,14
Краснодон	29,74	8,46	70,26	67,00	90,75	3,26	27,68	72,30	99,71	0,26	3,26	95,36	4,64
2 міста, 8 смт, 4 селища	35,83	8,21	64,17	60,61	91,37	3,56	22,31	77,68	99,71	0,28	3,56	94,47	5,53
Свердловськ (м. р.)	45,95	14,22	54,05	48,60	83,53	5,45	30,00	69,93	99,25	0,72	5,45	89,92	10,08
Свердловськ	42,89	11,66	57,11	51,07	85,28	6,04	26,07	73,82	99,20	0,76	6,04	89,43	10,57
1 місто, 5 смт, 2 села, 5 селищ	51,88	19,20	48,12	43,82	80,14	4,30	36,28	63,70	99,36	0,62	4,30	91,07	8,93
Ровеньки (м. р.)	63,58	21,24	36,42	33,71	78,30	2,71	32,48	67,49	98,56	1,41	2,71	92,56	7,44
Ровеньки	61,03	19,66	38,97	36,28	79,79	2,69	31,13	68,82	98,51	1,46	2,69	93,09	6,91
10 смт, 9 сіл, 5 селищ	67,19	23,47	32,81	30,07	76,20	2,74	34,20	65,78	98,63	1,33	2,74	91,66	8,34
Антрацит (м. р.)	49,68	13,93	50,32	46,71	83,70	3,61	27,32	71,39	97,64	0,63	3,61	92,81	7,19
Антрацит	44,93	11,08	55,07	51,57	87,26	3,50	24,12	73,87	97,38	0,37	3,50	93,03	6,97
6 смт, 2 села, 5 селищ	60,83	20,63	39,17	36,07	75,36	3,10	32,86	67,11	98,50	1,46	3,10	92,09	7,91
Красний Луч (м. р.)	46,12	14,65	53,88	49,20	83,59	4,68	31,06	68,92	99,44	0,54	4,68	91,31	8,69
Красний Луч	40,83	10,43	59,17	54,11	87,82	5,06	24,82	75,15	99,54	0,43	5,06	91,46	8,54
3 міста, 8 смт, 5 сіл, 4 селища	56,05	22,59	43,95	39,96	75,66	3,99	39,59	60,39	99,19	0,80	3,99	90,93	9,07
райони:													
Троїцький	67,96	62,76	32,04	31,08	36,88	0,96	89,59	10,41	94,43	5,57	0,96	97,02	2,98
Білокуракинський	90,70	91,39	9,30	8,48	8,37	0,82	98,52	1,47	79,64	20,32	0,82	91,19	8,81
Новопсковський	92,22	92,20	8,78	6,86	7,52	0,92	98,21	1,78	80,62	19,34	0,92	88,18	11,82
Марківський	93,02	93,78	6,98	5,66	5,80	1,32	98,80	1,19	76,47	23,44	1,32	81,07	18,93
Міловський	77,73	73,84	22,27	19,64	24,12	2,63	92,69	7,30	91,75	8,24	2,63	88,19	11,81
Біловодський	87,78	84,20	12,22	11,22	15,56	1,00	94,20	5,80	88,76	11,21	1,00	91,84	8,16
Станично-Луганський	36,51	14,17	63,49	61,09	85,06	2,40	37,52	62,47	99,34	0,64	2,40	96,23	3,77
Краснодонський	45,89	27,26	56,11	51,68	72,32	2,43	56,85	43,14	98,06	1,91	2,43	95,52	4,48
Свердловський	69,86	56,01	30,14	25,85	41,29	4,29	78,37	21,63	96,36	3,64	4,29	85,77	14,23
Антрацитівський	62,82	46,51	37,18	35,72	53,10	1,46	72,60	27,37	97,80	2,18	1,46	96,06	3,94
Донецька	56,87	24,10	43,13	38,22	74,92	4,91	41,17	58,75	98,58	1,34	4,91	88,61	11,39
міське	55,04	20,21	44,96	40,39	78,85	4,57	35,66	64,25	98,82	1,11	4,57	89,83	10,17
сільське	73,45	59,31	26,55	18,57	39,40	7,98	78,50	21,44	93,94	5,95	7,98	69,93	30,07
3 міста; 5 районів	57,71	26,06	42,29	35,75	72,84	6,54	43,62	56,27	98,07	1,84	6,54	84,54	15,46

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
міста:													
Шахтарськ (м. р.)	57,69	22,46	42,31	37,70	76,34	4,61	37,54	62,29	98,13	1,71	4,61	89,12	10,88
Шахтарськ	57,43	22,35	42,57	38,16	76,44	4,41	37,48	62,33	98,02	1,79	4,41	89,63	10,37
4 смт	59,01	23,00	40,99	35,47	75,87	5,52	37,87	62,08	98,68	1,32	5,52	86,52	13,48
Торез (м. р.)	50,83	15,68	49,17	45,15	83,38	4,02	30,05	69,92	99,25	0,72	4,02	91,81	8,17
Торез	50,51	17,03	49,49	45,33	81,83	4,16	32,87	67,10	99,21	0,75	4,16	91,59	8,41
2 смт	51,82	11,46	48,18	44,59	88,20	3,59	21,46	78,32	99,35	0,64	3,59	92,54	7,46
Сніжне (м. р.)	51,33	15,25	48,67	45,07	83,61	3,60	28,80	70,96	99,08	0,82	3,60	92,60	7,40
Сніжне	48,78	14,80	51,22	47,59	84,07	3,63	29,40	70,56	99,18	0,77	3,63	92,92	7,08
10 смт, 3 селища	57,42	16,34	42,58	39,03	82,49	3,55	27,57	71,77	98,80	0,95	3,55	91,68	8,32
райони:													
Шахтарський	74,36	53,36	25,64	23,34	46,25	2,30	70,15	29,81	95,64	4,33	2,30	91,05	8,95
Амвросіївський	71,02	43,46	28,98	26,21	55,77	2,77	59,18	40,41	95,21	4,66	2,77	90,44	9,56
Старобешівський	52,13	17,06	47,87	31,74	81,78	16,13	31,52	68,35	98,61	1,30	16,13	66,32	33,68
Тельманівський	57,80	39,87	42,20	20,81	57,17	21,39	65,02	34,93	93,50	6,40	21,39	49,31	50,69
Новоазовський	67,15	40,22	32,85	29,55	59,33	3,30	58,08	41,82	97,10	2,84	3,30	89,94	10,06
АР Крим	24,32	10,02	75,68	58,32	76,55	17,36	40,40	59,51	99,72	0,18	17,36	77,06	22,94
міське	22,47	7,96	77,53	63,93	84,25	13,60	34,62	65,28	99,73	0,17	13,60	85,03	14,97
сільське	27,36	13,41	72,64	45,81	63,89	26,83	48,21	51,72	99,69	0,20	26,83	63,07	36,93
1 місто; 1 район	17,67	6,89	82,33	71,38	84,94	10,95	38,35	61,41	99,68	0,10	10,95	86,70	13,30
місто:													
місто Керч	15,36	5,27	84,64	78,67	91,34	5,97	33,56	66,12	99,66	0,10	5,97	92,95	7,05
район:													
Ленінський	22,91	10,57	77,09	54,82	70,39	22,27	45,66	54,23	99,74	0,11	22,27	71,10	28,90

Таблиця 3 – Територіальне розміщення усього населення (1), українців (2), україномовного населення (3), росіян (4), російськомовного населення (5), україномовних українців (6), російськомовних українців (7), російськомовних росіян (8), україномовних росіян (9), етнічних меншин, окрім росіян (10) у прикордонних областях, містах обласного підпорядкування та районах, (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
15 областей та АР Крим	63,56	61,03	59,50	71,25	70,94	59,55	69,57	72,04	52,67	76,68
міське	61,49	58,22	55,27	70,65	70,17	55,25	68,86	71,32	52,73	64,40
сільське	67,75	65,81	65,35	75,23	77,44	65,42	79,38	76,91	52,46	88,05
31 місто, 90 районів серед усієї України	20,84	18,49	16,80	26,00	27,28	16,75	28,43	26,32	18,05	39,91
31 місто, 90 районів серед 15 областей та АР Крим	32,78	30,29	28,24	36,49	38,45	28,13	40,87	36,54	34,27	52,05
прикордоння серед областей:										
Одеська	79,38	74,59	67,44	89,31	91,84	67,34	92,87	89,62	78,38	85,14
Вінницька	8,25	8,36	8,40	5,19	4,92	8,43	3,31	5,10	5,83	8,87
Чернівецька	78,07	71,90	72,04	94,89	96,07	71,50	98,56	95,21	91,01	96,87
Івано-Франківська	2,14	2,18	2,18	0,39	0,38	2,19	0,26	0,39	0,37	0,29
Закарпатська	67,69	63,38	63,66	70,29	71,52	63,29	76,01	70,39	46,18	87,69
Львівська	24,07	25,91	24,70	9,04	7,95	24,78	4,98	8,42	13,54	20,54
Волинська	29,52	29,62	29,63	25,25	24,46	29,65	17,29	25,30	24,94	30,10
Рівненська	11,93	11,58	12,19	2,42	2,20	11,62	1,53	2,19	3,58	49,79
Житомирська	9,09	9,69	9,47	4,09	3,52	9,86	2,04	4,13	3,58	2,94
Київська	1,76	1,35	1,25	6,93	8,13	1,24	8,68	7,63	1,99	6,54
Чернігівська	45,13	43,63	40,71	66,87	82,12	40,65	93,43	69,47	45,82	66,06
Сумська	48,61	46,50	45,41	67,78	65,26	45,25	61,52	68,74	59,26	52,67
Харківська	65,65	60,66	51,02	78,16	83,24	50,83	88,82	78,98	59,55	74,52
Луганська	52,90	48,03	41,89	59,88	57,74	41,83	54,39	60,15	44,34	56,20
Донецька	9,56	9,70	10,33	8,94	9,29	10,28	9,29	8,89	12,25	12,72
АР Крим	11,25	8,18	7,74	13,77	12,49	7,76	8,44	13,77	9,43	7,10

Таблиця 4 – Чисельність етнічних меншин в Україні, прикордонних областях, містах обласного підпорядкування та районах (осіб)

	молдо- вани	бол- гари	гага- узи	ру- муни	уго- рці	ци- гани	сло- ваки	по- ляки	біло- руси	гре- ки	кримські татари
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Україна	258 619	204 574	31 923	150 989	156 566	47 587	6 397	144 130	275 763	91 548	248 193
національна	181 124	131 237	22 822	138 522	149 431	21 266	2 633	18 660	54 573	5 829	22 8373
українська	27 775	10 277	1 102	9 367	5 367	10 039	2 665	102 268	48 202	4 359	184
російська	45 607	62 067	7 232	2 297	1 513	6 378	335	22 495	172 251	80 992	15 208
Одеська	123 751	150 683	27 617								
національна	90 690	117 208	21 484								
українська	9 474	3 238	470								
російська	22 664	29 476	5 075								
міста:											
1 Ізмаїл	3 670	8 609									
2 Котовськ	2 082										
райони:											
1 Кілійський	9 442	2 559	2 263								
2 Ізмаїльський	15 083	14 072									
3 Ренійський	19 938	3 439	3 216								
4 Болградський		45 576	14 008								
5 Тарутинський	7 456	16 958	2 722								
6 Саратський	9 435	9 988									
7 Білгород- Дністровський	3 901										
8 Роздільнянський	2 944										
9 Фрунзівський	1 205										
10 Красноок- нянський	2 521										
11 Котовський	8 020										
Чернівецька	67 225			114 555							
національна	61 598			105 296							
українська	2 171			7 794							
російська	796			977							
райони:											
1 Новоселицький	50 329			5 904							
2 Герцаївський				29 554							

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
3 Глибоцький	4 425			32 923							
4 Сторожи- нецький				35 095							
Закарпатська				32 152	151 516	14 004	5 695				
національна				31 846	147 056	2 871	2 480				
українська				163	3 932	2 335	2 366				
російська				42	378	28	147				
міста:											
1 Ужгород					7 972		2 523				
2 Хуст					1 706						
3 Чоп					3 496						
4 Берегове					12 785	1 695					
райони:											
1 Рахівський				10 514	2 929						
2 Тячівський				21 298	4 991						
3 Хустський					3 785						
4 Виноградів- ський					30 874						
5 Берегівський					41 163	2 211					
6 Ужгородський					24 822	3 022	1 191				
Львівська								18 948			
національна								10 596			
українська								7 771			
російська								537			
район: Мостиський								4 690			
Рівненська									11 827		
національна									1 333		
українська									9 466		
російська									1 026		
район: Рокитнівський									8 062		
Донецька										77 516	
національна										4 153	
українська										2 502	
російська										70 737	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
райони:											
1 Старобешівський										7 491	
2 Тельманівський										6 172	
АР Крим											243 433
національна											226 380
українська											114
російська											14 443
район:											10
Ленінський											784

Таблиця 5 – Частка етнічних меншин серед усього населення України, прикордонних областей, міст обласного підпорядкування та районів (у %)

	молдо- вани	бол- гари	гага- узи	руму- ни	уго- рці	цига- ни	сло- ваки	по- ляки	біло- руси	гре- ки	кримські татари
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Україна	0,54	0,42	0,07	0,31	0,32	0,10	0,01	0,30	0,57	0,19	0,51
Одеська	5,04	6,14	1,12								
міста:											
1 Ізмаїл	4,31	10,21									
2 Котовськ	5,12										
райони:											
1 Кілійський	15,78	4,28	3,78								
2 Ізмаїльський	27,58	25,73									
3 Ренійський	49,01	8,45	7,91								
4 Болградський		60,81	18,69								
5 Тарутинський	16,51	37,54	6,03								
6 Саратський	18,91	20,01									
7 Білгород- Дністровський	6,26										
8 Роздільнянський	5,17										
9 Фрунзівський	5,73										
10 Красноок- нянський	11,02										
11 Котовський	25,89										
Чернівецька	7,31			12,46							
райони:											
1 Новоселицький	57,54			6,75							
2 Герцаївський				91,45							
3 Глибоцький	6,09			45,30							
4 Сторожинецький				36,83							
Закарпатська				2,56	12,08	1,12	0,45				
міста:											
1 Ужгород					6,90		2,18				
2 Хуст					5,97						
3 Чоп					39,41						
4 Берегове					49,06	6,51					
райони:											
1 Рахівський				11,56	3,22						
2 Тячівський				12,39	2,90						

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
3 Хустський					3,90						
4 Виноградівський					26,17						
5 Берегівський					76,14	4,09					
6 Ужгородський					33,36	4,06	1,60				
Львівська								0,73			
район: Мостиський								7,57			
Рівненська									1,01		
район: Рокитнівський									15,53		
Донецька										1,61	
райони:											
1 Старобешівський										13,38	
2 Тельманівський										17,45	
АР Крим											12,03
Ленінський											15,49

Таблиця 6 – Розподіл за рідною мовою етнічних меншин в Україні та у прикордонних областях (у %)

	молдо- вани	бол- гари	гага- узи	руму- ни	угор- ці	цига- ни	сло- ваки	по- ляки	біло- руси	гре- ки	кримські татари
Україна											
національна	70,04	64,15	71,49	91,74	95,44	44,69	41,16	12,95	19,76	6,37	92,01
українська	10,74	5,02	3,45	6,20	3,43	21,11	41,66	70,96	17,48	4,76	0,07
російська	17,63	30,34	22,65	1,52	0,97	13,40	5,24	15,61	62,46	88,47	6,13
Одеська											
національна	73,28	77,78	77,79								
українська	7,65	2,15	1,70								
російська	18,31	19,56	18,38								
Чернівецька											
національна	91,63			91,92							
українська	3,23			6,80							
російська	1,18			0,85							
Закарпатська						*	**				
національна				99,05	97,06	20,50	43,55				
українська				0,51	2,60	16,67	41,54				
російська				0,13	0,25	0,20	2,58				
Львівська											
національна								55,92			
українська								41,01			
російська								2,83			
Рівненська											
національна									11,27		
українська									80,04		
російська									8,68		
Донецька											
національна										5,36	
українська										3,23	
російська										91,25	
АР Крим											
національна											92,29
українська											0,05
російська											5,93

* угорська – 62,38 %

** угорська – 11,33 %

Таблиця 7 – Територіальне розміщення етнічних меншин у прикордонних областях (у %)

	росіяни	молдовани	болгари	гага- узи	румун	угор- ці	цига- ни	поля- ки	біло- руси	гре- ки	кримські татари
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Одеська	6,10	47,85	73,66	86,51	0,48	0,11	8,48	2,25	4,63	2,28	0,02
Вінницька	0,81	1,14	0,16	0,34	0,09	0,05	1,84	2,63	1,13	0,09	-
Чернівецька	0,46	25,99	0,13	1,16	75,87	0,05	0,20	2,34	0,54	0,08	-
Івано- Франківська	0,30	0,22	0,06	0,08	0,08	0,08	0,43	1,29	0,53	0,06	-
Закарпатська*	0,37	0,20	0,14	0,07	21,30	96,78	29,43	0,36	0,56	0,06	-
Львівська	1,11	0,30	0,16	0,16	0,10	0,25	1,62	13,15	1,97	0,17	-
Волинська	0,30	0,12	0,05	0,08	0,02	0,04	0,22	0,55	1,17	0,05	-
Рівненська	0,36	0,14	0,05	0,08	0,04	0,04	0,40	1,41	4,29	0,07	-
Житомирська	0,82	0,55	0,11	0,13	0,09	0,06	1,65	34,03	1,78	0,12	-
Київська	1,31	0,59	0,23	0,36	0,15	0,09	1,75	1,97	3,15	0,21	-
Чернігівська	0,75	0,27	0,08	0,22	0,06	0,04	1,59	0,37	2,58	0,09	-
Сумська	1,46	0,30	0,10	0,11	0,03	0,06	2,89	0,29	1,57	0,14	-
Харківська	8,90	0,95	0,52	0,64	0,11	0,29	4,88	1,35	5,35	1,13	0,01
Луганська	11,90	1,26	0,80	0,86	0,08	0,15	4,80	1,46	7,46	1,15	0,01
Донецька	22,13	2,77	2,36	1,55	0,24	0,27	8,63	3,01	16,15	84,67	0,01
АР Крим	14,17	1,45	0,92	1,21	0,18	0,12	3,98	2,69	10,62	3,05	98,08

* словаки – Закарпатська область (89,03 %)

Таблиця 8 – Територіальне розміщення в Україні всього населення (1), українців (2), етнічних меншин (3), росіян (4), етнічних меншин, окрім росіян (5), україномовного населення (6), російськомовного населення (7) (у %)

	1	2	3	4	5	6	7
Україна	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,0	100,0
Одеська	5,09	4,11	8,54	6,10	17,12	3,49	7,22
Вінницька	3,66	4,46	0,84	0,81	0,94	5,13	0,59
Чернівецька	1,91	1,84	2,15	0,46	8,12	2,13	0,34
Івано-Франківська	2,91	3,65	0,33	0,30	0,42	4,22	0,17
Закарпатська	2,60	2,69	2,29	0,37	9,03	3,12	0,26
Львівська	5,40	6,58	1,26	1,11	1,79	7,62	0,69
Волинська	2,19	2,73	0,30	0,30	0,30	3,16	0,19
Рівненська	2,43	2,99	0,45	0,36	0,76	3,49	0,22
Житомирська	2,88	3,34	1,26	0,82	2,77	3,98	0,64
Київська	3,77	4,49	1,27	1,31	1,14	5,16	0,91
Чернігівська	2,56	3,08	0,75	0,75	0,78	3,38	0,89
Сумська	2,69	3,07	1,35	1,46	0,98	3,31	1,41
Харківська	6,00	5,46	7,92	8,90	4,45	4,78	8,99
Луганська	5,27	3,92	9,98	11,90	3,21	2,34	12,25
Донецька	10,00	7,31	19,45	22,13	10,02	3,57	25,33
АР Крим	4,20	1,31	14,31	14,17	14,86	0,62	10,86
Разом: 15 областей та Крим	63,66	61,03	72,45	71,25	76,69	59,50	72,96

Таблиця 9 – Етнічні меншини, крім росіян в обласних центрах прикордоння: чисельність (1), частка серед усього населення (2), меншини з власними національними мовами: осіб (3), у % (4), україномовні: осіб (5), у % (6), російськомовні: осіб (7), у % (8)

	1	2	3	4	5	6	7	8
Одеса:								
болгари	13 331	1,32	3 507	26,31	775	5,81	9 008	67,57
євреї	12 368	1,22	400	3,23	448	3,62	11 471	92,75
молдовани	7 606	0,75	2 330	30,63	687	9,03	4 534	59,61
білоруси	6 401	0,63	846	13,22	291	4,55	5 236	81,80
вірмени	4 374	0,43	1 737	39,71	86	1,97	2 525	57,73
поляки	2 058	0,20	124	6,03	376	18,27	1 552	75,41
грузини	1 948	0,19	725	37,21	58	2,98	1 158	59,45
азербайджанці	1 865	0,18	1 015	54,42	50	2,68	779	41,77
татари	1 450	0,14	268	18,48	62	4,28	1 106	76,28
гагаузи	1 399	0,14	507	36,24	54	3,86	809	57,83
араби	1 066	0,11	767	71,95	37	3,47	193	18,11
Чернівці:								
румун	10 553	4,46	7 515	71,21	2 210	20,94	764	7,24
молдовани	3 829	1,62	2 427	63,38	851	22,22	489	12,77
поляки	1 408	0,59	276	19,60	894	63,49	237	16,83
євреї	1 308	0,55	254	19,42	293	22,40	754	57,65
білоруси	971	0,41	214	22,04	159	16,37	597	61,48
Ужгород:								
угорці	7 972	6,90	6 994	87,73	761	9,55	190	2,38
словаки	2 523	2,18	914	36,23	944	37,42	127	5,03
цигани	1 705	1,48	1 447	26,22	147	8,62	10	0,59
Чернігів:								
білоруси	3 440	1,15	827	24,04	561	16,31	2 047	59,51
євреї	1 049	0,35	19	1,81	184	17,54	838	79,89
Суми:								
білоруси	1 090	0,37	265	24,31	228	20,92	595	54,59
Харків:								
євреї	11 176	0,77	139	1,24	476	4,26	10 536	94,27
білоруси	7 293	0,50	901	12,35	442	6,06	5 934	81,37
вірмени	7 214	0,50	2 690	37,29	207	2,87	4 298	59,58
азербайджанці	3 892	0,27	2 145	55,11	91	2,34	1 637	42,06
татари	3 190	0,22	633	19,84	114	3,57	2 434	76,30
грузини	2 839	0,20	1 199	42,23	98	3,45	1 535	54,07
в'єтнамці	2 406	0,17	2 370	98,50	0	0	34	1,41
Луганськ:								
білоруси	2 957	0,64	241	8,15	73	2,47	2 642	89,35
вірмени	1 941	0,42	761	39,21	9	0,46	1 161	59,81
євреї	1 699	0,37	18	1,06	55	3,24	1 623	95,53

Таблиця 10 – Структура україномовного населення: загальна чисельність (1), україномовні українці (2, 3), україномовні росіяни (4, 5), україномовні етнічні меншини, крім росіян (6, 7)

	1	2	3	4	5	6	7
	осіб	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Україна							
всє населення	32 577 468	31 970 728	98,14	328 152	1,01	278 588	0,85
міське	18 894 536	18 467 593	97,74	252 539	1,34	174 404	0,92
сільське	13 682 932	13 503 135	98,69	75 613	0,55	104 184	0,76
прикордоння:	5 473 228	5 354 918	97,84	59 233	1,08	59 077	1,08
31 місто та 90 районів							
Одеська							
всє населення	1 136 571	1 103 662	97,10	13 818	1,22	19 091	1,68
міське	603 552	585 817	97,06	9 656	1,60	8 079	1,34
сільське	533 019	517 845	97,15	4 162	0,78	11 012	2,07
прикордоння	766 514	743 195	96,96	10 831	1,41	12 488	1,63
Одеса	307 196	297 561	96,86	6 021	1,96	3 614	1,18

	1	2	3	4	5	6	7
Вінницька							
все населення	1 672 324	1 654 446	98,93	9 174	0,55	8 704	0,52
міське	733 055	720 047	98,22	7 102	0,97	5 906	0,81
сільське	939 269	934 399	99,48	2 072	0,22	2 798	0,30
прикордоння	140 527	139 479	99,25	535	0,38	513	0,37
Чернівецька							
все населення	694 468	678 593	97,72	3 071	0,44	12 804	1,84
міське	296 443	287 052	96,83	2 634	0,89	6 757	2,28
сільське	398 025	391 541	98,37	437	0,11	6 047	1,52
прикордоння	500 324	485 163	96,97	2 795	0,56	12 366	2,47
Чернівці	187 465	180 742	96,41	1 989	1,06	4 734	2,53
Івано-Франківська							
все населення	1 375 275	1 368 880	99,54	3 473	0,25	2 922	0,21
міське	558 078	552 741	99,04	3 050	0,55	2 287	0,41
сільське	817 197	816 139	99,87	423	0,05	635	0,08
прикордоння	29 971	29 946	99,92	13	0,04	12	0,04
Закарпатська							
все населення	1 016 268	1 001 977	98,59	2 451	0,24	11 840	1,17
міське	361 318	350 321	96,96	1 935	0,53	9 062	2,51
сільське	654 950	651 656	99,50	516	0,08	2 778	0,42
прикордоння	646 936	634 155	98,02	1 674	0,26	11 107	1,72
Ужгород	93 051	86 515	92,98	726	0,78	5 810	6,24
Львівська							
все населення	2 484 094	2 459 927	99,03	11 208	0,45	12 959	0,52
міське	1 420 295	1 399 661	98,55	10 479	0,74	10 155	0,71
сільське	1 063 799	1 060 266	99,67	729	0,07	2 804	0,26
прикордоння	613 653	609 665	99,35	1 518	0,25	2 470	0,40
Волинська							
все населення	1 028 271	1 021 821	99,37	3 625	0,35	2 825	0,28
міське	501 444	496 253	98,97	3 079	0,61	2 112	0,42
сільське	526 827	525 568	99,76	546	0,10	713	0,14
прикордоння	304 699	303 007	99,44	904	0,30	788	0,26
Рівненська							
все населення	1 136 355	1 118 784	98,45	5 049	0,45	12 522	1,10
міське	513 607	505 582	98,44	4 249	0,83	3 776	0,73
сільське	622 748	613 202	98,47	800	0,13	8 746	1,40
прикордоння	138 561	129 987	93,81	181	0,13	8 393	6,06
Житомирська							
все населення	1 292 386	1 227 268	94,96	12 833	0,99	52 285	4,05
міське	687 544	644 695	93,77	10 103	1,47	32 746	4,76
сільське	604 842	582 573	96,32	2 730	0,45	19 539	3,23
прикордоння	122 340	120 981	98,89	459	0,37	900	0,74
Київська							
все населення	1 680 322	1 658 490	99,04	13 480	0,80	8 352	0,50
міське	925 180	909 621	98,31	10 045	1,09	5 514	0,60
сільське	755 142	748 869	99,17	3 435	0,45	2 838	0,38
прикордоння	20 968	20 515	97,84	268	1,28	185	0,88
Чернігівська							
все населення	1 100 674	1 090 092	99,04	6 894	0,63	3 688	0,33
міське	602 569	594 511	98,66	5 398	0,90	2 660	0,44
сільське	498 105	495 581	99,49	1 496	0,30	1 028	0,21
прикордоння	448 109	443 116	98,89	3 159	0,70	1 834	0,41
Чернігів	221 322	218 144	98,56	2 004	0,91	1 174	0,53
Сумська							
все населення	1 080 128	1 064 075	98,51	12 603	1,17	3 450	0,32
міське	672 116	660 717	98,30	9 061	1,35	2 338	0,35
сільське	408 012	403 358	98,86	3 542	0,87	1 112	0,27
прикордоння	490 533	481 469	98,15	7 469	1,52	1 595	0,33
Суми	225 784	221 122	97,94	3 851	1,70	811	0,36

	1	2	3	4	5	6	7
Харківська							
все населення	1 557 980	1 518 980	97,49	31 724	2,04	7 276	0,47
міське	1 053 717	1 025 779	97,35	23 207	2,20	4 731	0,45
сільське	504 263	492 984	97,76	8 517	1,69	2 762	0,55
прикордоння	794 863	772 087	97,13	18 893	2,38	3 883	0,49
Харків	460 607	446 039	96,84	12 245	2,66	2 323	0,50
Луганська							
все населення	762 402	742 607	97,40	16 631	2,18	3 164	0,42
міське	534 907	520 236	97,26	12 276	2,29	2 395	0,45
сільське	227 495	222 371	97,75	4 255	1,87	869	0,38
прикордоння	319 362	310 622	97,26	7 330	2,30	1 410	0,44
Луганськ	71 553	68 717	96,04	2 457	3,43	379	0,53
Донецька							
все населення	1 163 085	1 128 650	97,13	24 785	2,13	8 650	0,74
міське	878 282	852 794	97,10	19 483	2,22	6 005	0,68
сільське	284 803	276 856	97,21	5 302	1,86	2 645	0,93
прикордоння	120 173	116 094	96,60	3 036	2,53	1 043	0,87
АР Крим							
все населення	202 761	198 855	98,07	1 781	0,88	2 125	1,05
міське	100 133	97 904	97,77	1 418	1,42	811	0,81
сільське	102 628	100 951	98,37	970	0,94	707	0,69
прикордоння	15 695	15 437	98,36	168	1,07	90	0,57

Таблиця 11 – Структура російськомовного населення: загальна чисельність (1), російськомовні росіяни (2, 3), російськомовні українці (4, 5), російськомовні етнічні меншини, крім росіян (6, 7)

	1	2	3	4	5	6	7
	осіб	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Україна							
все населення	14 273 670	7 993 832	56,00	5 544 729	38,85	735 109	5,15
міське	12 756 184	6 973 564	54,67	5 169 229	40,52	613 391	4,81
сільське	1 517 486	1 020 268	67,23	375 500	24,75	121 718	8,02
прикордоння:	3 893 622	2 103 861	54,03	1 576 770	40,50	212 991	5,47
31 місто та 90 районів							
Одеська							
все населення	1 030 090	493 413	47,90	435 839	42,31	100 838	9,79
міське	914 805	419 753	45,88	412 559	45,10	82 493	9,02
сільське	115 585	73 660	63,73	23 280	20,14	18 645	16,13
прикордоння	946 029	442 184	46,74	404 783	42,79	99 062	10,47
Одеса	654 128	285 386	43,63	324 097	49,55	44 645	6,82
Вінницька							
все населення	83 531	58 194	69,67	19 688	23,57	5 649	6,76
міське	70 815	47 558	67,16	18 405	25,99	4 852	6,85
сільське	12 716	10 636	83,64	1 283	10,09	797	6,27
прикордоння	4 106	2 965	72,21	652	15,88	489	11,91
Чернівецька							
все населення	48 434	34 653	71,55	9 281	19,16	4 500	4,29
міське	42 221	29 157	69,06	8 974	21,25	4 090	9,69
сільське	6 213	5 496	88,46	307	4,94	410	6,60
прикордоння	46 530	32 994	70,91	9 147	19,66	4 389	9,43
Чернівці	36 150	24 696	68,32	8 001	22,13	3 453	9,55
Івано-Франківська							
все населення	24 984	21 436	85,80	2 301	9,21	1 247	4,99
міське	22 845	19 541	85,54	2 162	9,46	1 142	5,00
сільське	2 139	1 895	88,59	139	6,50	105	4,91
прикордоння	95	83	87,36	6	6,32	6	6,32
Закарпатська							
все населення	35 412	28 435	78,09	5 297	14,55	2 680	7,36
міське	31 142	23 860	76,62	4 905	15,75	2 377	7,63
сільське	5 270	4 575	86,81	392	7,44	303	5,75

	1	2	3	4	5	6	7
прикордоння	26 042	20 015	76,86	4 026	15,46	2 001	7,68
Ужгород	14 335	10 355	72,24	2 811	19,61	1 169	8,15
Львівська							
все населення	98 286	81 260	82,68	10 596	10,78	6 430	6,54
міське	95 056	78 444	82,52	10 368	10,91	6 244	6,57
сільське	3 230	2 816	87,18	228	7,06	186	5,76
прикордоння	7 817	6 840	87,50	528	6,76	449	5,74
Волинська							
все населення	26 499	21 502	81,14	3 100	11,70	1 897	7,16
міське	23 626	19 077	80,75	2 866	12,13	1 683	7,12
сільське	2 873	2 425	84,41	232	8,07	216	7,52
прикордоння	6 481	5 441	83,95	536	8,27	504	7,78
Рівненська							
все населення	31 965	25 065	78,41	4 574	14,31	2 326	7,28
міське	28 376	22 203	78,25	4 118	14,51	2 055	7,24
сільське	3 589	2 862	79,74	456	12,71	271	7,55
прикордоння	702	549	78,21	70	9,97	83	11,82
Житомирська							
все населення	91 317	55 976	61,30	27 300	29,90	8 041	8,80
міське	81 399	48 308	59,35	25 834	31,74	7 257	8,91
сільське	9 918	7 668	77,31	1 466	14,78	784	7,91
прикордоння	3 217	2 310	71,81	558	17,34	349	10,85
Київська							
все населення	130 526	95 731	73,34	26 001	19,92	8 794	6,74
міське	109 417	78 865	72,08	23 289	21,28	7 263	6,64
сільське	21 109	16 866	79,90	2 712	12,85	1 531	7,25
прикордоння	10 618	7 302	68,77	2 258	21,27	1 058	9,96
Чернігівська							
все населення	126 830	55 258	43,57	64 982	51,23	6 590	5,20
міське	106 926	47 652	44,57	53 401	49,94	5 873	5,49
сільське	19 904	7 606	38,21	11 581	58,19	717	3,60
прикордоння	104 152	38 387	36,86	60 712	58,29	5 053	4,85
Чернігів	73 277	29 725	40,57	39 617	54,06	3 935	5,37
Сумська							
все населення	201 050	108 896	54,16	87 105	43,33	5 049	2,51
міське	152 245	77 221	50,72	70 960	46,61	4 064	2,67
сільське	48 805	31 675	64,90	16 145	33,08	985	2,02
прикордоння	131 196	74 851	57,05	53 589	40,85	2 756	2,10
Суми	59 461	32 569	54,77	25 143	42,29	1 749	2,94
Харківська							
все населення	1 282 659	709 686	55,33	528 914	41,24	44 059	3,43
міське	1 164 010	643 845	52,73	509 922	43,81	40 243	3,46
сільське	118 649	95 841	80,78	18 992	16,01	3 816	3,21
прикордоння	1 067 634	560 542	52,50	469 793	44,00	37 299	3,50
Харків	954 901	483 772	48,66	437 337	45,80	33 792	3,54
Луганська							
все населення	1 748 589	973 590	55,68	727 403	41,60	47 596	2,72
міське	1 621 343	886 229	54,66	690 465	42,59	44 649	2,75
сільське	127 246	87 361	68,65	36 938	29,03	2 947	2,32
прикордоння	1 009 605	585 628	58,00	395 622	39,19	28 347	2,81
Луганськ	423 034	232 060	54,86	180 566	42,68	10 408	2,46
Донецька							
все населення	3 615 461	1 818 201	50,29	1 612 243	44,59	185 017	5,12
міське	3 426 250	1 734 445	50,62	1 536 614	44,85	155 191	4,53
сільське	189 211	83 756	44,27	75 629	39,97	29 826	15,76
прикордоння	335 921	161 698	48,14	149 765	44,58	24 458	7,28
АР Крим							
все населення	1 549 422	1 177 132	75,97	292 923	18,91	79 367	5,12
міське	1 060 453	827 630	78,05	184 629	17,41	48 194	4,54
сільське	488 969	349 502	71,48	108 294	22,15	31 173	6,37
прикордоння	193 477	162 072	83,77	24 717	12,77	6 688	3,46

Таблиця 12 – Частка прикордонного населення областей серед прикордонного населення України: все населення (1), українці (2), україномовне населення (3), росіяни (4), російськомовне населення (5), україномовні українці (6), російськомовні українці (7), російськомовні росіяни (8), україномовні росіяни (9), етнічні меншини, крім росіян (10), у %

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Одеська	19,39	16,58	14,00	20,96	24,30	13,88	25,67	21,02	18,29	36,51
Вінницька	1,45	2,02	2,57	0,16	0,11	2,60	0,04	0,14	0,90	0,21
Чернівецька	7,14	7,14	9,14	1,66	1,20	9,06	0,58	1,57	4,72	19,71
Івано-Франківська	0,30	0,43	0,55	0,00..	0,00..	0,56	0,00..	0,00..	0,02	0,00..
Закарпатська	8,45	9,23	11,82	1,01	0,67	11,84	0,26	0,95	2,83	19,83
Львівська	6,24	8,79	11,21	0,39	0,20	11,39	0,03	0,33	2,56	0,92
Волинська	3,10	4,37	5,57	0,29	0,17	5,66	0,03	0,26	1,53	0,23
Рівненська	1,39	1,87	2,53	0,03	0,02	2,43	0,00..	0,03	0,31	0,95
Житомирська	1,26	1,75	2,23	0,13	0,08	2,26	0,04	0,11	0,78	0,21
Київська	0,32	0,33	0,38	0,35	0,27	0,38	0,14	0,35	0,45	0,19
Чернігівська	5,55	7,26	8,19	1,92	2,67	8,27	3,85	1,82	5,33	1,29
Сумська	6,27	7,72	8,96	3,81	3,37	8,99	3,40	3,56	12,61	1,29
Харківська	18,91	17,90	14,52	26,77	27,42	14,42	29,80	26,64	31,90	8,30
Луганська	13,37	10,19	5,84	27,41	25,93	5,80	25,09	27,83	12,37	4,52
Донецька	4,59	3,84	2,20	7,61	8,63	2,17	9,50	7,69	5,12	3,20
АР Крим	2,27	0,58	0,29	7,50	4,97	0,29	1,57	7,70	0,28	2,64

Таблиця 13 – Рівень урбанізації: усього населення (1), українців (2), україномовного населення (3), етнічних меншин (4), росіян (5), російськомовного населення (6), етнічних меншин, окрім росіян (7), україномовних українців (8), російськомовних українців (9), російськомовних росіян (10), україномовних росіян (11)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Україна	66,94	63,02	58,00	80,68	86,83	89,37	59,02	57,76	93,23	87,24	76,96
15 областей та АР Крим	64,76	60,12	53,87	78,45	86,10	88,40	53,41	53,61	92,27	86,37	77,04
Одеська	65,35	64,84	53,10	66,21	84,59	88,81	43,08	53,08	94,66	85,07	69,88
Вінницька	45,87	44,11	43,83	78,64	81,15	84,78	71,05	43,52	93,48	81,72	77,41
Чернівецька	40,07	43,01	42,69	31,26	84,07	87,17	20,85	42,30	96,69	84,14	85,77
Івано-Франківська	41,68	40,47	40,58	89,37	90,69	91,44	86,08	40,38	93,96	91,16	87,82
Закарпатська	36,70	35,31	35,55	42,42	83,46	85,53	36,47	34,96	92,60	83,91	78,95
Львівська	58,86	57,08	57,18	91,52	96,17	96,71	81,37	56,90	97,85	96,53	93,50
Волинська	49,82	48,70	48,77	85,47	88,18	89,16	75,92	48,57	92,45	88,72	84,94
Рівненська	46,44	45,37	45,20	71,49	87,84	88,77	43,99	45,20	90,03	88,58	84,16
Житомирська	55,61	53,45	53,20	75,76	84,89	89,14	66,19	52,53	94,63	86,30	78,73
Київська	57,20	55,38	55,06	79,59	81,40	83,83	72,24	54,85	89,57	82,38	74,52
Чернігівська	57,97	56,10	54,75	84,69	85,37	84,31	82,43	54,54	82,18	86,24	78,30
Сумська	64,62	63,58	62,23	72,87	71,04	75,72	82,55	62,09	81,46	70,91	71,90
Харківська	78,26	75,01	67,63	86,14	85,93	90,75	87,59	67,53	96,41	86,50	73,15
Луганська	85,96	82,39	70,16	90,88	90,76	92,72	92,39	70,06	94,92	91,03	74,26
Донецька	90,05	87,15	75,51	93,87	95,17	94,77	83,82	75,99	95,31	95,39	78,61
АР Крим	62,19	57,46	49,38	63,71	70,30	68,44	41,56	49,23	63,03	70,31	79,62

Таблиця 14 – Рівень частки сільського населення: усього населення (1), українців (2), україномовного населення (3), етнічних меншин (4), росіян (5), російськомовного населення (6), етнічних меншин, окрім росіян (7), україномовних українців (8), російськомовних українців (9), російськомовних росіян (10), україномовних росіян (11)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Україна	33,06	36,98	42,00	19,32	13,17	10,63	40,98	42,24	6,77	12,76	23,04
15 областей та АР Крим	35,24	39,88	46,13	21,55	13,90	11,60	46,59	46,39	7,73	13,63	22,96
Одеська	34,65	35,12	36,90	33,79	15,41	11,19	56,92	36,92	5,34	14,93	30,12
Вінницька	54,13	55,89	56,13	21,36	18,85	15,22	28,95	56,48	6,52	18,28	22,59
Чернівецька	59,93	56,99	57,31	68,74	15,93	12,83	79,15	57,70	3,31	15,86	14,23
Івано-Франківська	58,32	59,53	59,42	10,63	9,31	8,56	13,92	59,62	6,04	8,84	12,18
Закарпатська	63,30	64,69	64,45	57,58	16,54	14,47	63,53	65,04	7,40	16,09	21,05
Львівська	41,14	42,92	42,82	8,48	3,83	3,29	18,63	43,10	2,15	3,47	6,50
Волинська	50,18	51,30	51,23	14,53	11,82	10,84	24,08	51,43	7,55	11,28	15,06
Рівненська	53,56	54,63	54,80	28,51	12,16	11,23	56,01	54,80	9,97	11,42	15,84
Житомирська	44,39	46,55	46,80	24,24	15,11	10,86	33,81	47,47	5,37	13,70	21,27
Київська	42,80	44,62	44,94	20,41	18,60	16,17	27,76	45,15	10,43	17,62	25,48
Чернігівська	42,03	43,90	45,25	15,31	14,63	15,69	17,57	45,46	17,82	13,76	21,70
Сумська	35,38	36,42	37,77	27,13	28,96	24,28	17,45	37,91	18,54	29,09	28,10
Харківська	21,74	24,99	33,37	13,86	14,07	9,25	12,41	33,47	3,59	13,50	26,85
Луганська	14,04	17,61	29,84	9,12	9,24	7,28	7,61	29,94	5,08	8,97	25,74
Донецька	9,95	12,85	24,49	6,13	4,83	5,23	16,18	24,51	4,69	4,61	21,39
АР Крим	37,81	43,54	50,62	36,29	29,70	31,54	58,44	50,77	36,97	29,69	20,38

¹ *Борисенко В.К.* Етнічний склад населення України / *В.К. Борисенко* // Українська етнологія / За ред. *В.К. Борисенко*. – К.: Либідь, 2007. – С. 60–69.; *Борисенко В.К.* Міф про поліетнічність України / *В.К. Борисенко* // Пам'ять століть. – 2002. – № 2. – С. 3–7.; *Дністрянський М.С.* Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / *М.С. Дністрянський*. – Львів: Літопис, 2006. – 490 с.; Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / *О.Б. Беренштейн, Н.А. Зіневич, В.Т. Зінич, Т.Р. Кияк, В.М. Кривцова*; За ред. *В.Наулка*. – К.: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – 423 с.; *Євтух В.Б.* Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій / *В.Б. Євтух*. – К.: Стило, 2004. – 243 с.; *Євтух В.Б.* Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / *В.Б. Євтух, В.П. Троцинський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова*. – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с.; *Зінич В.Т.* Сучасні етнодемографічні процеси в Україні / *В.Т. Зінич*. – К.: РВПС України НАН України, 2004. – 67 с.; *Капелюшний В.П.* Історичні та етнічні основи розвитку української нації у XX – на початку XXI ст. / *В.П. Капелюшний*. // Українська етнологія / За ред. *В.К. Борисенко*. – К.: Либідь, 2007. – С. 27–43.; *Котигоренко В.О.* Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / *В.О. Котигоренко*. – К.: Світогляд, 2004. – 726 с.; *Крисаченко В.С.* Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри / *В.С. Крисаченко*. – К.: НІСД, 2005. – 368 с.; *Лозинський Р.М.* Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд) / *Р.М. Лозинський*. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 503 с.; *Наулко В.І.* Хто і відколи живе в Україні / *В.І. Наулко*. – К.: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с.; *Огульчанський Ю.А.* Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми / *Ю.А. Огульчанський*. – К.: Вид. дім «КМА», 2006. – 68 с.; *Рафальський О.О.*

Україна як цивілізаційний феномен / *О.О. Рафальський* – К.: Бланк-Прес, 2010. – 253 с.; *Романцов В.О.* Український етнос: на одвічних землях / *В.О. Романцов*. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2004. – 200 с.; *Рудницька Т.М.* Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін / *Т.М. Рудницька*. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1998. – 170 с.

² *Масенко Л.Т.* Мова і суспільство: постколоніальний вимір / *Л.Т. Масенко*. – К.: Вид. дім «КМА», 2004. – 163 с.; *Радевич-Винницький Я.К.* Двомовність в Україні: теорія, історія, мово вживання – К.–Дрогобич: Посвіт, 2011. – 592 с.; *Ткаченко О.Б.* Українська мова і мовне життя світу / *О.Б. Ткаченко*. – К.: Спалах, 2004. – 272 с.

³ *Боєчко В.* Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / *В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарчук*. – К.: Основи, 1994. – 168 с.; *Винниченко І.* Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис / *І. Винниченко*. – Житомир: Льонок, 1992. – 164 с.; *Заставний Ф.Д.* Географія України / *Ф.Д. Заставний*. – Львів: Світ, 1994. – 472 с.; *Заставний Ф.Д.* Населення України / *Ф.Д. Заставний*. – Львів: Просвіта, 1993. – 224 с.; *Заставний Ф.Д.* Українські етнічні землі / *Ф.Д. Заставний*. – Львів: Світ, 1993. – 176 с.; *Капелюшний В.П.* Державні кордони та етнічні межі України: минуле та сьогодення / *В.П. Капелюшний* // Етнічна історія народів Європи: 36. наук. праць. – К.: УНІСЕРВ, 2008. – Вип. 24. – С. 5–11.; *Чорний С.М.* Українці в Євразії. Чисельність і розміщення за переписами 1897–1990 рр. / *С.М. Чорний*. – К.: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2002. – 182 с.

⁴ *Сергійчук В.І.* Етнічні межі і державний кордон України / *В.І. Сергійчук*. – К.: Укр. вид. спілка, 2000. – 431 с.

⁵ *Дністрянський М.С.* Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / *М.С. Дністрянський*. – Львів: Літопис, 2006. – 490 с.

⁶ Національний склад населення України

та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. *О.Г. Осауленка*. – К.: Держкомстат України, 2003; Архів Держкомстату України.

⁷ *Дністрянський М.С.* Указана праця. – С. 298.

⁸ <http://proukraine.net.ua/Kordon.htm>

⁹ Там само.

¹⁰ *Олесіюк Т.* Наукові розвідки та споми-ни / *Т. Олесіюк*. Упорядкування *В.І. Сергійчука*. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – С. 81.

¹¹ *Сергійчук В.І.* Вказана праця. – С. 234.

¹² Там само. – С. 278.

¹³ Там само. – С. 356.

¹⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 5933. – Арк. 39.

¹⁵ Там само. – Спр. 4749. – Арк. 31–32.

¹⁶ *Сергійчук В.І.* Указана праця. – С. 274–275.

¹⁷ Там само. – С. 94.

¹⁸ Там само. – С. 42.

¹⁹ *Сергійчук В.І.* «Українізація Росії». Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках / *В.І. Сергійчук*. – К.: Укр. вид. спілка, 2000. – С. 67–68.

²⁰ *Скемергон Р.* Етнічність і меншини / *Р. Скемергон* // Націоналізм: Антологія / Упорядники *О. Проценко, В. Лісовий*. – К., 2000. – С. 456–457

²¹ *Хомра О.У.* Міграції на Україні: етнодемографічні аспекти / *О.У. Хомра* // Вісник АН України. – 1992. – № 2. – С. 33.

²² *Масенко Л.Т.* Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / *Л.Т. Масенко*. – К.: Вид. дім «КМА», 2004. – С. 150.

²³ *Русские: Этносоциологические очерки* – Москва: Наука, 1992. – С. 446.

²⁴ *Крисаченко В.С.* Етнічна палітра сучасного українського соціуму / *В.С. Крисаченко* // Український соціум. – К.: НІСД, 2005. – С. 193.

²⁵ Розрахунки за матеріалами Всеукраїнського перепису населення 2001 року.

²⁶ *Скляр В.М.* Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні нас-

лідки російщення / *В.М. Скляр*. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2008. – 392 с.; *Скляр В.М.* Етномовні процеси в українському просторі: 1989–2001 рр. / *В.М. Скляр*. – Харків: Ексклюзив, 2009. – 544 с.

²⁷ Розрахунки за:

<http://static.rada.gov.ua/zakon/new/ADM/zmistlv.html>

²⁸ Таблиці 1, 3.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само.

³¹ Там само.

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ Там само.

³⁵ Таблиця 1, 2.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само.

⁵² Там само.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Там само.

⁶² Там само.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Там само.

69 Там само.
70 Там само.
71 Там само.
72 Там само.
73 Там само.
74 Там само.
75 Там само.
76 Там само.
77 Там само.
78 Там само.
79 Там само.
80 Там само.
81 Там само.
82 Там само.
83 Там само.
84 Там само.
85 Там само.
86 Там само.
87 Там само.
88 Там само.
89 Там само.
90 Там само.
91 Там само.
92 Там само.
93 Там само.
94 Там само.
95 Там само.
96 Там само.
97 Там само.
98 Там само.
99 Там само.
100 Там само.
101 Там само.
102 Там само.
103 Там само.
104 Там само.
105 Там само.
106 Там само.
107 Там само.
108 Там само.
109 Там само.
110 Там само.
111 Там само.
112 Там само.
113 Там само.
114 Там само.
115 Там само.
116 Там само.
117 Там само.
118 Там само.
119 Там само.

120 Там само.
121 Там само.
122 Там само.
123 Там само.
124 Там само.
125 Таблиці 1, 10.
126 Там само.
127 Таблиці 1, 2.
128 Там само.
129 Там само.
130 Там само.
131 Там само.
132 Там само.
133 Там само.
134 Там само.
135 Там само.
136 Там само.
137 Там само.
138 Таблиці 1, 11.
139 Там само.
140 Там само.
141 Таблиці 1, 3
142 Там само.
143 Там само.
144 Там само.
145 Там само.
146 Там само.
147 Там само.
148 Там само.
149 Таблиці 1, 13.
150 Там само.
151 Там само.
152 Там само.
153 Там само.
154 Там само.
155 Там само.
156 Там само.
157 Там само.
158 Там само.
159 Таблиці 1, 14.
160 Там само.
161 Там само.
162 Там само.
163 Там само.
164 <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/ADM/zmistlv.html>
165 Таблиці 1, 2.
166 Там само.
167 Таблиці 1, 4.
168 Таблиці 1, 2.
169 Там само.

-
- 170 Там само.
171 Таблиця.
172 Там само.
173 Таблиці 1, 4, 5.
174 Таблиці 1, 2.
175 Там само.
176 Там само.
177 Там само.
178 Там само.
179 Там само.
180 Там само.
181 Там само.
182 Там само.
183 Таблиця 3.
184 Таблиця 7.
185 Таблиці 1, 2.
186 Там само.
187 Там само.
188 Там само.
189 Там само.
190 Там само.
191 Там само.
192 Там само.
193 Там само.
194 Там само.
195 Там само.
196 Там само.
197 Таблиця 4, 5.
198 Таблиці 1, 4, 5, 9.
199 Таблиця 1, 4, 6, 9.
200 Таблиці 4, 5.
201 Таблиця 1, 4, 5, 9.
202 Таблиці 4, 5, 6, 9.
203 Таблиці 4, 5.
204 Там само.
205 Таблиця 1, 4, 5, 9.
206 Таблиці 4, 5, 6, 9.
207 Таблиці 1, 4, 5, 7.
208 Там само.
209 Таблиця 9.
210 Там само.
211 Таблиці 2, 9.
212 Таблиця 9.
213 Таблиці 1, 2.
214 Там само.
215 Там само.
216 Там само.
217 Там само.
218 Там само.
219 Там само.
220 Там само.
- 221 Таблиці 1, 10.
222 Там само.
223 Там само.
224 Там само.
225 Таблиці 1, 11.
226 Там само.
227 Там само.
228 Таблиці 1, 3.
229 Таблиці 1, 12.
230 Там само.
231 Там само.
232 Там само.
233 Таблиці 1, 8.
234 Там само.
235 Таблиці 1, 13.
236 Там само.
237 Там само.
238 Таблиці 1, 14.
239 Там само.
240 Там само.
241 <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/ADM/zmistvin.html>
242 Таблиці 1, 2.
243 Там само.
244 Там само.
245 Там само.
246 Там само.
247 Там само.
248 Там само.
249 Там само.
250 Таблиці 4, 7.
251 Таблиці 1, 2.
252 Там само.
253 Таблиці 1, 10.
254 Таблиці 1, 2.
255 Там само.
256 Таблиці 1, 11.
257 Там само.
258 Таблиці 1, 3.
259 Таблиці 1, 12.
260 Там само.
261 Таблиці 1, 8.
262 Таблиці 1, 13.
263 Там само.
264 Там само.
265 Таблиці 1, 14.
266 Там само.
267 Там само.
268 Там само.
269 <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/ADM/zmistcv.html>
-

270 Таблиці 1, 2.
271 Там само.
272 Там само.
273 Там само.
274 Там само.
275 Там само.
276 Там само.
277 Таблиці 1, 4, 5, 7.
278 Таблиці 1, 4, 5.
279 Таблиці 4, 6.
280 Таблиці 1, 4, 5, 7.
281 Таблиця 4, 6.
282 Таблиці 1, 2.
283 Таблиці 1, 2, 3.
284 Таблиці 1, 2.
285 Таблиці 1, 2.
286 Там само.
287 Там само.
288 Там само.
289 Таблиця 9.
290 Таблиці 1, 2.
291 Там само.
292 Там само.
293 Там само.
294 Там само.
295 Там само.
296 Таблиці 1, 10.
297 Там само.
298 Таблиця 2
299 Таблиці 1, 2.
300 Там само.
301 Таблиці 1, 11.
302 Там само.
303 Таблиці 1, 3.
304 Там само.
305 Таблиці 1, 3.
306 Там само.
307 Там само.
308 Таблиці 1, 8.
309 Там само.
310 Таблиці 1, 13.
311 Там само.
312 Там само.
313 Таблиці 1, 14.
314 Там само.
315 Там само.
316 Там само.
317 <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/ADM/zmistifr.html>
318 Таблиці 1, 2.
319 Там само.

320 Там само.
321 Там само.
322 Там само.
323 Там само.
324 Там само.
325 Там само.
326 Таблиці 1, 10.
327 Таблиці 1, 2.
328 Таблиці 1, 11.
329 Таблиці 1, 3.
330 Таблиці 1, 12.
331 Таблиці 1, 8.
332 Там само.
333 Таблиці 1, 13.
334 Там само.
335 Там само.
336 Таблиці 1, 14.
337 Там само.
338 Там само.
339 Там само.
340 <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/ADM/zmistzak.html>
341 Таблиці 1, 2.
342 Там само.
343 Там само.
344 Там само.
345 Там само.
346 Там само.
347 Там само.
348 Таблиці 4, 5, 9.
349 Таблиці 4, 6, 7.
350 Таблиці 4, 5.
351 Таблиці 1, 2.
352 Там само.
353 Там само.
354 Там само.
355 Там само.
356 Там само.
357 Там само.
358 Таблиці 4, 5, 7.
359 Таблиці 4, 6.
360 Таблиці 4, 5, 9.
361 Таблиця 4, 6.
362 Таблиці 4, 5, 9.
363 Таблиця 1, 4, 7.
364 Таблиця 4, 6, 9.
365 Там само.
366 Таблиці 1, 2.
367 Там само.
368 Там само.
369 Там само.

370 Там само.
371 Там само.
372 Там само.
373 Таблиця
374 Там само.
375 Там само.
376 Таблиці 1, 2.
377 Там само.
378 Там само.
379 Таблиці 1, 11.
380 Там само.
381 Там само.
382 Таблиці 1, 3.
383 Там само.
384 Таблиці 1, 12.
385 Там само.
386 Таблиці 1, 8.
387 Таблиці 1, 13.
388 Там само.
389 Там само.
390 Таблиці 1, 14.
391 Там само.
392 Там само.
393 Там само.
394 Там само.
395 <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/ADM/zmistlv.htm>
396 Таблиці 1, 2.
397 Там само.
398 Там само.
399 Там само.
400 Там само.
401 Там само.
402 Там само.
403 Там само.
404 Там само.
405 Там само.
406 Там само.
407 Там само.
408 Таблиці 1, 4, 5, 6.
409 Там само.
410 Таблиці 4, 5.
411 Таблиці 4, 7.
412 Таблиця 1, 2.
413 Там само.
414 Таблиці 1, 10
415 Там само.
416 Таблиці 1, 2.
417 Там само.
418 Там само.
419 Там само

420 Таблиці 1, 11.
421 Таблиці 1, 3.
422 Таблиці 1, 8.
423 Там само.
424 Таблиці 1, 12.
425 Там само.
426 Таблиці 1, 13.
427 Там само.
428 Там само.
429 Там само.
430 Таблиці 1, 14.
431 Там само.
432 Там само.
433 Там само.
434 Там само.
435 <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/ADM/zmistvol.html>
436 Таблиці 1, 2.
437 Там само.
438 Там само.
439 Там само.
440 Там само.
441 Там само.
442 Таблиця 6.
443 Таблиця 7.
444 Таблиці 1, 2.
445 Там само.
446 Там само.
447 Там само.
448 Там само.
449 Там само.
450 Там само.
451 Там само.
452 Там само.
453 Таблиці 1, 10.
454 Там само.
455 Таблиці 1, 2.
456 Там само.
457 Таблиці 1, 11.
458 Таблиці 1, 3.
459 Таблиці 1, 8.
460 Там само.
461 Таблиці 1, 12.
462 Там само.
463 Таблиці 1, 13.
464 Там само.
465 Там само.
466 Там само.
467 Таблиці 1, 14.
468 Там само.
469 Там само.

470 Там само.
471 <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/ADM/zmistriv.html>
472 Таблиці 1, 2.
473 Там само
474 Там само.
475 Таблиці 4, 5.
476 Таблиці 2, 4, 6, 7.
477 Таблиці 1, 2.
478 Там само.
479 Там само.
480 Там само.
481 Там само.
482 Там само.
483 Там само.
484 Таблиця 10.
485 Там само.
486 Таблиці 1, 2.
487 Там само.
488 Таблиці 1, 11.
489 Таблиці 1, 3.
490 Таблиці 1, 12.
491 Там само.
492 Таблиці 1, 8.
493 Таблиці 1, 13.
494 Там само.
495 Там само.
496 Там само.
497 Таблиці 1, 14.
498 Там само.
499 Там само.
500 Там само.
501 Там само.
502 <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/ADM/zmistgit.htm>
503 Таблиці 1, 2.
504 Там само
505 Там само.
506 Таблиця 7.
507 Там само.
508 Таблиці 1, 2.
509 Там само.
510 Там само.
511 Там само.
512 Там само.
513 Там само.
514 Таблиці 1, 10.
515 Таблиці 1, 2.
516 Таблиці 1, 11.
517 Там само.
518 Таблиці 1, 3.

519 Таблиці 1, 12.
520 Там само.
521 Таблиці 1, 8.
522 Таблиці 1, 13.
523 Там само.
524 Там само.
525 Таблиці 1, 14.
526 Там само.
527 Там само.
528 Там само.
529 Таблиці 1, 2.
530 Там само.
531 Там само.
532 Там само.
533 Там само.
534 Там само.
535 Там само.
536 Таблиця 7.
537 Там само.
538 Таблиці 1, 2.
539 Там само.
540 Таблиці 1, 10.
541 Там само.
542 Там само.
543 Таблиці 1, 11.
544 Таблиці 1, 3.
545 Таблиці 1, 12.
546 Таблиці 1, 8.
547 Таблиці 1, 13.
548 Там само.
549 Там само.
550 Таблиці 1, 14.
551 Там само.
552 Там само.
553 <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEW/SAIT/ADM/zmistcg.html>
554 Таблиці 1, 2.
555 Там само.
556 Там само.
557 Там само
558 Там само.
559 Там само.
560 Таблиці 1, 2.
561 Таблиця 3.
562 Таблиці 1, 2.
563 Таблиці 1, 7.
564 Таблиці 1, 2.
565 Там само.
566 Там само.
567 Там само.
568 Там само.

569 Там само.
570 Таблиця 9.
571 Там само.
572 Там само.
573 Таблиці 1, 2.
574 Там само.
575 Там само.
576 Таблиця 10.
577 Таблиці 1, 2.
578 Таблиця 11.
579 Таблиці 1, 2.
580 Там само.
581 Там само.
582 Таблиці 1, 11.
583 Таблиці 1, 3.
584 Там само.
585 Таблиці 1, 12.
586 Там само.
587 Таблиці 1, 8.
588 Таблиці 1, 13.
589 Там само.
590 Там само.
591 Таблиці 1, 14.
592 Там само.
593 Там само.
594 [http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEW
SAIT/ADM/zmistsum.html](http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEW_SAIT/ADM/zmistsum.html)
595 Таблиці 1, 2.
596 Там само.
597 Там само.
598 Там само.
599 Там само.
600 Там само.
601 Там само.
602 Там само.
603 Таблиці 1, 3, 8.
604 Таблиці 1, 2.
605 Там само.
606 Там само.
607 Там само.
608 Там само.
609 Таблиці 1, 2, 9.
610 Таблиці 1, 2.
611 Там само.
612 Там само.
613 Там само.
614 Там само.
615 Там само.
616 Там само.
617 Там само.
618 Там само.

619 Там само.
620 Таблиці 1, 10.
621 Там само.
622 Таблиці 1, 11.
623 Там само.
624 Там само.
625 Таблиці 1, 3.
626 Там само.
627 Таблиця 11.
628 Там само.
629 Таблиці 1, 8.
630 Таблиці 1, 13.
631 Там само.
632 Там само.
633 Таблиці 1, 14.
634 Там само.
635 Там само.
636 [http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEW
SAIT/ADM/zmistxar.html](http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEW_SAIT/ADM/zmistxar.html)
637 Таблиці 1, 2.
638 Там само.
639 Там само.
640 Там само.
641 Там само.
642 Там само.
643 Там само.
644 Там само.
645 Там само.
646 Там само.
647 Там само.
648 Там само.
649 Там само.
650 Там само.
651 Там само.
652 Там само.
653 Там само.
654 Таблиця 9.
655 Там само.
656 Там само.
657 Там само.
658 Таблиці 1, 2.
659 Там само.
660 Там само.
661 Там само.
662 Таблиця 10.
663 Там само.
664 Там само.
665 Там само.
666 Там само.
667 Таблиця 11.
668 Там само.

669 Там само.
670 Там само.
671 Таблиці 1, 3.
672 Там само.
673 Таблиці 1, 12.
674 Там само.
675 Там само.
676 Таблиці 1, 8.
677 Там само.
678 Там само.
679 Таблиці 1, 13.
680 Там само.
681 Там само.
682 Там само.
683 Таблиці 1, 14.
684 Там само.
685 Там само.
686 Там само.
687 Там само.
688 Там само.
689 [http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEW
SAIT/ADM/zmistlug.htm](http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEW_SAIT/ADM/zmistlug.htm)
690 Там само.
691 Таблиці 1, 2.
692 Там само.
693 Там само.
694 Там само.
695 Там само.
696 Там само.
697 Там само.
698 Там само.
699 Там само.
700 Там само.
701 Там само.
702 Там само.
703 Там само.
704 Там само.
705 Там само.
706 Таблиця 3.
707 Таблиці 1, 2.
708 Там само.
709 Там само.
710 Там само.
711 Там само.
712 Там само.
713 Там само.
714 Таблиці 1, 2.
715 Там само.
716 Там само.
717 Там само.
718 Там само.

719 Там само.
720 Там само.
721 Там само.
722 Там само.
723 Таблиця 9.
724 Там само.
725 Таблиці 1, 2.
726 Там само.
727 Там само.
728 Там само.
729 Там само.
730 Там само.
731 Там само.
732 Таблиці 1, 10.
733 Там само.
734 Там само.
735 Там само.
736 Там само.
737 Там само.
738 Там само.
739 Там само.
740 Там само.
741 Таблиці 1, 11.
742 Там само.
743 Таблиці 1, 3.
744 Там само.
745 Таблиці 1, 12.
746 Там само.
747 Там само.
748 Там само.
749 Там само.
750 Таблиці 1, 8.
751 Там само.
752 Таблиці 1, 13.
753 Там само.
754 Там само.
755 Там само.
756 Таблиці 1, 14.
757 Там само.
758 Там само.
759 Там само.
760 Там само.
761 [http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEW
SAIT/ADM/zmistdon.html](http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEW_SAIT/ADM/zmistdon.html)
762 Таблиці 1, 2.
763 Там само.
764 Там само.
765 Там само.
766 Там само.
767 Там само.
768 Там само.

769 Там само.
770 Там само.
771 Там само.
772 Там само.
773 Там само.
774 Там само.
775 Там само.
776 Там само.
777 Там само.
778 Там само.
779 Там само.
780 Там само.
781 Там само.
782 Там само.
783 Таблиці 1, 4, 5.
784 Там само.
785 Там само.
786 Там само.
787 Там само.
788 Таблиці 1, 2.
789 Там само.
790 Там само.
791 Таблиця 10.
792 Таблиці 1, 2.
793 Там само.
794 Там само.
795 Таблиця 11.
796 Там само.
797 Там само.
798 Таблиці 1, 3.
799 Там само.
800 Таблиці 1, 12.
801 Там само.
802 Там само.
803 Таблиці 1, 8.
804 Там само.
805 Таблиці 1, 13.
806 Там само.
807 Там само.
808 Там само.
809 Таблиці 1, 14.
810 Там само.
811 Там само.
812 Там само.
813 Там само.
814 [http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEW
SAIT/ADM/zmistkr.html](http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEW_SAIT/ADM/zmistkr.html)
815 Таблиці 1, 2.
816 Там само.
817 Там само.
818 Там само.

819 Там само.
820 Там само.
821 Там само.
822 Там само.
823 Там само.
824 Там само.
825 Там само.
826 Там само.
827 Там само.
828 Таблиці 1, 3, 4, 5.
829 Там само.
830 ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр.
6321. Арк. 12–13.
831 Таблиці 1, 3, 4, 5.
832 Там само.
833 Таблиці 1, 2.
834 Там само.
835 Там само.
836 Таблиця 10.
837 Там само.
838 Там само.
839 Там само.
840 Там само.
841 Таблиця 11.
842 Там само.
843 Там само.
844 Таблиці 1, 3.
845 Там само.
846 Таблиці 1, 12.
847 Там само.
848 Таблиці 1, 8.
849 Там само.
850 Таблиці 1, 13.
851 Там само.
852 Там само.
853 Там само.
854 Таблиці 1, 14.
855 Там само.
856 Там само.
857 Там само.
858 Там само.

СКЛЯР

Володимир Миколайович

завідувач кафедри
історії науки і техніки
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»,
доктор історичних наук, професор.

Напрямок наукових студій:

- ❖ історія наукових досліджень у вищій технічній школі України;
- ❖ етномовні процеси в Україні другої половини XX – початку XXI століть.

Наукове видання

СКЛЯР Володимир Миколайович

**УКРАЇНСЬКЕ ПРИКОРДОННЯ:
ЕТНОМОВНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО
ПЕРЕПИСУ 2001 РОКУ**

Монографія

Комп'ютерна верстка і дизайн *О. В. Хіхло*

**Видання здійснено за підтримки
громадської організації «ЕкспертиЗА Реформ»**

План 2017 р., поз.

Підп. до друку 23.03.2017 р. Формат 60 84 1/16. Папір офісний.
Друк цифровий. Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 24. Наклад 300 пр.
Зам. № 21. Ціна договірна.

Видавець і виготовлювач: ФОП Панов А. М.
Свідоцтво серії ДК №4847 від 06.02.2015 р.
м. Харків, вул. Жон Мироносиць (Раднаркомівська) 10, оф. 6
тел. +38 (057) 7140674, + 38(050) 9763287
copy@vlavke.com.ua, [http:// vlavke.com.ua](http://vlavke.com.ua)